

ANAR

Nazım Hikmet: KEREM GİBİ

**“Nazım Hikmet’in Hayatı ve Sanatı
Hakkında Düşünceler”**

2012

www.kitabxana.net

Milli Virtual Kitabxananın təqdimatında

ANAR

Nazım Hikmet

KEREM GİBİ

**“Nazım Hikmet’in Hayatı ve Sanatı
Hakkında Düşünceler”**

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, AYB sədri, xalq yazıçısı
Anarın Türkiyə Respublikasında, türkcə nəşr olunan maraqlı kulturoloji
kitabının e-variantı...

YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın e-nəşri N 18 (2012)

Virtual redaktoru və e-nəşrə hazırlayanı:

Aydın Xan (Əbilov) - yazar-kulturoloq

YYSQ - Milli Virtual Kitabxana

Bakı - 2012

ÖNSÖZ

20. Yüzyılda, edebi ve siyasi tartışmalarımızın odağındaki isimlerden biri de, kuşkusuz Nazım Hikmet’tir.

Nazım Hikmet, yaşadığı fırtınalı bir hayat, gönül verdiği- yazarın deyimiyle dünyanın başına bela olmuş- bir ideoloji ve bu ideoloji mücadelesine adanmış sanatı ile geçen yüzyılın edebi ve siyasi tartışmalarının ana eksenlerinden biri olmuştur.

Bu güne kadar hakkında yüzlerce kitap ve binlerce makale yazılan Nazım Hikmet’in, genellikle ideolojik bir pencereden ve belli kalıplar içinde değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Geçen yüzyılın siyasi mücadelelerinin karakteristik özelliklerinden bir de aynı insanın birbirine taban tabana zıt kavramlarla anılmasıdır. Geçen yüzyılda insanlar, fikirler, eserler... ait oldukları ideolojik topluluklar içinde anlam kazanmış, değerli bulunmuş, meşrulaşmış ya da tam tersi olmuştur. İnsanlar, düşüncelerinden dolayı “Hain, Vatansever, Gericici, İlerici, Komünist, Faşist...” diye adlandırılırken, onların yazdığı eserler de bu düşünceler temelinde değerlendirilmiştir. İşte böyle bir dünyada Nazım Hikmet de hem “Moskova Ajanı, Komünist, Vatan Haini” hem de “Yurtsever, Devrimci, Kahraman” olarak görülmüştür. Bu dönemde, ideolojilerle özdeşleşen insanların, aynı ideolojiyi paylaşanlar tarafından gözü kapalı kabul edilmesi, onların hatalarının, yanlışlarının fark edilememesine de neden olmuştur ki, bu insanlarda biri de Nazım Hikmet’tir. O da “Vatan Hainliği” ve “Vatanseverlik” gibi iki zıt kavram arasında gidip gelen önemli edebi simalarımızdan biri olmuştur.

Elinizdeki kitabın yazarı, Nazım Hikmet’in Türkiye’den kaçıp “Rüyalarının Memleketi” olan Sovyetler Birliği’ne sığınmasından sonraki hayatına da tanıklık eden, sadece Azerbaycan’ın değil Türk Dünyasının da çok büyük yazarlarından biri olan üstat ANAR, birçok okuyucuyu da çok şaşırtacak bu çelişkiyi şöyle ifade ediyor:

*“...O yıllarda Nazım, Türkiye’de birçokları için “Moskova’nın Adamı,” “Türk Düşmanı” idiyse de, Azerbaycanlılar için Türkiye’nin, Türklüğün, Türk dilinin sembolüydü. Nazım’ı bitip tükenmeyen alkışlara gark eden Bakü salonlarındaki dinleyiciler, onun şahsında bir komünizm propagandacısını değil, bize, uzun yıllar hasretini çektiğimiz Türkiye’nin kokusunu, ruhunu getiren, canımız kadar yakın olan Türk diliyle konuşan, ölümsüz şiirlerini Türkçe okuyan bir TÜRK şairini alkışlıyordu. O yıllarda Sovyetler Birliği’nin Türk bölgelerinde özellikle elbette Azerbaycan’da, hiç kimse Türklük ruhunu, Türklük şuurunu Nazım Hikmet kadar yükseltememiştir. TÜRK sözü, Azerbaycan’da halkımızın, dilimizin adı gibi yasaklandığı; Türkiye ile tarih, edebiyat, folklor, soy, adet ve anane birliğimiz hakkında her hangi bir fikrin cinayet sebebi sayıldığı; bizi bağlayan bütün iplerin kopartıldığı; Türkiye sevgisinden dolayı ya da Türkiye’de akrabalarının olduğunu söyleyenlerin katledildiği yıllarda, Nazım Hikmet geniş katılımlı toplantılarda, üstelik en yüksek kürsülerden şöyle diyordu: **Ben Türk’üm, siz de Türk’sünüz, ruhumuz, geleneklerimiz bir, halklarımız, dillerimiz kardeşir...**”*

Devirlerin, çağların değiştiği; sorulacak tüm soruların cevabını önceden hazırlayan ideolojilerin artık cevaplayamadığı bir takım yeni soruların ortaya çıktığı; ideolojilerin yıkıldığı ve ideolojik kaygıların bertaraf olduğu bir dönemde geçmişe ait olayların daha objektif biçimde değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

Bu noktadan hareketle Üstat ANAR’ın bütün kaygılardan azade, bir deneme üslubuyla kaleme aldığı bu eserin, Nazım Hikmet ile ilgili birçok konuyu objektif biçimde dile getirdiğini söyleyebiliriz. Üstat ANAR, bir sanatçı, bir insan olarak ele aldığı Nazım Hikmet’i, ideolojik açıdan yaşadığı derin hayal kırıklıkları ile birlikte anlatmaktadır. Kitabın

yazarına ait şu cümleler, kitap hakkında okuyucuya önemli ipuçları verecektir: *“Nazım Hikmet’in 1950’li yıllarda S.S.C.B’ye geldikten sonra, Sovyetler Birliği’nin iç yüzünü görüp büyük bir hayal kırıklığına uğradığını; onun büyük pişmanlığını; olduğu gibi, gördüğüm, bildiğim gibi anlatmaya çalışıyorum...”*

Muhtevası itibarıyla Nazım Hikmet hakkında yazılan kitaplardan farklı olan bu kitap Nazım Hikmet’e Türk vatandaşlığının iade edildiği bu günlerde, mutlaka bir takım yeni tartışmaları da başlatacaktır. Bu açıdan yazarın Nazım Hikmet ile ilgili gözlemleri, izlenimleri, tanık olduğu olaylar sohbetler ve buradan hareketle getirdiği yorumlar da belki bu tartışmaların odağında olacaktır.

Nazım Hikmet’in bir bütün olarak hayatı yanında, özellikle onun Türkiye’den kaçıp “Rüyalarının Memleketi” olan Sovyetler Birliği’ne sığınmasından sonra yaşadığı olayları, hayal kırıklıklarını, büyük pişmanlığını, yanılgılarını da anlatan bu eserin ekler bölümünde; Nazım Hikmet’in Sovyetler Birliği’nde yayımlanan ve bu güne kadar gün yüzüne çıkmamış bazı yazılarını ve makaleleri ile Azerbaycanlı şairlerin ona atfettikleri şiirleri de bulacaksınız.

Titiz bir çalışma ile Türkiye Türkçesine aktardığımız bu eserin beğeniyle okunacağını umuyorum. Bu kitabın Türkiye Türkçesine uygunlaştırılmasında yardımlarından dolayı Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yakup ÖMEROĞLU’na, Kardeş Kalemler Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Ali AKBAŞ’a, Uluslararası Türk Lehçeleri Arasındaki Aktarma Problemleri Sempozyumunda birlikte olduğumuz ve birlikte çalışma imkanı da bulduğum Üstat ANAR’a, yardım ve desteklerinden dolayı Ömer Küçükmemetoğlu, Kadir Barış, İlgar Fehmi ve Canan Avşar’a teşekkürü borç bilirim..

02/05/2009

İmdat AVŞAR

ANAR

KEREM GİBİ

(Nazım Hikmet’in Hayatı ve Sanatı Hakkında Düşünceler)

Ben diyorum ki ona:

Kül olayım

Kerem

gibi

yana

yana.

Ben yanmasam,

Sen yanmasan,

Biz yanmasak

nasıl

çıkar

karanlıklar

aydınlığa...

Nazım Hikmet'i ilk kez 1957 yılında, Bakü' de; üniversitede gördüm. Daha sonra kendi evimizde,(Babam Resul Rıza'nın evinde) Cefer Cabbarlı'nın mezarı başında ve bu drama yazarının şimdi müze olan evinde...

Nazım Hikmet, 1957 yılından sonra da Bakü'ye her gelişinde bizde misafir olurdu. Bizim Moskova'ya yolumuz düştüğünde ise ya Nazım'ın Moskovada'ki evinde ya da bağevinde; mutlaka görüşürdük. Bazen de Nazım Hikmet, Ekber Babayev ile birlikte bizim kaldığımız otele; odamıza gelirdi. Ben, 1962 yılında, Moskova'da Ali Senari Kurslarında¹ okurken, ara sıra Nazım Hikmet'e telefon ederdim. Onunla birçok kez de telefonla görüşmüştük. Son telefon görüşmemiz, onun ölümünden birkaç gün önceydi.

Hatırladığım bütün bu görüşmeleri, hafızama kazınmış sohbetleri, kitabın ilerleyen sayfalarında detaylıca anlatacağım ama bu kitabı yazmamın tek nedeni, sadece büyük bir şairle şahsi görüşmelerin bende yarattığı etkiyi; o büyük şairin hâlâ hafızamda yaşayan sözlerini; onun eşsiz bir cazibe ile okuduğu şiirlerin hâlâ kulaklarımda çınlayan ahengini yeniden canlandırmak değildir. Bana göre Nazım Hikmet: XX. Yüzyılın ve belki de gelecek yüzyılların en büyük şairlerinden biridir. Bununla birlikte Nazım Hikmet, geçen asrın birçok önemli problemlerini, sanatına ve mücadelesine, dünya görüşüne, eylemlerine, tereddütlerine, hatalarına, kusurlarına, yenilmezliğine, eğilmezliğine, -her neye ise- asla göz yummayışına... Özetle karmâşık, tezat, dramatik, çoğu zaman da facialarla dolu kaderine aksettirmiş çok önemli ve büyük bir şahsiyettir. O, aynı zamanda XX. Yüzyılın sembol şahsiyetlerinden biridir çünkü Nazım Hikmet, asla kendi hayat çizgisi ve sanatçılığı çerçevesinde kalmamıştır. O, XX. Yüzyılda dünyada, "İlerici Sanatın" yaratıcılarından biri olarak, bu sanat anlayışının geçtiği cefalı, azap ve çilelerle dolu, keşmekeş, umutlar ve aldanişlarla, geleceğe inanç ve hayal kırıklıklarıyla karakterize edilebilecek bir yolun yolcusu olarak da çok şeyin sembolüdür. Nazım Hikmet, yenilmez yeniliğin, akide uğrunda fedakârlığın, değişik yönetim biçimlerinde kabul etmediklerine karşı direnmenin ve uzlaşmazlığın; büyük inançların, büyük hasretin, büyük aşkların ve en büyük yalnızlığın da sembolüdür. Nazım'ın talihi, dünyadaki sağ ve sol ideolojilerin asla uzlaşmaz mücadeleleri ve dünya siyasetinin birçok ciddi meselelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Nazım hakkında- onun hayatı ve sanatçılığı hakkında- düşünmek, XX. Yüzyılın esas problemleri ve kavgaları hakkında da düşünmek demektir. Nazım, aynı zamanda geçen asrın meselelerinin, tarafsız, barışçıl, adaletli ve insafli bir şekilde çözülmesi için hayatı ve sanatıyla emsalsiz mücadeleler veren bir insandır.

Nazım Hikmet, gerçekten de son derece meşakkatli, azap ve eziyetlerle dolu bir hayat yaşadı ama yine de onun: "Dünyaya geldiğim için çok mutluyum" demeye hakkı vardı. Çünkü o, yeryüzündeki en şerefli payelerden birine sahipti. O şairdi, anadan doğma şair... Bana göre, Nazım şair olmasaydı başka hiçbir şey de olamazdı. Ömrünü siyasete kurban vermişse de, sonuçta bir sanatçıydı ve bir sanatçı da asla siyasetçi olamazdı. Çünkü sanat samimiyet ister, siyasette samimiyet ise ölümdür. Siyaset tavizsiz olmaz oysa gerçek sanatta tavize yer yoktur.

Bana göre Nazım'ı tek başına "Siyasi bir sanatçı," "Devrimci bir sanatçı," olarak görmek ne yazık ki mümkün değildir. O sanatıyla değil yaratılışıyla, haysiyetiyle, ruhuyla bir "İsyancı" idi. Doğuştan isyancı olmak ise devrimci bir sanatçı olmak anlamına gelmez. Her isyancı şair olmadığı gibi her şair de isyancı değildir. Nazım Hikmet, doğuştan getirdiği emsalsiz yeteneği ile şair, çılgın, uzlaşmaz tabiatıyla da baş eğmeyen bir isyancıydı. O, tepeden tırnağa şair olduğu için elbette ilk isyanı da edebi isyandı. Onun bu isyanı,

¹ Yüksek Senaryo Kursları. (Kurs:Uzmanlık veren veya uzmanlığı ilerleten tahsil süresi)

kalıplaşmış edebi anlayışlara, sorgulanamaz edebi otoritelere, tenkit edilemez, kanunlaşmış edebi zevklere karşı bir isyan, "Edebi putları kırma! İsyanı.

İsyancı şairlerin çok sonraları kabul edilen ve yayılan şöhretlerini görüp onların çizgisini takip eden yeni edebi nesillerin bazı temsilcileri, meselenin yalnız bir tarafını idrak ederler. Bu, ancak ve ancak seleflerine karşı çıkmak, sadece "Putları kırmaktır..." Onlar, şunu unuturlar ki, gerçek büyük sanatçılar putları yıkmakla kalmaz, yıktığının yerine yenisini, daha yücesini kurar, daha yükseğini diker. Yeni hiçbir şey kurmaya, yeni hiçbir şey dikmeye kadir olamayanlar ise eskiyi yıkmayı dahi beceremezler.

Nazım Hikmet'in eski edebiyatı, eski edebiyatın ruhunu ve şeklini kabul etmemesi, eski şiirin mazmununa ve biçimine itirazı, eğer onun yarattığı yeni mazmuna ve yeni biçime dayanmasaydı; yeni bir ruh meydana getirmeseydi, söz sanatında yeni bir sayfa açması da mümkün olmazdı.

Nazım'ın ikinci isyanı, milli gururun isyanıydı. İlk gençlik yıllarında, "Kırk haraminin" esareti altında olan -doğduğu şehri- İstanbul'u, İtilaf Devletlerinin işgali altında görmek, onun kalbine, batı emperyalizmine karşı öyle bir intikam ve hiddet tohumları serpmişti ki, yüreğindeki emperyalizmle mücadele ateşi ömrünün sonuna kadar sönmedi. Yüreğindeki bu alevin ışığında, Kuvva-i Milliye'yi öven şiirler yazdı. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Kurtuluş Savaşını terennüm eden mükemmel edebi eserler ortaya koydu. İstanbul'dan, "Sesini kaybeden şehirden-" Ankara'ya, Büyük Gazi'nin yanına gider, onunla birlikte, onun saflarında savaşmak için.

Bana göre hiçbir şair, Atatürk'ün yaptıklarına Nazım Hikmet kadar yakın durmamıştır. Atatürk'ün memlekette, tarihte, toplumda yaptığı işi -Türkiye'yi çağdaşlaştırmak, dünyaya açmak ve dünyayı Türkiye'ye açmak, ortaçağ hurafelerini, cehalet mihraklarını dağıtmak, yerine yenisini, çağdaşını, dünya ile rekabet edecek olanını kurmak işini- Nazım Hikmet de şiirde ve sanatta yaptı.

Türkiye'nin bir başka ünlü yazarı Yaşar Kemal, Nazım Hikmet'e ithaf edilen "En Büyük Şairimiz" adlı makalesinde şunları yazıyor:

"Nazım Hikmet, büyük halk ozanlarının son büyük halkasıdır. Türk dili var oldukça Nazım Hikmet de var olacaktır... Onun dil anlayışı, -halkın dili ile şiir dilini inanılmaz bir zenginliğe ulaştırması- kendisinden sonra gelen nesiller için bir okul olmuştur. Bizim şiirimizde olduğu kadar, hikâyemizde ve romanımızda da Nazım Hikmet'in büyük etkisi vardır. Eğer Nazım Hikmet gibi büyük bir yol gösterici gelmeseydi, bizim edebiyatımız bu seviyeye çıkamazdı. Onun büyük şairliği kadar edebiyatımızda açtığı yeni yol da önemlidir..."

Bu gün değişik siyasi sebeplerden dolayı Nazım Hikmet'i kabul etmeyen, benimsemeyen bazı şairler bile Türk şiirine onun getirdiği serbest vezin, yeni poetik biçimler ve yeni edebi şekillerle şiirler yazmaktadır.

Buna benzer bir durum, günümüzde Azerbaycan'da da ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da serbest şiirin öncülerinden biri olan Resul Rıza, serbest vezni Azerbaycan'da uzun yıllar tek başına devam ettiren ve yaşatan bir şairdi. 1960'lı yıllarda Resul Rıza'nın açtığı yeni şiir yoluna, genç nesilden temsilciler de katıldı. Ancak Resul Rıza gibi genç neslin temsilciler de geleneğe bağlı tenkitçilerin, muhafazakâr edebi çevrelerin şiddetli hücumlarına maruz kaldılar. Geçmişte büyük zorluklarla açılan bu yolda, bu gün rahatça ilerleyen ve hiçbir mukavemetle karşılaşmayan "üç çift bir tek" genç şair, malûm sebeplerden dolayı ne yazık ki, Resul Rıza'nın yaptığı işi nankörce kötülüyor hatta Azerbaycan şiirine bu yenilikleri

kendilerinin getirdiği ile övünüyorlar. Türkiye’de Nazım Hikmet’i, Azerbaycan’da Resul Rıza’yı inkâr edenlerin dahi onların açtığı yoldan ilerlemeleri, bu yolu açan şairlerin en büyük zaferi değil de nedir?

Nazım Hikmet’in, İstanbul’dan Ankara’ya, oradan da Anadolu’nun doğu sınırlarına doğru yaptığı yolculuk, geçtiği köyler, obalar, rastladığı insanlar... ona Anadoluyu, Türk köylüsünü tanıma fırsatı verir. Bu yolculuğunda, yurdundaki dehşet insan manzaralarını görür. Daha sonra bu manzaralar, onun hapishane hayatının sahneleri ve insanları ile daha da zenginleşir. Binbir naz ile varlık içinde büyüyen Paşa torunu, yoksulluk, sefalet, açlık, sosyal eşitsizlik ve adaletsizlikle; zenginler ve yoksullar tezatıyla karşılaşır. Şairi bir “İsyancı” olarak yetiştiren bu gördükleridir. O dönem, onun emperyalizme karşı verdiği savaş, yalnız milli bağımsızlık ve istiklal uğruna yapılan bir mücadele değil aynı zamanda insanların eşitliği, ezilenlerin, istismar edilenlerin insan gibi yaşaması uğruna verilen bir mücadeledir. Nazım’ın da defalarca vurguladığı gibi onu sosyalizm akidelerine bağlayan şey, Moskova’daki Marksist- Komünist eğitiminden çok önce Anadolu da gördüğü bu manzaralar olmuş...

Nazım Hikmet ile ilgili bir başka husus da çok önemlidir. Şair’in Türkiye’de ve SSCB’de, özellikle de Azerbaycan’da tamamıyla farklı anlaşılması, farklı kavranması, farklı değerlendirilmesi, hep sevgi yahut nefretle anılmasıdır.

Eğer Nazım Hikmet’i, Türkiye’de solcular rağbetle, sağcılar nefretle “Komünizm sembolü” sayıyorlarsa bunun nedeni, Nazım’ın 1950’li yıllarda SSCB’ye geldiğinde, bu ülkenin ilerlemeci, özgür düşünceli aydınlarının, onu zindandan kurtulan bir mahpus gibi değil demirperde arkasından gelen, hür dünyanın bir elçisi gibi karşılayıp kabul etmeleridir.

Nazım, Moskova’da yeniliğe meyletmiş sanatçıları, şairleri, ressamı, rejisörleri destekliyor hatta onlara yapılan hücumlara karşı çıkıyor; takibe maruz kalanları destekliyordu. En azından Nazım, sanat alanında düşündüklerini, resmi ideoloji ile çelişen fikirlerini söylemekten korkup çekinmiyordu. Bu yüzdendir ki, Sovyet hayatının rezillikleri ile açıktan alay eden ve Sovyet hayatını keskin bir dille eleştirip alay konusu yapan Arkadi Raykin gibi meşhûr bir sanatçı, Nazım’ın evine “İlerlemeci insanların karargâhı” diyordu.

Azerbaycan’da ise Nazım’a gösterilen ilginin nedenleri çok farklıydı. Türkiye’de adının bile yasaklandığı yıllarda, ona Azerbaycan sahip çıkmıştı. Eserleri Türkiye Türkçesinin ikiz kardeşi olan Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanıyor, tiyatro eserleri sahneleniyordu. “O zamanlar Azerbaycan Sovyetler Birliği’nin bir parçasıydı ve bunun için de Nazım, Azerbaycan’da, genel Sovyet siyaseti çerçevesinde kabul görüyordu” denilebilir. Bu doğrudur ama bu yalnızca gerçeğin bir bölümüdür, tamamı değil. Gerçeğin diğer ve daha önemli yanı ise şudur ki: O yıllarda Nazım, Türkiye’de birçokları için “Moskova’nın adamı,” “Türk düşmanı” idiyse de Azerbaycanlılar için Türkiye’nin, Türklüğün, Türk dilinin sembolüydü. Nazım’ı bitip tükenmeyen alkışlara gark eden Bakü salonlarındaki dinleyiciler, onun şahsında bir komünizm propagandacısını değil uzun yıllar hasretini çektiğimiz bize Türkiye’nin kokusunu, ruhunu getiren, canımız kadar yakın olan Türk diliyle konuşan, ölümsüz şiirlerini Türkçe okuyan -Hem muhteşem okuyan- bir TÜRK şairini alkışlıyordu. O yıllarda Sovyetler Birliği’nin Türk bölgelerinde özellikle elbette Azerbaycan’da, hiç kimse Türklük ruhunu, Türklük şuurunu Nazım Hikmet kadar yükseltmemiştir. TÜRK sözü, Azerbaycan’da halkımızın, dilimizin adı gibi yasaklandığı; Türkiye ile tarih, edebiyat, folklor, soy, adet ve anane birliğimiz hakkında her hangi bir fikrin cinayet sebebi sayıldığı; bizi

bağlayan bütün iplerin kopartıldığı; Türkiye sevgisinden dolayı ya da Türkiye’de akrabalarının olduğunu söyleyenlerin katledildiği yıllarda, Nazım Hikmet geniş katılımlı toplantılarda, üstelik en yüksek kürsülerden: *“Ben Türk’üm, siz de Türk’sünüz, ruhumuz, geleneklerimiz bir, halklarımız, dillerimiz kardeşdir”* diyordu.

Otuz yıllık aradan sonra, tekrar Azerbaycan’a gelen Nazım, Bakü’yü, İzmir’e benzediği için de çok seviyor; Hazar’a, içli şiirler yazıyordu. Nazım, Azerbaycan’da, kendisini rahat hissediyordu. Kendisini, yakın bir muhitte özellikle de ona çok hoş gelen Azerbaycan Türkçesinin konuşulduğu muhitte çok rahat hissediyordu. Nazım, Moskova’da şiirlerini ana diliyle kime okuyabilirdi? İlk önce elbette Moskova’da yaşayan Azerbaycanlı Türkolog dostu ve onunla ilgili araştırmalar yapan Ekber Babayev’e ve diğer birkaç Türkologa... Bakü’de ise büyük salonları dolduracak, bıkip usanmadan saatlerce onun şiirlerini dinleyecek, geniş bir dinleyici kitlesi; eserlerini değerlendirebilecek şairler, yazarlar, bestekârlar, bilim adamları ve dostları vardı.

Sovyetler Birliği içinde yer alan diğer Türk cumhuriyetlerinde de birçok insan için, - özellikle de şairler için- Nazım’ın varlığı, Türkiye hasretini, Türk dili özlemini gideren, Türkleri avunduran bir teselliydi. Sanatçılığına ve şahsiyetine hürmet ettiğim Türkiyeli şair dostum Yahya Akengin, Nazım Hikmet’i bir şahsiyet olarak kabul etmiyor, onun Türkiye’den kaçıp gitmesini, özellikle de Sovyetler Birliği’ne sığınmasını asla affedemiyor. Ama o da benim şu fikrime itiraz etmiyor: “O yıllarda Nazım Hikmet, Türkiyeliler için komünizmin sembolü ise Azerbaycanlılar için de Türkiye’nin ve Türklüğün sembolüydü.” Hatta Yahya Akengin, benim bu görüşüme kuvvet olsun diye bir hatırasını anlatmıştı. Yahya Akengin, Kazan’da Tatar şair Renat Haris’in evinde misafirken, onunla Nazım Hikmet hakkında konuşmuşlar. Renat Haris, kitaplığından Nazım’ın kitaplarını çıkarıp: *“O yıllarda, bu kitaplardan Türkiye’nin havasını teneffüs ediyorduk, Türkiye’yi ve Türkçe’yi bize daha çok yaklaştıran ve sevdiren de Nazım Hikmet’ti”* demiş.

Nazım hakkında kitap yazma düşüncesi hasıl olduğunda, sadece şahsi hatıralarım, onun bende bıraktığı etkiler ve onun hakkındaki düşüncelerimle yetinmenin yeterli olamayacağını idrak ettim. Şahsi hatıralar derken, ben sadece Nazım Hikmet ile kendi görüşmelerimi, katıldığım sohbetleri göz önünde bulundurmuyorum. Benim bilavasıta iştirak etmediğim sohbetlerini, babam Resul Rıza’nın, annem Nigar Rafibeyli’nin, Enver Memmedhanlı’nın, Zekeriya Sertel’in, Ekber Babayev’in, Vera Tulyakova’nın, Nazım’ın tercümanı Muza Pavlov’un ve Nazım’ı Türkiye’den tanıyan birçok insanın bana anlattıklarını da göz önünde bulunduruyorum. Nazım Hikmet’i şahsen tanıyan, onunla az ya da çok temaslari olan birçok insanla ayaküstü, bir çok insanla da etraflı sohbetlerim oldu. Türkiyeli yazarlardan Aziz Nesin, Haldun Taner, Samim Kocagöz, Rıfat Ilgaz, Fakir Baykurt, Oktay Akbal; şairlerden A.Kadir, Atilla İlhan, İlhan Berk; gazeteci İlhan Selçuk, Nazım’ı Türkiye’den kaçırın Refik Erduran; resamlardan Abidin Dino, Avni Arbaş, İbrahim Balaban ve Selim Turan ile temaslari oldu. Bunlardan bazıları: Haldun Taner ve Oktay Akbal seyahat yazılarında bizim bu görüşmelerimizi kaydettiler. Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Melih Cevdet Anday, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Vera Tulyakova, Münevver Hanım ve Nazım’ın oğlu Memet Bakü’de, -babamın evinde- misafirimiz oldular. Nazım’ın kız kardeşi Semiha Hanım ile hem İstanbul’da hem de Bakü’de görüştüm. İstanbul’da Nazım Hikmet Vakfına,-Vakfın başkanı Profesör Aydın Aybaba ve vakıf çalışanı Kıymet Coşkun Hanıma- şairin Azerbaycan’da çekilmiş fotoğraflarını, kendi sesinden, okuduğu şiirlerinin ses kayıtlarını, Bakü’de arap alfabesiyle çıkan ilk kitabı “Güneşi İçenleri Türküsü’nü” ve babamın arşivinden

şairle ilgili diğer evrakları, bazı belgeleri, Nazım’ın el yazmalarını, telgraflarını ve mektuplarını verdim.

Bakü’de yaşadıkları yıllarda, Zekeriye Sertel, eşi Sabiha Hanım ve kızı Yıldız Hanım ile ya babamlarda ya da onların evinde sık sık görüşürdük. Ne yazık ki, Nazım’ın üvey oğlu Mehmet Fuad Bey ile tanışamadım. İstanbul’dayken gazeteci ve şair dostum İrfan Ülkü aracılığı ile Mehmet Fuad Bey ile görüşmeyi kararlaştırmıştık ama onu arayacağımız günün öncesinde kederli bir haber duyduk: Mehmet Fuad Bey vefat etmişti.

Şairin Moskovada’ki dostlarından meşhur Rus yazar Konstantin Simonov ile birlikte on gün boyunca Türkiye’yi- Ankara’yı, İstanbul’u- gezdik. Bu seyahatimizde sık sık Nazım’ı hatırlamıştık. Nazım Hikmet’in Moskova’daki tercümanları ve onun hakkında araştırma yapanların çoğu ile: Boris Slutski, David Samoylov, Muza Pavlov, Radi Fiş, Sverçevskaya ve Trevskoy ile zaten tanışıyordum. Moskova’da yaşayan Azerbaycanlı Türkolog ve Nazım ile ilgili araştırmalar yapan Ekber Babayev’i çok yakından tanıyordum. Moskova’da yaşayan diğer bir bilim adamı ve Türkolog, -”Nazım Hikmet” ve “Çağdaş Türk Edebiyatı” adlı kitapların da müellifi olan Tofik Melikli eski dostumdur. Tabi ki, Nazım’ın tercümanlarını, onunla ilgili araştırmalar yapanları, onunla ilişkide bulunan insanları çok iyi tanıyorum.

Bu yakınlarda, İstanbul’dayken düşündüm ki, şimdi Türkiye’de Nazım’ı şahsen -yani Nazım, 1951 yılında Türkiye’yi terkedene kadar- tanıyanlar parmakla sayılacak kadar az. 1951 yılından sonra, şairi Moskova ve Bakü’den tanıyanların sayısı belki de Türkiye’de onu tanıyanların sayısından daha fazladır ama ne yazık ki Türkiye’de, Azerbaycan’da ve Moskova’da onu tanıyanların sayısı yıldan yıla azalıyor. Bu da acı bir gerçek...

Türkiye’de -gençleri demiyorum- benim kuşağımdan olan insanlar bile benim Nazım’ı tanıdığımı öğrenince çok şaşırıyorlardı. Onlara göre Nazım çoktan tarihe mal olmuş bir şahsiyetti...

Türkiye, -Şu andaki Azerbaycan ve Rusya gibi- siyasi ve ideolojik açıdan haddinden fazla kutuplaşmış bir ülkedir. Birçok siyasi parti olsa da esasen cemiyet iki büyük kutba ayrılmıştır: “Sağcılar ve Solcular.” Buna rağmen sağcılar da solcular da bir bütün halinde değiller, parçalandıkça parçalanıyorlar. Solcular bazen duygusal davranarak sağcıları: “Tutucu, gerici, yobaz, faşist” diye adlandırıyorlar. Aynı şekilde sağcılar da solcuları ifrata varacak ölçülerde: “Vatan haini, Moskova uşağı, Komünist ajanı” olmakla itham ediyorlar. Ben her iki tarafın birbirini yaftalamak için kullandığı bu kavramların (Alıntı yapmaya mecbur kaldığım metinler hariç) hiçbirinden istifade etmeyeceğim ancak sol, solcu, sağ, sağcı kavramlarını kullanacağım çünkü onlar da kendilerini bu kavramlarla ifade ediyorlar.

Türkiye’de sağcılar ve solcuların çatışmaları bazen aşırı şekilde oluyor. Mesela bir şehrin belediye seçimlerini solcular kazandığında, sağcılar belediyeye ait sinema ve tiyatro salonlarını bile boykot ediyorlar. Belediye seçimlerini sağcılar kazandığında ise o mekânlara-Örneğin İstanbul’daki Karaca Tiyatrosuna- solcular ayak basmıyor. Bu siyasi çatışmalar “Dil” gibi milli bir mefhumu bile etkiliyor. Sağcıların kullandığı “Dili” -o cümleden onların tercüme ettikleri kitapların “Dilini”- solcular; solcuların metinlerinin ve çevirilerinin “Dilini” de sağcılar yadırgıyor, kusurlu buluyorlar. Bu durumu kendi kitaplarımda tercümelerinde de gördüm. Lakin sağın ve solun en çok tartıştığı meselelerden biri de Nazım Hikmet meselesidir. Bu konuyu kitabın ilerleyen sayfalarından etraflıca anlatacağım ama burada bir hususu özellikle vurgulamak istiyorum.

Türkiye’de hem solcular hem de sağcılar arasında çok değerli insanlar- altını çizerek söylüyorum- gerçek vatanseverler var. Bunlar arasında benim şahsen tanıdığım ve saygı

duyduğum yazarlar, gazeteciler, siyasetçiler de var. Onların bazılarıyla iyi bir dostluğumuz da var ama bazı Azerbaycanlılar gibi kendimi şirin göstermek için asla ikiyüzlü davranmadım. Yani sağcılar arasında olduğum zaman bile Nazım’ın arkasında durdum hatta ateşli tartışmaların yaşandığı meclislerde Nazım’ın büyüklüğünü ve samimiyetini ispatlamaya çalıştım. Böyle yapmasaydım, ben yalnız Nazım’ın ruhuna değil babamın ruhuna da ihanet etmiş olurum. En azından kendi geçmişime, hatıralarıma saygısızlık etmiş olurum. Kuşkusuz çok iyi dostlarım var ama belki sırf bu nedenle sağcılar arasında beni sevmeyenlerin sayısı da az değil. Solcularla bir araya gelince de o dostlarıma, Nazım Hikmet’in 1950’li yıllarda S.S.C.B’ye geldikten sonra, Sovyetler Birliği’nin iç yüzünü ve kötülüklerini görüp büyük bir hayal kırıklığına uğradığını; onun büyük pişmanlığını; olduğu gibi, gördüğüm, bildiğim gibi anlatmaya çalışıyorum. Elbette bu da çoğu solcunun hoşuna gitmiyor. Bunları onun için yazıyorum ki, Türkiye’de “Kerem Gibi” kitabını okuyacak olan sağcılar “Komünist şair” hakkında kitap yazdığım için bana darılacaklar; solcular ise Nazım Hikmet’in hayal kırıklıklarını kaleme almamdan hiç hoşlanmayacaklar. Olsun. Ben sadece hakikati, elbette duyduğum ve idrak ettiğim hakikati yazıyorum. Amacım asla sağ ile solu tekrar karşı karşıya getirmek değil. Aksine bu hakikat, yani Nazım Hikmet’in farklı devirler içinden geçerek bazı değişikliklere uğrayan dünya görüşü, onun büyük bir şair ve büyük bir şahsiyet olduğu gerçeğine zerre kadar zarar vermeyecektir.

Türk dilinin, Türk dünyasının bu en büyük şairlerinden birinin sanat dehasını idrak etmek, Türkiye içtimai fikir hayatını ayırtırmak değil aksine poetika, güzellik, yüksek insani ve milli değerler etrafında birleştirmeye çalışmaktır.

Nazım Hikmet hakkında kitap yazan ve benim şahsen tanımadığım ama yazdığı kitaptan solcu olduğu anlaşılan bir yazarın: Hikmet Akgül’ün, “Nazım Hikmet-Siyasi Biyografi” adlı kitabında ifade ettiği düşüncelere katılmam mümkün değil. Akgül şöyle diyor:

“Nazım Hikmet’in şiirini onun gibi okumak, onunla beraber yürümek, onunla beraber mücadele etmek için onunla aynı dünya görüşüne sahip olmak gerekir. Nazım’ın mirası da onlarındır...”

Hayır, bence öyle değil. Nazım’ın ölmez yaratıcılık mirası, yalnız onun dünya görüşünü paylaşanların değil bütün Türk halkınıdır. Sağcısıyla, solcusuyla ve ne sağcı ne de solcu olan büyük çoğunluğuyla... Onun mirası, önce bütün Türk dünyasıdır sonra bütün insanlığın...

“Türk dünyası” ifadesine, eminim bazı solcular biraz ürkerek, şüphe ve endişeyle yaklaşacaklardır. Bazı sağcılar ise Nazım’ı bu dünyaya sığdırmak bile istemezler. Abesle iştigal etmektir bunlar. Dede Korkut’suz, Yunus Emre’siz, Nevai’siz, Fuzuli’siz bir Türk dünyası olamayacağı gibi Nazım Hikmet’siz bir Türk dünyası da olamaz.

O Nazım Hikmet’tir ki, 1914 yılında, daha bir çocukken şu mısraları yazmış:

“Yine büyük Türk adı

Dağlar, taşlar aşacak

Yine Türk’ün bayrağı

Kaleleri yıkacak

Yine Türk’ün gemisi

Denizleri aşacak

Yine Türk'ün sanatı

Avrupa'ya taşacak

Yine Türk'ün sinesi

Vatan aşkıyla dolacak

İşte bundan emin ol

Emin ol ki, olacak

Yine Türk'ün tarihi

Yıldızlı sayfalar yazacak."

Kırk beş yıl sonra ise şöyle demişti:

"Memleketimi seviyorum:

Çınarlarında kolan vurdum, hapishanelerinde yattım.

Hiçbir şey gidermez iç sıkıntımı

Memleketimin şarkıları ve tütününü gibi.

Memleketim:

Bedreddin, Sinan, Yunus Emre ve Sakarya,

Kurşun kubbeler ve fabrika bacaları...

Hayran bir çocuk sevinciyle kabule hazır.

Çalışkan, namuslu, yiğit insanlarım

Yarı aç, yarı tok,

Yarı esir... "

Nazım Hikmet, Atatürk'ün önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'nı, Türk edebiyatının en değerli eserlerinden birinde: "Kuvva-i Milliye Destanı"nda terennüm etmişti. İsmet Paşa: "Nazım, bu eseriyle Kurtuluş Savaşını bir kez daha kazandı..." demiş. O zamanlar hapiste yatan Nazım, Paşa'ya şu cevabı göndermiş: "Paşa dua etsin ki, savaşı kazandı. Yoksa o da şimdi burada, benim yanımda olurdu..."

Nazım Hikmet, memleketine ve halkına duyduğu karşılıksız sevgisini yalnız şiirlerinde, yazılarında değil dostlarına gönderdiği, onlardan başka kimsenin okuyamayacağı en mahrem mektuplarında da ifade ediyordu Va-Nu'ya yazdığı mektuplardan birinde şöyle diyor:

"Dünyanın en güzel halklarından biri olan Türk halkının ve dünyanın en güzel dillerinden biri, belki de birincisi olan Türk dilinin, yabancı memleketlerde tanınmasına vesile olabilmek ömrümün en büyük sevinci ve şerefidir.

Yaşasın büyük ve ölmez ve uğrunda hapislerde yatmaya değer Türk halkı."

Va-Nu, Nazım’ın en yakın ve kadim dostu olmakla birlikte, şairin ölümünden sonra “Bu Dünyadan Nazım Geçti” adlı eseri de yazan Vâlâ Nureddin’in mahlasıdır. Bu kitabın daha sonraki sayfalarında onun bu eserinden genişçe istifade edeceğim. Burada sadece onun bir düşüncesini aktarmak istiyorum. Va-Nu; “Ortak Türk dilini Nazım Hikmet yarattı” diyor.

Gerçekten de yaşadığımız bu günlerde “Ortak Türk Dili’nin” oluşturulması gerektiğinden sıkça bahsedilmektedir. Bu ortak dili, -ez azından Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin anlaşabileceği bir dili- yıllar önce Nazım Hikmet oluşturmaya çalıştı.

Bin yıllık Türk şiirinin en büyük sanatçılarından birine, Türk dilinin mucizeler yaratan üstatlarından birine kayıtsız kalıp bu edebiyatı, bu dili sevmek nasıl olur, bilemiyorum. Bazı solcular ifrata varıp Nazım’ı yalnız ve yalnız bir “Komünist” olarak değerlendiriyor benzer şekilde bazı sağcılar da genellikle onun eserlerinin bedii estetik değerini azaltmak hatta yok saymak için çaba sarf ediyorlar ve ondan çok daha zayıf şairleri, sırf ideolojik yakınlığından dolayı Nazım’dan üstün tutuyorlar. Nazım’ın dünyaya yayılan şöhretini bile küçümsüyorlar. Bütün bu çabalar abesle iştigal etmektir. Kitapları dünyanın bütün önemli dillerine çevrilmiş ve onlarca ülkede basılmış olan bir şairin büyüklüğünü sadece milyonlarca okuyucu değil XX. Asrın büyük şahsiyetleri de tasdik etmişlerdir ki, aklı, idraki olan hiç kimse bunları görmezlikten gelemez. Picasso gibi dahi bir sanatçı, Nazım’ın şiirlerinin kendisinde yarattığı etkiyi: “Sanki pınara gidiyorsunuz.” Sözleriyle ifade etmiştir. Ünlü Fransız şair Luis Aragon: “Nazım Hikmet XX. Asrın en görkemli aydınlarından biridir, Eyzenşteyn, Breht ve Picasso ile yan yanadır,” demiştir. Alman yazar Alfred Kurela ise şöyle der: “Nazım Hikmet dünyanın en büyük şairlerinden biri diyorlar. Hayır, biri değil en büyüğüdür.”

Nazım: “Ben dünyanın en hür komünistiyim,” derdi. Sovyet Devleti, ona fazlasıyla layık olduğu “Lenin Ödülünü” vermedi, bu ödülü Nazım’ın ancak topuğuna çıkabilecek şairlere vermeyi uygun gördü. Şüphesiz bu, onun “En hür komünist” olduğu içindi. Batı dünyası ise onun çoktan hak ettiği Nobel Ödülünü, bir komünist olmasından dolayı vermedi. Bunlara rağmen Nazım’ın büyüklüğünü ve üstünlüğünü nice Nobel Ödülü sahibi: Pablo Neruda, Miguel Angel Asturias, Boris Pasternak, Frederik Colio, Kuri Colio, Jan Pol Sartr, Albert Camus ve Haldor Laksnes, gönül rahatlığı ile tasdik etmişlerdir.

“Vefalı dost, yiğit savaşçı, insan düşmanlarının amansız düşmanı, her yerde insana hizmet etmek ama hiçbir şeye kayıtsız kalmak istemiyordu. Bilirdi ki, insan yaratılmış bir mahlûktur ve asla dünyaya hazır gelmiyor, insanın durmadan düşmanla savaşarak kendi kendini yaratması gerekmektedir. Sözün kısası, dün Pascal’ın Hz.İsa hakkında dediği gibi ve bugün de Nazım Hikmet’in dediği gibi “asla uyumamak” lazımdır. O asla uyumadı. Önemli olan odur ki, ölüm onun ilk ve son uykusu oldu.” Jan Pol Sartr.

“Büyük Türk şairi Nazım Hikmet’in şahsiyeti Latin Amerika’da inanılmaz bir heyecan yaratmıştı. Onun, Türkiye’nin kurtuluşu için savaşması bizim şair ve yazarlarımızın verdiği mücadeleyle aynıydı. Çok farklı, birbirinden çok uzak yıllarda Nazım Hikmet ve bizim yazarlarımız aynı insani hasrette ve şairlerimiz de aynı insani problemleri ifade etmede birleşiyordu.” Miguel Angel Asturias.

Latin Amerika’nın diğer bir Nobel Ödülü sahibi Şilili şair Pablo Neruda, Viyana’da Zekeriya Sertel’e şöyle demiş: “Nazım’a sahip çıkın, biz onun yanında şair bile sayılmayız.”

Yalnız çağdaşları değil daha sonraki nesillerden, bir zaman çok popüler olan sanatçılardan İngiliz drama yazarı Harold Pinter’den tutun Rus şair Yevgeni Yevtuşenko’ya kadar birçok şair de Nazım’a hayran olanlar arasındadır.

Türkiye’de de Nazım’ın değerini yalnız solcu yazarlar değil, onun: “Türkçe’yi güzelleştirdiğini” itiraf eden Ziya Gökalp, “ Türk şiirinde kudretini ispat etmiş ve sanat savaşında zafer bayrağını çok yüksek bir tepeye diktiğini” söyleyen Halit Ziya Uşaklıgil, “Özgünlük, ilham ve kudret bakımından şaheserler sayılabilecek şiirler yazdığını” söyleyen Halide Edip Adıvar, “Nazım’dan sonra hiçbir şairin bu şöhrete ulaşamadığını” yazan Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi tamamen farklı düşüncelere sahip şahsiyetler, Türk edebiyatının ve fikir dünyasının mümtaz simaları da anlamışlardır.

Vaktiyle genç Nazım’ın hücumlarına maruz kalmış, şairin kırmak istediği putlardan biri: Türk edebiyatının büyük klasığı Abdülhak Hamid şöyle diyor: “ *Nazım Hikmet Bey, benim eserlerimi, hata yapmadan bir sayfa bile okuyamaz... Anlayamadığı halde nasıl tenkit edebilir? Ama ben hakkı teslim eden biriyim. Nazım Hikmet’i kendi tarzı içinde beğeniyorum, istidadı var.*”

Vâlâ Nureddin’in rivayetine göre Türkiye Cumhuriyetinin milli marşını yazan şair Mehmet Akif de - (Nazım Hikmet, Mehmet Akif -Tevfik Fikret çatışmasında Tevfik Fikret’in taraftarı olmasına rağmen) Nazım’dan övgüyle bahsedermiş.

Akideleri, siyasi bakış açıları itibarı ile Nazım Hikmet ile farklı cephelerde yer alan görkemli siyasetçilerden Cemal Paşa, İsmet Paşa, Alpaslan Türkeş ve Süleyman Demirel de onun büyük bir şair olduğunu inkâr etmiyorlardı.

Benim için, edebi ahlak açısından görkemli Türk edebiyatı âlimi Ahmet Kabaklı’nın, Nazım Hikmet ile ilgili düşünceleri çok önemlidir. Ahmet Kabaklı, dev eseri olan beş ciltlik “Türk Edebiyatı” kitabında, Nazım’a ait bölümü ayrı bir kitap olarak yayımlamak istiyormuş. Ahmet Kabaklı, akideleri, dünya görüşü itibarı ile Nazım Hikmet ile taban tabana zıt görüşlere sahip olan, antikomünist ve antisovyet biridir. Ama bunlardan daha önemlisi, vicdan sahibi bir edebiyat tarihçisi olmasıdır. Daha da önemlisi, böylesine objektif ve ciddi bir ilim adamı olan Kabaklı, Nazım Hikmet’in bir şair ve sanatçı olarak hakkını teslim etmiştir.

Ahmet kabaklı yazıyor:

“Nazım Hikmet, Abdülhak Hamid’den sonra Türk şiirinde en aşırı biçim, ritim ve muhteva yenilikçisidir. Servet-i Fünuncular ve sonraki nesiller, nasıl az ya da çok Hamid’in tesirinde kalmışlarsa, Nazım Hikmet’ten sonra gelen ve Birinci Yeni(Garipçiler) ve İkinci Yeni olarak adlandırılan edebi akımlar ve bu akımlara mensup olmayan diğer şairler de, Nazım Hikmet’ten biçim, tema, duyuş, üslup ve ilham aldılar...”

Nazım Hikmet’in siyasi görüşlerini katiyen kabul etmeyen, bu cihetten ona tamamıyla muhalif olan Kabaklı, “*Bu memlekette hala Nazım’ı tanımak ve tanıtmak konusunda çekinmeler olmasından*” yakındır.

Ahmet Kabaklı, Nazım’ı okuyup objektif ölçüler içinde tahlil etmektense ondan hala bir kavgı ve oç alma vasıtası olarak yararlanmak isteyenlerin olduğundan da yakındır:

“Nazım’a hain, satılmış, Moskova uşağı diyerek işin içinden sıyrılmak isteyen ve bu nefretini sanat ve edebiyat zanneden insanlar da vardır. Anlattığım bu her iki yaklaşım da edebiyat ilmi ve sanat anlayışının dışındadır...”

Ahmet Kabaklı daha sonra şöyle devam eder:

“Nazım Hikmet’i ilk kez ilim, edebiyat ve sanat ölçüleri içinde edebiyat tarihine geçirmenin ferahlığı içinde özellikle şunu düşündüm: XIV. Yüzyılda yaşamış büyük divan ve

tasavvuf şairlerimizden Nesimi de o zamanlar tasavvufun tehlikeli ve sapık bir kolu sayılan Hurîfîliğe mensuptu. Zamanında bu nedenle sıkı bir takibe alınmış hatta derisi yüzülerek öldürülmüştü. Bugün Hurufîlik unutulmuştur ama buna karşın Nesimi'nin eşsiz gazelleri ve mânâlı tuyugları kalmıştır.."

Kabaklı'nın bu sözlerine kuvvet, bu gün şiirleri yaşayan ve şiirleri diller ezberi olan diğer çilekeş şairlerin akıbetini de hatırlatmak gerekir. Nefî'nin başını vurmuşlar, Pir Sultan'ı dara çekmişler, Azerbaycan şairi Molla Penah Vagîf'ı da kayalardan atıp katletmişler...

Ahmet Kabaklı'ya göre 1917 yılında, dünyanın başına kâbus gibi çöken ve sonunda kendi kendini yiyip bitiren komünizmle beraber, komünizm mücadeleleri ve kavgaları da sona ermiştir. Kabaklı: *"Nazım Hikmet'in şiirlerinin en üstünleri hakkında bile, onun çağdaşı şairler hiçbir hüküm vermemiş, sadece övmüş ya da aşağılamışlardır. Ben gelecek nesillerin bizi ayıplamasını istemiyorum."* der.

Türkiye, tarih boyunca olduğu gibi XX. Yüzyılda da dünyaya birçok değerli insanlar bahşetmiştir. Büyük siyasetçiler, askerler, şairler, yazarlar, ressamalar, sanat ve ilim adamları... Ama XX. Yüzyıl dünyasında Türkiye'yi iki büyük şahsiyetle tanıyorlar: Kemal Atatürk ve Nazım Hikmet...

Atatürk'ün Nazım'a özel bir ilgisi olduğu birçok kişi tarafından rivayet ediliyor. Atatürk, Nazım'ın şiirlerini bilir ve severmiş. Falih Rıfkı Atay'ın anlattığına göre Kemal Paşa Nazım'ın kendi sesiyle şiir okuduğu plaklardan, onun "Bahr-i Hazar" ve "Salkım Söğüt" şiirlerini zaman zaman dinler, dinledikçe de dalar gidermiş.

Hikmet Akgül, "Nazım Hikmet- Siyasi Biyografi" adlı kitabında anlatıyor:

"Atatürk, yakın dostu Ali Fuat Cebesoy'u (Nazımların "Paşa Dayı" dedikleri akrabasıdır.) uyarır hatta: "Etrafında bulunan adamlar, çocuğu(Genç Nazım'ı) kendi siyasi menfaatlerine alet etmek istiyorlar," der. Cebesoy'a göre, Mustafa Kemal, Nazım hakkında: *"Ben onu tanıyorum, yiğit gençtir o, askerlerin arasında onun yazılarına benzer yazılar yazıp dağıtmışlar, başını yakmak istiyorlar çocuğun, hepsinden haberim var,"* demiş.

Nazım Hikmet, 61 yıllık ömrünün 44 yılını Türkiye'de, bu 44 yılın 15'ini de İstanbul, Ankara, Bursa ve Çankırı hapishanelerinde geçirmiştir. Birçok Türk şair ve yazarları, Nazım'dan yaşça büyük çağdaşları yahut kendi akranları uzun yıllar Avrupa ülkelerinin başkentlerinde yaşamış, oralarda eğitim görmüş, çalışma imkanı bulmuş hatta o başkentlerde büyükelçilik görevlerinde bulunmuşlardır. Ama hiçbiri de ömrü mahpuslarda geçmiş Nazım Hikmet kadar tanınmamıştır. Düşmanları, Nazım'ın bu şöhrete hapishanede açık grevine gitmesiyle ulaştığını söylüyorlar. Gerçekten de şair hapishanede açık grevi ilan ettiğinde ve ölüm tehlikesi ile yüz yüze geldiğinde, onu ilk müdafaa eden Fransız toplumu olmuş ardından da diğer ülkelerin insanları Nazım'ı savunmuştur. Ama Nazım, eğer bu olaydan önce kendini dünyaya tanıtmamış olsaydı, dış ülkelerdeki insanların sesi bu kadar yüksek çıkabilir miydi? Yoksa her açık grevi yapanı dünyada büyük şair mi ilan ediyorlar ya da hapisten çıktıktan sonra da onun eserlerini döne döne başka dillere çevirip yayımlıyorlar mı?

Nazım Hikmet şöyle diyor:

“Şiirimin kökü yurdumun topraklarındadır. Ama dallarımla bütün topraklarda, doğuda, batıda, güneyde, kuzeyde uçsuz bucaksız yayılan bütün topraklarda, o topraklar üstünde kurulmuş medeniyetlere, bütün dünyamıza uzanmak istedim. Yalnız kendi edebiyatımızın değil doğu ve batı edebiyatının bütün ustalarını tanıdım.”

Nazım’ın önüne koyduğu bu amacına ulaştığını, onun bir sanatçı olarak dünyaya yayılan şöhreti tasdik ediyor. Elbette Nazım ilk önce bir Türk şairidir ama aynı zamanda bir dünya şairidir. Nazım hakkında İngilizce yazılıp Londra’da yayımlanan “Romantik Komünist” adlı kitabın yazarları Semiha Göksoy ve Edward Timms haklıdır:

“İngiliz şair Şekspir ne kadar İngiltere’nin ise ya da İspanyol şair Lorka ne kadar İspanya’nın ise Türk şair Nazım Hikmet de o kadar Türkiye’nindir.”

2002 yılının Ocak ayında, “Dünya Nazım Hikmet’in 100. Doğum Yıldönümü” etkinlikleri yapılırken ben de Türkiye’deydim. İstanbul’da üç bin kişilik Atatürk Kültür Merkezinde, bütün salonu dolduran insanlardan -özellikle gençler- başka balkonlarda bile saatlerce ayakta duranları; (Ben de geciktiğim için ayakta kalanlardandım) sahnede Genco Erkal, Zülfü Livaneli ve diğer usta sanatçıların seslendirdiği Nazım şiirlerini ezbere tekrar eden insanları; şarkıları bütün izleyicilerin ezberden tekrar etmesini görünce ve şarkılara tüm salonun eşlik etmesine, şiirleri bitip tükenmeyen alkışlarla karşılanmasına şahit olduğumda bir daha idrak ettim ki, Türkiye’nin en büyük çağdaş şairini bu halkın kalbinden çıkarmak isteyenler bu amaçlarına ulaşamamışlar.

Tabi ki, Nazım’a düşmanca yaklaşımlar öncelikle onun siyasi düşünceleri ile alakalıdır. Ama bu konuda birçok sohbetten sonra ulaştığım bir kanaat var. Bu kanaatimde yanılıyor olabilirim. “Nazım komünist olmasaydı ve memleketinden kaçmasaydı bile onun - kendi ifadesiyle dersek- “Kanına susamış” düşmanları, şaire nefret beslemek için mutlaka başka bir sebep bulacaklardı. Bu nefretin, edebiyat dünyasında ve yazı hayatında yer alan açık örnekleri, Nazım Türkiye’den kaçmadan çok çok önceleri su yüzüne çıkmıştır.

Nazım, çevresindekilerden çok farklı ve çok üstün bir insandı. O kadar üstünlükleri ve celbedici yönleri vardı ki, ona karşı nefret de toplu bir karakter taşıyordu. Ondan nefret edenler, nefretleri için çok çeşitli bahaneler (aslında yanılgılar) bulsalar da bunun mayasında esas itibarı ile çekememezlik ve kıskançlık vardı. O komünist olmasaydı, memleketten kaçmasaydı başka kusurlarını bulacaklardı.(Ve başka kusurlar buldular, hâlâ da buluyorlar) Mesela, neden böyle dürüst, neden böyle şık giyiniyor gibi... Soyunu, şeceresini kurcalayacaklardı. Güya bilmem hangi büyük dedesi Türk değildir, Nazım’ı da Türk saymak yanlıştır... Başka bir kusur: Niye karısına sadık kalmadı? Bir başkası: Niye saçları dağınık, taranmamış... Yeter ki iste, bahane bulmak o kadar kolay ki...

Nazım zahiren öyle boylu poslu yakışıklı bir erkek olmasaydı, topal, şaşı, kel-kötürüm olsaydı yahut öyle yakışıklı olmadan da kadınların dikkatini çekseydi, (İzah olunmaz kadın mantığına göre bu da mümkündür) yahut bu sahip olduklarına göre zayıf bir şair olsaydı, ya da yetenekli bir şair olsa bile hak ettiği şöhreti tüm dünyaya yayılmasaydı (En çok da bunu kıskanıyorlardı) şüphesiz ondan nefret edenler de olmazdı. Bütün bu özellikler, mucizevi şekilde bir kişide toplandığı için, onu değişik sebeplerden dolayı kıskananlar ne yazık ki, kendi gözlerinde ve vicdanlarında aklanmak, beraat etmek için Nazım’a sadece siyasi görüşlerinden dolayı nefret beslediklerini söylüyorlar. Şüphesiz, sadece onun siyasi görüşlerinden dolayı samimi şekilde karşı çıkanlar da var. Ancak bana öyle geliyor ki, “onun kanına susamışların” bir kısmı, ideoloji ihtilaflarından, mefkûre çatışmalarından daha çok şahsi haset ve çekememezliklerinin esiriydiler. Belki kendileri de bunun farkına varamıyorlardı.

Moskova’da, Nazım’ı SovİKP-MK- ye ihbar eden Türk komünisti de şairlik iddiasındaydı, Nazım’a vatandaşlık hakkının geri verilmesine itiraz eden milliyetçi şair de şiir yazıyordu.

Ama bütün bunlara rağmen şüphesiz Nazım Hikmet, benim bu düşüncelerime rıza göstermezdi. Çünkü gerçekten de şairlik iddiasında olmayan ve yüzünü bile görmediği; dünyanın değişik kıtalarında yaşayan düşmanları da vardı.

“Çinden İspanya’ya kadar Ümit Burnu’ndan Alaska’ya kadar

Her mil denizde, her kilometrede dostum var, düşmanım var.

Dostlar ki, bir kez bile selamlaşmadık

Aynı ekmek, aynı hürriyet, aynı hasret için ölebiliriz

Ve düşmanlar ki, kanıma susamışlar,

Kanlarına susamışım.

Benim kuvvetim bu büyük dünyada yalnız

Olmamamdadır.”

Evet, Nazım’a düşmanca yaklaşımlar siyasi fikirlerle, düşünce farklılığıyla, sınıfsal çatışmalarla ilgilidir. Bu, bir dereceye kadar doğrudur. Ancak “bir dereceye” kadar. Çünkü Nazım Hikmet “Bir Hasetçi Adam” şiirinde:

“Ne hasetçi adamsın

“Açmış kanatlarını

Uçup giden kuş kıskanılır mı? mısralarını yazmış ise de siyasi, sınıfsal, fikri düşmanlığa ağırlık veriyor, şahsi, psikolojik yönleri dikkate almıyordu. İşte hakikat bence bu iki amilin ortasında, kavşağındadır.

“Kerem Gibi” adlı bu kitabımı, deneme şeklinde kurguladım. O nedenle üslup bakımından Nazım hakkında şimdiye dek yazılanlardan farklı olacaktır. Şair hakkında ciddi ve kapsamlı bir kitap yazmak niyetim olduğu için elbette kendi hatıralarımla, bana anlatılanlarla yetinemezdim. Tabi ki, Nazım’ın yayımlanmış nerdeyse bütün eserleriyle tanışmış, şiirlerini defalarca okumuştum. Şiirlerinin bazılarını ezbere de biliyordum. Onunla ilgili filmleri ve tiyatroları izlemiştim. Nazım’ın hayatı ve sanatı hakkında Moskova’da yayımlanan kitapları da okumuştum.

Son yıllarda sık sık Türkiye’ye gidip gelmemin bir semeresi de orada Nazım Hikmet hakkında yazılan ve yayımlanan kitapları elde etmem oldu. Türkiye’ye yaptığım bu seyahatlerde Nazım hakkında yayımlanan: Vâlâ Nureddin’in “Bu Dünyadan Nazım Geçti” adlı kitabını, Nazım kültürünü korumak ve yayımlamakta emsalsiz hizmetleri olan,- Şairin oğulluğu, Piraye Hanımın önceki eşinden olan oğlu- Mehmet Fuad’ın “Nazım Hikmet” adlı 700 sayfalık kitabını, Şairin sadık dostları Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Yıldız Sertel’in kitaplarını: “Mavi Gözlü Dev,” “Hatırladıklarım,” Nazım Hikmet’in Son Yılları,” “Roman Gibi,” “Ardımdaki Yıllar,” adlı kitaplarını, Şevket Süreyya Aydemir’in “Suyu Arayan Adam,” adlı kitabını aldım. Bunun yanında, Nazım’ın hapisane arkadaşı İbrahim Balaban’ın, yazar Orhan Kemal’in, şair A.Kadir’in, Nazım’ın son karısı Vera Tulyakova Hikmet’in (Moy Posledniy Ragavor s Nazımom “Nazımla Son Sohbetim” bu kitap Türkiye’de Ataol

Behramoğlu’nun çevirisi ile “Nazım’la Söyleşi” adıyla yayımlanmıştır.) kitaplarını da aldım. Yine, Aydın Aydemir, Nedim Gürsel, Hikmet Akgül, Atilla Coşkun, Kıymet Coşkun, Emin Karaca ve Zühtü Bayar’ın araştırmalarını, Kemal Sülker’in tertip ettiği “Nazım Hikmet Dosyasını,” Hilmi Yücebaş’ın hazırladığı “Nazım Hikmet Türk Basınında” adlı derlemesini ve Nazım’ın muhalifleri, Türk fikir hayatında önemli yerleri olan Peyami Safa, Nihal Atsız ve Necip Fazıl Kısakürek’in kitaplarını, Günümüz yazarlarından Yavuz Bülent Bakiler ve Ergün Göze’nin (“Peyami Sefa Nazım Hikmet Kavgası”) kitaplarını, Nazım’ın cezaevlerinden Piraye’ye, Mehmet Fuad’a Vâlâ Nureddin’e, Müzehher Nureddin’e, Kemal Tahir’e yazdığı mektuplarını, Saime Göksu ve Edward Timms’in Türkçeye çevrilmiş “Romantik Komünist” adlı eserlerini ve onunla ilgili diğer metinleri de aldım. Bütün bu kitaplar, makaleler ve mektuplar, şairin keşmekeş hayat yolunu daha iyi öğrenmem, onun dostunu düşmanını daha iyi tanımam için çok faydalı oldu. Şunu da belirtiyim ki, son yıllarda “Gösteri,” “Yazın,” ve “Diyalog Avrasya” dergilerinde Nazım ile ilgili çıkan yazılar, şaire çağdaş bakışı izlemek ve anlamak için son derece önemlidir.

Nazım’ın Azerbaycan ile alakaları hakkındaki müşahedelerimi Aşkın Babayev, Gadir İsmayıl, Abuzer İsmayılov ve Azer Abdulla’nın değerli incelemeleri ile bir kez daha kontrol edip düzeltme imkânım oldu.

Bu son sözün, düzeltme sözünün üzerinde özellikle durmak istiyorum. Çünkü bazen Nazım ile ilgili yazılarda uydurmalar da yer almaktadır.

Bir örnek vereyim. Nazım hayattayken benim yazdıklarım daha yeni yeni yayımlanmaya başlamıştı ama ona hiçbir yazımı okumamıştım. Muhtemelen Nazım, benim hiçbir yazımı hatta Moskova’da yayımlanmış olanları bile okumamıştı. Nazım’ın ölümünden sonra Moskova’da “Dante’nin Jübilesi”(Yubiley Dante) adlı ilk eserim yayımlandığında Yunost gazetesinden Aleksandr Tverskoy’un, benim hikâyelerim hakkında bir değerlendirme yazısı çıktı. Ama Tverskoy bu yazıyı yazmadan önce benimle görüşmek ve konuşmak da istedi. Görüştük. (A.Tverskoy, Nazım Hikmet’e hasr edilen “Bosfor Üzerine Nağme-Nazım Hikmet Hakkında Hikâyeler” (Rusça’sı: Pesnya Nad Bosforom. Rasskazı O Nazım Hikmete- adlı kitabın yazarıdır) Tabi ki, benimle söyleşisinde onun en çok ilgisini çeken husus, Nazım ile ilgili hatıralarımdı. Bazı şeyleri ona anlattım. Ama söylediklerimi Yunost gazetesinde okuyunca hayretten donup kaldım. Benim söylemediğim şeyleri de yazmıştı. Güya ben -ne zamansa- Nazım’a yazılarımı okumuşum ve Nazım’da benim yazılarım hakkında müspet düşüncelerini bildirmiş. Böyle bir şey olmamıştır.

Başka bir örnek: Bazen Nazım’ın kendi ağzından duyduğum düşüncelerine yahut Nazım ile ilgili bildiğim bazı olaylara muhtelif kitaplarda rastlıyorum. Bu çok doğaldır. Çünkü Nazım, bazı hadiseleri sadece bize ya da bizim evde değil başkalarına ve başka yerlerde de konuşuyordu şüphesiz. Aynı fikirleri yalnız bizimle değil başkalarıyla da paylaşıyordu mutlaka. Ancak bazen şairin dilinden, kendi kulaklarımla duyduğum bir söz, başka yerlerde de Nazım’ın dilinden aynen ifade ediliyor.

Mesela” Deniz Kızı Eftelya” meselesini çok iyi hatırlıyorum. Atatürk, bazı akşamlar verdiği ziyafetlere şairleri ve sanat adamlarını davet etmekten hoşlanırmış. Böyle meclislerin birinde söz genç şair Nazım Hiket’ten açılınca, Atatürk, vaktin çok geç olmasına aldırmadan Nazım’ı meclise davet etmek için adam göndermiş. Nazım’ı uykudan uyandırıp bu daveti ona ilettiklerinde, Nazım: “Ben Deniz Kızı Eftelya değilim ki, gecenin herhangi bir saatinde meclislere davet olunayım,” demiş. Onun bu cevabı, Atatürk’ün çok hoşuna gitmiş ve Gazi yanındakilere dönüp: “İşte şair böyle olur” demiş. Ben bu olayı (Sözleri tam olarak hatırlamayabilirim.) Nazım’ın kendi dilinden duymuştum ve Denizler Kızı Eftelya ismi de, ta o zamanlar hafızama kazınmıştı. Eftelya o devrin meşhur şarkıcısı (Belki de rakkasesi, bu

konuda yanılıyor olabilirim) şimdiki tabiri ile gösteri yıldızıymış. Garip olan ise okuduğum metinlerin birinde, Nazım Hikmet böyle bir olayın olmadığını söylüyor. Cumhuriyet gazetesinden Mehmet Kemal: “Bu olay, Nazım hakkında uydurulmuş bir olaydır. O zaman ne Atatürk böyle bir şey yapardı ne de Nazım Hikmet Atatürk’e karşı böyle hareket ederdi...” diye yazıyor.

Mehmet Kemal bu düşüncesini, hapisanede Nazım ile aynı koğuştaki kalan şair Hasan İzzettin Dinamo’ya dayandırarak söylüyor. H.İ.Dinamo, hapisanede bu konuyu Nazım Hikmet’e sorunca, şair gülerek şu cevabı vermiş: “Halk her zaman efsaneler yaratmaktan hoşlanır. Gerçi Atatürk ile aramızda buna benzer bir olay oldu ama anlatıldığı gibi olmadı...”

Mehmet Kemal’e yahut Hasan İzzettin Dinamo’ya bu mesele ile ilgili söyleyeceğim bir şey yok. Çünkü Nazım’ın bir huyundan haberim vardı: Nazım herhangi bir olayı, muhtelif, tamamen birbirine zıt şekilde anlatabilirdi. Nazım’ın bazen haddinden fazla fantezi kurduğunu onu çok iyi tanıyan Zekeriya Sertel de kaydeder. Onu çok yakından tanıyan bir diğer insan Ekber Babayev anlatırdı: “Nazım, yazacağı bir eserin konusunu ya da bir olayı önceden birilerine anlatırken, dinleyicinin tepkilerine dikkat eder ve bu tepkiye bağlı olarak kurguladığı konuyu, yaptığı konuşmayı tam da o esnada tamamen başka bir şekilde ifade eder anlatırmış.” Nazım’ın 1951 yılında motorlu bir kayıkla Türkiye’den kaçması olayının mahiyetinde olmasa da ayrıntılarında hayli farklı versiyonlar var. Belki bu durum yukarıda anlattığım ve Nazım’ın pek de bilinmeyen o alışkanlığı ile ilgilidir.

Bu yönünü, Nazım kendisi de biliyor ve meşhur Otobiyografi şiirinde her zamanki samimiyetiyle bunu itiraf ediyordu.

“Başkasının hesabına utandım yalan söyledim

Yalan söyledim başkasını üzmemek için

Ama durup dururken de yalan söyledim.”

Enver Memmedhanlı anlatmıştı: Nazım bir defasında, “Söz veriyorum XX. Kurultaydan sonra artık hiçbir zaman yalan söylemeyeceğim,” demiş. Enver Memmedhanlı da gülüp şakayla cevap vermiş: “Söyleyeceksin Nazım, söyleyeceksin...”

Şiirlerinden mısralar da hatırlıyorum:

“Bir şeyler yazmalıyım

Bir şeyler yazmalıyım yüzde yüz yalansız.”

Öyle sanıyorum bu küçük ayrıntılar, Nazım Hikmet’in aydınlık şahsiyetine zerre kadar gölge düşürmeyecek, aksine onun putlaşmış bir heykel olarak değil yaşayan bir insan gibi tanınmasına daha çok hizmet edecektir. Tıpkı sık sık banyo yapmayı hoşlanmadığı gibi: “Ben ördek değilim ki, her gün suya gireyim” derdi.

Nazım’ın en büyük hakikati onun sanatçılığıdır. Sanatçılığında da yanlış fikirler, yanlışlar, aldanışlar, bir zaman boşu boşuna inandığı dönemler olabilir. Elbette vardır. Ama yalan yoktur.

Nazım ile ilgili yukarıda adını andığım ve bilmediğim okumadığım diğer kitapların da mutlaka önemli olduğunu belirterek şunu söylemeliyim ki, şairi anlamak, tanımak ve sevmek için esas kaynak, asıl memba hiç şüphesiz onun eserleri, öncelikle de şiirleridir. Hatta

otobiyografik romanı bile değil, şiirleri... Çünkü romanda hadiseler anlatılır, şiirde ise hisler, duygular... Şiirlerinde zahiri hayatı değil, onun iç dünyası, gönül dünyası vardır.

O, “Otobiyografi” şiirinde ömrünün kısa poetik icmalini vermişse de mahpus şiirlerinde, gurbette yazdığı hasret şiirlerinde, ölüm ve sonluk duygusuyla derinleşen “Son Otobüs” şiirinde ve nihayet kendi defnini tasvir eden “Cenaze Merasimi” adlı şiirinde bütün hayatının ve ölümünün hatta defnedilişinin resmini çizmiştir.

Nazım’ın gerçek hayat hikâyesi, hakiki “ömür yolu,” onun davranışlarında, konuşmalarında, beyanatlarında hatta nesirlerinde, dramalarında değil siyasi tartışmalarında, gönül maceralarında da değil ancak ve ancak şiirlerindedir. Bir de mektuplarında tabi... Çünkü o, mektuplarını da şiir gibi yazıyordu. Şiirlerinden bazıları da manzum mektuplardır. Hatta Nazım, eşleri Piraye ve Münevver’den gelen mektupları da şiirleştiriyordu. Piraye Hanıma hapisneden gönderdiği mektupların birinde şöyle yazar:

“Sen benim tanıdığım en büyük şairsin. Tut ki, kadınların gönlünü almayı iyi bilen Nazım, fazla mübalağa ediyor..”

Ama Kemal Tahir de Nazım’a yolladığı mektupların birinde: “İtiraf et ki, Piraye senden daha iyi şairdir..” der ve Nazım da bunu itiraf ederek, Piraye’ye : “Sen yalnız benden iyi değil dünyanın en iyi şairisin..” der.

Piraye’ye yazdığı başka bir mektubunda ise şöyle der:

“Tanıdığım bütün insanlar arasında ne senin kadar büyük bir şaire ne şiiri senin kadar iyi anlayan birine rastladım. Sağ ol Piraye, sana layık olmaya çalışmak ömrümün en büyük işidir. Madem ki sen bu kadar iyi ve güzelsin, dünya ve insanlar da iyi ve güzel olacaklar..”

Nazım’ın şiirlerini onun hayatından tecrit etmek mümkün değildir. Nazım’dan sonraki ikinci nesil (Orhan Veli’den sonraki nesil) şairlerinden Cemal Süreya çok doğru söylüyor, diyor ki: “Nazım Hikmet şiirini hayatı ile tam doğrulamış bir şairdir.”

Acı da olsa itiraf etmeliyiz ki, Nazım Hikmet’in ağır mahpus yılları, sonraları gurbette çektiği hasret olmasaydı, poetikası bu kadar etkileyici, derin, çok renkli ve çok sesli olamazdı. Hapishanelerde, Türkiye’nin değişik bölgelerinden ve farklı zümrelerden çıkmış insanlarla tanıştı, o insanların kaderini, talihini izledi. Ve o insanlar ki, onun muhteşem “Memeleketimden İnsan Manzaraları” adlı eserinin kahramanları oldular. Hapishanede, temiz havanın, pırıl pırıl gökyüzünün, güneşin, insan hayatında nasıl da büyük bir nimet olduğunu idrak etti:

“Bu gün Pazar

Bu gün beni ilk defa güneşe çıkardılar

Ve ben ömrümde ilk defa gökyüzünün bu kadar benden uzak

Bu kadar mavi

Bu kadar geniş olduğuna şaşarak

Kımıldamadan durdum.

Sonra saygıyla toprağa oturdum.

Dayadım sırtımı duvara...

Bu anda ne düşmek dalgalara

Bu anda ne kavga ne hürriyet ne karım.

Toprak, güneş ve ben bahtiyarım...”

Mahpuslarda ayrılıkların ve hasretlerin her çeşidini tattı. Nihayet telgraf ve telefonun icadından sonra mektupların devri kapandı ama belki de Nazım, XX. Asrın en çok mektup yazan şairi oldu. Onun hapisanede yazıp yolladığı mektupların sayısı bine ulaşır.

Onun poetikasına, siyasi mücadelesinin ilham verdiğini de, âşıklığının ve aşk ıstıraplarının etkisini de inkâr etmek mümkün değil. Ama herhangi bir mücedeleci ve herhangi bir âşıktan onu ayıran, üstün ve farklı kılan yön, onun hayatı, duyguları, fikirleri ve davranışlarının bir sanat hadisesine hem de ölümsüz, klasik bir sanat hadisesine dönüşmesidir.

Hatırlıyorum. Nazım poetika hakkında konuşurken şöyle diyordu: “Öyle şiirler var, o şiirleri binler, on binler için yazarsın. Öyle şiirler de var ki yalnız bir tek insan için...”

Nazım’ın bu fikrinin daha geniş bir yorumunu, onun bir makalesinde gördüm.

“ Kafiyeleli vezinli şiir yazılmaz diyenler de kafiyesiz vezinsiz şiir yazılmaz diyenler de dar kafalıdır. Şiir öyle de yazılır, böyle de... Ben şimdi bütün şekillerden yararlanıyorum. Halk edebiyatı vezninde de yazıyorum, kafiyeleli de yazıyorum. Tersini de yapıyorum. En sade konuşma diliyle kafiyesiz, vezinsiz şiir de yazıyorum. Sevdadan da, barıştan da, inkılaptan da, hayattan da, ölümden de, sevinçten de, kederden de, umuttan da, umutsuzluktan da söz ediyorum; insana has her şeyin şiirime de has olmasını istiyorum. İstiyorum ki okuyucum bende, bütün duygularının ifadesini bulabilsin. 1 Mayıs Bayramında şiir okumak istediği zaman da bizi okusun, karşılıksız sevdasına dair şiir okumak istediği zaman da bizim kitaplarımızı arasın..”

Nazım bu amacına tam manasıyla ulaşmıştı. Şairin bu amacına ne derecede nail olduğunu ispatlamak için çok fazla örnekler verilebilir ama ben bir örnek vereceğim.

Yeni nesil Türk yazarlarından Ayşe Kulin’in “İçimde Bir Gül Gibi” adlı kitabı son zamanlarda çıkmış. Nazım gibi o da gurbette İngiltere’de yaşıyor. Elbette onun yaşadığı gurbet hayatı, Nazım’inkinden çok farklıdır. Onun için ki, Ayşe Kulin, en azından istediği zaman Türkiye’ye dönebiliyor. Ama gurbette yaşadığı duyguların ve yalnız bu hasret duygularının değil bir çok başka duygularının da ifadesini Nazım’ın şiirlerinde buluyor.

Ayşe Kulin yazıyor:

“Gergin duygulara kapıldıkça, aşklara, umutsuzluklara ve gurbete düştüğümde hep Nazım’ın şiiri el uzattı bana. Onun şiirlerine tutundum, asıldım, yukarı çekti beni. Sevincimi, coşkumu, özlemlerimi de onun mısralarıyla paylaştım. Kızgınken Nazım’ı okudum, âşıkken Nazım’ı okudum, üzgünken Nazım’ı okudum. Kendimi tepeden tırnağa milli hislerle donanmış hissettiğim anlar, Kurtuluş Savaşı Destanı’nı okuduğum zamanlardı. Hümanist duyguların zirvesinde durduğum zaman da onun şiirleri vardı elimde. Anadolu insanıyla: Karadenizliyle, Rumeliliyle, özdeşleştiğimde hep gözlerimde onun gözlükleri... İstanbul ile uyanmak istiyordum, İstanbul ile beraber uyanmak istiyordum ben de Nazım gibi. Üstelik Bakü’de değildim ki ellerimi uzatıp karşımda oturanın Türkçesiyle yurdumu kucaklayabileyim...”

Geceleyin zifiri karanlıkta

Güneşli buğday tarlasıdır Bakü şehri

Tepedeyim

Avuç avuç çarpar yüzüme ılık taneleri

Havada rast peşrevi Boğaziçi suları gibi akar...

Benim bulunduğum şehirde tepe yoktu, mavi bir deniz yoktu. Rast peşrevi de yoktu havada, Boğaziçi suları gibi akan... Bana doğduğum şehri çağrıştıran hiçbir şey de yoktu Londra'da. Sadece Nazım'ın şiirleri vardı elimde, beni şehrimde uçuran şiirler.."

Ayşe Kulin için Nazım şiirinin bu kadar önemli, etkileyici ve avundurucu olması Vâlâ Nureddin'in vardığı kanaati bir kez daha tasdik ediyor.

"Bu dünyadan Nazım geçti. Ve bu Nazım zaman zaman bizim meyyarlarımızı aşan ölçü ve arayışlarıyla beraber daima bizim kaldı. Büyük insanları kendi biçimlerinde ve kendi maceraları içinde değerlendirmek gerekir. Ateşlerde yakılan, derileri yüzülen, kemikleri mezardan çıkarılarak ezilen, kısacası kendi yaşadıkları devirlerde kendi insanlarıyla uzlaşamayan asi, inanç, fikir ve felsefe öncüleri vardır. Ama bütün bu menfur sayılanlar, daha bir nesil geçmeden yalnız vatanlarının değil, dünyanın malı olarak takdir edilmişler. Çünkü gelecek zamanlar, yaşanılan zamanlardan daima insaflıdır.

BİR AĞAÇ GİBİ TEK VE HÜR/ BİR ORMAN GİBİ KARDEŞÇESİNE

Nazım Hikmet 1951 yılında Sovyetler Birliği'ne geldikten, 1963 yılında vefat edene kadar geçen süre içinde, onun en yakın dostlarından biri Moskova'da yaşayan Azerbaycanlı âlim- Türkolog Ekber Babayev olmuştur. Ekber Babayev, Nazım'ın dostu olmaktan başka, Moskov'da onun şiirlerini Türkçe dinleyebilen, Türkçe okuyabilen ender insanlardandı. Babayev, hem de şairin tercümanı, araştırmacısı ve biyografisi idi. Ekber Babayev anlatıyor: "Nazım çoğu zaman kendisi hakkında yazılanları, özellikle de kendi hayatı ile ilgili yazılanları beğenmezdi: Bu nedir? Niçin yazıyorlar? "Hapishanede ayağına pranga vurmuşlar, işkenceler onu yıldırmadı, şiir yazmayı ona babası öğretmiş..." yazdıklarının hepsi yalandır. Ya şu cümle: "Dahiyane şiirler yazdığını kendisi de biliyordu." Ben halimden memnun olduğumu söylüyorum onlar böyle yazıyorlar..." dermiş.

Ekber: O zaman oturup kendi hayatınızı doğru olarak siz yazın" der ise de Nazım: "Hayır" der, "Benim için dün yoktur, ancak yarın var..."

Nazım'ın hayatta da, sanatçılığında da en doğru ve kısa seciyyesini Vâlâ Nureddin ilginç bir teşbihle ifade etmiştir: "Tren gider ve yolcular öyle otururlar ki, kimi pencerelerden arkada kalanları kimi de ilerdekileri görür. Bu hayat treninde Nazım, her zaman ileriye bakan ve ileriye görenlerdendi.

Nazım, yegâne biyografisini şiirle yazmış:

"1902-de doğdum

Doğduğum şehre dönmedim bir daha.

Üç yaşında Helep'te paşa torunluğu yaptım.

On dokuzumda Moskova'da Komünist üversite öğrenciliği

Ve ön dördümden beri şairlik ederim.

Ama bu poetik biyografi bile dönemler bakımından tam doğru değil. Bazi ihtimallere göre nüfus kayıtlarında Nazım'ın yaşını biraz küçük yazmışlar. Ne yazık ki, doğum yılını değil doğum gününü de doğru bilmiyormuş. Ekber Babayev anlatıyor: "1952 yılında Moskova'da, şairin 50. Doğum gününü kutlamak istiyorlardı. Karar aldılar ki, Ocak ayında Merkezi Edebiyatçılar Evinde bir gece tertiplesinler. Çok yoğun programlar yapılan Edebiyatçılar Evi sadece 20 Ocak'ta boş idi ve bu günü Nazım'ın doğum günü kabul etmeyi kararlaştırdılar."

Ama Nazım, elbette ömrünün en önemli dönemlerini sanatında: Romanında, şiirlerinde, o sıradan "otobiyografi" şiirinde aksettirmiştir.

"Doğduğum şehre bir daha dönmedim" derken haklıydı. Mustafa Kamal gibi, Vâlâ Nureddin gibi Nazım da şimdi Yunanistan sınırları içinde kalan ve o zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Selanik şehrinde dünyaya gelmiş. 1963 yılında Moskova'da vefat etti. Yad şehirde doğdu, yad şehirde defnedildi, bütün ömrü yalnız bir şehrin sevdasıyla ve hasretiyle geçti: İstanbul'un.

"Unutmayacaksın ananın sıfatıyla şehrinin sıfatını."

Nazım Hikmet, Paşa neslinden idi yani birkaç büyük dedesi ve dedesi Paşa idiler. Nazım'ın düşmanları onun büyük dedelerinden birinin Polonyalı olmasından dolayı şairi en

büyük günahkârmış gibi suçluyorlardı. Hatta bezen şairi daha çok iğnelemek için onun soyadını “Borjenski” diye yazıyorlardı. Genellikle şairin adını Nazım Hikmetov yahut Nazım Hikmet Borjenski gibi yazmanın, ucuz ve bayağı mübarize usüllerini bugün Rusya’da da, Azerbaycan’da da taklit etmek isteyenler bulunur. Böyleleri beğenmedikleri müellifin adını ya da mahlasını, halk tarafından benimsenmiş şekilde değil kendi bildikleri gibi yazarak adeta kurtlarını döküyorlar.

Nazım’ın ana tarafından ulu dedesi Konstantin Borjenski Polonyalı bir ressamdı. Polonyalı aristokratik bir aileden ve bir katolik idi. Bazi Nazım aleyhtarları onun hatta Yahudi olduğunu iddia ediyor ve bunun için Nazım’ı da Yahudi sayıyorlar. Hatta birisi “Yahudi şehri(?) Selanik’te doğan, Yahudi Nazım” derken, Mustafa Kamal’in de, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan bu Yunan şehrinde doğduğunu unutuyor. Böyle antisemist ve ırkçı fikirlere karşı Nazım da üzüntüyle: “Yazık ki kanımda Yahudi kanı yok” diyordu, “Olsaydı, bundan çok memnun olurum.”

Ama Vâlâ Nureddidin ve Ekber Babayev’in yazdıklarına göre, Konstantin Borjenski ne yazık ki Yahudi değil, hatta Slav da değil. Gagavuz’dur. Yani kadim Türk kavminden: Gök Oğuzlardan. Belke de sırf bu yüzden Vâlâ, Nazım hakkında şöyle yazıyor: “İrkçılara bildiririm ki Nazım, Türk asıllıdır.”

Bu gün bile Nazım’ı ulu dedesine göre Türk saymayanlara bazı hususları hatırlatmak isterim. Dahi Rus şairi Aleksandr Puşkin’in damarlarında Afrikalı ecdatlarının kanı akıyordu ama bunun için Puşkin’i Rus şairi saymamak hiç kimsenin aklına gelmez. Bunun gibi damarlarında İskoç kanı akan Lermontov’u, ecdatları Türk-Tatar Karamzin’i, Jukovski’yi, Turgenev’i, Ahmatova’yı Rus saymamak saçmadır. Orta asırların büyük Çinli şairi Li Bon’un da damarlarında Türk kanı akıyordu ama bu yüzden onu Çin edebiyatından dışlamaya kim cesaret edebilir? Ümumiyyetle bu aşırı ırkçı bakışı kabul etsek, gerek Osmanlı Sultanlarının da nerdeyse tamamını Türk saymamak durumundayız. Çünkü bir çok Sultanın anneleri ve yani veliahtların, şehzadelerin anneleri Sırp, Bulgar, Yunan hatta Ermeni olmuştur. (Sultan Abdülhamid’in anası Ermeni idi). Anası ayrı milletten olan Sultan da kendi hükümrانlığında başka bir milletin kızıyla evlendikçe, her gelecek Sultanın damarlarında yüzde kaç Türk kanı aktığını, koy bu manasız işe hevesi olanlar hesaplasın. Onlar kendilerine üstat olarak ırkçı, nazist ideologları, Hebbels’i ve Rosenberg’u seçsinler. Yedi göbek öteden ecdatlarının halis Türk olduklarını bildiğim halde “Her çeşit ırkçılığa nefretle bakıyorum” demekten de korkup çekinmiyorum.

Slavyan veya Gagauz (Gagauzlar şimdi Hristiyanlıklar) olmasına rağmen Konstantin Borjenski, Türkiye hayranı ve Türkolog idi. İlk “Türk Dili Gramerinin” Türk tarihine aid değerli eserlerin de müellifi idi.

Polonya’nın Rus Çarlığına Karşı isyanına iştirak etmiş, isyanın amansızca bastırılmasından sonra takibe uğramış, 1848 yılında da Türkiye’ye kaçmış ve burada İslamı kabul ederek adını da Mustafa Celaleddin şeklinde değiştirmiştir.

Türkiye’de Ömer Paşanın kızı Saffet Hanımla evlenmiş, Enver adlı oğulları meşhur dil bilimci olmuştur. İşte bu Enver Paşayla, ressam Sara Hanımın kızları Celile Hanım, Nazım Hikmet’in anasıdır.

Borjenski yani Mustafa Celaleddin Paşa, 1871 yılında Karadağ’daki savaşlarda helak olmuştur. Onun yazdığı kitaplar Mustafa Kamal’i de etkileyen eserlerdendir.

Nazım’ın diğer iki ulu dedesi Ferid Mustafa Celaleddin ve Mehmed Ali de Paşa idiler. Bunlardan başka Nazım’ın neslinde dört Paşa daha var: Hafız Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa, İsmail Fazıl Paşa ve onun oğlu Ali Fuad Cebesoy. Nazımların ailesinde “Paşa Dayı” denilen Ali Fuad Cebesoy, Mustafa Kemal’in çok yakın arkadaşı idi ve bir müddet Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığını ve Türkiye’nin Rusya Büyükelçiliğini yapmıştır. Nazım’ın talihinde de muayyen rolü vardır. Defalarca Nazım’ın komünizm ideolojisinden vazgeçmesi için teşebbüslerde bulunmuş hatta hapsedildiğinde salıverilmesi için bazı girişimleri olmuştur. Ama görünen Nazım ona hürmetle yanaşsa da onunla bir o kadar da ironik münasebetleri olmuş. Nazım; Kurtuluş Savaşı liderlerinden olan Cebesoy’un “Hatıralar” adlı kitabını okurken, “Galiba Kurtuluş Savaşını Paşa Dayı kazanmış,” demiş.

Nazım’ın akrabaları faslını kapatırken onun ailesinden üç tanınmış simayı da hatırlamak gerekir. Bir dayısı Çanakkale şehidi idi (Nazımın iftiharla ona şiir ithaf etmiş) Annesinin halası oğlu Mehmed Ali Aybar, Türk İşçi Partisinin başkanıydı. Nazımın halasının oğlu Oktay Rifat Horozcu da meşhur bir şair, Garipçiler akımının üç önemli isminden biridir.

Valideynlerinden başka ve belki onlardan daha fazla Nazım’ın yetişmesinde hizmetleri olan şahıs, dedesi Mehmed Nazım Paşadır. Kendisi de şiir yazan hürriyetçi, Mevlevi Mehmed Nazım Paşa, Namik Kemal’ in, Ziya Paşa’nın ve Mithat Paşanın yakın dostu olmuş. Mithat Paşa sürgün edilince, o da 1905 yılında şerefli sürgüne gönderilir: Halep şehrine vali tayin edilir.

Hikmet Akgül’ün “Nazım Hikmet” adlı kitabında yazdığına göre Nazım Paşa o devirde rüşvet almayan ender valilerdenmiş.

Şairin babası Hikmet Bey (1876-1932) Metbuat baş müdürülüğü ve Hamburg’da Türk konsolosu vazifelerinde bulunmuş. Celile Hanımla evlenmiş ama bir müddet sonra ayrılmışlar. Celile Hanım ile ayrılmaları ve bu izdivacın sona ermesinin Nazım’ın hayatında ve zihninde nasıl derin izler bıraktığı konusunu, kitabın ilerleyen sayfalarında anlatacağım.

Hikmet Beyle Celile Hanım ayrıldıktan sonra Nazım’ın ve küçük bacısı Samiye’nin bütün kaygısını Mehmed Nazım Paşa çekmiş.

Üç yaşında Halep’te paşa torunluğu yaptım.

Dedesinin mağrurluğu, cesurluğu, dindarlığı, Nazım’ı küçük yaşlarda önemli ölçüde etkilemiştir.

Burada, bu konuda bir hatıramı nakletmek istiyorum. Moskova’daydık. Babam, annem, bacılarım Fidan, Terane ve eşim Zemfira Moskova misafirhanesinde kalıyorduk. Bir gün Nazım’la Ekber Babayev kaldığımız otele misafirlğe geldiler. Babam ve annemle sohbetler ediyor, şiirler okuyorlardı. Ama Nazım, nedense bu gelişinde bizimle, gençlerle daha çok ilgileniyordu. O gün beni, Zemfira’yı, Fidan’ı ve Terane’yi sorguya çekmişti adeta. Hepimize bir bir soruyordu: “Allah’a inanıyor musun? İnanmıyor musun? Dördümüz de inandığımızı söyledik. Bizim cevaplarımıza Nazım kadar babam da şaşırmıştı. Çünkü o zaman kadar Nazım bize hiçbir zaman böyle bir soru sormamıştı. Nazım gittikten sonra babam anneme: “Çok dindar evlatlarımız varmış” dedi.

Şunu hatırlatmak gerekir ki, o zamanlar Sovyet toplumunda Aşırı inkarcılar ve şımarık komsomollar¹ mühiti hüküm sürüyordu. Nazım, bizim cevaplarımıza şaşırmıştı ama daha çok bunu izah etmeye çalışıyordu. “Gördün mü Resul” dedi, “Genç kuşak Allah’a inanıyor. Bu da

¹ Komünist Gençler Birliği Tşklatı

çok doğal bir şey. İnsan mutlaka bir şeylere inanmalıdır. Biz komünizme, Stalin'e taptık ama bunlar Allah'a tapıyor..."

Nazım'ın hatıralarında bu konuyla ilgili ilginç bölümlere rastladım: *"Pasteur, Pavlov, Einstein de dindardılar. Ama bana, onların dindarlık alışkanlıkları, çevrelerinin, çocukluktan beri aldıkları eğitimin işiymiş gibi geliyor. Her an ölebileceğimi biliyorum. Ölümden sonra o ya da bu biçimde, öyle ya da böyle duygu ve düşüncelerimizle hayatımızın sürüp gidebileceğine okumuş yazmış bir adam gerçekten inanabilir mi? Korkuyor muyum ölümden? Daha çok, kederleniyorum."*

"Yedi tepeli şehrimde

Bıraktım gonca gülümü

Ne ölümden korkmak ayıp

Ne de düşünmek ölümü."

Vera Tulyakova: Onun maddiyatçılık ve ruh hakkındaki düşünceleri, belki de tereddütleri, çocukluğunda, mevlevi dedesinin yanında yetişirken aldığı eğitimden kaynaklanıyor," diyor.

Ben, bugün 65 yaşında nasıl Allah'a inanıyorsam ta çocuk yaşlarımda da öyle inanıyordum. Dindar değilim, dinimizin bazı taleplerine, oruca, namaza riayet etmiyorum ama ananın sözleri hep kulağımdadır: "Yüreğinizi Allah ile bir edin."

Benim Allah'a olan inancım ta çocukluğumdan, annemden ve ninelerimden geliyor. Hatta kendime bir söz vermiştim: "Komünist Partiye üye olurken bana: "Allah'a inanıyor musun?(bazen sorarlardı) diye sorarlarsa, "İnanıyorum" diyeceğim, isterlerse ondan sonra beni kabul etmesinler." Çünkü o zamanlar komünistler, mutlaka ateist de olmalıydı.

Banan göre, komünist oldukları için ateistliğe mahkum edilen Nazım da, öz babam da kalplerinin derinliklerinde Allah'a inançlarını yitirmemişlerdi. Hatta babam, annem ağır hasta yatarken onun iyileşmesi için Allah'a yalvardığını anlatmıştı bana.

Babamın sözlerini bu günlerde yeniden hatırladım. Televizyonda Mihail Gorbaçov karısının ölümünden sonra bir televizyon programında bir itirafta bulundu. Dünyanın bir numaralı komünisti Gorbaçov, karısı Raisa Maksimovna'nın, tıbbın imkanları ile iyileşemeyeceğini idrak ettikten sonra, son gece Allah'a yalvarmış...

Allah, o zaman babamın dualarını kabul etmişti. Annem kurtuldu. Gorbaçov'un duasını ise kabul etmemiş olacak ki Raisa Maksimovna vefat etti.

Dindar Paşa dedesinin tesiriyle çocukluğunda ve yeniyetmeliğinde Nazım Hikmet de Avlaha inanmış. Hatta şiire başladığı zaman yazdığı ilk şiirler Mevlevi ruhunda parçalardır. Şimdi Türkiye'nin bazı yayın organları şairin sırf bu eserlerine dikkat çekiyorlar. Bu yakınlarda elime geçen "Aksiyon" dergisinde, "Mevlevi Nazım Hikmet" başlıklı yazılar yayımlanmış. Mehmed Nazım Paşa, Konya şehrinde de valilik yapmış. O zamanlar küçük Nazım da bu şehirde yaşamış ve mevlevi dervişlerinin zikir ve sema ayinlerini seyretmiş, semazenlerin semalalarında ve musîkide ruhun ulaştığı cezmin derin tesirini duymuştur. Nazım'ın o zamanlar yazdığı şu şiir de bu etkiden doğmuş olmalı.

"Sararken alnımı yokluğun tacı,

*Gönülden silindi neşeyle acı,
Kalbe muhabbette buldum ilacı
Ben de müridinim işte Mevlana.*

*Ebede set çeken zulmeti deldim
Aşkı içten duydum, arşa yükseldim,
Kalbten temizlendim,huzura geldim,
Ben de müridinim işte, Mevlana"*

Sufizme ve Gazali'ye olan ilgisini çok uzun yıllar sonra da muhafaza eden Nazım Hikmet, ömrü boyunca Türkiye hasretiyle yanıp tutuştuğu uykusuz gecelerinde, hayalinde hep yedi tepeli şehre, gelecekte dikilecek şair heykellerini canladırırmış. (Belke bu hayallerinin nedeni Bakü 'de gördüğü şair heykelleriydi) Onun bu hayali heykelleri içinde, Mevlana'nın heykeli de var.

Doğrudur, bir şeyh olarak Mevlana'ya müridliği uzun sürmedi Nazım'ın ama bir taraftan bakınca da, Nazım poetikasının şahdamarı olan insan sevgisi, hoşgörü, tahammül, muhabbet mevzuları, aşk şevki, tam da Mevlana felsefesinin, Mevlana dünya görüşünün müridi, takipçisi değil mi?

Çocukluk ve delikanlılık yıllarında dedesi Mehmed Nazım Paşanın, Nazım'a etkisi yalnız dine bağlılıkla kalmadı, O yıllarda Nazım, Mevlana'ya sevgi ve dini itikatlara bağlılıkla birlikte şiir ve sanata da meyletmeye başladı. Mehmed Nazım Paşa da ara sıra şiirler yazardı ve geleneksel edebiyatı tanırdı. Ama küçük Nazım'ın dedesinden aldığı en önemli özellik, Mehmed Nazım Paşanın mağrur, hürriyetsever, isyankâr ve uzlaşmaz karakteri idi.

Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif şehirlerinde valilik yapan Nazım Paşa, Mersin valisiyken bütün memlekete nam salan bir olayın kahramanı olarak tanınır. 1891 yılında Sultan Abdülhamid devrinde, Mersin'de bir Britaniya vatandaşı, hiçbir günahı olmayan Rüstem adında zavallı bir hamalı vurup öldürür. Zayıflayan imparatorluğun Sultanı, Avrupalılara gülden ağır bir söz demeye cesaret edemez. Öyle ki o yıllarda ecnebler Türkiye'de istedikleri gibi davranırmış.

Sözün kısası Nazım Paşa katil İngiliz'i hapse atar. Britaniya'nın Mersin'deki konsolosu azgın bir edayla yazdığı mektubunda İngiliz vatandaşının dokunulmazlığına istinaden onun derhal serbest bırakılmasını talep eder. Mehmed Nazım Paşa bu talebi tabi ki yerine getirmmez. Hiddetlenen konsolos Nazım Paşaya yeni bir ultimatom gönderir: "Eğer İngiliz vatandaşı Jakobsen, bu gün öğlen 12'ye kadar serbest bırakılmazsa Mersin limanındaki İngiliz savaş gemileri şehri topa tutacaktır." Avrupa diplomasisinin ve hümanizminin bariz bir örneği!

Mehmed Nazım Paşa İngiliz konsolosuna şu cevabı gönderir:

“Britanya İmparatorluğunun Mersin’de yaşayan bütün vatandaşları rehin olarak hapsedilmişlerdir, Britaniya gemilerinin ilk ateşiyle hepsi asılacaktır. Hürmetle, Mehmed Nazım” Bu da Avrupalının tehditlerine Türk cevabıdır!

Britanya konsolosu, Mehmed Nazım Paşayı derhal İstanbul’a, Sultan Abdülhamid’e şikâyet eder.

Az sonra Nazım Paşa İstanbul’dan şöyle bir telgraf alır:

“Derhal bütün İngilizleri, o cümleden Jakobsen’ i serbest bırakın. Sultan Hazretlerinin birinci katibi Tahsin.”

Mehmed Nazım Paşa İstanbul’a,Yıldız Sarayına gönderdiği cevabi telgrafında acizâne surette şunu bildirir: “Jakobsen asıldı, kalan İngilizler ise serbest bırakıldı... Bu haber Abdülhamid’e ulaştığında Sultan çok öfkelenir.

Mirze Elekber Sabir’in de İran şahı Mehmedeli (Mem-deli) ile birlikte alaycı şiirlerinin esas hedeflerinden olan Abdülhamid, İstanbul’da Yıldız sarayında yaşıyordu. Öyle ki, o devirde “Yıldız kaydı” ya da “Yıldız düştü” sözlerini yazmak dahi yasaklanmış. Mektep dersliklerinden suyun kimyasal formülü de çıkarılmış çünkü H₂O’yu birileri “Hamid İkinci sifra eşittir” diye yorumlamış. Garip de olsa şunu kaydetmeliyim: Bugün Türkiye’de, o devrin büyük şairleri tarafından ciddi eleştirilere konu olan Sultan Abdülhamid’i ve onun devrini övenler de vardır. Onlar, bu düşüncelerine delil olarak aynen, bu gün dahi Stalin kültüne tapanlar gibi Sultan’ın ülke namına yaptığı büyük işleri hatırlatırlar.

Bu meseleler hakkında kesin fikirler beyan etmekten çekiniyorum ancak şu bir gerçek ki, suyun kimyasal formülü H₂O gibi gülünç şeyler, Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesinden, Halifeliğin kaldırılmasından çok çok sonraları, Cumhuriyet devrinde de olmuş. İşte Nazım Hikmet’le ilgili iki örnek: 1928 yılında Moskova’dan döndükten sonra Nazım’ın evinde arama yapılır. kadim Yunan filozofu Heraklit’e ithaf edilen bir şiiri delil olarak kabul ederler. “Heraklit” kelimesinin Arap alfabesiyle yazılmış şeklini savcı, “Her Ekelliyet” diye okur ve şairi itham ederek:

“Demek sen Türkiye’de, Her Ekeliyyetin: Kürtlerin, Lazların gayretini mi çekiyorsun!” der.

“Burda “Her Ekeliyyet” değil, Heraklit yazıyor” der Nazım.

“O kimdir?”

“Kadim Yunan filozofu.”

“Aha,demek Yunanlılarla da alakan var.”

Sırf bunun için Nazım’ı yedi ay hapiste tutarlar. Bu olaydan üç yıl sonra Nazım’ı başka bir mahkemeye çıkarırlar.

Savcı bir kitabı gösterip sorar:

“Bu tahribat değil mi?

Nazım cevap verir:

“Bu kitabı ben yazmadım ki...”

"Peki, kim yazmış?"

"Marks."

Savcı, hakime müracaat eder:

"Rica ediyorum sayın hakim, Marks'ı da sanık olarak celb ediniz."

Resmi ithamlardan başka istihbarat organları da Nazım hakkında bazı şayialar yayarmış. Artık hapiste yattığı bir dönemde Nazım diğer mahpuslardan işitmiş. Güya o, Türkiye'nin Yavuz savaş gemisini kaçırp Ruslara vermek istiyormuş.

Sansür uygulamaları, Kitab-ı Dede Korkut'ta ve Yunus Emre'nin şiirlerinde kullanılan "Yoldaş" sözünü bile Nazım'ın yazılarından çıkarırmış. Türkiye sansürcüleri, Nazım Hikmet'in "Kelle"adlı piyesini, dört oyundan sonra gösterimden kaldırılmasına sebep olarak, baytarların itirazını delil gösterir. Peki baytarlar neye itiraz ediyorlardı? Piyesteki tek bir repliği: "Ben baytar değilim ki, inekleri muayene edeyim." Sanki bu baytarların işi değil...

"Özgür" Sovyet ülkesinin sansürcüleri de Türkiye'dekilerle aynı akıldaydılar. Sovyet sansürcüleri, Nazım'ın şiirinden "Sen tarlasın, ben traktör" mısralarını, bunlar "Seks çağrışımları içeriyor" diye çıkarmıştı. Çünkü o devirde, sıradan bir kadının tamamıyla samimi şekilde inandığı ve dediği gibi: "Sovyetler Birliği'nde seks yoktu."

Gerçeği ifade etmek adına şunu söylemeliyim ki, Nazım için Sovyetler Birliği'ndeki sansür problemi, Türkiye'ye nispeten daha zordu. Şair Sovyet yazarlarının yıllar boyu dile getirdikleri belaya duçar olmuştu. Nazım'ın oradaki sansürü kendi içindeydi: "Bunu yazabiliriz, bu olmaz, yazsan bile sansür izin vermez. İzin vermeyeceklerine göre baştan yazmasan daha iyi..."

Azerbaycan'daki sansür, Moskova'dakinden daha beterdi. Nazım'ın kendi sözüdür: "Moskova'da tırnak tutulsa, eyaletlerde(o cümleden Azerbaycan'da) parmak kesiyorlar."

İyi hatırlıyorum. 1961-1962 yıllarında Bakü Radyosunda çalışıyordum. Sansür görevlisi Nazım'ın o meşhur "Otobiyografi" şiirinin Azeri Türkçesine uygunlaştırılmış metninde:

"Aldattım kadınlarımı

Konuşmadım arkasından dostlarımın

Başkasının hesabına utandım, yalan söyledim

Yalan söyledim başkasını üzmemek için

Ama durup dururken de yalan söyledim" mısralarını programdan çıkardı:

"Nazım gibi komünist bir şair kadınları aldattığını söyler mi hiç?"

İzah etmeye çalıştım:

"Bunları çok önceden söylemiş, üstelik de dostlarının arkasından konuşmadığını söylüyor ya...Kadın da sadece kadın değil hem de dostudur, Nazım dostu, O kadını aldatmaz."

Tabi ki bu izah, sansür işleriyle uğraşan kişinin seviyesinde bir izah idi ama kâr etmedi, ısrar ettim:

“Durup dururken de yalan söyledim” diyor, Fuzuli de yazmış üstelik, “Aldanma ki şair sözü elbet yalandır” demiş. Şimdi Fuzuli’nin bu mısralarını da mı çıkaracaksınız?”

Ne yaptımsa sansürcü fikrinden dönmedi...

Fuzuli’nin bu beytiyle ilgili mesele ise çok sonraları, komik bir şekilde ortaya çıktı. Artık sansürcü değil akademik unvanı alon bir bilim adamı, gazete sayfalarında Fuzuli’nin bu beytinin yanlış anlaşıldığını izah ediyordu: “Fuzuli’nin bu fikrini yanlış anlıyorlar. Fuzuli hiçbir zaman şair sözünü yalan saymazdı. Beyitin doğru anlamı şudur: Şair sözü yalandır diyenlere aldanma!” Ne diyeceksin? Böyle adamların, -ister sansürcü olsun, ister bilim adamı- bedii sözün doğrusunu, inceliğini, müellifin ince esprisini ve samimiyetini duyma kabiliyetleri yoktur. Böyleleri için poetika, yalnız anlaşılır düsturlardan, şüarlardan ve kulaklarının alıştığı şablon ifadelerden ibaret olmalıdır. Vesselam...

Türkiye’de Nazım’ın sık sık hapis yatması ile ilgili bir olay da ilginçtir. Bir defasında şair kahvehanede tesadüfen şapkasını gazetenin üstüne koyar. Kahvehanedekilerden başka biri de aynı hareketi yapar. Onları izleyen polis muhbirleri, bunu örgütlü bir eylem sayıp ihbar eder ve Nazım ile o adamı derhal hapsederler... Ama Nazım Hikmet’in daha uzun süreli hapse atılması daha ciddi bir meseleye dayandırılıyordu. Askeri okul talebelerinde, Nazım’ın yayımlanan bir kitabını bulmuşlardı. Kitap yasal şekilde yayımlanmıştı, piyasada satılıyordu. Ama buna aldırmadan “Askerler arasında komünist tebliğatı ve tahribatı yaydıkları için” Nazım da, askeri okulun bir çok öğrencisi de yargılanıp uzun süreli hapse mahkum edildiler: Nazım Hikmet 15 yıl ağır hapis cezasına, diğer sanıklar da 9 ile 14 yıl arası hapse mahkum oldular.

Mahkum olanlardan biri, sonraları büyük mutasavvıf Mevlana Celaleddin Rumi’nin şiirlerini Farsça’dan Türkçeye çeviren A.Kadir idi. A.Kadir’e, 14 yıl ağır hapis cezası verilmişti ancak sonra bu süre azaltılmış, A. Kadir 21 yaşını doldurmadığı için cezası 5 yıl 10 aya indirilmişti. Beş yıl on ay! O yaşta bir genç! Bu az mıdır?

A.Kadir’i şahsen tanıyorum. 1970 yılında Bakü’ye gelmişti. Onu Dram Tiyatrosunda oynanan “Şehrin Yaz Günleri” adlı piyesimi seyretmesi için davet ettim. Sonra Bakü bulvarını gezdik, otelde, onun odasında dostlarla birlikte hayli söhbet ettik. O, bu görüşme hakkında samimi bir yazı yazdı. Yazı bizim “Azerbaycan” gazetesinde yayımlandı. A.Kadir bende, son derece temiz, namuslu bir edebiyat ve akide adamı, tevazu sahibi, sevimli bir insan etkisi yarattı. Nazım gibi, onun da, üstelik genç yaşında suçsuz olarak hapse atılması, ömrünün en güzel çağlarını zindanlarda geçirmesini yürek acısıyla kavıyorum. Ama bu gün, şunu da rahatlıkla söyleyebilirim: Bu şair ve yazarların takiplere, baskılara maruz kalmasını, hapslere atılmasını büyük bir adaletsizlik saysam da, bunları o devrin genel konseptinde, soğuk savaşın hüküm sürdüğü dünyanın çatışma şartları içinde ve Sovyet gizli servisinin “demirperde” arkasında kurduğu hakikaten de tahrip etme amaçlı casusluk faaliyetleri şeklinde idrak etmek lazımdır. Ne yazık ki bu acı gerçek “demirperdenin” hem bu, hem o tarafında yüz binlerce, milyonlarca masum insanın faciasına sebep oldu. Maalesef şu da bize ancak son yirmi-yirmi beş yılda malum oldu ki, Türkiye hapishanelerinde komünistlere, solculara yapılanların aynısı, sağcılara, milliyetçilere, ülkücülere, turancılara da reva görülmüş, onlara da işgenceler yapılmış.

Bütün bunlar daha geniş bir mevzudur ama bu yazı, Nazım’a hasrolunduğu için amacım onun talihini izlemek dolayısıyla bu talihle ilgili olaylardan ve insanlardan söz etmektir.

Bu kitabım deneme tarzına uygun olarak kaleme alındığı için kronoloji ya da mevzu sırasını göz önünde tutmuyorum. Ancak düşünceler ve hatıraların akışına göre konuya geçiyorum.

Eğer yaşına göre A.Kadir’in cezası, ancak bu kadar azaltıldıysa, demek ki Nazım bu cezaı sonuna keder çekti.

A.Kadir, “Resul Rıza kardeşime, sevgilerimle” notu ile babama hediye ettiği “1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet” adlı kitabında, o hadiseleri etraflıca anlatıyor. A.Kadir, bu kitabına, mahkemede yaptığı savunmasını da koymuş:

“Ben askeri okula fukaralığım yüzünden girdim. Fukara olmasaydım belki de doktor, mühendis okuluna giderdim. Ne okumamı istiyorsunuz benim? Halid Fahrileri, Orhan Seyfileri, Yahya Kemalleri mi? Elbette Gorki’yi okuyacağım, Nazım Hikmet’i okuyacağım. Ama bunları okuyorum diye isyan edeceğimi mi sanıyorsunuz? Askeri isyan nere, ben nere? Bizim aklımızın ucundan geçmez böyle şeyler. Bedava verdiğiniz yemekleri kursağımızdan çıkarmak mı istiyorsunuz? Dünyada zenginlik, fakirlik var diye düşünüyorsak ne var? Buna derhal komünizm deniliyor. Ben zenginleri sevmiyorum. Bu komüistlik mi sizce? Mahellemizde birileri vardı, çok zengindiler, komşumuzdular. Bir akşam bir tabak yemek gönderdiler bize. Koyduk yemeği sofraya. İlk lokma boğazımda kaldı. Yemek kokmuştu. Namussuzlar, fakiriz diye bizi insan saymıyorlar mıydı? Ben o günden beri hiç iyi gözle bakmadım zenginlere. Zenginleri sevmemek, fukaralara acımak, Nazım’ı okumak ve sevmek komünistlik mi? Eğer komünistlikse bu, komünistim ben. İşte, ne yapıyorsanız, yapın...

Nazım’a baktım o ara, gözleri yaşlı, bir baba şefkatiyle gülümsüyor. Kapıya doğru giderken, mahkeme üyelerinden Binbaşı Fuad Bey bana doğru geldi. Herb okulunun en yakışıklı, en delikanlı subaylarındandı. Yaklaştı bana, elini yüzüme koydu ve: “İşin içinde bir şey yok, biliyorum Abdülkadir ama siz hazır olun, ne yapalım, yukardan gelen emir böyle, size ceza vereceğim, oğlum,” dedi.

Nazım’ın ve genç talebelerin tamamen haksız olarak böyle ağır cezalara mahkûm edilmeleri, Fransa’da Dreyfus’un meşhur mahkemesiyle mukayese ediliyordu hatta Galile’nin suçlanması hatırlanıyordu.

A.Kadir mahkemede Nazım’ın savunmasından da örnekler veriyor: “Nazım, mahkeme heyetine mertçe: “Ben sosyalist değilim, ben komünistim. Bu bende bir ideal, bir fikirdir. Ben kimseye komünizm propogandası yapmıyorum. Bana emniyetten biri şöyle dedi: “Bana yirmi beş lira ver, seni önümüzdeki 1 Mayısta içeri almam....” (O zamanlar 1 Mayıs yaklaşınca solcuları önceden bir iki günlüğüne gözaltına alırlarmış.) Nazım, eliyle bizleri göstererek: “Yazık bu çocuklara” dedi, “Çok yazık. Yakmayın bunları, hiçbir suçu yok bunların. Ben de suçsuzum...”

A.Kadir yazıyor:

“Mahkemenin önceki oturumlarının birinde, hakim Nazım’ı, “Mahkeme oturumlarında bıyıklarınla oynama” diye uyarıyordu. Nazım, sözlerinin sonunda bu konuyu unutmadı: “Bir küçük nokta kaldı, efendim, bir küçük nokta. Onu da kısaca arz edeyim. Bir iki oturum önce beyefendi benim bıyıklarına sataştı. Hakları var ama ben farkında olmadan

bıyıklarımınla oynuyorum, alışkanlık olmuş. Mahkemeye hakaret etme kastım katiyyen yoktur. Ama bakıyorum, mahkemenin ilk gününden beri beyefendi sürekli tesbih çekiyor. Bir mahkemede, bıyıkla oynamak hakaret sayılıyorsa, tesbih çekmek de hakaret sayılmalıdır.”

Bu sözler, Nazım’ın 15 yıllık hapis cezasına çarptırılmasından sonra söylediği son sözlerdir ve bu da onun metin, mert karakterinin çok açık bir göstergesidir.

Elbette, Nazım hayatta başka bir yol da seçebilirdi. Akklı, zekası, eğitimi ve nihayet devlet bürokrasisi içindeki akrabaları, onun Türkiye’nin en üst mevkilerinde yer tutmasını sağlayabilirlerdi. O, hayatı boyunca rahat, zengin, kaygısız yaşayabilirdi. Nazım, A.Kadir gibi çocukluğunda muhtaçlık, fakirlik de görmemişti ki, içinde zenginlere karşı genetik bir nefret, intikam hissi oluşsun. Nazım, -hatta benim tanıdığım kadarıyla- son derece sade, tevazu sahibi bir insandı, büyükle büyük, çocukla çocuk olurdu. Şair olarak değerini bilir ise de bununla hiçbir zaman övünmezdi ama biri, -Allah göstermeye- bu sadeliği istismar edip Nazım’a azacık da olsa saygısızca davranırsa, Paşa torununun aristokratlık, kibirlilik damarları derhal kabarır ve bu İstanbul beyefendisi haddini bilmeyenleri yerine oturturdu. Şair hakkında bir kitap da yazan Radi Fiş doğru söylüyor: “Nazım’ın sadeliği aslında aristokrat demokrasizmi idi. Asilzâdeliğini göstermeye ihtiyacı yoktu, onun asilzâdeliği son derece doğaldı.”

Ama bunlara rağmen bu Paşa torunu, bu İstanbul efendisi, sınıf seçimini 19 yaşında yapmış ve bu seçimini bir defalık, bir ömürlük yapmıştı. Hem de Moskova’ya gelip Marksist ideolojilerle beynini doldurmadan çok daha önce yapmıştı bu seçimini. Daha önce de belirttiğim gibi Nazım’ı bir komünist olarak Moskova’da okudukları değil, Anadolu’da gördükleri şekillendirmişti.

Anadolu’da “Yamalık ustalığını” keşf eder Nazım, köylülerin elbiselerinin farklı farklı renklerde bribirne yamanmış kumaşlardan ibaret olduğunu görür. Anadolu insanının bu kıyafetleri, İstanbul dilencilerinin kıyafetinden de beterdir... Çocuklar hasta ve sıtmalıdır, yol boyunca ayakları yalın olmayan bir tek köylü kadına bile rastlayamaz ama sapasağlam, kocasını sırtına alıp çaydan geçiren kadınlar görür...

Nazım uzun yıllar sonra bu gördüklerinin zihninde bıraktığı izleri, “Yaşamak Güzel Şeydir Kardeşim” (Romantrika) adlı romanında kaleme alır:

“Kadın dünyanın en hazin sesiyle “Yeşil kurbağalar öter göllerde” türküsünü söylemeye başladı, Kederden tüylerim diken diken oldu. “Anasız-babasız gurbet ellerde” kalan Anadolu’yu; cepheye giden İstanbullu, İzmirli subaylarıyla, köy evlerinde ölen yaralı askerleriyle, kocalarını sırtında taşıyarak ırmağı geçen kadınlarıyla, Kastamonu fahişehanelerindeki tifilisli fahişeleriyle, burnu akan, bitli, yalınayak-başaçık çocuklarıyla ve Çamlıbelllerinde Köroğlu kaleleri, kışları ve susuz, çatlamış torpağıyla Anadolu’yu gezip dolaştım. Bu dayanılacak bir acı değildi. Lanet olsun!”

Şunu da hemen belirtmek istiyorum ki, bir zaman sonra Sovyetler Birliği’ne geçen Nazım’ın trenle ülkenin güneyinden Moskova’ya giderken yollarda gördüğü açlık, sefalet sahneleri, hiç de Anadolu’nun acı manzurlarından geri kalmıyordu. İşte bu Rusya izlenimlerinin etkisi altında, Türk edebiyatındaki ilk serbest şiiri: “Açların Göz Bebekleri” şiirini yazar Nazım:

Değil bir kaç

değil beş on

otuz milyon

aç

bizim.

Onlar

bizim!

Biz

onların!

Dalgalar

denizin!

Deniz

dalgaların!

Değil bir kaç

değil beş on

30 000 000

30 000 000!

Açlar dizilmiş açlar!

Ama Türkiye'den farklı olarak Rusya'da gördüklerinin, çabucak –sosyalizm sayesinde- ortadan kalkacağına inanıyordu ve Türkiye'nin toplumsal kurtuluşunun da bu yolla olabileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal, Nazım için Milli Kurtuluş Hareketinin lideri ve sembolüydü ama o, memleketinin toplumsal kurtuluşunu, yani insanların eşitlik koşullarında sefalatten, adaletsizlikten, açlıktan kurtulmasını Komünist ideolojilerde arıyordu ve bu ideolojilerin Türkiye'deki sembolünü "En Türk" olarak adlandırdığı Mustafa Suphi de görüyordu. Mustafa Suphi de yoksul Anadolu'yu emperyalizmden kurtarmak için Mustafa Kemal'in saflarına katılmak istemiş.

Nazım yazıyor: "Mustafa Suphi' nin ilk önce resmini gördüm. Moskova'da, onun resmini iki üç defa kara kalemle büyüttüm. Gözlüklü, pos bıyıklıydı. Yeryüzünde en çok saygı duyduğum daha da önemlisi sevdiğim adamlardan biri..." Nazım, şunu da özellikle kaydediyor ki, Kazım Karabekir Paşa, Ermeni Taşnakları Mustafa Suphi'nin Rusya'daki esir Türklerden kurduğu alayın yardımıyla mağlup etmiş...

Nazım, Karadeniz'de Topal Osman'ın adamları tarafından boğularak sulara atılan Mustafa Suphi ve 14 arkadaşının faciasını, kendi yüreyine saplanmış 15 bıçak sayardı.

Göğsümde on beş yara var!..

Saplandı göğsüme on beş kara saplı bıçak!..

Kalbim yine çarpıyor,

Kalbim yine çarpacak!!!

Göğsümde on beş yara var!

Sarıldı on beş yarama

Kara kaygan yılanlar gibi karanlık sular!

Karadeniz boğmak istiyor beni,

Boğmak istiyor beni, kanlı karanlık sular!

1973 yılında İstanbul’da meşhur gazeteci-yazar İlhan Selçuk’la da görüştüm. Bana iki ciltlik kitabını -1918 yılında Nuri Paşanın kurtarma ordusunda Azerbaycan’a gelen Çavuş Süleyman Efendinin hatıralarına dayanarak yazdığı kitabını- hediye etti, “Ama kızmayın” dedi, “Burada Azerbaycan’la ilgili eleştiriler de var.” O sohbetimizde görüşlerini açıklarken İlhan Beyin söylediklerini hatırlıyorum: “Biz Türk solcuları, Mustafa Kemal’in ve Mustafa Suphi’nin mefkure varisleriyiz.”

İstanbul, İtilaf Devletlerinin işgali altındayken Nazım, “Sesini Kaybetmiş Şehir” ve “Kırk Haraminin Esiri” şiirlerini yazmakla kalmaz, şair dostları Faruk Nafiz, Yusuf Ziya ve Vâlâ Nureddin’le bir gemiyle gizlice Anadolu’ya geçmeyi, Ankara’ya, Mustafa Kemal’in yanına gitmeyi planlar. Sembolik bir tesadüftür ki, geminin adı “Yeni Dünya”dır. Ama Gazi’nin Anadolu’da kurduğu Yeni Türkiye’ye, O, Yeni Dünya’ya o zaman yalnız ikisi, Nazım’la Vâlâ kavuşabildi. Faruk Nafiz ile Yusuf Ziya’ya, -o zaman değişik sebeplerden dolayı- Anadolu’ya geçmek kısmet olmadı. Nazım ve Vâlâ Anadolu’ya, devrin meşhur yazarı Halide Edib Adıvar’ın ve onun eşi Adnan Adıvar’ın desteği ve maddi yardımları ile ulaşabildiler. Nazım çok sonraları, hapishanede Kurtuluş Savaşına ithaf edilmiş, Türk edebiyatının bu mevzudaki en güçlü eserini yazar.

Birkaç yıl önce Türkiye’deydim. Rahmetli Alparslan Türkeş hala hayatta idi. Televizyon kanallarının birinde Nazım’ın, “Kurtuluş Savaşı Destanı’ndan” güzel bir bölümü okuyordu. Türkeş! Gözlerime ve kulaklarıma inanmıyordum. Milliyetçi Hareket Partisinin Başbuğ’u, “Bir Numaralı Bozkurt,” komünist şair Nazım Hikmet’in şiirini hayranlıkla ve ezbere okuyordu. Muhabirin de şaşkınlığı karşısında Türkeş: “Bana göre Nazım, bir komünist olmadan önce, Kurtuluş Savaşımızın dastanını yazmış kudretli bir milli şairdir” dedi.

Sonraları, Türkeş’in bu konuşmasının, onun bazı taraftarlarının ve arkadaşlarının memnuniyetsizliğine sebep olduğunu; Türkeş’in, siyaseten zaafa uğradığını duydum. Olsun. Görkemli bir siyasetçi olan Türkeş, kendi siyasi görüşlerine rağmen bazılarının “Vatan haini” olarak adlandırdıkları Nazım Hikmet’i, layık olduğu gibi değerlendirmeyi becermiştir. Bununla birlikte bu hadise, Alparslan Türkeş’ in büyük bir yürek sahibi ve hakkı, adaleti siyasete kurban etmeyen bir şahsiyet olduğunun açık göstergesidir.

Bir zaman da devrin Başbakanı Süleyman Demirel: “Oğlunu Türkiye Komünist Partisine emanet eden Nazım Hikmet, vatan şairi olamaz” demişti. 2000’ li yıllarda en büyük dünya devletleri liderlerinin iştirak ettiği İstanbul Zirvesinde ise yine Başbakan olan Süleyman Demirel, toplantının açılışında Mehmed Akif’in, kapanışında da Nazım Hikmet’in şiirlerini okudu. Dünya değişir, zaman değişir, değerler değişir, ebedi kalan yalnız yüksek sanat örnekleridir ki, bu eserler er ya da geç her tür siyasi tahammülsüzlüklere galip gelir.

Nazım Anadolu’da, milli kurtuluş duygularının alevlenmesine, Türk köylüsünün ağır, dayanılmaz çilesine, sosyal eşitsizliğe şahsen şahit olduğu gibi idarenin, hakim dairelerin riyakarlığını da gördü. Vâlâ Nureddin anlatıyor: “Ankaraya geldikleri ilk gün Nazım’ın dayısı Fuad Paşa onları davet etmiş. Masaya muhtelif mezeler ve rakı konulmuş. Nazım şaşkınlık ve hayretle bakmış. Anadolu’da insanlar acından ölüyor, ülkede içkiyi yasak eden “Kuru Kanun” hüküm sürüyor, hatta Nazım’la Vâlâ’nın gözleri önünde Kastamonu’da bir kişi rakı içtiği için idam edilmiş. Burda ise... Nazım Paşa’ya sormuş: “İçki yasak değil mi? Paşa şöyle cevap vermiş: “Bize yasak değil.” Bu, tam da bizim büyük yazarımız Cefer Cabbarlı’nın “Almas” adlı piyesindeki Mirze Semender’in sözlerini hatırlatıyor: “Sana bana şeriat ne?”

1921 yılında Nazım Hikmet, Vâlâ Nureddin ile birlikte Anadolu’dan geçip Batum’a gelir. Batum’da Fransız misafirhanesinde, daha Anadolu yolculuğunun etkisi altındayken geleceği hakkında düşünmeye başlar. Sonraları kendisi bu konuyu şöyle anlatır: (Ses kayıtlarındaki konuşmalarına dayanarak Ekber Babayev yazıyor):

“Otuz beş gün boyunca ben, Paşa torunu Karadeniz sahillerinden Ankara’ya, oradan Bolu’ya seyahat ettim. Anadolu’yla işte böylece tanıştım. Ve işte, orada gördüklerim, duyduklarım hepsi şimdi burda, Batum’da, Fransız misafirhanesinde karşımdadır. Kendi kendine bir karar ver dostum diyorum. Bütün tereddütleri bırak bu masanın üstüne, senin Anadolu’nun yanına koy. Neyi feda edebilirsin??Neyim varsa hepsini. Özgürlüğünü? Evet. Bunun için kaç yıl hapiste yatabilirsin? Gerekirse bütün hayatım boyunca...”

Ama sen kadınları seviyorsun, yiyip-içmeyi seviyorsun, güzel giyinmeyi seviyorsun. Avrupa’yı, Asya’yı, Amerika’yı, Afrika’yı gezmek istiyorsun. Odur ki, Anadolu’yu burada bırak, Tiflis’e, oradan Kars’a git, oradan da Ankara’ya dön. Dört beş yıl bile sürmez, milletvekili, bakan olursun. Kadınlar,güzel yemekler, şaraplar, sanat, bütün dünya senin olur.

Boş ver! Gerekirse ömrüm boyunca hapiste kalırım.

Ama sen komünist olsan, seni asabilirler, Mustafa Suphi ve yoldaşları gibi denizde batırabilirler. Korkmuyor musun?-Korkuyorum dedim. Derhal,düşünmeden cevap verdim. Hayır, evvelce korktuğumu zannettim ama sonra anladım ki, korkmuyorum. Bu yolda verem olmaya, kalp hastalığına, sakat kalmaya, elini ayağını yitirmeye, sağır, kör olmaya da hazır mısın?Kör olmak mı?Hiç düşünmemiştim. Bu yolda kör olmak da var.

Gözlerimi yumdum. Elimle eşyalara dokunarak odayı dolaştım. Ayağım burkuldu, yere serildim ama gözlerimi açmadım. Sonra masanın yanında durdum. Gözlerimi açtım. Kör olmaya da hazırım dedim. Bu belki de biraz gülünçtür, çocukçadır ama böyledir.”

19 yaşındaki Nazım, sonraki 40 yıllık meşakkatli hayatıyla bu uzak seçimine her zaman sadık kaldığını ıspat etmemiş olsaydı, 60 yaşındaki Nazım Hikmet’in bu nerdeyse çocukca tereddütleri hakkında anlattıkları belki de abartılı görülebilirdi.

Şu da ilginçtir ki Ekber Babayev’in çözümünü yaparak kitabına da aldığı bu ses kaydı, şairin “Yaşamak Güzel Şeydir Kardeşim” (Romantika) romanında aynen bu şekildedir. Eserin kahramanı harfi harfine bu metni, kendi kendine tekrar ederek hayatının seçimini yapıyor.

Fakat Nazım Hikmet’in hayatının en büyük faciası, bu başına gelebilecekler hakkında kurduğu hayaller olmadı. O hayatının en büyük faciasını, pişmanlığını, hayal kırıklığını 1951 yılında Türkiye’den kaçıp Sovyetler Birliği’ne geldiği zaman yaşadı. Ömrünün en güzel

yıllarını, sıhhatini, özgürlüğünü, gençliğini kurban verdiği bir ideolojinin, bu ülkede: “Rüyalar Memleketinde” rezil bir hale geldiğini ancak o zaman anladı.

Türkiye hapishanelerindeyken, Sovyet ülkesini gençliğinin romantik serabı, özlemi olarak yaşatmıştı. Nazım, 1951 yılında ikinci kez Sovyet ülkesine geldikten sonra: “*Hayatımın en büyük hatası SSCB’ye gelmemdir*” derken, belke de çektiği çilelerden çok en güzel gençlik yıllarının, hatıralarının tarûmar olmasına üzülüyordu.

Elbette, bu mesele o kadar basit değil. Nazım, Sovyetler Birliği’nin Stalin döneminde ve sonra daha yumuşak şekilde olsa da aynı karakteri taşıyan Kruşçev döneminde büyük bir hayal kırılığına uğramıştı. Buna rağmen dünyanın hiçbir ülkesinde, insanlara saadet getirmemiş, ütöpik bir ideoloji olan komünizme inancına da sonuna kadar sadık kaldı. Herhalde komünizme sadık kaldığına herkesi ve belki de ilk önce kendi kendini inandırmaya çalıştı.

Nazım Hikmet ve komünizm sorununu, objektif bir şekilde idrak etmek için, bu özel meseleden kat-kat daha geniş ve önemli bir probleme- Dünyada solcular, sol düşünce, sosyalist ve komünist ideolojiler problemine- bakmak gerekir. En genel ve basit şekilde desem, insanların eşitliği, sosyal adalet, emekçilerin kendi hukuklarına sahip olması fikri, insanlık tarihinde yeni bir mesele değil. Bu fikir kadim kölelik toplumlarında ezilenlerin itirazı ve isyanı olarak hayata geçmiş, Hazreti İsa öğretisinde ve Hristiyanlık felsefesinde önemli bir yer tutmuş, sonaları İslam dininin de sürükleyici akidelerinden biri olmuştur. İgor Safareviç’in kitabında bu konuda etraflı bilgi verilir ve “Sol düşünce” diye adlandırdığımız oluşumun kaynakları ve tarihsüreç içindeki gelişmeleri izlenir. Fransız İhtilalinin “Özgürlük, eşitlik, kardeşlik” şiarında da “Eşitlik: Musavat,” esas prensiplerden biridir. “Musavat” sözü XX. Asır öncesinde de Azerbaycan’ın siyasi hayatında önemli bir yer tutan siyasi bir partinin adına da yansımıştır.

XIX. Asırda ise bu “Sol düşünce,” Marks, Engels, Bakunin ve Prudo’nun teorik görüşlerinde ilmi-siyasi konsept şeklini alır. Bakunin, anarşizm felsefesine dayansa da Marks ve Engels bilimsel komünizm teorisini ortaya koyarlar. Marksist ideolojiler XX. Asırda özel bir önem kazanır. Birinci dünya savaşından, -hakikatte emperyalizm savaşından- çıkan Avrupa ülkelerinde ve Rusya’da, toplumsal kurtuluşu, siyasi yapılanmanın kökten değişmesinde görüyorlardı. Almanya’da ve Rusya’da büyük değişimler oldu. Almanya’daki yeni siyasi yapılanmanın ömrü uzun sürmedi. Rusya’da ise monarşi rejimini deviren 1917 Demokratik Ekim Devrimi, kendisini Bolşevik (çoğulcu) olarak adlandırsa da siyasi-ictimai hayatta çoğunluk, azınlığı teşkil eden bir grubun darbesiyle değişti.

Bütün dünyadaki solcular, 1917 Ekim Devrimini, çoktandır arzuladıkları eşitlik toplumunun doğuşu olarak algıladılar ve uzun zaman bu aldanişın, bu illizyonun etkisinde yaşadılar. Takiplere, baskılara, meşakatlere dayanmak zorunda kaldılar. Amerikalı gazeteci John Rid, Rusya’daki Ekim Devrimi hakkında bir kitap yazdı ve o kitaba, “Dünyayı Sarsan On Gün” adını verdi. Dünyanın her yüzünü görmüş ve hatta dünyada olmayanları da hayalinde canladırılmış olan İngiliz yazar Herbert Uels, Lenin ile görüşmesinden sonra onu “Kremlin Hayalperesti” olarak adlandırsa da “İşçi Önderinin” niyetlerinin tam semimiyetine inanmıştı. Başka bir tecrübeli hem de her şeye ironik bir münasebetle yaklaşan İngiliz yazar Bernard Shaw da Sovyetler Birliği’nin dostu olmakla gurur duyuyordu. Hintli yazar, Nobel ödülü de alan Rabindranat Takor, SSCB’de yürütülen işleri hayranlıkla anlatıyordu. Fransız romancı Hanri Barbüs, Stalin’i bile övüyor: “Dünya bu insan vasıtasıyla idrak edilir” diyordu.

Alman yazar Lion Feyhtvanger, 1937 yılında kurulan Moskova mahkemelerini bile haklı çıkarmaya çalışıyordu. Diğer meşhur batılı yazarlar: Fransız Andre Malro, Amerikalı John Dos Passos, Alman Bertold Breht... sol ideolojiye mensup sanatçılardı. Doğrudur, Feyhtvanger, Malro ve Breht'in mevkileri onların antifaşist olmalarıyla ilgiliydi. Faşizme düşman idilerse, faşizm düşmanı Sovyetlerin dostu olmalıydılar. Bir müddet sonra Malro da, Dos Passos da Sovyetler Birliği'ni övmekten kendilerini kurtardılar. Gariptir, bunlar niçin 1930'lu yıllarda bu düşüncelerinden vazgeçtiler? Belki de onları eski düşüncelerinden vazgeçiren şey aynı yıllarda SSCB'yi ziyaret eden iki yazarın, -Feyhtvanger ve Fransız Andre Jid'in- Sovyet gerçekliğini onlardan taban tabana zıt şekilde kavramlarıydı. Sovyet propogandacılarının, Sov-İKP'nin XX. Kurultayından sonra “Barış uğrunda ateşli mübariz,” 1956 yılındaki Macaristan hadiselerinden sonra da “İftiracı burjuva tebliğatçısı” olarak adlandırdıkları Jan Pol Sartr, Stalin rejiminin cinayetlerini zor da olsa kabul etti. Onun vatandaşı, meslektaşı Alber Kamyu ise Sovyet kuruluşunu lanetledi.

Sonraki yıllarda Sartr da, meşhur İtalyan yazar Alberto Moravia ve diğer bir dizi Batılı entellektüeller gibi daha da marjinalleşerek, Maocu Çin'in “Medeni Devrimini” ve hatta Hunveyb'in vahşiliklerini desteklediler. Batılı solcular, Stalin'in ve genellikle de Sovyet rejiminin cinayetleri hakkında malûmatları olmadıklarını iddia ediyorlar hatta XX. Kurultayda Kruşçev'in maruzatının bile onlara inandırıcı gelmediğini ve güya bunun için de Sovyet Kuruluşundan imtina etmedikleri fikrine haklılık kazandırmaya çalışıyorlar ve ancak Aleksandr Soljenitsin'in “Gulag Takım Adaları” adlı eserinden sonra gözlerinin açıldığını anlatıyorlar. Bu ancak kısmen doğru olabilir. Çünkü Soljentsin'den evvel de Stalin rejiminin cinayetleri hakkındaki malûmatlar hür dünyaya sızıyordu. 1930'lu yıllarda Moskova'da, İngiltere komünistlerinin “Deiley Worker” gazetesinin mühabiri olan George Orwel, 1948 Yılında son iki rakamı değiştirerek “1984” adlı antiütopik romanını yazmıştı. Batıda çok popüler olan bu romanı okumak, totaliter rejimlerin mahiyeti hakkında, o cümleden de Sovyet gerçekliği hakkında bilgi almak için yeterliydi.

Batılı solcuların böylesine kulaklarının tıkamasına, gözlerini kapatmasına sebep ne idi? Eli uzun ve dünyanın her hangi bir yerinde hatta en uzak yerinde bile istediği şahsı ortadan kaldırmaya kadir olan ÇK-NKVD-KGB korkusu mu? Sovyet Rejimine kendilerini şirin gösterenlere verilen bol bahşişler, Sovyet mükafatları, kitaplarının görülmemiş tirajlarla neşri, SSCB'ye sık sık davet olunmaları, kendi ülkelerinde az tanınan yazarların (tut ki, Amerika'da Horward Fast, İngiltere'de Jeyms Oldric, Fransa'da Andre Stil) Sovyetler Birliği ve sosyalistblok ülkelerinde büyük sanatçılar gibi takdim olunması v.s şımartma usülleri mi? Elbette şu da vardı. Pablo Pikasso, Jan Pol Sartr, Pol Eluar, Pablo Neruda gibi seviyeli sanatçıların bu sayılanların hiç birine ihtiyacı da yoktu ve hiç birinden korkusu da olamazdı. Nazım Hikmet'in de daha çok gençken komünizm ideolojisinden vazgeçme, kendi vatanında daha yüksek makamlara yükselme, daha büyük şöhret ve servet sahibi olma imkânları vardı.

Nazım'ın ve Batılı solcuların bu duruşlarının sebeplerini daha derinlerde aramak lazımdır. Sosyal durumu, gelir seviyesi, özellikle o yollarda çok aşağı seviyede olan Türkiye'yi bir yana bırakalım, ahalisinin geçim şartları çok iyi, refahı çok yüksek olan Batılı ülkelerde bile sınıfsal eşitsizlik, sosyal adaletsizlikle karşılaşan namuslu entellektüeller bununla barışmıyorlardı. Ne derlerse desinler, kapitalizm dünyasının çok ciddi tezatları, çok büyük eksiklikleri inkar edilemez bir gerçektir. Ancak önemli olan şudur ki, bu batılı aydınlar, kapitilizm şartlarından kat kat beter olan Sovyet sosyalizminin içinde yaşamadılar. Bir defa Moskova'da yazar dostlarımdan biriyle sohbet ederken Sovyet komünizmine nefret besleyen bir adam garip bir arzusunu bildirdi: “Keşke Amerika'da, İngiltere'de, Fransa'da da komünistler iktidara geleydi” dedi. Hayretle: “Niçin öyle olmalı?” diye sordum adam cevap verdi: “Bu batılı solcular biraz bizim şartlarımızda yaşasaydılar akılları başlarına gelirdi.

Şimdi keyfleri istediği gibi yaşıyor, istediklerini söylüyor, yazıyor, üstelik de mutlu olmalarına rağmen nankörlük ederek nemalandıkları iktidarlara tekme de savuruyorlar.”

Sovyetler Birliği’ne siyasi mülteci olarak sığınan ecnebi komünistler, o sıradan komünist gençler birliği üyeleri işçileri, sosyalist cennetinin tadını, NKVD bodrumlarında, Sibirya’da tattılar. Çoklarına bu da kısmet olmadı. Sınıf mücadelelerinin mükâfatını başlarına ve kalplerine sıkılan kurşunlarla aldılar. Bu insanların faciası ile alay etmek yerine onların uğursuz talihlerini anlamaya çalışmalıyız. Bu gün biz onları belki daha iyi anlıyoruz çünkü günümüz dünyasında benzer problemlerle bizler de karşılaşyoruz. Azerbaycan’da, Rusya’da ya da Postsovyet ülkesinin diğer cumhuriyetlerinde... Şimdi bağımsız devletler olmuş bu cumhuriyetlerin kiminde az, kiminde çok demokratik eğilimlerin filizlendiğini görüyoruz. Aynı zamanda bu cumhuriyetlerin kiminde az, kiminde çok, kiminde de ifrat derecede rezil totaliter rejimler de hüküm sürüyor. Bu yönlerden bu cumhuriyetler birbirinden farklılaşıyor ama hepsinde de ahalinin çoğunluğunun aç, çaresiz, dilenci kılığında, sefalet içinde yaşamasını, aynı zamanda küçük zenginler zümresinin Karunluğunu, paraya para dememesini gördükçe insanlarda şöyle bir fikir uyanıyor: “Geçmiş Sovyetler Birliği dönemi o kadar da kötü değilmiş.” Hiç olmazsa parasız muayene, eğitim, ihtiyarlıkta sosyal teminat, emeklilik hakkı, çalışma imkaları bakımından sabitlik... Galiba insanlarda o devre hasret, özlem, nostalji hisleri de bu sebeplerden oluşuyor. Daha tehlikeli olanı şudur ki refah seviyesi düştükçe, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurum derinleştikçe şimdiki idarenin noksanları insanlarda evvelki idarenin noksansızlığı tasavvurunu yaratacak, “Şimdi ne kadar kötüyse, eski zaman da o kadar iyidir” fikri, ferdi ve ictimai şuura hakim olacaktır. Bu şekildeki düşüncelerden sonra ise “Demir yumruk hasretine” ve “Yeni Stalin” arzusuna ramak kalır fakat bu da başka bir kitabın mevzusudur.

Dünyadaki solcular problemine dönecek olursak birkaç husus üstünde durmak istiyorum.

Bence dünya solcularının birinci yanılgısı Sovyetler Birliği’ni kapitalist dünyanın bir alternatifi olarak görmeleri idi. Yani kapitalist dünyası kötüdür, öyleyse bunun zıddı olan Sovyet dünyası iyi olmalıdır! Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Postsovyet ülkesinde teşekkül eden yönetimlerin, halen unutulmayan Sovyet ahlakıyla ve yarım yamalak kavranmış kapitalist kanunlarıyla yaşayan toplumun düşüncelerini çok doğru şekilde tahmin etmek mümkündür: “Sovyet tebliğati bize sosyalizm hakkında ne dediyse hepsi de yalan çıktı ama kapitalizm hakkında ne dediyse doğruymuş.”

Sol entellektüellerin ikinci ve feci yanılgısı, komünizm ideolojilerinin hayata geçirilebileceği tek yeri SSCB ve sosyalist ülkeler olarak görmeleri idi. Halbuki sosyalist dünyada komünizm ideolojisi tamamen tahrif olmuş, bayağılaşmış, rezilleşmiş ve karikatürize edilmişti. Daha da ileri giderek “Tarihte hiç bir hadise, komünizm ideolojilerine SSCB’nin yetmiş yıllık varlığı kadar darbe vurmadı” denilebilir. “SSCB yönetiminin farklı dönemlerde, ülke içinde ve dışında işediği binlerce cinayetler, bütün dünyada milyonlarca insanın musibetlere duçar edilmesi, en önemlisi de kendi vatandaşının kitlesel kırgını, 1920, 1930 ve 1940’lı yıllardaki kitlesel açlığı... Komünizm propagandasının yıllar boyunca beyinlere paranga vurması, insanları düşünemez etmesi...” SSCB sosyalizminin tarihte bir ehemiyeti varsa o da bütün dünyaya antikapitalis bir örnek olmasıdır. Dünyanın, ilk önce de Batının lider devletleri bu acı tecrübeden çok önemli neticeler çıkararak kendi toplumlarında meydana gelebilecek -sosyal patlamalara zemin olacak, devrimler, isyanlar, ayaklanmalara neden olacak- aksaklıkları gidermek için yoğun çaba sarfettiler.

Bahsettiğim her iki sebep, her iki kanaat, uzun bir süre Nazım Hikmet’in de “büyük aldanışına” neden oldu. Uzun yıllar Türkiye hapishanelerinde dünyadan tecrit edilen Nazım,

solcuların üçüncü bir aldanışını da yaşadı. Onun hayalindeki Sovyetler Birliği, hâlâ 1920 yıllarında gördüğü ülkeydi.

Halbuki, burada her şey temelinden sarsılmış, kökünden değişmişti. Sovyet İdaresinin mayasında var olan ama ilk dönemlerde henüz tam su yüzüne çıkmamış nakıslıklar daha sonra Sovyet İdaresinin karakterine dönüşmüştü ama maalesef Nazım bundan habersizdi.

Batı aydınlarının düşünceleri üzerinde etkili olan Alber Kamyu bile, Nobel ödülünü aldığı törende yaptığı konuşmada, 1920’li yılların Sovyet hayatından özellikle Sovyet sanatından bahsetmiştir. Nazım Hikmet’in hapishane hayallerinde ve rüyalarında da sadece Alber Kamyu’nun da övdüğü bir sanat muhiti, içtimai-siyasi bir Sovyet muhiti yaşıyordu.

Nazım, Anadolu köylerindeki insanların ağır yaşam şartlarını; kendi yurdunda ve Rusya’da acı “İnsan manzaralarını” gördükten sonra, 1920’li yıllarda Moskova’ya bir “Kurtuluş tapınağına” gelir gibi gelmişti. Kalbinde devrim ruhu alevleniyordu ve burada da her şeye sadece bu gözlerle bakıyordu. O zamanlar ucundan-kulağından işittiği Marksizm ideolojisi bir yana dursun, Nazım bir şair olarak Moskova’nın sanat mühitine ve sanat muhtevasına hayran olmuştu. Moskova’da o yıllarda gördükleri Nazım’ı hayran etmişti. Duyguları kanatlandıran şiir geceleri, Mayakovski’nin tüm kuralları yıkan, yenilik ateşiyle kükreyen, kulakların alışık olmadığı yeni ritimlerle, ahenklerle, cesur, anlaşılır, sade teşbihlerle dolu zengin poetikası; tiyatrodaki Meyerhold’un, Tairov’un yenilikçi denemeleri, Şark Halkları Komünist Üniversitesinde hüküm süren beynelmilelci hava, Çinden Amerika’ya kadar muhtelif ülkelerden gelmiş öğrencilerle temaslar, dünya emperyalzmine, müstemlekeciliğe karşı mücadele azmi... O yıllarda Nazım Hikmet böyle bir mühitte yetişiyor, şekilleniyordu. O devride Bakü’ye de ilk defa gelen Nazım’ın (Nazım’ın Bakü’ye gelişleri, Azerbaycan ile alakaları ile ilgili daha sonra etraflı bilgi vereceğim) burada “Güneşi İçenlerin Türküsü” adlı ilk kitabında yayımlanan o meşhur şiiri işte bu ruh halinin, bu havanın bir ifadesiydi:

“Akın var

Güneşe akın

Güneşi zaptedeceğiz

Güneşin zaptı yakın.

Toprak bakır

Gök bakır

Haykır

güneşi içelerin türküsünü

Hay-kır

Haykıralım!”

Bu devirde yazdığı şiirlerinde Rus şiirinin, özellikle de Mayakovski’nin etkisi olduğunu söyleyenler yanılırlar. Nazım o yıllarda Mayakovski ile görüşmüştü, birlikte bir programa da katılmışlardı, Mayakovski’ye büyük saygısı vardı ama Mayakovski etkisini her zaman ve ısrarla reddederdi.

Mayakovski ile ilk defa Politeknik müzede bir şiir gecesinde tanışmışlar. Bu şiir gecesi, Nazım'ın Moskovalılar karşısına ilk çıkışıdır. Nazım heyecalanır. Mayakovski ona: "Ne boyse turok" der, "vse rovno nikto ne poymet" (Korma Türk, nasıl olsa hiç kimse hiç bir şey anlamayacak.)

O zamanlar Moskovada muhtelif sanat akımları, bir çok edebi ekoller vardı. Evvel Nazım, Mayakovski'nin de dahil olduğu edebi gruba: "Fütüristler" grubuna yakın durur. Sonra İlya Selvinski'nin de dahil olduğu "Yapısalcılar" safına geçer. Bu yüzden Mayakovski Nazım'a: "Turok-renekat"(Hain Türk)dermiş. Nazım'ı çok uzun yıllar sonra Türkiye'de de "Vatan haini" ilan ederler... Ancak biçare Nazım'a bu ihanet damgasını ilk vuran Mayakovski olmuş. Ama Mayakovski'nin bu şaka yollu kınamasına rağmen ikisi dost olarak kalırlar. Hatta Mayakovski'nin ağladığını da görür Nazım. Puşkin bulvarına bir kitap satış bürosu kurulur... orada karşılaşırlar. "Tı vidiş, turok" der Mayakovski "Daje kniku moyu na vitrinu ne postavili." (Görüyor musun Türk? Benim kitabımı vitrine bile koymamışlar). Nazım anlatıyor: "Bu sözleri söylediğinde Mayakovski'nin gözleri dolmuştu...." Mayakovski'ye de yapılan bu tip aşağılamalar muhtelif devirlerin, muhtelif halkların birçok başka şairlerinin de ömürleri boyu "yol arkadaşı" olmuştur.

Türkiye ve Sovyet basınında, Önce kınamayla, sonra takdirle Nazım Hikmet'i Mayakovski'nin öğrencisi olarak ifade ettiklerinde, Nazım çok öfkeleniyordu: "*Mayakovski çok büyük şairdir*" diyordu, "*Ama ben asla onun öğrencisi değilim. Nasıl onun etkisinde olabilirim? Ben gençlik şiirlerimi yazarken Rusça'yı dahi bilmiyordum.*"

Şunu da ifade etmeliyim ki Nazım, ömrünün sonuna kadar Rusça'yı hiç benimseyemedi. Hatırlıyorum: "Moya turetskaya başka ne ponimaet poçemu dver: jenşina," derdi. (Menim Türk kafam anlamıyor, neye göre kapı, "Dişi" kelimedir." Rusça'da cins mensubiyeti olduğu için "kapı" sözü "dişi" kelimelerdendir). Rusçayı pek iyi bilmemesi ve çağdaş Rus şiirinin onu güya etkilemesi hakkında gülünç bir durum da anlatırdı: "Bahri Hazar" adlı gençlik şiirinde şöyle mısralar var:

Çıkıyor kayık

İniyor kayık...

Çıkıyor ka...

İniyor ka...

Çık...

in...

çık...

Görüldüğü gibi şair, sesler, yarım bırakılan kelimeler ve heceler vasıtasıyla dalgalarda gâh görünen, gâh kaybolan, gâh kalkan, gâh inen bir kayıkla ilgili, son derece farklı, açık ifadeler oluşturmuş. Ama Nazım: "Ben bu şiiri Svetlov'un "Gırnata" adlı şiirini gördükten sonra yazdım"diyordu. Svetlov'un bu meşhur şiirinde, kurşun isabet bir asker attan düşer, "Gırnata" sözünü tam diyemez, "Gırna..." diye mırıldanarak gözlerini ebedi yumar. Nazım, Gırnata sözünü "Kıranata" top mermisi olarak anlamış ve top mermisi patladığı için yaralanmış askerin bu sözü tam diyemeden helak olduğunu zannetmiş. "Svetlov'un şiirinde sözü edilen top mermisi değil İspanya'nın Gırnata şehridir" diye izah edilince Nazım çok şaşırır. Svetlov'un çok sade bir şiirini bile Rusça olarak doğru anlayamayan Nazım, Mayakovski'nin neologizmlerle dolu karmaşık poetikasını nasıl idrak edebilirdi ki onun etkisi

altında kalsın. Muhtemelen Nazım, Mayakovski poetikasıyla çok sonraları, onun şiirlerinin - anadili gibi bildiği- Fransızca’ya tercümeleri vasıtası ile daha yakından tanımıştı.

Mayakovski ve Nazım Hikmet gibi çok farklı şairlerin benzer yönleri varsa, -mazmun ve ideoloji açısından demiyorum, şekil bakımından- bu da mısraları kırık kırık, basamak şeklinde dizmeleridir. Mısraları basamak şeklinde dizilen her şiir serbest şiir olmadığı gibi bu üslûden istifade eden her şairin de birilerinin etkisinde olduğunu iddia etmek doğru değildir. Serbest şiir, Mayakovski’den çok daha önce de dünya edebiyatında vardır.

Nazım 1941 yılında, hapishaneden meşhur Türk yazarı Kamal Tahir’e gönderdiği mektupta şöyle yazıyor:

“Mayakovski’nin 1940 yılında yayımlanmış bir kitabı elime geçti. Biliyor musun, şimdi sana bir itirafta bulunacağım ama ikimizin arasında kalsın. Mayakovski’yle ilk defa tanışıyorum.

Onun ifasında işitdiğim iki-üç şiirinden başka, yayımlanmış şiirlerini ilk defe okuyorum. Onun sanat hakkındaki fikirleriyle de, inan bana ilk defa karşılaşıyorum. Garip bir kanun varmış: Aynı şartlar aynı neticeleri doğururmuş. Demek istediğim şu ki Mayakovski’den tanımadığım halde neredeyse her ikimiz aynı şeyi yapmışız. Doğrudur, bazı şeylerde o, bu işi benden daha iyi yapmış, bazı şeyleri de – tevazuya gerek yok – ben daha iyi yapmışım.”)

Nazım, başka bir yerde Mayakovski’yle kendi arasındaki farkları göstererek: “O, ferdietçi idi, ben değilim” diyor. Başka bir ayrıntı, Nazım, Mayakovski şiirlerini büyük salonlarda, gürültülü okunmak için yazıldığını, kendi şiirlerinin ise okucuya gürültüsüz, sakin ulaşmaya çalıştığını söylüyor. Nazım: “Mayakovski’yle benim aramda armoni, ritim meselelerinde hiçbir benzeş yoktur. Mazmun yönünden de çok farklıyız” diyor.

Moskova’nın edebi, kültürel ve siyasi muhiti Nazım’ı bir şahsiyyet olarak yetiştirmişse de, onun şair olarak kendini tasdik etmesi Azerbaycan’la ilgilidir. Doğrudur Türkiye’de de, taa gençlik yıllarında şair olarak tanınmıştı ama ilk kitabı “Güneşi İçenlerin Türküsü” 1928 yılında Bakü’de çıktı. (Yanılmıyorsam bu kitap Nazım’ın eski alfbeyle, yani arap alfabesiyle basılmış tek kitabıdır). Kitabın redaktörü, Nazım’dan daha genç olan ama o zamanlar Azerbaycan edebi muhitinde nüfuz kazanmış, “Genç Kızıl Kalem” teşkilatının başkanlarından biriydi: Süleyman Rüstem.

Aydın Aydemir, “Nazım” adlı kitabının 5. Baskısında şairin, KUTV’da(Şark Emekçileri Komünist Ünüversitesideki en yakın dostlarının adını anıyor: “*Bunlardan Hintli Es Habib Vefa, Çinli Si Yau, İranlı Lahuti, Azerbaycanlı Süleyman Rüstem, Mikayıl Refili ön sırada yer alan arkadaşlarıydı.*”

Çok çok uzun yıllar geçecek ve 1950’li yıllarda Nazım Hikmet’in SSCB’ye yeniden gelişinden sonra Mikayıl Refili (1905-1958) bir şiirinde o uzak günleri hatırlayacaktır:

Karşımda aksin..

Elimde sadece kelem,

Gözlerimde Moskova’da geçen

Gençliğimizin solmayan yaprakları.

Sen: Nazım Hikmet'sin,

Ben:

ancak bir taleben.

Gece saat on iki,

Yadımdaki

bir sen,

bir de ben,

bir de çıplak ve narin bir akşam,

bir de ucsuz-bucaksız karlı bir orman,

bir de Tverskoy bulvarındaki

ümit ve şiirle beslenen

balaca bir guşen.

Gece saat on iki.

Yağmur yağar

Rüzgâr eser

Hatıralar bir balık gibi titretir

Paslı parmaklıkları,

Ah! ne acayip bir gecedir

Bakü'nün bu güz gecesi...

Ah! ne acayip insandılar Süleyman

ve onun

titreyen gehgehesi...¹

(Bakü, 9 Kasım 1957)

Bu şiirin yazıldığı günden bir yıl birkaç ay geçecek ve Nazım Moskova'da acı bir haber alacaktı.

"Neslimin yarpak dökümü başladı,

Çoğumuz kışa kalmayacağız

Deliye döndüm Refili

¹ Gehgehe:Kahkaha

Ölüm heberini alır almaz...

Mikayıl Refili'ye kederli bir ağıt olan bu şiirinde Nazım da eski dostuyla ilgili hatıraları canlandırır, son görüşmelerini, Moskova'da geçirdikleri yeni yıl gecesini hatırlar:

*Moskova'da, bizde, bu yılbaşı gecesi
Sofra'da, donanmış çam ağacının*

Kocaman bir oyuncak gibiydin pırıl-pırıl

Pırıl-pırıl gözlerin, dazlak kafan,

saygıdeğer göbeğin.

*Dışarda geceye bulanmış karlı bir orman
Sana bakıp düşünürdüm:*

Eski şarap fıçısı gibi keyfli hazret,

Eski şarap fıçısı gibi sağlam.

Benden çok sonra ölecek,

Arkamdan bir makale de yazacak

bir şiir yahut:

Nazım'la Moskova'da; 24'te tanıştım...."

Öyledir Mikayıl, şair olabilirdin,

professör oldun!"

Mikayıl Refili, 1920'li yıllarda Azerbaycan'da serbest şiirin yaratıcılarından biri ve onun en muteber teorisyeniydi. Sonra uzun yıllar şiirden uzak kaldı, görkemli bir ilim adamı, bir edebiyatçı olarak tanındı. "Edebiyat Nazariyesi," "Kadim Azerbaycan Edebiyatı Tarihi," ve "Nizami" ile "Mirze Feteli Azundov" hakkında yazılan çok değerli kitapların, çok sayıda makalenin müellifidir. Refili Rus ve Fransız nesrinden tercümeler de yaptı ancak ömrünün sonuna yakın, 1950' li yılların ikinci yarısında yeniden şiire döndü, bu süre içinde güzel şiirler de yazdı. Nazım'a ithaf ettiği şiirde adı geçen Süleyman, elbette Süleyman Rüstem'dir.

Nazım'ın yakın dostlarından olan Süleyman Rüstem, hem şairin SSCB'ye 1920'li yıllardaki gelişinde hem de 1950'li yıllardaki ikinci gelişinde onunla sık temasta bulunmuş, Nazım'ın vefatından sonra ona ithaf edilmiş "Nazım Yine Denizdedir" adlı şiiri ve "Od Yürekli Şair" adlı çok güzel hatıraları yazmıştır. Süleyman Rüstem 1926-1927 yıllarında Nazım'la henüz tanışmadığını anlatıyor. Burda konudan uzaklaşıp bir şeyi kaydetmek istiyorum. Aydın Aydemir'in kitabından, yukarıda yaptığım alıntı bende şüphe doğurdu. Aydın Aydemir, Nazım'ın KUTV'da öğrenci arkadaşları arasında M.Refili ve S.Rüstem'in de adlarını sayıyor. Benim bildiğim kadarıyla ne Mikayıl Refili ne de Süleyman Rüstem bu Üniversitede okumamışlardır. Süleyman Rüstem'in hatıralarından aldığım yukardaki cümle yani o yıllar Nazım'la tanışmamış olduğu ile ilgili söyledikleri de benim bu fikrimi tasdik ediyor. Süleyman Rüstem yazıyor:

"O, Moskova'dan bizim "Maarif ve Medeniyet" mecmuamıza sık sık büyük heyecan ile yazılmış güzel şiirler gönderirdi. Nazım Hikmet'le biz gıyabi tanıştık, Mektuplaştık. O,

Azerbaycan proleter şiiri ile çok ilgilenirdi. Okuyucularımızın hangi konularda, hangi ruhta şiirlerle ilgilendiğini de bilmek istiyordu. Az bir zamanda Azerbaycan okuyucuları Nazım Hikmet'i Türk halkının istidadlı, vetenperver, devrimcibir şairi olarak sevdi ve alkışladı. Bir çok mektup yazarak onu Bakü'ye davet ettik. Nihayet bir gün dostmuz Nazım Hikmet, hayat yoldaşı ile birlikte, trenle aşağıdaki mısraları yazarak Bakü'ye geldi,

Tıkırdıyor trenin rayda tekerlekleri,

Devrilerek geçiyor telgraf direkleri.

Yarı belime kadar uzandım pencereden

Tren sesiyle dolan havaları dinledim.

Aramızda ateşli yaratıcılık sohbetleri başladı... Nazım Hikmet, Bakü'de yazar ve şairlerle, okuyucularla görüşmesinden çok memnun kaldı. O, denizi çok seviyordu. Zamanımızın çoğunu Hazar sahillerinde geçirirdik. Ahşamları kayıkla gezintiye çıkardık. Nazım Hikmet'in ilk kitabı Bakü'de çıkmıştır. Mecmuamızda yayımlanmış şiirlerini toplayıp "Güneşi İçenlerin Türküsü" adlı kitabını yayımladığımız için bize minnettarlığını bildirdi. Bu, genç şair Nazım Hikmet'in hayatında büyük bir hadiseydi."

Nazım'ın kendi yazılarında ve şiirlerinde Bakü ile ilgili kayıtları çoktur. "Şiirim Bakü'de "Kızıl Şark" dergisinde yayımlandı" gibi malumatlardan tutun, otuz yıl sonra 1957 yılında "Azerbaycan Medeniyeti Hakkında Düşünceler" adlı makalesine kadar. Nazım bu makalesinde şöyle yazıyordu:

"Şimdi profesör, o zamanlar şair olan Mikayıl Refili... "Azerbaycan Proleter Edebiyatı" makalesinde benden şöyle bahsediyordu: "...Nazım Hikmet Azerbaycan edebiyatına bir proleter yazarı olarak dâhil oldu." Ben bunları ne için yazıyorum? Bununla övündüğüm için yazıyorum. Bu seferki gelişimde -Otuz yıl sonra, 1957 yılında Azerbaycan'a tekrar gelişimde.- Azerbaycan Yazarlar Birliğinin beni fahri üye seçmesi ile de övündüğüm gibi..."

Aynı makalede ilk kitabının Bakü'de çıkmasından da bahsediyor: "...Hatırlamıyorum, lâkin o zaman bu kitap için aldığım para, İstanbul'da böyle bir kitap için aldağım paradan en azından 500 kat çoktu. İstanbul'da kitabımı 835 satır hesabı ile yayımladılar ve bana 15 Türk lirası verdiler, 1500 değil, 150 değil, 15 lira. Kitabımı yayımlayan adam kısa bir zamanda o kitabın ikinci baskısını yaptı, bana 25 lira daha verdi."

1928 yılında Türkiye'ye babasına gönderdiği mektuptan bir bölüm:

"Sevgili babacığım!..Bir hafta sonra bir şiir kitabım çıkacak. Kitabın ismi: "Güneşi İçenlerin Türküsü." Size mutleka bir kaç adet gönderirim. Buradaki Rusça çıkan dergilerde benim şiirlerimi tercüme edip yayımlıyorlar. Hele Azerbaycan ve bilhasse Bakü'de meşhur şair oldum. Dört beş mecmua ve kitapta benim hakkımda methiyeler yazdılar. Resimlerimi bastılar." (O yıllarda genç Nazım'ın resmini meşhur Azerbaycan ressamı Ezim Ezimzade çekmiş)

Hatırlıyor musunuz babacığım, İstanbul'da ilk defa çıkan bir şiirimi bir münekkitt methetmişti ve siz: "Zırla bakalım!Devlet defterine ismin düştü" demiştiniz. Burada artık "Bol bol zırlıyorum."

Bu “zırlama” ifadesinin gülünç bir tarihçesi var. Aydın Aydemir “Nazım Nazım” adlı kitabında, şairin bacısı Samiye Hanımdan dinlediği bir olayı onun dilinden anlatıyor:

“Sanıyorum 1917 yılıydı. Ağabeyim, elinde bir dergi, sevinçle odaya girdi, dergiyi babama uzattı: ‘‘Hem şiirimi basmışlar hem de övgü yazmışlar,oku babacığım’’ dedi. Babam şiiri okudu, gülümsüyordu, hoşlanmış gibiydi, Ne söyleyecek diye biz de babama bakmaktaydık. ‘‘Bak Nazım,’’ dedi babam ‘‘Sana Nesrettin Hoca’dan bir fıkra anlatayım. Hoca birinden borç para almış. Zamanı gelince ödeyecekmiş.Ödeyememiş. Alacaklı kadiya şikayet etmiş. Hocanın evine memurlar gelip evde ne var ne yok başlamışlar yazmaya...Kapkacak, yorğan-döşek, ne varsa... ‘‘Başka bir şeyin var mı yazılacak’’ demişler Hocaya. Hoca da: ‘‘Tamam’’ demiş, Ben fakirin neyi varsa ortada. Hepsini de yazdınız’’ Tam o sırada ahırdan eşek anırmış. Memurlar: ‘‘Hoca’’ demişler, ‘‘Bu anıranı yazdırmadın ha!’’Hoca ahıra doğru boynunu uzatarak: ‘‘Zırla eşek,’’ demiş ‘‘Senin de adın devlet defterine düştü...’’

Nazım yaratılışından getirdiği tevazu ile Bakü’deki sanatçılık faaliyetleri hakkında babasına verdiği malumatı da şakaya döküp “Zırlamaktan” bahseder. Ama hakikaten de Nazım yaratıcılığının bu devrinde, onun hayatında Bakü’nün, bu şehrin edebi muhitiinin rolünü layıkıyla değerlendirmek gerekir. Şairin hem 1920 hem de 1950’li yıllardan sonra Azerbaycan’la ilgili şiirlerini, 1950-1960- yılları arasındaki makalelerini hatırlamak yeterlidir. Bu sıradan “Nefte Doğru (1927), Hazar Denizi (1928), Kapalı Deniz, Bayramoğlu (1928), ‘‘Otuz Yıl Sonra (1957), Mikayıl Refili’ye Ağıt, Semed Vurgun’a (1957), Geceleyin Bakü (1960) en güzel şiirlerindendir. Azerbaycan edebiyatı ve sanatı ile Azerbaycan sanatkarları hakkındaki makalelerini ise 1950’li yıllardan sonra yazmıştır.

1920’ li yılların sonunda, Nazım Hikmet’in Azerbaycan şiirine etkisini vurgulayanlar tamamen haklıdır ve ben de yazımın ilerleyen bölümlerinde bu konuya değineceğim. Ama Azerbaycan’ın, Bakü’nün, Nazım’ın yetişmesinde, şair olarak kendini kabul ettirmesinde çok önemli bir yer tuttuğundan ne yazık ki, yeterince bahsedilmiyor, özellikle Türkiye’de...

Nazım, babasına yazdığı mektupta “Burda, Bakü’de benim hakkımda methiyeler çıkıyor” derken bu methiye anlayışında bir menfi yaklaşım yoktu, sadece takdir olduğunu bildiriyordu. O yıllar Azerbaycan basınındaki tenkitçilerden Henefi Zeynalli, Mustafa Guliyev ve Teymur Hüseyinov’un (Ne acıdır ki, her üçü de 1937 yılı baskı ve takip politikalarının kurbanı oldu) genç Nazım’ın yaratıcılığını takdir ve tahlil eden makaleleri çıkıyordu. Bu yazılar arasında Eli Nazım’ın “Güneşi İçiyoruz...Güneşleniyoruz” adlı makalesi özellikli bir ağırlığa sahiptir. Eli Nazım, o devrin görkemli Azerbaycan edebiyatçısı ve tenkitçisiydi. Bir müddet Türkiye’de de öğrenim görmüştü. 1937 yılında Stalin’in baskı ve takip politikalarının kurbanı olmuştur.

Eli Nazım’ın “Güneşi İçiyoruz... Güneşleniyoruz” adlı makalesi belki de Nazım Hikmet sanatı hakkında genel anlamda ilk ciddi yazılardandır. Makalede, devrin belirli terminolojisi açık görünse de, basit sınıf sosyolojisi ifadelerine ve anlayışlarına yer verilmişse de önemli yön şairin sanatçılığının edebiyat bilimi açısından araştırılması ve değerendirilmesidir. Eli Nazım şairin yaratıcılığının daha çok erken çağlarında, ona objektif olarak değerini verebilmiş, onun parlak geleceğine kati inancını ifade etmişti: “Gariptir ki Kemal Türkiye kendi edebiyatını oluşturmada Türkiye proleter sınıfı Nazım Hikmet gibi

yüksek bir şairi meydana çıkardı. Azerbaycan edebiyatına Nazım Hikmet'in nasıl girdiği, bu yıllarda, gözümüzün önünde oldu, Genç Kızıl Kalem proleter edebiyatının ilk kırlangıçları sıfatı ile ortaya çıkarken Nazım Hikmet bizim imdadımıza yetişti. Ateşli şiirlerini "Maarif ve Medeniyet" sayfelerinden yağdırarak eski edebiyatı moda olmaktan çıkardı ve yeni edebiyatın ön saflarında durdu. Bu suretle Türkiye proleter şairi Nazım Hikmet, Azerbaycan proleter sınıfının ve devrimci gençliğinin de malı oldu. Hem Türkiye'de inkılabı, hem de bizdeki yeni rejimi terennüm etti..."

Devrim damgasını taşıyan "Proleter sınıfı ve "Devrim" gibi kavramları bir yana bırakırsak Eli Nazım'ın kanaatini kabul etmek mümkündür. Gerçekten de Nazım Hikmet o yıllarda hem Türkiye hem Azerbaycan edebiyatında yeni bir çığır açan şairdi. O yıllar Azerbaycan'da serbest şiirin teşekkülü de esasen Nazım'ın adıyla sıkı sıkıya bağlıdır. "Esasen" diyorum çünkü M.Refil'i'nin serbest şiirle ilgili makalelerinde Amerikalı şair Wolt Uitmen'in, Belçikalı şair Emil Verharn'ın, Rus şair Vladimir Mayaykovski'nin tecrübelerinden de bahsedilir.

1920'li yıllarda Azerbaycan'da serbest şiir yazarlar arasında Mikayıl Refili'yi, Süleyman Rüstem'i, daha sonraları Semed Vurgun'u, Mikayıl Müşfik'i, Resul Rıza'yı görürüz. Mikayıl Müşfik, 1937 yılında daha 28 yaşındayken Stalin kıyımlarının kurbanı oldu, kurşuna dizildi. Mikayıl Refili şiirden uzaklaştı, Nazım dediği gib: "Profesör oldu." Süleyman Rüstem ve Semed Vurgun sonraki yıllarda şaheserlerini hece ve aruz vezniyle yarattılar. Resul Rıza'nın hece vezninde bir çok şiirleri varsa da ömrünün sonuna kadar serbest vezne sadık kaldı ve 1960'lı yıllarda edebiyatımıza yeni nesil şairler gelene kadar bu vezni Azerbaycan'da tek başına yaşattı denilebilir. Öyle ki, çevresindeki yakın dostları Resul Rıza'ya çok genç yaşlarından itibaren "Serbest şiir" yahut "Anti kafiye" lakabını takmışlar.

Nazım Hikmet 1920'li yıllarda Bakü'ye geldiğinde daha önce ne Semed Vurgun'la ne de Resul Rıza ile tanışmış. 1929 yılında Semed Vurgun, N.Hikmet'in şiiriyle hemaheng seslenen "Hareket" adlı şiiri yazar ve bu şiiri Nazım'a ithaf eder:

Hareket!

Hareket!

*Bu gün damarlarımı dolaşan
bu kan*

Hiç de dünküne benzemiyor, inan!

Fakat ben yine

İnerek gecenin derinliğine

*Her gün dolaştım ucsuz-bucaksız,
Odsuz-ocaksız,*

Dikenli çöllerin bir yolcusuyum.

İşit ey!

Aradığım şey

Artık ne aşktır ve ne de hicran.

Bu his, heyecan

Kalbimden gelmedi, fikrimden doğdu

Hareket!

Hareket!

Ama o yıllarda, Nazım'ın bu şiirden haberi bile yoktu çünkü 1957 yılında Bakü'ye gelirken trende şu şiiri yazar:

*Bu yoldan otuz yıl önce de geçtim...
Azerbaycan şiiiri vardı yine,
Ama Samed'in kiler yoktu."*

Samed Vurgun, Nazım'ın Bakü'ye ikinci gelişinden bir yıl evvel: 1956 yılında rahmetli olmuştu. Ama şansları yaver gitmiş, Moskova'da tanışabilmişlerdi.

Bakü'de, babamlarda, Nazım'ın Samed Vurgun'la Moskova'da tanışmaları hakkındaki konuşmalarını hatırlıyorum. Bir restoranda (Moskova restoranı yahut Edebiyatçılar evi" ama hangisi olduğunu hatırlamıyorum.) Öğle yemeği yerken birden garsonlar Nazım'ın masasına çeşir çeşit içkiler ve mezeler taşımaya başlamış. Şair hayli şaşırmış. Garson: "Bunları Azerbaycan şairi Samed Vurgun gönderdi" demiş Az sonra Samed Vurgun kendisi de masaya gelmiş, tanışmışlar.

Ekber Babayev, Nazım Hikmet hakkındaki kitabında Samed Vurgun'la ilgili bir epizottan da bahseder. Nazım ömrünün sonlarına doğru, ona bazı yanlış düşüncelerini itiraf ediyormuş: «*Proleter şairi aşk şiiiri yazamaz dedik, Tabiatı ve insanı unuttuk. Biz bu düşünceleri kendi yaratacığımızı edebiyatla çürütmeliydik.*»

Nazım Hikmet'in bu itirafında bir husus çok önemlidir: "Proleter mefkuresine tapınanların, tabiatı ve insanı unutmaları fikri..." İlginçtir ki, bunu açıkça idrak ede ede Nazım son yıllarına kadar fitri istidadıyla keşfettiği en poetik imgelerini bile belirli ölçüde o eski bakışları açısından eleştirerek yaklaşırdı. Ekber Babayev bu konuda şunu yazıyor:

"Bir defa Nazım Hikmet Azerbaycan şairi Samed Vurgun'a, "Ben Sana Âşık Olmakla Meşgulüm" şiiirini okudu.

Nazım Hikmet şiiiri okuyup bitirdikten sonra Samed Vurgun balıkçı toruna balıkların ve yıldızların düşmesini ifade eden mısraları bir daha okumasını rica etti.

Samed Vurgun gittikten sonra Nazım Hikmet bana dedi ki: " Gariptir, Samed bu şiiirde her şeyden daha fazla bu mısraları beğendi. Ama onlar en zayıf mısralardır. Böyle şiiirleri herkes yazabilir. Bak ben ömrüm boyu şundan korkmuşum. Şiiir göze çarpan herhangi bir şey olmadan tesir etmelidir. Bu, güzel kadın ayaklarında nazik şeffaf kapron bir çorap gibidir. O, kadın ayaklarının güzelliğini gösterir, ama kendi görünmez. Ama Samed bu çorabı gördü, demek ki, ben –neredeyse- bir yerde yanılmışım."

Bence Nazım Hikmet gerçekten de yanılıyordu ama bu satırları yazarken değil, onları zayıf bulurken... Bu gıyabi tartışmada haklı olan şüphesiz Samed Vurgun idi. "Kapron çorap" filan meselesi bir yana, o mısralar hakikaten de şiiirin en akılda kalan imgeleridir ve Samed Vugun da şair idraki ile bunu derhal yakalamış. O da ilginçtir ki, bu imgeleri zayıf bulsa bile buna benzer teşbihlerden Nazım başka bir şiiirinde de istifade etmiş:

*"...düştü ömrümün bir parçası Sena ırmağına Sen Mişel körpüsünden
ömrümün bir parçası mösyö Düpon'un toruna düşecek bir sabah hava aydınlanınca
mösyö Düpon çekib çıkaracak onu sudan Paris'in mavi suretiyle birlikte ve hiçbir
şeye benzetmeyecek ömrümün bir parçasını ne balığa, ne papuç eskisine
atacak onu mösyö Düpon geriye Paris'in suretiyle birlikte suret eski yerinde kalacak
Sen ırmağıyla akacak ömrümün bir parçası büyük mezarlığına ırmakların..."*

Fransız şair Apolliner'in mısralarını hatırlatıyor:

*Mirabo körpüsünün altından Sena akar
usulca akar akar,
sevgimizi götürür*

Apolliner’in annesi de Polonyalı idi ama bu yüzden onu Fransız şairi saymamak hiç kimsenin aklına bile gelmez.

XX. Asrın başka bir büyük sanatçısını: Vladimir Mayakovski’yi de hatırladım. Nazım’ın zahiren göze çarpan imgelere tenkitle yaklaşması Rus şairinin buna benzer fikrini ve davranışını hatırlatıyor. Mayakovski’nin şöyle mısraları var:

*İsterim vatanım anlasın beni
Eğer anlamazsa,
neyleyelim,
ne gam.
Çepeki, köndelen¹ yağmurlar gibi
Yurdumun yanından
Geçip giderim
(Ruşçadan çeviren Anar)*

Bu acı itiraf mısralarını Mayakovski kendisi şiirinden çıkarıp atmış hatta onlar hakkında şöyle bir amansız hüküm de vermişti: “Sızıldayan mısraları yaratmak zor değil, böyle mısralar yürekleri sözlerin cilalanmasıyla değil, ahlâr-uflarla gıcıklandırır. Bu satırların romantik naz-gamzesine aldırmandan (okuyucular mendil çıkarıp ağlıyor),ben bu güzel ama yağmurda ıslanmış satırları şiirimden çıkarıp attım.

Çok haksız yere. Yani Mayakovski gibi akıllı bir sanatçı, bu mısralarını “Mosselpromun” reklamına hasrettiği satırlardan daha aşağı mı sayıyordu? Büyük şairler de mesela Mayakovski, Nazım Hikmet, bazen buldukları çok değerli şeylerin kıymetini yeterince bilmiyorlar. Hatta bu seviyeli sanatçıların da teorik, ideolojik görüşleri çoğu zaman onların poetik varlığıyla, yeteneklerinin hakiki unsurlarıyla çatışıyor, karşı karşıya geliyor. Belki şanstandır ki çoğunlukla poetik idrak, kuru teorilere karşı genellikle galip geliyor ama belki bir talihsizliktir, bazen tersi de oluyor.

1957 yılında Nazım Hikmet Bakü’ye gelirken, Semed Vurgun rehmete gideli bir yıldan fazla olmuştu ama şair her yerde ondan bahsediliğini duyuyordu. “Halkın Malı Olan Sanat” makalesinde bu konuda şöyle yazıyor:

“Burada ben nereye gittimse Semed’e rastladım. Her şehirde, her köyde, her mektepte, her klüpte, petrol sondajlarının yanında, pamuk tarlalarında, her evde Semed ile yüz yüze geldim. Her sofrada kadehimi onun kadehi ile tokuşturdum. Her narı, her üzüm salkımını Semed ile bölüştüm. Halkla görüşmelerimde Süleyman Rüstem’le, Mehdi Hüseyin’le, Resul Rıza ile birlikte Semed de bana, o akıllı, hem de çok akıllı, çok aydınlık biraz da masum gözleri ile gülümsedi...”

¹ Çepeki, köndelen: Her iki kelime de, yanlamasına, çapraz, anlamındadır.

"Azerbaycan Medeniyeti Hakkında Düşünceler" adlı makalesinde de Semed Vurgun'u hatırlar:

"Bana öyle geliyor ki Azerbaycan'da Semed Vurgun'un adını işitmemiş, Semed'in şiirini okumamış, onun şiirlerini dinlememiş bir insan bulmak mümkün değil. Semed nasıl da mutludur."

Bakü'ye ikinci gelişinde Nazım Semed Vurgun'un evini ziyaret etmiş (o zaman daha muze değildi) onun oğlu, çok istidatlı bir yazar olan Yusuf Semedoğlu'nun düğününe de iştirak etmişti. İşte ona yazdığı şiir:

*Nihayet şehrine gelebildim,
Ama geç kaldım Semed,
Görüştük, görüşemedik,
Bir ölüm boyu geç kaldım
Teypteki sesini
Dinlemek istemedim Semed,
Ölülerin, büsbütün ölmeden
Resimlerine bakamam.
Ama gün gelecek,
Seni de senden büsbütün ayıracağım Semed.
Saygılı hatıralar dünyasına gireceksin,
Kabrine çiçek de koyabileceğim
gözüm yaşarmadan
Sonra gün gelecek
senin başından geçen iş
Benim de başımdan geçecek, Semed
(1957. 25 Şubat Bakü)*

Nazım, bu yıllarda yazdığı bir çok makalesinde Azerbaycan Medeniyeti Hakkında Düşünceler makalesinde, sanatımızın, edebiyatımızın muhtelif görkemli şahsiyetleri hakkında değerli fikirler söylemiştir:

"Azerbaycan medeniyetine bağlıyım. Bu, bağlılık yalnız Sovyet Azerbaycan medeniyetine değil, devrimden evvelki Azerbaycan medeniyetine de aittir. Mesela,"Dede Korkut" bir Azerbaycan yazarı için de ilk büyük abidedir, benim için de! "Köroğlu"hem Azerbaycan'ın halk kahramanıdır, hem de benim... Fuzuli'yi ben de şiirimizin büyük klasiklerinden sayıyorum, Azerbaycan şairi de...Başka bir misal...Sabir, Azerbaycan edebiyatının ilk realist, halkçı satirik yazarı, hayranı olduğum usta,benim de ananelerimin içinde büyük bir yer tutuyor. Üzeyir Hacıbeyov'un musîkisi bana kendi musîkimiz kadar yakındır. Azerbaycan âşıkları eğer bizim Şark ellerimizi dolaşabilseydiler, köylülerimiz onları kendi âşıkları gibi dinlerdi..."

Azerbaycan operasının... klasik eserleri var. Bu eserlerin başında Ü.Hacıbeyov'un Köroğlu eseri gelir. (Azerbaycan Medeniyeti Hakkında Düşünceler adlı makalesinden)

"Tarihini hatırlamıyorum, bundan birkaç yıl evvel İstanbul'da bir dostun evinde toplanmıştık. Radyodan Bakü'yü arıyorduk, Bakü dalgasını bulduk. Güzel bir musîki yayımlıyorlardı. O güne kadar benzerini işitmediğim bir müzik çalındı, güzel bir ses Azerbaycan Türkçesiyle okumaya başladı. Yüreğlerimiz az kalsın yuvasından uçacaktı. Bunun

ne kadar sürdüğünü hatırlamıyorum. sunucu “Köroğlu” operasından bir bölüm dinlediğimizi söyledi. Okuyan Bülbül idi. İlk büyük Azerbaycan operasını, Üzeyir’in şaheserini ben ilk defa böyle dinledim. Şimdi o zamandan yıllar sonra Bakü’de, “Köroğlu” operasının izledim, Bülbül’ün oyununu da gördüm...” (Halkın Malı Olan Sanat adlı makalesinden.)

Makalelerinde Nazım Hikmet kaydediyor ki, Üzeyir Beyin “Arşın Mal Alan”ve “Meşedi İbad” adlı eserleri yalnız Azerbaycan’ın değil dünyanın da en güzel müzikallerindendir.

“Azerbaycan Opera Tiyatrosunda, Kara Karayev’in “Yedi Güzel” balesini de izledim, Onun da musîkisini önceden işitmiştim. Bu bence, yalnız Sovyetler Birliği’nde değil bütün dünyada en güzel bale musîkilerinden biridir. Fikret Emirov’un “Sevil” operasını da büyük zevkle dinledim (Halkın Malı Olan Sanat.)

Nazım’ın Azerbaycan musîkisine derin ilgisi ve hayranlığı, bu musîki hakkında doğru fikirleri, onun günlüklerine de yansımıştır: “Azerbaycan musîkisinde üç kol geliyor. Birinin ruhu Azeri ama şekli yüzde yüz Avrupalı. Bunun başında Kara Karayev var. Dahiliğe yakın, belki de dahi, kim bilir, bir bestekar. İkinci kol Azeri biçiminin Avrupalıca işlenişi. Bunun başında Fikret Emir var şimdi. Çok değerli bir kişi. Sonra üçüncü kol: Biçimde ve ruhta düpedüz Azerbaycanlı. Bu da ikiye ayrılıyor: Köy ve şehir halk havaları. Bizimkilere çok benzer. Hele âşıklar hemen-hemen aynı. Biçim bakımından Azeri musîkisinde İran etkisi büyük. bizimkinde ise arap ve Bizans... Kara’nın iki balesini izledim. Biri “Yedi Güzel” ötekisi “Yıldırım Yolları.” Harika, Fikret’in bir operasını seyrettim. “Sevil.” Pek güzel, modern Azeri musîkisinin atası rahmetli Üzeyir’in Köroğlu operası dahiliğe varıyor.

Tabi ki Nazım Hikmet’in Azerbaycan’la ilgili makalelerinde edebiyat meseleleri de önemli bir yer tutar.

Bakü’de ve Moskova’da Mirze Feteli Ahundzade’nin 150. Sanat yılı etkinliklerinde Nazım geniş çaplı konuşmalar yaptı. Akşın Babayev, şairin Bakü’deki konuşmasını bütünüyle “Azerbaycan: Nazım Hikmet Dünyasında” adlı makalesinde vermiştir. O konuşmadan bazı parçalar:

“Ahundzade yalnız Azerbaycan’ın değil, yalnız Doğunun–Şarkın, Asya’nın ve Afrika’nın değil bütün insanlığın malıdır ve bütün insanlığın övüneceği çok büyük bir yazar, çok büyük bir mütefekkidir... Biz bugün Türkiye’de Ahundov’un fikirlerini, düşüncelerini halkı irticaya karşı seferber etmek için bir silah olara kullanıyoruz. Ahundov’un yanı sıra Molla Nesreddin de Türk halkı için mücadele eder. Molla Nesreddin’in yanı sıra bizde Sabir mücadele eder, Türk halkının kurtuluşu ve medeniyeti için. Belke adını duydunuz, bizim şimdi ilerici büyük bir muharririmiz var. Adı Aziz Nesin... Büyük hicivler yazıyor, hicviyecidir. İstanbul’da bir dergi çıkarıyor. Bu sayının orta sayfasında, bir yanda Azeri türkçesi, diğer yanda Türkçe olarak “Korhura” şiiri var. “Harda müselman görürem korhura” şiirini yayımlamış. Aynı sayıda “Molla Nesreddin’in” zamanla yaptığı iş var burda. Aziz Nesin diyor ki, “Sabir sağ olsun, bize çok büyük yardımlar ediyor ve bundan sonra her bir sayımıza onun bir şiirini koyacağız.”

Cefer Cabbarlı’nın “Od Gelini” eserini, Semed Vurgun’un “Vagif” tarihi-kahramanlık dramının 600. gösterisini seyredirken, Filarmoniyada âşıkları ve muğam hanendelerini dinlerken Nazım bu salonların ağzına keder dolu olmasından dolayı sevinçle konuşur: “Mugamat musîkisi sadece Azerbaycan’ın, sadece Şark ülkelerinin değil bence bütün dünya

musîki hazinesinin en değerli incileridir" der. Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret gibi Türkiye şairlerinin Azerbaycan edebiyatına etkilerinden de gururla söz eder.

Nazım Hikmet genellikle çağdaş Azerbaycan şiiri ile ilgili değerli fikirlerini de söyler: *"Bir Fransız şairi, şiirde her şeyden evvel musîki olmalıdır" demiştir. Yani şiirin aslı, onun özü, şiiri şiir eden unsur ahenktir, demek istemiştir. Ben şairi kuşa benzeten insanları da tanıyorum. Elbette, şiirin unsurlarından biri de ahenktir, musîkidir. Elbette, güzel snatların bütün kolları birbirine etki eder ama her kolun kendine has özellikleri var, kendine ait bir dili var. Yani demek istiyorum ki, bence, ne şiir her şeyden evvel musîkidir ne de şair cıvıldaayan bir kuştur. Şiir her şeyden evvel bir söz sanatıdır, saz sanatı değildir. Ama sazla sözün elele verdikleri anlar da olur. Azerbaycan halk musîkisinde Âşık Elesger'in şiirleri, bu saz ile sözün el-ele vermesinin en güzel örneklerini oluşturmuştur.(Halkın Malı Olan Sanat adlı makalesinden).*

"Azerbaycan Medeniyyeti Hakkında Düşünceler" adlı makalesinde fikirlerini devam ettirerek çok önemli sonuçlara varır: *"Aruz, hece vezni, serbest vezin... Azerbaycan şairi konuya uygun şekil bulmak için bütün vezinlerden istifade ediyor. Kafiye meselesinde de Azerbaycan şairleri hem Fuzuli hem de âşık poetikası ananelerine dayanıyor. Bununla ilgili bir sözüm var: Ananeye yaslanmak başka, taklit etmek başkadır. Benim fikrimce, bugün ne Fuzuli'yi ne de âşık şiirini taklit edebiliriz. Özetle, taklit olan yerde sanat olmaz. Bundan başka, Fuzuli gibi yazmak için Fuzuli devrinde yaşamak lazımdır, Âşık Elesger gibi yazmak içinse onun devrinde, o devir şartlarında yaşamak..."*

Nazım Hikmet'in bu makalelerinden böyle geniş alıntılar yapmanın bir sebebi de şudur ki, bu yazılar nedense şairin ne Türkiye'de ne Bulgaristan'da ne de Rusya'da yayımlanmış kitaplarının hiç birine dâhil edilmemiştir. Türkiye'de hatta Nazımşinas uzmanların bile maalesef bu makalelerden haberleri yoktur. "Halkın Malı Olan Sanat" makalesinden bir bölüm daha:

"Azerbaycan musîkisi ulu bi çınar gibidir, kökleri Azerbaycan torpağının, Azerbaycan halkının derinliklerindedir, gövdesi dostluk, ümit gibi sağlam, yekpâredir. Dalları birbirinden sık, kol-kol, ayrı-ayrı taraflardan aynı gökyüzüne yükselir. Aynı sözü Azerbaycan Sovyet edebiyatı için de demek mümkündür. Azerbaycan Sovyet şiirinin temelini atmış olan Süleyman Rüstem'le, Semed Vurgun'un, Resul Rıza'nın arasında kökün derinliklere yayılması, gövdenin birliği, yekpareliyi bakımından birlik, bütünlük, dalların aynı gökyüzüne ayrı-ayrı taraflardan uzanması bakımından ise bir ayrılık vardır. Birbirilerine hem benziyorlar hem de benzemiyorlar. Mirze İbrahimov'la Hüseyin Mehdi'nin nesri hakkında, üstat Cefer Cabbarlı'nın ve İlyas Efendiyev'in dramasında da aynı şeyeleri söylemek mümkündür."

Kitabın önceki sayfalarında da yazdığım gibi Nazım, 1927 yılında Bakü'ye gelmeden önce Resul Rıza ve Nigar Refibeyli(annem ve babam) ile tanışmamıştı. Ama gözümü açtıktan sonra bizim evimizde onun adının saygıyla anıldığına, şiirlerinin özenle okunduğuna şahit oldum.

*"Düşünen beyni Moskova'ysa ülkemizin
Taze kan dağıtan kalbidir Bakü,"* satırları ta o zamandan hafızama kazınmış. Babam Nazım'ın *"Ben oraya dönmeliyim, orada kırmızı gömleğimle görünmeliyim"* mısrasını tekrar

ederken hüzünlenirdi. Şairin hapiste olduğunu nazarda tutarak: "Zavallı, yaman göründü kırmızı gömleğinde" derdi.

Nazım Hikmet açlık grevi ilan ettiğinde, radyo ve gazeteler vasıtasıyla Nazım'ı desteklediğini bildirenlerden biri de Resul Rıza idi. İşte o yıllarda Nazım'ın annesine ithaf olunmuş "Şairin Anası" şiirini yazmıştı.

*"Ben seni görmedim muhterem kadın
Doğma kardeşimdir o mert evladın.."*

Gıyabi olarak doğma kardeşi saydığı Nazım Hikmet'le babam, 1950'li yıllarda, şairin SSCB'ye ikinci kez gelişinden sonra görüştüler ve kısa bir zaman sonra da çok yakın dost oldular.

Resul Rıza ve Nigar Hanım, onunla ilk defa Tiflis'te, bir edebi toplantıda tanışmışlar. Anneme Nazım hakkındaki izlenimlerini sordum. Önceki bölümlerde de yazdığım gibi Nigar Refibeyli, Nazım şiirinin hayranı idi, bir çok şiirlerini de ezbere bilirdi. Annem bana: "Biraz soğuk adamdır" dedi. "Semed meclislerde daha çılğın olurdu."

Annem şunu da anlatıştı. Ne zamansa, Tiflis'te bir edebi ziyafette meşhur Gürcü şair Simon Çikovani tamada¹ seçilince: "Benim vassalım² da Semed Vurgun olsun," der. Semed Vurgun derhal ayağa fırlayıp: "Azerbaycan hiçbir zaman vassal olmadı," diyerek bütün meclisi ele alır.

Resul Rıza'yla Nazım Hikmet'i birbirlerine yakaştıran, çok mahrem dost eden yaratıcılık prensipleri, sanata, poetikaya, yeniliğe bakışları idi. Resul Rıza'nın Nazım yaratıcılığına münasebeti şairin ölümünden sonra ona ithaf ettiği bir çok makalede aksini bulmuştur. Onun büyük ve eşine rastlanmaz şahsiyetine olan sevgisi, dostunun ölümünden sonra duyduğu keder ve özlem ise hem makalelerinde hem de şairle ilgili şiirlerinde, değişik mısralarında duyulur.. Onun "Yaşayan Nazım" adlı makalesinden:

"Bir yıldır ki, büyük şairin yaralı kalbi susmuştu.. Nazım'ın Moskova'daki evinde onun bir çok yakın dostu ile oturmuş Nazım'ın şiirlerini okuyor, ondan bahsediyorduk. Bu arada bir zarf getirdiler, zarf Japonya'dan geliyordu. Zarfın içinde bir mektup ve renkli kağıttan kesilip ipe dizilmiş turna maketleri vardı. Bunları Tokyolu çocuklar: "Bin Turna" klübünün üyeleri göndermişlerdi. Hiroşima faciasından sonra Japonya'da böyle klüpler kurulmuştu. Bu klübün üyeleri sembolik olarak "Bin Turna" adı ile insanlığı atom felaketine karşı mücadele vermeye çağırıyorlardı. Mektubun bana en çok tesir eden yönü bu değildi. İnsanlığı yeni felaketlerden korumaya çağıran yüzlerce mektup şimdi de her gün görkemli sanat, ilim adamlarının adına, redaktörlere geliyor. İlginç olanı şuydu ki, Japonyalı çocuklar Nazım'a "Sevgili Nazım," sen biliyorsun ki, biz ilk atom bombasının dehşetine hedef olmuş ülkenin çocuklarıyız," diye yazmışlardı. Bu mektub yaşayan Nazım'a yazılmıştı. Mektuptan açıkça görünüyordu ki, onlar Nazım'ın bir yıl evvel vefat ettiğini biliyorlardı lakin Tokyolu çocuklar varlığın bu amansız hükmünü kabul etmek istemiyorlardı. Onlar şöyle yazmışlardı: "Büyük şair, senin "Hiroşimalı Ölü Çocuk" yani ölü kız hakkındaki şiirini hiç bir şair tekrar yazmasın diye, biz de tartışıyoruz. Bu mücadelede sen de bizim aramızdasın, bizim liderimizsin."

¹ Tamada: İçkili meclisi idare eden kişi

² Vassal: Sosyal ve siyasi yönden başkasına tabi olan.

Eğer Nazım Hikmet –asrımızın büyük sanatçısı sağ olsaydı, bu gün onun 65. yaşını kutladığımızı gözleri ile görürdü. Nazım yoktur. Lâkin bu gün onun ölmez sanatının bayramıdır. Japonyalı çocuklar, “Bin Turna” klübünün üyeleri haklıdır, Nazım Hikmet hakkında, her zaman aramızda olan mübariz, humanist, yenilikçi bir şairden, yaşayan bir insandan bahseder gibi konuşmalıyız. Ben, dün Moskova’ya çektiğim telgrafi Nazım Hikmet’in adına gönderdim ve yazdım ki, “Senin yaşayıp eserler yarattığın insan yuvasına selam gönderir, tazim ederim Nazım, büyük sanatçı, dost, kardeş!”

Nazım Hikmet de Resul Rıza'nın sanatına derin hürmetle ve rağbetle yaklaşırdı. Şair hakkında incelemeler yapan, filoloji ilimleri doktoru, yazar ve ilim adamı Akşın Babayev yazıyor:

“Nazım’la Resul Rıza’nın Ruh yapısı aynı idi demek mümkün. Ama bu aynılık, benzerlik değil. Bu aynılık birbirine derin rağbet besleyen, hayata bakışları, duyguları ile birbirine bağlı olan insanların çekim kuvveti idi... Nazım Hikmet’in Resul Rıza hakkında dediği şu sözleri hiçbir zaman unutmuyorum: “Siz şanslı halsiniz ki, yarının şairi olan Resul Rıza gibi bir sanatçınız var. Halkınız yaşadıkça Resul Rıza da yaşayacak.”(N.Hikmet’le Şahsi Sohbetten, Moskova,1961)

Nazım Hikmet, Resul Rıza'ya hasrettiği üç makalesi Moskova basınında: “İzvestiya” ve “Literaturnaya” gazetelerinde çıkmıştı. Onlardan biri, daha sonraları Türkiye’de “Diyalog Avrasya” dergisinde de yayımlandı:

“Bugünkü poetika ile şarap arasında nedense bir benzerlik var. Şöyle ki, Şöyle ki, şarap ne kadar taze ise o kadar saf, temizdir; yıllandıkça, eskidikçe bir o kadar keskinleşir, koyulaşır. Bu örneği tamamen Azerbaycanlı şair Resul Rıza’nın şiirlerine bağlamak mümkün. Ben Resul Rıza’nın 1958 Yılında yayımladığı mecmuasını okumuşum. Burada 1931 yılında yazılmış şiirler var. Mesela, “Bolşevik Yazı” Bu şiirler şimdiye kadar yeniliğini, korumuş yıllar geçtikçe onlar yaşılanıyor, büyüyor, ancak eskimiyorlar. Kitaptaki son şiir 1956 yılında yazılmış. Ancak ben Resul Rıza’nın daha sonra yazılmış yeni, canlı şiirlerini okumuşum. İnanıyorum ki bunlardan çoğu 1975 yılında da böylece saf ve yeni kalacak. Geçen yıl Resul Rıza Irak’a gitmişti. Döndüğünde elinde bir kitap gördüm. Sanki şair elinde kendi yüreğini taşıyordu. Azerbaycanca’ya çok, hem de çok yakın olan bu şiirler, Irak’ta yaşayan Türkmelerin şiirleri idi.

...Resul Rıza halk ve klasik edebiyata büyük sevgi besleyen benzersiz bir şair, Azerbaycan şiirinin yenilikçilerinden biridir. Ama yenilikçilik inkâr etmekten değil edebimirastan faydalanmaktan geçiyor. Resul Rıza bugünkü Azerbaycan şiirine halkın konuşma dilini, bu dilin ahengini getirmiş. Bu bakımdan Resul Rıza, Sabir geleneğinin takipçisidir. Sabir de yaşadığı çağın şiirine halkın dilini getirmedi mi?Yeri gelmişken, demek lazım ki, Resul Rıza yaratıcılığı Sabir'den olağanüstü şekilde faydalanmıştır. Sabir poetikadaki satirik unsurlar, polemik keskinlik, mantık üstüne satirik şiirler yazma ve polemik yaratma becerisi, şiir tekniği Resul Rıza şiirine tabi, organik bir şekilde tesir etmiş... Resul Rıza, şiirin tekniğine bir dogmatik gibi bakmıyor. O, kafiyeyi, ölçüyü reddetmiyor ancak nazm alemindeki kaide ve kanunları da kabul etmiyor. Şiiri ölçülü yazmak da mümkün, ölçüsüz de, kafiyeli de, kafyesiz de. Bile bile, kasten kafyesiz yazmak ve kafiye kullanmak hatırına kafiyeli şiir yazmak en büyük şekilciliktir.(Literaturnaya Gazetesi, Mayıs 1960.)

“İzvestiya” Gazetesinde yayımladığı “Aydındır Şiirin Dili” adlı makalesinde, Resul Rıza’nın o tarihlerde yeni çıkan “Kalbimde Bahar” adlı kitabından bahseder. N.Hikmet o makalesinde şöyle yazıyor:

“Bu eşsiz şiirleri Türk diline çok çok yakın bir dilde –Azerbaycan Türkçesiyle okurken saadete kavuştum. Resul Rıza öyle şairlerdendir ki, Azerbaycan değil bütün Sovyet şiir geleneğine bir yenilik getirmiş. O, her zaman şiirin dil elemetini, ölçü, kafiye elemetini yenileştiriyor, zenginleştiriyor. Hem de sadece Azerbaycan değil bütün Sovyet şiirinde... Mazmuna gelince, şairin yeni kitabından bir örnek vermek istiyorum: “Kızıl Gül Olmayaydı” şiiri kula kulluk devrinde bir insanın feci talihinden bahsediyor... Bu Sovyet edebiyatında, bu mevzuda daha önce yazılmış eserlerden biri olup, mevzu bakımından gerekli ve bizim hepimizi rahatsız eden bir meseledir. Resul Rıza filozoftur, “İki Kuğuğun Sohbeti” şiiri ilk bakışta oldukça sade ve basit görünüyor. Ancak ömür, hayat, gelecek nesiller ve onların sorumluluğu hakkında ne kadar güzel şeylere değinmiştir. Mümkündür. Resul Rıza’nın şiirlerini bazı okuyucular beğenmeyebilirler. Benim onlara bir sözüm yok. Resul Rıza onlara kendisi cevap veriyor:

Aydındır şiirin dili
İstiyorsan sevinçten,
İstiyorsan gamdan yaz.
Öyle aydındır ki bu dil,
Nadan yüz yol okusun,
Yine bir şey anlamaz
(İzvestiya Gazetesi 1963)

N.Hikmet’in Resul Rıza hakkında yazdığı “İkinci Nefes” adlı makalesinden satırlar:

“Ben bir şair hakkında konuşmak istiyorum. Azerbaycanlı şair Resul Rıza hakkında... O da gençlikle müdrikliyi kendinde birleştiriyor. Onun sanatı ile tahminen 20 yıldır, kendisi ile yaklaşık 12 yıldır tanışıyorum. Resul Rıza, 40 yaşına kadar sadece iyi bir şair idi. Sov. İKP MK XX. kurultayından sonra ise her şiirini gençlik ihtirası ile yazıyor, sosyalist gerçekçilik metodunu cesaretle arayışlarla uyguluyor. Şimdi, 1959 yılında, benden Sovyet şiirinin yenilikçilerinin adını sorsalar, onların arasında Resul Rıza’nın adını mutlaka anardım.

Bana öyle geliyor ki Resul’ün birkaç yıl Azerbaycan Sinema Bakanı olarak görev yapması, onun yaratıcılık faaliyetlerini müspet yönde etkilemiş. Sinema, güzel sanatların en genç, hayatla birebir ilişkide bulunan ve her zaman kendini yenileyen bir türüdür. Bana göre sinema ile temasta olması, Resul Rıza’nın yenilikçiliğinin temellerini attı.

Resul Rıza felsefi şiirler yazmayı seven bir şairdir. Ne mutlu ki onun felsefesi poetik imgeler prizmasından geçiyor.

Azerbaycan klasik ve muasır edebiyatı halkın eşsiz nağmesidir. Resul’ün sesi bu nağmenin en güzel keyfiyetlerini özünde birleştiriyor.”

Her üç makale de farklı açılardan Resul Rıza’nın 50. Sanat yılı veya Lenin Ödülüne aday gösterilmesi münasebetiyle yazılmış ama Nazım, İtalyan gazeteci Covanni Krino ile tamamen başka mevzulardaki sohbetinde de Resul Rıza’yı hatırlıyor. Babamın bu söyleşiden haberi olmadı. İtalya’da “Realta Sovyetika” dergisinde yayımlandıktan 24 yıl sonra Moskova’da “Okonyok” gazetesinde (№10 1987) bu metnin Rusça’ya tercümesi yayımlandığında ise ne Nazım, ne de babam hayattaydı. O söyleşide Nazım şöyle diyor:

“...Bir meseleyi de kaydetmek isterdim. Sovyet sanatı hakkında makale ve monografileri okurken, bezen şuna dikkat ediyorum ki, gençlerin sanata getirdikleri asıl

yenilik örnekleri birbirine karıştırılıyor. Gerçek yenilikle karakterize edilecek eserler sadece gençler tarafından yaratılanlar değil. Çoğu zaman hakiki yenilik kırk ve elli yaşındakilerin kaleminden çıkıyor. Savaştan sonraki birinci onyıllık döneme mahsus en güzel Sovyet sanat ananelerinin dirilmesinde Sovyetler Birliği'nin muhtelif cumhuriyetlerinden elli yaşın üstündeki sanatçılar iştirak ediyorlar. Azerbaycan şairi Resul Rıza'yı örnek gösterebilirim. O, kula kulluk yıllarında Azerbaycan halkının talihine düşen faciaları aksettiren çok ilginç bir şiirin müellifidir. Şiirin baş kahramanı şairin kendisidir. Resul Rıza'nın yaratıcılığında şekil yönünden de yenilikler çoktur. Yeri gelmişken söylemeliyim ki, hiç de genç olmayan ama biçim arayışlarında mesela Yevtuşenko'nun yaptıklarından kat-kat üstün işler gören şairler şimdi de az değil...”

Nazım Hikmet ile Resul Rıza'yı yakınlaştıran yalnız edebi ve estetik mevkilerinin uygunluğu değil bunun yanında insan olarak birbirlerine saygı ve inançları idi. Babam, Nazım'ın Sovyet ülkesindeki en mahrem dostlarından ve içinin ısındığı iki üç kişiden biriydi. Belki de hiç kimseyle paylaşmadığı hüznünü babamla paylaşmıştı:

“Kardeşim, buranın hürriyetindense, Türkiye'nin hapisanelerinde on beş yıl daha yatmaya razıyım...”

Babamın dilinden işittiğim bu sözleri Resul Rıza'nın Türkiye'de basılan “Çınar Ömrü” adlı kitabına yazdığım önsözde dile getirmiştım. Bu önsöze atıfta bulunan Türkiyeli yazar Beşir Ayvazoğlu, 26 Şubat 2000 tarihli “Zaman” gazetesinin İstanbul baskısında “Nazım Tartışmalarına Dair” adlı bir makale yayımlamış. Ayvazoğlu makalenin bir yerinde şöyle diyor:

“Sanki Nazım Hikmet, hakikatleri görmemiş, olup bitenlerden rahatsızlık duyup acı çekmemiş mi? Bu soruya, 1937 yılındaki baskılardan tesadüfen kurtulabilen Azerbaycanlı şair Resul Rıza'nın, onun hakkında yazdığı şiirle cevap verilebilir:

Anadan olduğu evin
Çılpak duvarlarına hasret
Pişmanlık kokan hakikat
Gurubun şafaklarında
Yaralı kalbine meydan okuyan
Nazım Hikmet.

Resul Rıza da, SSCB' deki aydınlar gibi en büyük acıyı ve hayal kırılığını, Komünist Parti tarafından işlenen akılalmaz cinayetlerin Kruşçev tarafından 1956 yılında ifşa edilmesinden sonra yaşamıştır. O zaman Nazım, daha dört yıldır, Rusya'da idi. Azerbaycan'ı da zaman zaman ziyaret eder ve yakın dostu Resul Rıza ile dertleşirmiş. Başbaşa kaldıklarında, dostuna bazı samimi itiraflarda da bulunmuştur. Büyük bir pişmanlık içinde Resul Rıza'ya: “Buranın hürriyetinden ise Türkiye'nin hapisanelerinde on beş yıl daha yatmaya razıyım” demiştir. Resul Rıza yukardaki mısralarında Nazım'ın bu itirafına yer vermektedir. Stalin devrinde Türk Cumhuriyetlerinde “Türk” kelimesini dile getirmek, Türkiye ile herhangi bir şekilde ilgi kurmak, Türk dilinin ve tarihinin müşterek kaynaklarından bahsetmek kati şekilde yasaktı. Ancak Anar, babası Resul Rıza'nın “Çınar Ömrü” adlı şiir kitabına yazdığı geniş önsözünde Nazım'ın Bakü'de en yüksek kürsülerden “Ben Türk'üm, siz de Türk'sünüz!” Dilimiz bir, anelerimiz bir, milletimiz kardeşdir” demekten çekinmediğini söylüyor. O yıllarda Nazım, Türkiye için komünizmin sembolü idiyse, Azerbaycan için Türkiye'nin, Türklüğün, Türk kardeşliğinin, dil birliğimizin sembolü idi. Azerbaycan halkı ve Azerbaycan aydınları onu sırf bu manada kavlıyor, karşılıyor ve

bağrına basıyordu. Resul Rıza’nın, Nazım’a sevgisini de, onun için yazdığı şiirleri de sadece bu bakımdan değerlendirmek gerekir.”

Beşir Ayvazoglu’nun bu yazısında vardığı sonuca ben de tam olarak katılıyorum. Düşüncelerini toparlayarak Beşir Ayvazoglu şöyle yazıyor:

“Bir zamanlar sağ-sol münakaşasının idolleri haline getirilen isimleri, artık yerli-yerine koyma zamanı gelmiştir. Hakikatleri gizlemenin hiç bir faydası yoktur çünkü biri bir gün bulup çıkaracaktır. Unutmamak lazım ki, insanlar hataları ve sevaplarıyla, zayıflıkları ve meziyetleri ile insandirlar. Beşeri manada mutlak iyi ve mutlak kötü yoktur. Nazım Hikmet: Ben bir şaşkın seyircisiyim gülüm/ Alacakaranlıkta oynadığım dramın, demiştir.”

Bu kitabın bir yönünü daha vurgulamak isterim. Zannediyorum bu kitap hem Azerbaycan’da hem de Türkiye’de yayımlanacaktır. Bunu dikkate alarak Azerbaycan okuyucuları için Nazım’ın Türkiye’deki hayatına; Türkiye basınında ve Türkiye’de çıkan kitaplarda şair hakkındaki malumatlara geniş yer veriyorum. Bunların çoğu Azerbaycan okuyucularının bilmedikleridir. Nazım’ın Azerbaycan’la ilgili yazıları, Azerbaycan’da onun hakkında yazılanlar, genellikle onun Azerbaycan’la ilişkileri hakkında da Türkiye okuyucularının malûmatları azdır. Kitabımda alıntıların çok olması tam da bununla ilgilidir. Babamın arşivinde Nazım’ın bir çok telgrafı, mektubu, tercüme için gönderdiği şiirlerinin elyazısıyla yazılmış orijinal şekilleri korunup saklanmış. O cümleden Mikayıl Refili’ye atfettiği şiirin, Nazım’ın el yazısıyla yazılmış olan şeklini hatırlıyorum. Nazım’ın gönderdiği zarfta bu yazıdan başka “Acayipleşti Havalara,” “Masallar Masalı” ve başka şiirleri de vardı. Babam bunları da şairin bir çok farklı şiirlerini de hemen Azeri Türkçesine çevirdi.(Daha doğrusu dilimize uygunlaştırdı) Bu uygunlaştırma gerekliydi. Çünkü mesela Refili’ye ithaf edilmiş şiirde “Aklında mı Mikayıl/ama hani aklın yok” ifadesini aynen muhafaza etmek mümkün değildi. Azerbaycan Türkçesine bu dize “Yâdındamı Mikayıl...Ama artık yaddaşın yoh,” şeklinde çevrilmişti. Bir de şiirin çevirisindeki iki ifade farklıydı. Nazım’ın “Bir kemik yığınının Bakü’de bir mezarlıkta” dizesini Resul Rıza “Bakü’de garip bir mezarlıkta” şeklinde takdim etmişti. Bunun da bir nedeni vardı. Resul Rıza ve bir dizi başka yazarlarımızın bütün ısrarlarına rağmen Mikayıl Refili’yi “Fahri Hıyabana” değil “Adi Kabristana” defnetmişlerdi. “Garip” sözü de babamın bu itirazının bir işaretiydi. Bir de şiirin sonuna bir ilave yapmıştı babam. Nazım’ın şiiri şöyle bitiyordu: “Tesellisiz yaşamayı başardım, Başarıyı tesellisiz ölmeyi de, senin gibi Refili.” Babamın çevirisinde bu dizeler şöyledir: “Tesellisiz yaşamağı bacardım, Tesellisiz ölmeyi de bacararam, senin gibi Refili: Bedbaht adam.” Babam bunu şöyle izah ediyordu ki, Refili kendisine: “Ben Bedbaht adamım” dermiş. “Kızıl Gül Olmayaydı” şiirinde de Resul Rıza, Refili’yi kendi ifadesiyle “Bedbaht adam” olarak adlandırır. Ama Nazım, bu iki ilaveye, ne “garip mezarlık” ne de “bedbaht adam” ilavelerine razı olmamıştı. Nazım’ı anlıyorum, “Bedbaht adam” sözü Refili’nin Azerbaycan’daki dostları, tanışları için anlaşılır bir ifade idi. Nazım için ise bu ifade hiçbir şey anlatmıyordu bu yüzden de şair bunu sevmiyordu. “Garip mezarlık” ifadesine niye itiraz ettiğini ise ben bilmiyorum. Elbette şiirler, şairin istediği şekilde yayımlandı. Ama Nazım, umumiyetle şiirlerinin Azerbaycan Türkçesine tercümelerini çok beğenirdi. Babama yazdığı mektupta kaydetmişti: “Resulcuğum! Sizin dergide son şiirlerimi okudum, çok beğendim. Ellerin dert görmesin.”

Bakü televizyonundaki konuşmasında da “Dostum Resul’ün çevirilerinde benim şiirlerim daha güzel sesleniyor,” diye son derece tevazulu ama hakikate uygun olmayan sözler söylemişti. Nazım’ın şiirleri, hiç bir dilde (Elbette benim şahit olduğum yılları kastediyorum)

ne Rusça'da ne Azerbaycan Türkçesinde, onun anadili Türkiye Türkçesinde olduğu gibi güzel seslenmiyordu.

Telgraflarından bazı örnekler:

"Resul kardeş, 50. Sanat yılını tebrik ediyorum, gelecek 50 yılda da gençliğini yitirme. Kardeşin Nazım Hikmet.

"İki şair evine, bir üçüncü şairden selam, sevgi."

"Resulcuğum! Merhaba, Sana Anar ile bu kısacık mektubu gönderiyorum. Süleyman'a, Mehdi'ye, Mirze'ye de bir kaç satır yazdım. Onların da mektuplarını kendilerine ulaştır... Ekim ayında Kafkas'a gelmek niyetindeyiz. Sana telgraf çekeceğiz. Belki de imkân olursa yolculuğumuzu seninle birlikte yaparız. Anar sana tafsilatı ile anlatır. Seni, Nigar Hanımı, küçük Sultanı (Kızkardeşim Terane'yi kastediyor) kucaklıyorum. Yakında görüşmek ümidi ile.. Nazım Hikmet.

Bu yayımlanmış ya da arşivde kalmış metinlerden başka, canlı hatıralarımı, Nazım ile ilgili hafızamda yaşayanları, babamdan, annemden ve şairi tanıyanlardan işittiklerimi de bu kitabımda kaleme alıyorum.

Nazım Hikmet hayattayken, onu ilk defa Bakü'de, 1957'de gördüm. Televizyon ekranında, Üniversitede, kalabalık insanların içinde, uzaktan, evimizde ve çok yakından... Otuz yıl sonra yeniden Bakü'ye, Fuzuli'yi anma toplantısına gelmişti. O tantanalı anma gecesi, Opera ve Bale Tiyatrosunda yapılıyor ve televizyondan da naklen veriliyordu. Ben tiyatroya gitmemiştim, evde televizyondan izliyordum. Ülke dışından gelen misafirler içinde Türkiyeli bilim adamı Agâh Sırrı Levent de vardı. Ak saçlı, yaşlı bir adamdı. Konuşma yaptı ve son derece güzel bir üslupla Fuzuli'nin meşhur gazelini okudu. Gazelde şöyle bir beyit de vardı:

*Dem-a dem cevrlerdir çekdiğim bi rahm bütlerden
Bu kafirler esiri bir müselman olmasın ya rab.*

Sonraları Enver Memmedhanlı gülerek, kasten bu gazeli şöyle okumuştı: "Bu kafirler esiri bir müselman olmasın ya rab." Bize, Azerbaycan'ı işaret ediyordu. Bizim kafirler esiri olduğumuzu söylüyordu..

Agâh Sırrı Levent'in konuşmasının tüm salon büyük alkışlarla karşıladı. O zaman Bakü'de, Türkiye Türkçesiyle yapılan her konuşma bitip tükenmez alkışlarla karşılanırdı ve bu da Moskovalı misafirleri ve yerli memurları hayli rahatsız ederdi. Levent'in konuşmasını herkes gibi Nazım da yürekten alkışlıyordu ve bu televizyon ekranından da açıkça görünüyordu. Birkaç hatipten sonra söz Nazım Hikmet'e verildi. Şairin daha adı anons edildiğinde salonda bir tufan, bir gürültü koptu ki, görülmeye değerdı. Nazım da çok güzel konuştu, memleketi adına Fuzuli Bayramını kutladı. Nazım sözünü bitirdikten sonra evvelkinden daha gürültülü alkışlar koptu. Bütün salon alkışlıyordu, sadece bir kişi hariç... Başkanlık heyetindeki Agâh Sırrı Levent, gözünü bile kırpmadan, donup kalmış gibi oturmuştu. Operatörlar kasten mi veya farkına varmadıklarından mı, onu yakın çekimde gösteriyorlardı. Agâh Sırrı Levent, o toplantıda Nazım ile hiç selamlaşmamış... Nazım elbete kırılmıştı fakat belli etmiyordu. O tantanalı geceden sonra bize gelmişlerdi ama sanki babamgil ondan daha çok üzülüyorlardı. Nazım da onları teselli ediyordu:

"Siz de düşünürsünüz" diyordu, "Eğer siz Türkiye'ye gitmiş olsaydınız ve bir toplantıda Mehmed Emin Resulzâde'ye rastlasaydınız, onunla görüşebilir miydiniz? Ona el uzatabilir miydiniz?"

Doğru söylüyormuş. Hatırladım ki, 1957 Yılıydı. O zamaki Sovyet idaresiyle o zamaki Türkiye rejimi, birbirlerinin karşıtıydı ama birçok meselelerde birbirine çok benziyorlardı. Her iki rejimde de aynı siyasi tahammülsüzlük, aynı korku, aynı şekilde herkese göz dağı vermek, her hareketi ve her sözü izlemek ve gerekli yerlere ulaştırmak.

Zekeriya Sertel anlatıyor: "Nazım ile Varşova'dayken Türkiye'nin meşhur opera solisti Leyla Gencer de oradaymış. Konsere gelmiş. Nazım ile Zekeriyye Bey onun oynadığı oyunu izlemeye gitmişler ama Nazım, Leyla Hanım ile görüşmeye cesaret edememiş. Leyla Gencer'i mi, kendini mi zor durumda bırakmamak için bilinmez... Sertel ise Gencer'e yanaşıp:

"Leyla Hanım" demiş, "Dün akşam tesadüfen sizi dinledik. Göğsümüz kabardı, sizi hem kendi adıma hem de Nazım Hikmet adına gönülden tebrik ediyorum. Leyla Hanım şaşırıp kalmış: "Kimsiniz efendim? demiş. "Biz iki gurbet kurbanıyız hanımfendi. Vatandan uzak ve vatan özlemi içinde yaşayan iki Türk: Nazım Hikmet ve Zekeriya Sertel."

Zekeriya Sertel, Leyla Gencer'in cevabını beklemeden oradan ayrılmış, uzaklaşmış.

Üniversitede üçüncü sınıf talebesiydim. Nazım Hikmet hocalarla ve talebelerle görüşmek üzere gelmişti. Salon ağzına kadar doluydu. Nazım'ın konuşmasından iki husus özellikle aklımda kalmış. Çünkü o hususlardan biri ki, o zaman için çok olağanüstü ve tehlikeli sayılan sözler idi. Nazım: "Ben Türk'üm, siz de Türk'sünüz" diyordu kürsüden "Dilimiz, geleneklerimiz bir, milletlerimiz kardeşir..." dedi. Sonra şiirlerini okumaya başladı. Nazım'ın şiir okuması da şiirleri kadar güzel idi. Hayli şiir okuduktan sonra: "Bıktırdım sizi," dedi. Yeryerinden oynadı sesler yükseldi: "Biz bıkmadık. Yine, yine okuyun."

Çok iyi hatırlamıyorum ama galiba Bakü'ye bu gelişinde değil bundan sonraki bir gelişinde yine babamgilin misafiri olmuştu. Onun şerefine, babamın evinde verilen ziyafete: Bülbül, Süleyman Rüstem, Mikayıl Refili, Sabit Rehman ve Hanımı İsmet Hala ile, Cefer Ceferov, Enver Memmedhanlı, Nazım'la birlikte gelen Ekber Babayev ve şairin doktoru Kalina iştirak ediyordu. Bülbül "Segâh" tasnifleri okuyordu ve Nazım: "Bayıldım," diyordu ve o an muganninin dilinden seslenen sözleri tekrar ediyordu: "Yağaram yağış gibi, eserem kâmiş gibi, oğlana kız yaraşır, hançere gümüş gibi." "Çok güzel. Üstat (Bülbül'ü kastederek) Şarkın nadir şarkıcılarındadır ki, her sözü tek tek telaffuz ederek ulaştırıyor. (Bu ifadeleri kendi sözlerimle aktarıyorum ama mazmunu yüzde yüz doğrudur.)

Sonraları Akşın Babayev'in "Azerbaycan Nazım Hikmet Dünyasında" adlı makalesinde, büyük şairin büyük muganniye gönderdiği telgrafı da gördüm:

"Seher zamanı kuş sesi, rüzgârda kayın ağacı yarpaklarının sesi, sevgilinin avucundan dökülen su sesi, makinaların sesi, keman sesi, tar sesi... Ama bence, seslerin en güzeli, en derini, en ulusu: İnsan sesidir. İnan, ses insaları ölüme de çağırabilir, hayata da, kine de, sevgiye de. Senin sesin, sevgili kardeşim, bütün ömrün boyunca insanları güzele, doğruya, hakka, ümide çağırırdı. Ben sana ölümsüz gençlik diliyorum, Ellerinden öperim..."

...Sovyet insanlarına ve bütün insanlığa güzel şarkılarını uzun yıllar boyu şakı Bülbül'üm, şakı. Nazım Hikmet"

Âşık Elesger'in "Çerşenbe gününde çeşme başında/ Gözüm bir alagöz hanıma düştü." mısralarını hayranlıkla tekrar ediyordu ama "Attı müjgan okun" sözlerine gelince yüzünü ekşitti, bir tuhaf söz de söyledi "Müjgan oku, falan" gibi eski teşbihleri kabul etmiyordu: "Bunlar, divan edebiyatından gelen Fars-Arap etkileridir" diyordu.

O gün, Süleyman Rüstem, 1920'lerin komik olaylarını anlatıyor, o devrin zayıf şairlerinin mısralarını ezbere okuyordu. Nazım da bütün meclistekiler gibi kahkahayla gülüyordu. Süleyman Rüstem'in okuduğu parçalar arasında bir mısra aklımda kalmış: "Gönlüm burdan firar etti."

Süleyman Rüstem, o şiirin müellifine: "Ay filankes, firar etti," sözleri buraya hiç de uygun değil" demiş. Müellif bu kaydı dikkate alıp mısraı şöyle değiştirmiş: "Gönlüm burdan intihar etti!" Süleyman Rüstem, sürekli bu tip şiirler okuyordu. Nazım da gülüp kendinden geçiyordu. Bir ara: "Ay Süleyman" dedi, "Bu kadar aptal şiiri nasıl aklında tutuyorsun?"

Süleyman Rüstem o gece, 1920'li yıllarda Nazım'ın Bakü'de karşılaştığı başka bir komik latifeyi de anlattı. Malûmdur ki, Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesinde "Kıç" adepsiz bir sözdür, yani "Gündeğmez" manasındadır. Nazım o zamanlar Bakü'de, tramvayda tesadüfen genç bir kızın ayağına basar. Kız: "Vay kıçım, vay kıçım" diye feryat edince genç şair, utancından kızarır, mosmor kesilir.

Nazım, gülererek Süleyman Rüstem'in bu anlattıklarını tasdik etti: "*Şaşırdım*" dedi, "*O zaman kadın hürriyetinden, kadınların da erkekler kadar özgür davranmalarından çok bahsedilirdi. Ben de buna taraftardım. Ancak Azerbaycan'da genç bir kızın, bu kadar açık saçık konuşması da beni şaşırtmıştı.*"

Sonra ciddi sohbetlere geçtiler, dillerimizin birbirine ne kadar yakın olduğundan söz açıldı. Nazım: "Biz aynı halk, aynı milletiz" dedi, "Kim bunu inkâr ediyorsa kıçımı yer." Ve ilave etti: "Bizim dilimizdeki anlamıyla kıçımı!" Hepsı kahkaha attı, Nazım da uğunup gitti.

Doktoru Kalina, o akşam iki- üç defa Nazım'ın gömleğini değiştirdi. Doktoru genellikle Nazım'a çok dikkat ediyor, hep kaygıyla yaklaşıyordu.

Nazım, Doktoru Kalina, Ekber ve Bülbül gittikten sonra diğer misafirler bir müddet sofra başında kaldılar. Hatırlıyorum, Mikayıl Refili, garip bir söz söyledi: "Ooh! Sonunda doyunca kendi dilimizde konuştuk."

O zaman, bu söz beni şaşırtmıştı çünkü bizim evde hep Azerbaycan Türkçesiyle konuşulurdu. Refili'ye de hep kendi dilimizde hitap edilirdi. Anlaşılan "Kendi dilimizde" derken Refili, Nazım'ın konuştuğu dili, Türkiye Türkçesini kastediyordu. Ama niçin Nazım'ın diline "Sonunda, doyunca konuştuğumuz "KENDİ DİLİMİZ" diyordu. Bu sözlerin manasını çok sonra anladım. 1920'lerde Nazım ilk defa Bakü'ye geldiğinde Azeri Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında pek de fark yoktu. İlk ve orta mekteplerde okudukları Türkiye klasiklerinin tesiriyle o devrin genç şairleri, daha çok Türkiye Türkçesine yakın olan bir dille yazıyorlardı. Bu yakınlarda araştırmacı Suna Hayal, babamın dostu şair Abdulla Faruk'a yazdığı iki mektubu gün yüzüne çıkardı. Mektupların dili beni oldukça şaşırttı. Şimdi bizim kullanmadığımız ve Türkiye Türkçesine ait saydığımız o kadar fazla kelime var ki. Hatta Resul Rıza her yerde "Men" değil "Ben" yazmış. Mektuplar 1935 yılında yazılmış. 1935'te durum bu ise 1920'li yıllarda, yani Mikayıl Refili'nin şairlik faaliyetinin aktif çağındaki durumu varın siz hayal edin... Daha Hüseyin Cavid'i, Ahmed Cevad'ı, Cefer Cabbarlı'yı da söylemiyorum. Onlardan daha genç olan Süleyman Rüstem'in, Mikayıl Refili'nin, Semed Vurgun'un, Mikayıl Müşfik'in, Abdulla Faruk'un, Resul Rıza'nın 1930'lu yılların ortalarına

kadar yazdıkları şiirlerin diliyle, “Güneşi İçenlerin Türküsü’nün” dili arasında pek büyük bir fark yok. Ve o an, otuz yıl sonra Nazım’ın Türkçesini işitince, ona bu dilde cevap veren Refili: “Sonunda, kendi dilimizde doyunca konuştuk” diye seviniyordu.

Nazım Hikmet’in Bakü’ye gelişlerinden birinde, babam onu Cefer Cabbarlı’nın mezarına götürdü. Babam, Süleyman Rüstem, Cefer Ceferov, Ekber Babayev ve Nazım, büyük drama yazarının akrabaları ile onun mezarı başında bir fotoğraf çekirmişler. O fotoğrafta ben de onların yanındayım. Oradan Cefer Cabbarlı’nın karısı Sona Hanım hepsini eve davet etti. O zaman bu ev daha müze değildi. Sona Hanımın hazırladığı böreklerin tadı hala damağımdadır. Gramafonda mugamlar okunan plakları çaldılar ve sonra Nazım biraz dinlenmek için divana uzandı. Ekber Babayev, Nazım’a “Aydın” piyesinden parçalar okumaya başladı. Birisi dedi ki, “Aydın, Nazım’ın “Enayi” adlı eserine (Garip Adam eserine) benziyor...” Nazım derhal: “Aydın, “Enayi’ye” değil, “Enayi” “Aydın’a” benzeyebilir” dedi.

Gerçekten de “Aydın,” “Enayi’dan” çok çok önce yazılmıştı ama tabi ki, kendi piyesini yaratırken Nazım’ın da “Aydın’dan” haberi yoktu. Nazım’ın bu cevabının sebebi ise ona has olan tevazu, alicenablık ve hassasiyeti.

Daha önce de söylediğim ve yazılı metinlerle de tasdik olunduğu gibi Nazım Hikmet’in, hem klasik hem de çağdaş Azerbaycan edebiyatına karşı büyük ilgisi vardı. Fuzuli’nin “Menem ki kafile saları kervan-ı gamem” matlalı gazelini hüsusi bir ahenkle okurdu. Onun dilinde, Fuzuli’nin bu gazeli de kendi şiirleri gibi büyümlü sesleniyordu. Sabir’in “Harda bir müselman görürem korkuram” mısralarını da büyük bir şevkle ve keyifle sık sık tekrar ederdi.

Nazım’ın Azerbaycan edebiyatıyla ilgili bir niyeti daha vardı ama ne yazık ki gerçekleşmedi. Hatırlıyorum bu niyeti hakkında bazen babam ve Enver Memmedhanlı’yla konuşurdu. Yine tekrar ediyorum, bu fikrini hayata geçirmek için büyük bir şaire has olan tevazu ve nezaketle onlardan izin alırdı. Mesele şuydu ki, Nazım, Mirze Feteli’nin “Aldanmış Kevakib” adlı hikayesini, piyes şeklinde işlemek istiyordu. Ama konuyu çağdaşlaştırmak niyetindeydi. Daha önce bu şekilde Molyer’in “Tartüf” adlı eserini çağdaşlaştırmıştı. Nazım, hapishaneden yazdığı mektuplarda da Şekspir’in “Hamlet” adlı serini çağdaş bir şekilde işlemek arzusunda olduğunu söylüyor.

Mirze Feteli’nin “Aldanmış Kevakib” adlı eserinde Nazım’ı cezbeden şey neydi? Bu konuyu babamlara anlatırdı... Mirze Feteli’nin bu eserinde halk Yusuf Serrac’dan şikayetlenir: “Bu nasıl Padişah’tır, hiç kimseyi asmıyor, hiç kimseyi kesmiyor...” Stalin’den sonraki devirde, farklı zümrelerdeki zalim diktatör özlemini izah etmek için “Aldanmış Kevakib’teki” bu motif, Bana göre Nazım için “Anahtar” bir motif olabilirdi.

Babam ile Enver Mehmedhanlı’ya bir makalesini daha okumuş. Ben bu sohbele iştirak etmemiştim ve tabi ki makaleyi de okumamıştım ama babamgilin anlattıklarından biliyorum. Nazım bu yazısında bazı Türkiye sanatçılarının Azerbaycan edebiyatına etkisinden bahsediyormuş. Şiir olarak yazılmış “Romantik dram” geleneğini Abdülhak Hamid’den Hüseyin Cavid’e ve Semed Vurgun’a uzanan bir yol olarak değerlendirmiş. Niçin bu makaleyi yayımlamadığını, eğer elyazısıyla bir yerlerde kalmış ise nerede olduğunu bilmiyorum ama “Azerbaycan Medeniyeti Hakkında Düşünceler” makalesinde, dolaylı da olsa bu meseleye temas ediyor: “Bizim Abdülhak Hamid’in şiirle yazdığı “Duhter-i Hindu”(Hint Kızı) adlı dram, Şark edebiyatında İngiliz emperyalizmine karşı yazılan bu ilk dram, Azerbaycan sahnelerinde 1930’lu yılların ortalarına kadar oynandı. Abdülhak Hamid’in romantik, hümanist Azerbaycan drama yazarlarına etkisi aşikârdır. Türk

edebiyatının büyük ve ilk ütopyik-sosyalist şairi Tevfik Fikret'in etkisini 1920'li yıllara kadar bir çok Azerbaycan yazarının eserlerinde görürüz."

Abdülhak Hamid ile görüşmesi hakkında bizde konuştukları da çok iyi hatırımdadır. Bu görüşme hakkında Nazım'ın biyografı Ekber Babayev ve Zekeriya Sertel genişçe yazdıkları için o görüşmenin ayrıntılarını burda bir daha anlatmaya gerek görmedim.

Yunus Emre'den, Karacaoğlan'dan hayranlıkla bahsederdi. Yunus Emre'nin:

Ben Yunus-u bi çareyim

Baştan ayağa yarayım" beytini ilk defa Nazım'ın dilinden işitmiştim. Annemin ve babamın sevdikleri diğer bazı Türkiye şairleri hakkında da sohbetler ederlerdi. Ahmet Haşim hakkında söylediklerini hatırlıyorum.

Ahmet Haşim, Nigar Refibeyli'nin (Annem) en çok sevdiği şairlerdendi ve annemin dilinden işittiğim mısraları da hiç unutmadım ve hâlâ ezberimdedir.

"Zannetme ki güldür ne de lale

Ateş doludur tutma yanarsın

Karşında bu gülgün piyale.

İçmişti Fuzuli bu alevden,

Düşmüştü bu iksir ile Mecnun

Şiirin sana anlattığı hâle...

Yanmakta bu sagardan içenler

Doldurmuş onunçün şeb-i aşkı

Baştanbaşa efgan ile nâle..

Ateş doludur tutma yanarsın

Karşında bu gülgün piyale..."

Yahut:

"Yarin dudağından koparılmış

Bir ketre alevdir bu karanfil,

Ruhum acısından bunu bildi."

Ya da

"Bir Acem bahçesi, bir seccade

Dolduran havz- ı ateştir bâde

Ne kadar gamlı bu akşam zamanı

Bakışın benzemiyor mutade.

Gök yeşil, yer sarı, mercan dallar

Dalmış üstündeki kuşlar yâda

Bize bir zevk-i-tahattur kaldı

Bu sönen, gölgelenen dünyada...."

Bir defasında annem Nazım'dan, Ahmed Haşim ile münasebetini sordu. Nazım, ağız büzerek: "Salon şairidir," dedi.

Nazım salon sanatından nefret ederdi. İster şiirde olsun ister resimde, tiyatrodaki. Ama Ahmet Haşım gibi ince ruhlu bir sanatçıyı salon şairi saymakta bence çok haksızdı. Anneme de çok dokunmuştu, belli etmese de kırılmıştı. Belki de annem, bunun için Nazım'ın ısrarlı tekliflerine aldırılmaz, onun yanında hiçbir zaman kendi şiirlerini okumazdı. Yalnızken bana: "Ahmet Haşım'ın şiirlerini beğenmeyen benim şiirlerimi mi beğenecek? demişti. Ama bir defa annem Nazım'ın yanında şu şiirini okudu:

*" Bir sonbahar daha düştü
ömrümün takviminden.
Ne sana muhabbetim,
ne hasretim azaldı.
Özüm de hiç bilmirem
niye bir ömür boyu
Gözüm uzak yollarda –
senin yolunda kaldı.
Bir kocaman dağ olsan
seni vurub yıkardım
Yüreğimden en ince
teli nasıl kopardım?
Dünyada güzel de çok,
güzel yürekler de çok.
Şirin-şirin arzular,
ince dilekler de çok.
Bir sen oldun gönlümün
yakın dostu, hemdemi,
Sen olmasan tutmazdı
belki elim kalemi.
Sen olmasan baharın,
yazın ıtrı olmazdı
Sen olmasan bir dünya
sevinç bile çok azdı
Baharın çiçekleri
açıp solmasın sensiz
Ömrüm sensiz olmasın,
şiirim olmasın sensiz."*

Nazım dalıp gitmişti, nedense içten bir hüznle bir mısrayı döne-döne tekrar etmişti: "Bir sonbahar daha düştü, ömrümün takviminden."

Nazım'la Moskova'da da defalarca görüşmüş, telefonla konuşmuşum. Hatırlıyorum, 1958 yılında Moskova'ya yalnız gitmiştim. Babam Nazım'a bir şeyler göndermişti. Belki de onun şiirlerinden yaptığı tercümelerdi, bilmiyorum. "Nazım'a telefon et," dedi. Nazım'a tek başıma telefon etmek istemedim ve Ekber'i aradım. Biraz sonra Ekber beni, Moskova misafirhanesindeki odamdan aradı. "Nazım seni görmek istiyor" dedi, "Yarım saat sonra misafirhanenin önünde ol."

Onlar iki arabayla geldiler. Biri Nazım'ın kendi otomobiliydi, diğeri Ekber'in... Nazım o zamanlar çok nadir olan iki renkli "Volga" marka arabasını özel olarak fabrikadan

almıştı. Görüştük. Nazım, doktoru Kalina, tercümanı Muza Pavlova Nazım’ın arabasına, Ekber’in kız arkadaşı ile ben ise Ekber’in sürdüğü arabaya oturduk.

Nazım’ın arabası önde, biz onların ardında gidiyorduk. Birden öndeki araba durdu, Nazım arabadan indi ve kaldırımında yürümeye başladı. Şaşıp kalmıştım. Az sonra arabaya bindi ve yolumuza devam ettik. Kalabalık sokakların birinde öndeki araba yine durdu, Nazım yine inip kaldırımında bir o yana, bir bu yana yürümeye başladı. Bu kez biz de indik. Ekber’e:

“Bu niye böyle yapıyor?” diye sordum. Ekber gülümsedi:

”Kendine sor” dedi.

“Üstat birini mi bekliyorsunuz?” diye sordum. Nazım hoş bir tebessümle:

“Hayır” dedi, “Bu Moskovalılara güzel giyinmek nasıl olur, anlatmak istiyorum.”

Nazım gerçekten de çok şık giyinmişti. Koyu renkli elbise, beyaz gömlek, renklere uygun kravat, dös cebinde beyaz mendil... O yıllarda Moskova’da hakikaten de güzel giyinen insan azdı. Nazım ise her zaman ince bir zevkle giyinirdi. Üstelik de elbisesinin, gömleğinin, kravatının, ayakkabılarının renk uyumuna özellikle dikkat ederdi.

Mevcut yönetime muhalif olanlar, kapitalist dünyasında da vardı, sosyalist dünyasında da. Onların göze çarpan farklarından biri de zahiri görkemleri, giyimleri, kıyafetleri idi. Eğer kapitalist ülkelerde itibarını göstermek için zenginler, giyinip kuşanıp kıyafetleriyle de mensub oldukları zümrenin üstünlüğünü göstermeye çalışıyorlar idiyse o ülkelerdeki muhaliflerin, devrimci ruhlu itirazcıların, bunun aksine, üst başlarının mümkün olduğu kadar sade, proleter gibi olması gerekti. Ben “itirazcılar” diyorum, bu sözün yerine uzlaşmazlar, devrimciler, inkârcılar demek de mümkün. Bu itiraz ruhunun ifrat şekli Amerika’da ve Avrupa’da hippiler idi ki, adeta göstererek yırtık, yamalı pantolonlar, delik deşik, kirli gömlekler giyerlerdi. Tıpkı Orhan Veli’nin meşhur “Delikli Şiir” adlı eserinde dediği gibi:

*“Cep delik, cepken delik,
Kol delik, mintan delik
Yen delik, kaftan delik
Kevgir misin be kardeşlik?”*

Bu şekilde “cındırından cin ürken”¹ itirazcıların yüzünü gözünü de saç-sakal basar, nadir hallerde yıkanırlandı ve özetle esas prensipleri pintilikti. Türkiye’deyken Nazım da hippiler gibi pinti olmasa da, her hâlde bolşeviklerin giyindiği kıyafetlerle geziyordu ki Peyami Safa’nın istihzasına hedef olmuştu.

Sovyetler Birliği’nde ise ahalinin büyük kısmı fakir giyindiği hatta bazen yırtık dökük giyinip gezdiği için, tozun kirin, balçığın, çamurun hüküm sürdüğü muhitte-özellikle de eyaletlerde- başkalarından farklılaşmak, üstelik son moda giyinmek idi. Burada da ifrat derecesinde bu şekilde giyinen -Resmi tebliğatin damgaladığı “stilyaka” diye adlandırılan- gençler idi. Ama Yevtuşenko, Voznesenski gibi yeni ruhlu genç şairler de şık giyimleri ile diğerlerinden seçilirlerdi. Giyim-kuşamda bu eğilimin ilk örneğini Moskova’ya Nazım Hikmet getirmişti. Güzellik âşığı olan, güzel şeylere bayılan Nazım, sadece giyiminde değil evinin dizaynında, süslenmesinde, otomobilinin renklerinde, onu ihata eden eşyaların seçilmesinde de çok estetikti. Sanatta estetik zengini olsa da. Belki de ömrünün uzun yılları hapisanelerin boz duvarları arasında geçtiğinden evini, odasını, meşhur ressamların değişik

¹ Üstü başı yırtık dökük insanların kıyafetlerini belirtmek için söylenen deyim.

resimleriyle, birbirinden hoş, rengarenk oyuncaklarla, dünyanın beş kıtasından getirilmiş oyuncaklarla süslemekten hoşlanırdı. Birileri doğru söylemişti: “Burjuva ülkesinde proleter gibi yaşayan Nazım, proleter ülkesinde burjuva gibi ömür sürüyordu.” Elbette bu söz, zahiri görünüşlerle ilgiliydi. Burjuva cemiyetine has olmayan bir anlayış - insanların sınıfsal eşitliği akidesi Nazım’ın kanında, canında idi ve bütün hareketlerini, davranışlarını belirlerdi. İster Türkiye’de olsun, ister SSCB’de...

Arabaları sürdüler, Nazım’ın Moskovalı dostu, Alihanyan’ın evine gittik. Zannediyorum Nazım beni de şunun için davet etmişti ki, Alihanya’nın evinde sinema makinası vardı ve o, nereden bulmuşsa Charlie Caplin’in filmlerini bulmuştu. Sinemanın herhangi bir evde olması –isterse bir bilim adamının evi olsun olsun- çok nadir bir şeydi. Evde, Caplin’in filmlerini seyretmek ise ondan daha az rastlanır bir hadiseydi.

Üstelik o zamanlar ekranlarda Caplin’in hiç bir filmi gösterilmiyordu. SSCB’de insanlar, onları ancak 1920- 1930 yılları arasında görmüşüldü. Nazım, “Otobiyografi” şiirinde dünyada hiç kimseye haset etmedim, hatta Şarlo’ya bile. Şarlo’ya haset etmiyordu Nazım. Seviyordu Caplin’i, Pikasso’yu ve Meyerhold’u. Onları sanatın üç sahesinde: Sinemada, resimde, tiyatrodada XX asrın en büyük yeniliklerini yapmış sanatçılar sayıyordu. Uzun yıllar Paris’te yaşayan Türk ressamı Avni Arbaş’ın (okuyucular Nazım’ın “Avni’nin Atları” şiirini hatırlayacaktır) karısı Fransız Henrietta, bu sahaya, XX. Asır poetikasında en büyük yenilikler yaratmış şair olarak, Nazım’ı da dahil eder.

Minnettarlık hissiyle kaydetmek istiyorum ki, sinemayla ilgilendiğimi bildiği için, Nazım benim de Caplin’in filmlerini görmemi istemiş. Birkaç yıl sonra Moskova’da “Ali Ssenari Kurslarında” okuduğum zaman Caplin’in bütün filmleriyle de, dünya sinemasının en meşhur -Sovyet izleyicileri için gizli tutulan- filmleriyle de tanıştım. Kriffit, Dreyer, Feyder, Renuar, Karnen, Rene Kler, Orson Uels, John Ford, Frek Kapra, Murnau ve daha sonraki devir rejisörlerinden Rosselini, De Sika, Viskonti, Midzokutin, Kurosava, Berkman, Byunuel, Fellini, Antonioni, Pazolini, Alan Renen, Kodar, Trüffo, Vayda, Münk ve daha nice büyük sinema ustasının filmlerini gördüm. Ama Caplin’in “Yeni Zamanlar” filmini ilk kez Nazım ile birlikte seyretnememin mutluluğu bir başkadır.

Alihanyan ile Nazım, Muza Pavlova vasıtasıyla tanışmıştı. Alihanyan, Muza’nın eski eşlerinden biriydi. Odaya girer girmez Nazım yüksek sesle: “A armyanın, ya turok, seychas tebya rezat budu” diye şaka yaptı. Alihanyan Nazım’ın bu latifesine kakhahayla gülüp onu bağrına bastı.

Şimdi, böyle şeyleri yazmamın yüz türlü yorumlanabileceğine aldırmadan şunu da kaydetmek istiyorum ki, Nazım’da Ermenilere karşı bir nefret yoktu. Hatta Moskova’da Yazarlar Kurultayında, 1915 yılı hadiselerinden söz açıp üzüntü duyduğunu beyan etmek istiyordu. Resul Rıza, Süleyman Rüstem, Mehdi Hüseyin, Enver Memmedhanlı onu bir şekilde bu fikrinden vazgeçirmişlerdi. Babam ona: “Ermeniler, senin sözlerini, senin temiz ve samimi niyetlerini, senin düşüncelerine tamamen ters olan amaçları için kullanabilirler,” demişti.

Elbette Taşnak milliyetçilerin görmeye gözü yoktu ama sol akideli Ermeniler arasında Nazım’ın dostları vardı. Onlardan biri de Türkiye’den gelip Moskova’da yaşayan Ermeni asıllı Jak Ehmalıyan idi. Nazım’ın vefatından sonra Ehmalıyan, onun hakkında hatıralar yazıp kitab şeklinde neşr ettirmişti.

O gün, evsahibi Alihanyan Nazım’a karşı öyle hürmet ediyordu ki, sanırsın dünyada ondan daha aziz adam yoktur. Ne derecede samimiydi, ne derecede rol yapıyordu bunu söyleyemiyorum. Belki bu hürmetin sebebi Nazım’ın şöhreti idi. Çünkü Alihanyan’ın samimiyetine şüpheyle yanaşmamın farklı nedenleri var. Nazım’ın ölümünden sonra Alihanyan’ı bir defa Muzagilde gördüm. Muza’nın bize çok garip gelen bir adeti vardı: O eski eşleriyle dostluk alakalarını kesmez, onları yeni eşleriyle bir arada ve çoğu zaman aynı zamanda evine davet ederdi. İlk tanıştığım zaman Muza’nın eri şair Vladimir Buriç idi. Volodya, (Vladimir Buriç) Nazım’ın da bazı şiirlerini çeviren orijinal bir şairdi. Serbest vezinle “Japon Hokkuları” gibi kısa şiirler yazıyordu. Bir şiirinin sadece anlamı hatırımda kalmış, herhalde şöyleydi: *“Güvecinler çardakların fareleridir, fareler bodrumların güvercinleri.”* O zaman kendi şiirlerini bir defalığına yayımlayabilmişti. Muza’dan çok genç olan olan Volodya’nın vefat ettiğini birkaç yıl evvel tesadüfen “Literaturnaya” gazetesinden öğrendim. Gazetede ondan “Rus serbest şiirinin klasığı” diye bahsediyorlardı. Muza’nın birinci eşinden olan oğlu German Lukyanov, caz müziği ile ilgilenen meşhur bir cazcıdır. Bir defa babamgil Moskova’dayken Muza, Volodya Buriç ve başka bir gençle onların odalarına gelirler. Annem: “Bunların hangisi oğlunuzdur? (Kotoriy iz nih vaş sın) diye tamamen samimi ve safça sorduğunda, Muza biraz şaşırıp: “Burda benim oğlum yoktur. Bu Volodya’dır. Eşim. Bu da onun arkadaşı,”(A zdes net moeko sına, eto Volodya-moy muj,a eto eko druk.) der.

Bir zaman Muza’nın Ekber ile de yakın ilişkileri olmuş, resmi nikahları olmamış ise de, Muza her zaman: “Eşlerimin içinde, hepsinden çok Ekberciği seviyorum” derdi. Olanları yazıyorum am bu teferruatların, hafızamda hoş hatıralarla kalan bu insanlar üzerine bir gölge düşürsün istemem. Bu yakınlarda Muza’nın felç olduğunu, yatalak hasta olduğunu işitince çok müteessir oldum. Muza Pavlova, Ekber Babayev ile birlikte, benim, “Molla Nesreddin-66” adlı satirik hikayeler silsilemi de Rusça’ya tercüme etmişlerdi. Moskova’da yaşadığımız yıllarda, bize ailece mihribanlık gösterirlerdi. Neyse, galiba amacımdan biraz uzaklaştım.

O gün Muzagilde, Alihanyan yeni karısıyla, Ekber’de kız arkadaşıyla Muza ve Volodya’nın misafiri idiler. Alihanyan’ın kardeşi de tanınmış bir ilim adamıdır. Muza’nın eski eşi Alihanyan(adını hatırlamıyorum soyadı Aliyanhan’dı) o akşam anlatmıştı. Azerbaycan KP MK’nın birinci katibi olarak görev yapan Heyder Aliyev, hangi tedbir münasebetiyle ise Erivan’a gitmiş. O zaman Ermenistan’ın birinci katibi Anton Yervandoviç Koçinyan idi. (Burada aklıma Meşedi İbad düştü: Babasının adını nereden biliyor ve nasıl aklında tutmuş diye sorabilirler. Babasının adının böyle tam doğru şekilde aklımda kalmasının sebebi şudur ki, Koçinyan’a Anton Yervandoviç değil, Anton Briyantoviç diyorlardı, herhalde rüşvet olarak sadece brilyant aldığı için)

Evet, işte bu Anton Brilyantoviç Koçinyan, Alihanyan’ın kardeşine demiş ki: “Heyder Aliyev’i senin enstitüne getireceğim. Ondan enstitü için bir şeyler iste, rica et. İsterse yapabilir. Moskov’da, Politbüro’da büyük nüfuzu var. Brejnev de onun bir sözünü iki etmiyor...” Bilmiyorum artık, Heyder Aliyev o enstitüye gitti mi gitmedi mi? Ondan enstitü için bir şeyler isteyip rica ettiler mi, etmediler mi? Bu ricayı Heyder Aliyev yerine getirdi mi, getirmedi mi? Ama çok iyi hatırlıyorum, Alihanyan, Azerbaycan Liderinin nüfuzundan ve imkânlarından açık bir kıskançlık hissiyle konuşuyordu. Biraz sonra ise Alihanyan asıl yüzünü gösterdi. Nazım’ın sağlığında, kendisini onun dostu gibi gösteren Alihanyan, şimdi hiç ilgisi olmadığı hâlde, hem de latife ile değil, tam ciddi bir şekilde Türkelerin 1915 yılında Ermenileri kesmesinden bahsetmeye başladı. Ben derhal cevabını verdim. Muza sabık eşine: “Anar tebe v sinovya kodutsya,”dedi. “No posmotri kak mudro on tebya osadil. A tı rassujdaeş kak zauryadnıy nasionalist.” (Anar senin oğlun yerindedir ama bak seni nasıl

yerine oturttu. Sen ise en bayağı milliyetçiler gibi konuşuyorsun). Alihanyan hemen lafi değiştirdi.

Bundan birkaç yıl önce Muza’dan bir mektub aldım. “Nikako ne ostalos, ni Nazıma. ni Rasula, ni Akbera,ni Volodi” diye yamıştı. (Hiç kimse kalmadı. Ne Nazım, ne Resul, ne Ekber ne de Volodya) Herhâlde Alihanyan da ölmüştür, bilmiyorum. Eğer öyleyse Muza bütün eşlerini toprağa gömmüş...

O yıllar Moskova’ya her geldiğimizde Nazım ile görüşeceğimizi, özellikle de onun kendi dilinden güzel şiirlerini dinleyeceğimizi sabırsızlıkla beklerdik. Daha önce de söylediğim bir hususu bir daha tekrar edeyim: “Nazım’ın şiir okuması da şiirleri kadar güzel idi. Türkiye Türkçesinin bütün inceliği, musîkisi, ahengi sanki Nazım şiirinde, Nazım sesiyle daha da füsunkar olurdu. Moskova’da Ekber’den başka kimseye bu şiirleri yazdığı dilde okuma imkânı yoktu. Bu yüzden de bize şiir okuduğunda babamın, anemin bir şair olarak düşüncelerini öğrenmekten başka, benim, kızkardeşlerimin bacılarımın, Zemfira’nın(Eşim) okuyucu olarak düşüncelerimiz öğrenmek, şiirlerinin genç nesil tarafından orijinalde nasıl değerlendirildiğini öğrenmek bakımından da gerekli idi. Şiirini okuyup bitirdiğinde hepimize tek tek müracaat eder fikrimizi saorardı:

“Nasıl buldunuz?”

Nasıl bulmalıydık ...onun kendi ifadesiyle dersek “Bayılırdık.” Ondan ayrıldıktan sonra da uzun zaman bu şiirlerin, bu benzersiz sesin tesirinden kurtulamazdık.

Şiir okumaktan başka çok muhtelif edebiyat, sanat, siyaset meselelerinden, hayatının muhtelif epizotlarından bahsetmeyi da severdi. Bunu da ben, içini boşaltmak, kafasındaki fikirleri paylaşmak hevesinden başka hem de ana dilinde, bu dili bilenlerle doyunca konuşmak hasretine bağlıyordum. Şiir hakkında söylediği muhtelif fikirler içinde, hatırladıklarımın biri şuydu ki, “Öyle şiirler var, onları bin kişiye okursun, öyle şiirler binlerce kişiye okumak için yazılır, öyle şiirler de var ki, tek bir kişi için yazılır, tek bir kişinin okuması için... Ama o bin kişiden her biri yalnız kaldığında o, bir kişi için yazılmış şiiri okuyub düşünür ki, işte bu şiir benim için yazılmış...”

Sovyetler Birliği’nin Çin ile münasebetleri bozulduğunda şöyle diyordu: “Sovyet Birliği içinde de “Kendi Çinlileri” var, yani Maocular gibi ifrat, sert komünist ideolojisine tapınanlar, her tür liberalleşmenin, Batıyla rahatça birlikte yaşamanın aleyhine olan Sovyet kuzgunları, Kruşçev’in 1962 yılının ekim ayında Manej’de soyut resimle ilgilenen resamlara divan tutması, genellikle bundan sonra sanat sahasında baskıların şiddetlenmesi işte bu “Kuzgunlara, Çin’e, “Çincilere” kemik atmaktır.”

Nazım’ın Moskova’daki bir dizi ressamlarla yakın münasebetleri vardı, çünkü ressam oğluydu ve kendi de bir ressam olarak bu sanata, inceliklerine varana kadar aşına idi. Bunlar esasen modernist ressamlardı. O zamanın tabiriyle onları modernist adlandırırken bu tahkir, hakaret gibi anlaşılırdı. O devrin popüler ankedotlarından biri şöyleydi: “Sokaktan bir modernist ressam gidiyor, arkasından da iki realist ressam ama sivil kıyafet ile.” Yeni realist ressam olarak gösterilenlerden bazıları sadece özel hizmetlerin ajanlarıydı. Aslında modernist: Muassır, çağdaş demektir. Her bir sanatkar çağdaşlığıyla yalnız övünebilir. Nazım da bu “modernistleri” sırf çağdaş dünya sanatı seviyesinde eserler yarattıkları için sever, onları destekler, eserlerini alarak maddi yardımda bulunurdu.

Bu ressamlardan biri de o zamanlar artık yaşlı bir adam olan Robert Falk idi. Nazım Falk’ın eserlerini Erenburg’un evinde görmüş, bu ressamla ilgilenmiş, tanışmış bazı eserlerini de almıştı. Falk ile ilgili bir şeyleri babama da anlatmıştı. Resul Rıza anlatmıştı: “Bir gün Nazım bana, ressam Falk’ın eserlerini gördün mü?” diye sordu. “Görmemiştim. Nazım, mutlaka onun evine (veya atölyesine- hangisine ise tama olarak hatırlamıyorum) gidip eserlerini görmemi istiyordu...”

Babam da öyle yapmış ve Falk’ın birkaç eserini beğenip almak istemiş. Üçünü almış ama babamın en çok beğendiği eseri Falk satmamış. “Bu benim en iyi eserlerimdir, ümidimi kaybetmiyorum, bir gün mutlaka bir sergim olacak ve bu eseri de orda görmek istiyorum” demiş.

Şimdi, babamın evinde çok sonraları (elbette ölümünden sonra) asıl değerini bulmuş bu büyük ressamın üç tablosu var. Daha doğrusu iki tane.. Onun tablolarından birini, babam bana bağışlamıştı ve şimdi o tablo benim evimdedir ki, Özbekistan’da iri bir ağacın altındaki bir çayhaneyi tasvir eden tablo.

Nazım Hikmet Bakü’ye gelince babam da onu Azerbaycan ressamlarının atölyelerine götürürdü. Tahir Salahov’u, Toğrul Nerimanbeyov’u Nazım elbette tanıyordu ve değer veriyordu. Toğrul’un yaptığı grafik portresinin üstüne “Aşk olsun” sözlerini yazmıştı. Ama Rasim Babayev ve Tofik Cavadov’un adlarını duymamıştı. O zaman o ressamlarla daha çok benim ilişkim vardı. Eziz Abbasov adlı istidatlı bir ressam da vardı sonra talihi facialı oldu, ruh hastalığına yakalandı.

Eziz, Ressamlar Birliğinin üyesi bile değildi, Atölyesi de yoktu. Nazım’ı ressamın Dağlı mahallesindeki eski fakir evine götürdük. Eziz’in eserlerini beğendi. Özellikle bir Bakü Manzarası adlı eser çok hoşuna gitmişti. Babam o tabloyu alıp Nazım’a hediye etti. Sonra ressamlar evinde Tofik Cavadov (o da sonralar feci bir kazanın kurbanı oldu) ve Rasim Babayev’in atölyelerine gittik. Bu ressamların da eserlerini beğenmişti ve onlarla vedalaştıktan sonra: “Bu üçü içinde en maharetli ve en usta ressam şübhesiz Rasim’dir” dedi. Özellikle de onun “Kaktüsler” adlı eserinden bahsetti.

1962 yılının 27 Ocağında –benim düğünümün olduğu gün- Nazım bana ve Zemfira’ya tebrik telgrafi göndermişti:

“Size, dünyada en zor şey olan mutluluk diliyorum. Nazım Hikmet.”

60’lı yılların Bakü’sünden 50’li yılların Türkiye’sine dönelim. Nazım 12 yıldır hapistedir.

Diyelim ki, hapisteyiz

Yaşımız da elliye yakın

Daha da on sekkiz sene olsun açılmasına

Demir kapının...

Yeni hükümlerle, Nazım 35 yıl hapis cezasına mahkum edilmişti yani önünde bir ömrün sonuna kadar sürecek bir mahpus hayatı bekliyordu onu.

Akrabalarının, ailesinin onu kurtarma teşebbüsleri hiç bir netice vermiyordu. O yıllarda Nazım’ın karısı olan Piraye Hanım, bir tanıdığı vasıtasıyla Türkiye’nin nüfuzlu şahsiyetlerinden olan, İstılal savaşının kumandanlarından Mareşal Fevzi Çakmak’ın kızına bir mektup gönderir. Nazım’ın tamamen suçsuz olduğunu yazar, mareşalin onun talihine bigane kalmamasını rica eder.

Fevzi Çakmak’ın kızı, bunu babasına ulaştırdığında ise Mareşal: “Benden ne istersen iste ama bunu isteme” der “Suçludur o.”

Ancak söylenenlere göre çok uzun yıllar sonra ihtiyar mareşal bu hareketinden dolayı pişman olmuş hatta: “Ben ne yaptım, ben ne yaptım...” diye ağlamış.

Nazım’ın mahkumiyeti ile ilgili iki defa da Atatürk’ müracaat edilmiş. Birinci mektubu Nazım’ın kendisi kaleme almış.

Nazım bir müddet hapisanede onunla beraber yatan şair Hasan İzzettin Dinamo’ya Atatürk ile münasebetleri ile ilgili iki olayı anlatmış. Birini (Denizler Kızı Eftalya meselesini) daha önceki sayfalarda anlatmıştım. İkincisi Nazım’ın Yalova kaplıcaları tedavi merkezinde meydana gelen bir hadisedir. Nazım Hasan İzzettin Dinamo’ya anlatır: *“Bir gün kaplıcanın hamamından çıkmış, dışarda ağaçların altında dinleniyordum. Atatürk de kendi adamları ile birlikte gelip bir masaya oturdu. Ben kendimi görmezliğe vurdum. Yaverlerden biri yanıma gelerek: “Nazım Hikmet Bey” dedi, Paşa Hazretleri sizi yanına çağırıyor.” Düşündüm. Beni Atatürk’ün masasında görseler, Devrimci İmajım duman gibi uçup gidecek. “Nazım da Atatürk’ün koltuğuna kısıldı” diyecekler. Yavere: “Kardeşim, Paşa Hazretlerinin masasına çağrılmak benim için en büyük şereftir, dedim. Ama ayaklarımdaki romatizma hastalığı beni öyle bir hale düşürdü ki, kalkıp bir adım dahi atamıyorum. Lütfen Paşa Hazretleri beni bağışlasın. Atatürk orda olduğu süre boyunca durmadan bana bakıyordu...”*

Hakikaten de Atatürk, o zaman çok genç olan Nazım’ın şiirlerine ilgi gösterir, şairin kendi şiirlerini okuduğu plağı tekrar tekrar dinlermiş.

Daha önce de bahsettiğim gibi, Harbiye Mektebinde kitaplarının okunmasından dolayısıyla mahkum edilen N.Hikmet daha sonra, güya ki, aramalar esnasında ortaya çıkan diğer belgelere göre “Donanmayı isyana teşvik” suçlamasıyla daha uzun süreli bir hapis cezasına mahkûm edilir. Bununla ilgili olarak Atatürk’e şöyle bir mektup yazar:

“Türk ordusunu isyana teşvik ettiğim iddiasıyla on beş yıl ağır hapis cezası aldım. Şimdi de Türk donanmasını isyana teşvik etmekle suçlanıyorum. Türk inkılabına ve senin adına and içerim ki suçsuzum. Askeri isyana teşvik etmedim. Kör değilim ve senin vardığın her ileri dava hamlesini anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var. Yurdumun ve inkılâpçı senin karşında alnım açıktır. Askeri isyana teşvik etmedim. Deli, serseri, mürteci, satılmış, inkılâp ve vatan haini değilim ki, bunu bir an olsun düşünebileyim. Senin eserine ve sana, -aziz olan Türk dilinin- inanmış bir şairiyim. Sırtıma yüklenen ve yüklenecek hapis yıllarını taşıyabilecek kadar sabırlı olabilirim. Büyük işlerinin arasında, seni bir Türk şairinin felaketi ile uğraştırmak istemezdim. Bağışla beni. Seni bir an kendimle meşgul ettimse alnıma vurulan bu “İnkılâp askerini isyana teşvik” damgasının ancak senin ellerinle silinebileceğine inandığımdandır. Baş vurduğum en inkılâpçı baş sensin. Kamalizmden ve senden adalet istiyorum. Türk inkılâbına ve senin başına and içiyorum ki, suçsuzum. Nazım Hikmet Ran.”

Bu mektup Atatürk’e ulaşmamış.

Piraye Hanım da eşinin kurtulması için Nazım'ın "Dayı" dediği İstiklal Savaşının muteber komutanı ve siyasetçi Ali Fuad Paşaya acıklı bir mektub yazar. Ali Fuat Paşa bu mektuptan çok etkilenir ve onu Atatürk'ün yaverine verir: "Bunu mutlaka Paşaya oku" der.

Mustafa Kamal Paşa o zaman ağır hastadır. Yaver mektubu ona okumak isteyince: "Böyle şeylerle meşgul olacak veziyette değilim, görüyorsun halimi" demiş.

Elbette bütün bu teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Atatürk vefat etti. İkinci dünya savaşı başladı ve bitti. Nazım ise hâlâ hapiste yatıyordu.

Uludağlı Bursa 'da öldü?

Bursa 'da dediler!

Uludağ dağlar dağdır.

Bir şimşekle

Katar-katar bulutları dağıtır.

Bir de hapishanesi var

Bursa 'nın,

Özü bed kılık,

Pencerelerinde demir parmaklık.

Kerpiçleri nemli,

Gündüzleri güneşe,

Geceler yıldızlara bakar

Gamlı gamlı...

Uludağ durur

Başı dumanlı,

Bursa zindanı var

Yolları kanlı.

Şair yoktur artık,

Olmayacak,

Ulu şair ölümünü

Ssinesinde götürdü Bursa 'dan.

İnfarkt miakardo¹ onu

Uzaklarda vursa da.

¹ Kalp krizi

Resul Rıza'nın Nazım'a ithaf edilen şiirlerinden biridir bu.

Nihayet sabır kasası dolup taşınca Nazım, son çıkış yolu olarak açlık grevi ilan etmeye karar verir ve açlık grevinin beşinci gününde, bütün dünyaya ses salan meşhur şiirini yazar:

*Kardeşlerim
Size söylemek istediklerimi
Doğru dürüst söyleyemezsem eğer
Kusura bakmayın.
Sarhoşum, başım dönüyor biraz
Rakıdan değil
Açlıktan,
Kardeşlerim,
Avrupalım, Asyalım, Amerikalım
Ben bu mayıs ayında
Ne hapisteyim, ne açlık grevinde
Yatıyorum ranzanın üstüne gece yarı
Gözleriniz yıldızlar gibi baş ucumda
ve elleriniz bir tek el gibi avucumda...
anamın eli gibi,
yarimin eli gibi
hayatın eli gibi...
Kardeşlerim,
Sizler zaten hiçbir zaman
Terk etmediniz beni.
Terk etmediniz ne beni, ne memleketimi,
Ne milletimi...*

Fransa'da, ABŞ'de Nazım'ın serbest bırakılması için kampanyalar başladı. Elbette Sovyetler Birliği'nden bir ses seda yoktu.

Bazen düşünüyorum, eğer Türkiye'de bazılarının dediği gibi Nazım Hikmet Sovyetlerin adam idiyse, Stalin siyaseti yoluna canını koymuş idiyse, SSCB gibi nüfuzlu bir devlet bu on dört yılda onu kurtaramaz mıydı? Ya da hiç olmasa şair açlık grevi ilan edip hayatını tehlikeye atmadan önce, yağmasa da, güreleyemez miydi? Dünyanın en uzak

köşelerinde Stalin’in düşmanlarını yakalayan Sovyet gizli servisi (mesela Meksika’da Trotski’yi) Nazım’ı kaçırabilir miydi? Ve yahut bütün bunları yapmak istemiyor veya beceremiyor idiyse hiç olmazsa herhangi bir yolla onun ailesine: Annesine, karısına maddi yardımında bulunamaz mıydı? Genellikle, düşmanlarının “Moskova Uşağı” olarak adlandırdıkları Nazım’a, Sovyet Hükümeti ne vermişti, hang imtiyazları...? Sadece Türkiye zindalarında yatmak imtiyazını mı? Nazım Sovyet rejimine bir propoganda aracı olarak lazımdı, yaşayan bir insan olarak değil.

Eğer Nazım, onun başına ancak belalar getirmiş ideallerinden vazgeçseydi, gençliğinin romantik illüzyonlarından imtina etseydi, hiç siyasete bulaşmadan böyle sanatçılık yeteneği ile ülkesinin en büyük şairi olarak kabul görürdü. Milletvekili yada Bakan olmasa bile eserleriyle, piyes ve senaryolarıyla Paşa çocuğu gibi (yahud gerçekten de olduğu gibi Paşa Torunu gibi) yaşayabilirdi. Ama o zaman da Nazım, Nazım olmazdı. Belki öyle “Fırvun” şartlarda yazacağı eserleri de mevcut olanlardan, bildiklerimizden ve sevdiklerimizden kat-kat aşağı seviyede olurdu. Kim bilir? Bizim Azeri şairi Neriman Hesen-zade’nin doğru ifadesine göre “Bir insan ömrünü rehin koymuştu, bir şair ömrünü yaşamak için.”

Birden hatırladım. Yeri gelmişken söylemeliyim. Nazım’ın bu şairin hayatında da önemli bir rolü ve yeri var. Neriman Hesen-zade’nin ev şartlarının çok ağır olduğunu öğrenen Nazım, o zamanlar çok genç olan Neriman’ın ev almasına yardım etmiş.

Her neyse, Nazım Hikmet’in serbest bırakılması için BM ve UNESCO gibi çok nüfuzlu uluslararası teşkilatlar da ciddi faaliyetlere başlar. Paris’te, meşhur sanatçı Tristian Tsara’nın başkanlığında, Nazım Hikmet’i kurtarma komitesi kurulur. Avrupa ve Amerika’da Pablo Picasso, Jan Poul Sartr, Simone Bovuar, Luis Aragon, Bertold Breht, Pol Rabson gibi birçok ünlü sanat adamı, Nazım Hikmet’in serbest bırakılması için Türkiye Hükümeti nezdinde girişimde bulunurlar. Nazım’ın özgürlüğü uğruna hareket, Türkiye’de de başlamıştı. Türk aydınlarının, cumhurbaşkanına gönderdikleri mektupta, “Son devir edebiyatımızın dünyaca tanınmış şairlerinden Nazım Hikmet’in derhal özgür bırakılması talep ediliyordu. Bu mektuba Türk Edebiyatı sanatı ve basınının önemli isimleri imza atmışlardı. Bunlar arasında; Adnan Adıvar (Mustafa Kemal’in dışişleri bakanı) Adnan Adıvar’ın hanımı, Edebiyatçı İsmail Hakkı Ertaylan, (bir müddet Bakü’de çalışmış, iki ciltlik Azerbaycan Edebiyatı Tarihi ve iki ciltlik Türk Edebiyatı Tarihinin yazarıdır.) Cumhuriyet Gazetesinin başyazarı Nadir Nadi, Varlık Yayınevinin sahibi Yaşar Nabi Nayır, Edebiyat adamları, yazarlar ve gazeteciler Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülbaki Gölpınarlı Vâlâ Nurettin, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, bestekârlardan Andan Saygun, Ekrem Reşit Rey, ressamlardan Bedri Rahmi Eyüboğlu, İbrahim Çallı, Şair Cahit Sıtkı Tarancı, eleştirmen Nurullah ATAÇ ve diğer birçok aydın 200 kadar imza toplanmışlardır. Meşhur garipciler; Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rıfat Horozcu, Nazım’la birlikte açlık grevi ilan ettiler. Yaşayan bir gazeteci hakkında ilk kez bir gazete özel sayı yapmıştı. Bu gazeteyi “Nazım Hikmet Özel Sayısı” olarak Azerbaycan yazarlar birliği olarak Azerbaycanlılar yapmıştı. Bu gazeteyi Nazım Hikmet yaratıcılığını ve sanatını inceleyen şair ve gazeteci Azer Abdulla hazırlamıştı. ***

Nazım’ın annesi, ihtiyar halinde, üstelik gözleri de kör olan Celile Hanım da oğluna destek olarak açlık grevine başladığını ilan eder. Belki de Allah O’nun haline acıdı ve oğlunun dertlerine son verdi ve tehlike altında olan hayatını kurtardı. Celile Hanım elinde siyah çerçeveli bir plaket ile Galat Köprüsünde Nazıma af için imza toplamaya başlar. Plakette şu sözler yazılıdır: “Haksız yere mahkûm edilen oğlum Nazım Hikmet açlık grevindedir. Ben de ölmek istiyorum. Bizi kurtarmak isteyenler bu deftere adreslerini yazarak imzalasınlar.”

Milyonlarca insanın, 16 ülkeden bir buçuk milyon gencin isteğine rağmen Türkiye’de de şairin serbest bırakılmasını istemeyen aleyhtarları vardır ve bu konuda basında ciddi tartışmalar yapılır. Hatta Nazım’ın kurtulması için yazılar yazan Ahmet Emin Yalman’a karşı şöyle bir şiir yayımlarlar:

*Nazım ile yan yana söylenir oldu adın,
Nerden geldi bu ilham söyle nedir maksadın
Çok şeyler yazıp çizdin solcuya, sola dair
Bil ki bizden değildir artık o kızıl şair*

Hatırladım ki bunlar Nazım daha Türkiye’de iken, hapiste yattığı yıllarda yazılmış sözlerdir. Yani daha sonraları şairin esas ve en büyük suçu sayılan ülkeden kaçmasından ve SSCB ye sığınmasından çok çok önceleri Onu artık bizden değildir diye damgalamışlar.

Şahsen ben de en çok üzüntü doğuran şudur ki Nazım’ın serbest bırakılmasının aleyhine yazanlar arasında Türkiye’nin bir diğer büyük şairi ve şiirlerini benim de çok sevdiğin Necip Fazıl Kısakürek’ de var. Necip Fazıl, sadece Nazım Hikmet’i değil Tevfik Fikret’de ona katarak Tevfik Fikret ve Nazım Hikmet adlı yazısında, her iki şairi Rusya ve Komünistlerin kendi çıkarları için onları maskot gibi kullandıklarından bahsediyor. Tevfik Fikret’in komünistliği ve Rusya’nın onu maskot gibi kullanması çok şaşılacak bir meseledir. O yıllar Türkiye’de şöyle bir şayiye yayılmış: Ruslar Moskova’ya Tevfik Fikret’in heykelini dikecekler. Vah! Vah! Nasıl derler, inanan taş dönsün.

Türkiye’nin yönetimi dünyanın, özellikle de müttefiki olduğu batılı devletlerin sesini kulak ardı edemezdi. Nazım’ın yakın dostları Zekeriya Sertel ve Abidin Dino, Nazım’ın yanına gelerek açlık grevini durdurmasını rica ederler. Zekeriya Sertel’in yazdığına göre Nazım: “Zekeriya, bu işte ölüm de var” demiş. “Dünyaya verdiğim bir sözüm var. Sözümden dönmem.”

Açlık grevini bitirmesi için tekrar rica ve ısrarlarına Nazım:

“Olmaz, beni dünyaya rezil etmek mi istiyorsunuz?” demiş. Sonunda Sertel ve Dino, Nazım’ı razı etmişler. Sertel: “Ölümden kurtardık ama hapisten kurtaramadık” diye yazıyor ve devam ediyor “Şimdi bunu başarmak lazım idi. Ülkede ve ülke dışı toplumlarda Nazım’ın serbest bırakılacağına ilişkin bir kamuoyu oluşuyordu. Yeni hükümetin kurulması bekleniyordu. Yeni hükümet kuruldu ve meclise bir teklif sundu. Sertel’in dediğine göre hükümet Nazım için Özel Af Kanunu çıkarmaya cesaret edemedi ama bazı suçlardan yatanlara çıkarılan kanundan Nazım’da yararlanacaktı. Sertel şunu da kaydediyor: “Nazım çok sevinçliydi. 14 yıl hapiste yatmasına aldırımıyordu çünkü onu ne ülkesi unutmuştu ne de dünya.”

Annem her zaman söylerdi. “Bak Nazım ne büyük şairdir ki hapisanede yatarak yazdığı şiirleri bütün dünyada şöhret kazandı. Zekeriya Sertel’in hanımı Sabiha Sertel’in yazdığı gibi Nazım hapisten kurtulduktan sonra: “Beni on dört yıl boşu boşuna yatırdılar, hiçbir suçum yoktu” dermiş. “Bir gün benim suçsuzluğum ortaya çıkacak fakat kaybettığım on dört yılı nasıl telafi edeceğim? Yüreğim kalan günlerimin de sayılı olduğunu söylüyor bana

Hapisten çıktıktan sonra Nazım’ın problemlerinden en önemlisi bir iş bulmak ve ailesinin geçimini sağlamaktı. Bütün kapılar yüzüne kapanıyordu. Hiç kimse O’na iş vermeye

cesaret edemiyordu. Polis her adımını izliyor evinin önüne nöbetçiler dikiyorlardı. Bir gece sinemadan çıkıp evine giderden karanlık bir sokakta Onu otomobille ezmek istiyorlar. Nihayet gülünç ama açıkça maksatlı bir karar veriliyor: Nazım’ı askere götürmek! Çünkü Türkiye’de çok ciddi şekilde riayet edilen askerlik borcunu, vatan borcunu Nazım yerine getirmemiştir. Hapiste yattan bir kişi vatan borcunu nasıl ödeyebilirdi? Bunu hesaba dahi katmıyorlardı. On dört yıl hapisten sonra, 48 yaşına varan Nazım’ın üstelik kalp rahatsızlığı olan şairin, nasıl askerlik yapabileceği umurlarında değildir. Daha doğrusu her şeyi çok iyi biliyorlar. Amaç, şairi herhangi bir bahane ile ortadan kaldırmaktır. Başında tesadüfi kaza olarak adlandırılabilen ölüm tehlikesi de vardı. Otomobil kazaları ile istenilen, daha doğrusu istenilmeyen adamı ortadan kaldırma metodu Türkiye’de de, Sovyetler Birliği’nde de birbirine çok benzerdi. Bu konuda meşhur Yahudi rejisör Mihoels ve Güney Azerbaycan Milli Bağımsızlık Hareketinin lideri Seyit Cefer Pişeveri’nin akibetlerini hatırlamak yeterlidir. Bazı, yeterince de esaslı ihtimallere göre Sovyetler Birliği’nde de Nazım’ı bir kaza neticesinde ortadan kaldırmak niyeti hasıl olmuş. Zavallı Nazım işte bu da senin rüyalarının memleketi Rusya ve onun ahlâkı.

Her halde Türkiye’de de Nazım’ı böyle bir son bekliyordu. Bunu açıkça anlayan ve idrak eden şair hayatını kurtarmak için ülkeden kaçmaya karar verir. Nazım’ın bu kararı o günden bu güne kadar Türkiye’de çok değişik ve birbirine taban tabana zıt fikirlerin doğmasına neden olur. Meşhur gazeteci İlhan Selçuk, “Nazım kaçmasaydı öldürülecekti” diyor. “Öyleleri de var ki, keşke kaçmasaydı öldürülseydi. Nazım için daha iyi olurdu” diyor. Böyle hayır severlerden(!) birine Nazım “Dostum sen hiç öldün mü?” diye sormuş. Denizde boğulan adam onu kurtaran geminin hangi ülkeden olduğunu veya hangi ülkeye gittiğini mi sormalıydı.

İlhan Selçuk şunu da ilave ediyor ki “ Türkiye garip bir ülkedir. Burada Amerika’ya kaçmak vatanseverlik sayılır Rusya’ya kaçmak hainlik...”

Gerçekten de 19. Yüzyılda istibdatçıların zulmünden ve adeletsizlikten yakasını kurtarmak için Avrupa’ya göçen Ziya Paşa, Namık Kemal, memleketin haklı olarak iftihar ettiği insanlardır. Ama ne yazık ki belki de daha gaddar takiplere baskılara ve ağır hapislere mahkûm olmuş Nazım’ın kaçışı ihanet sayılıyor. Bu gün de Nazım’ı vatan haini olarak kabul eden birisiyle tartıştım. “Nazım’ı o dönemin başbakanı Adnan Menderes “Vatan haini” diye damgalamıştı. Ama onu da astınız” dedim. Oda “Ama şimdi Menderes’i görkemli bir mezara taşıdık” dedi. “Gün gelir Türkiye halkı Nazım’a daha muhteşemini yapar” dedim...

Nazım, hayatını kurtarmak için Türkiye’den çıkma kararını verdikten sonra bu iş için hazırlanmaya başlar. Ülkeden kaçmak isterken sınırda öldürülen Sabahattin Ali’nin akibetini de unutmaz tabi. Bir defa güya onu kaçırmak teklifi ile yanına gelen balıkçıların polis ajanı olduğunu anlayarak “benim hiçbir yere gitme niyetim yok.” der. Nazım kendi anlatırdı: “Kaçma kararı verdikten sonra, meşhur fizyolog Pavlov’un şartlı refleks metodundan yararlanmayı düşündüm. Gece ve gündüz 24 saat evimi izleyen polisleri farklı bir rejime alıştırmak lazımdı. Yani her gün aylarca dakika dakika evden aynı anda çıkmak aynı sokaklardan geçerek, aynı yerlere gitmek ve aynı zamanda da eve dönmek...” Bu işe polisler alışmışlar, Nazım da bundan emin olduktan sonra ülkeden çıkacağı günü belirler. Bu günün arefesinde, vatanındaki son akşamda dostları Zekeriya ve Sabiha Sertel ve Vâlâ Nurettin’in evinde geçiriyor. Vatanındaki bu son günden bir fotoğraf kalmış. Nazım, Zekeriya, Münevver ve Vâlâ Nurettin’in hanımı Müzehher ve küçük Memet. Galiba fotoğrafı Vâlâ çekmiş, Vâlâ fotoğrafta yok. Sertel’in dediğine göre; Vâlâ Nurettin Nazım’a Sovyet Büyükelçiliğine sığınmayı teklif etmiş ama Nazım buna razı olmamış “ Sovyetler böyle bir mesuliyeti üzerine almaz,” demiş. Herhalde Nazım rüyalarının memleketinin ahlâkını ta o zaman az çok

biliyordu. Böylelikle bir sabah 1955 yılının 15 Haziranında Nazım’ın davranışlarına alışıarak dikkatleri dağılan polisler uykudayken, şair sabah erken evden çıkar bir daha hiçbir zaman görmeyeceği, ömrünün sonuna kadar hasretiyle kavrulacağı İstanbul’u, yedi tepeli şehri, kubbeli çınarlı mavi limanı terk eder...

1951’de bir denizde genç bir arkadaşla yürüdüm üstüne ölümün.

Nazım kayıkla denize açılıp ölümün üstüne giderken onun yanında olan,daha doğru söylersek onu kaçıran adamın adı, ancak şairin ölümünden çok çok uzun yıllar sonra belli oldu: Refik Erduran.

O zaman Nazım’dan sizi kim kaçırdı diye sorduklarında, Nazım ya: “Ser verilir, sır verilmez” darb- meselini söyler ya da: “Bu soruya Türkiye emniyeti de cevap arıyor” dermiş.Refik Erduran, Nazım’ın etrafındaki gençlerden biriydi, şairle akrabalığı da vardı (baba bir üvey kızkardeşi Fatma Melda’nın eniştesiydi). Rejissor olarak zamanında Nazım’ın “Enayi” (Garip Adam) piyesi üzerinde beraber çalışmışlar. Bu gün Türkiye’nin tanınmış dramatör ve rejisörlerindendir. O zamanlar, bir gün şairin yanına gelip: “Nazım kardeş, seni ben kaçıracağım” demiş. Uçak kullanabildiği için şairi uçakla kaçırma düşüncesi de varmış.

Nazım’ın vefatından çok uzun yıllar sonra Refik Erduran Moskova’ya gelir, Nazım’ın evinde Vera Tulyakova’nın misafiri olur ve ilk defa bu olayı açıklar. Ama bana öyle geliyor ki, bu kaçışın ayrıntıları hala açıklanmadı. Ancak Nazım’ın kaçışını, Zekeriyye Sertel ve Ekber Babayev, kitaplarındaki bazı ayrıntılarda birbirlerinden farklı anlatıyorlar.

Çıkıyor kayık,

İniyor kayık

Motorlu kayık, Rumeli Feneri’nin önünden geçip Karadenize açılana kadar onları bekleyen bir tehlike vardı. Onları takip edip arkalarına düşecek, yakalayıp yeniden hapse atacaklardı ya da oracıkta boğup denize... Bu tehlike açıktı.

Çıkıyor ka...

İniyor ka...

Karadenize, Bulgaristan sahillerine çıkınca artık takip tehlikesi geçer. Sonraki korku azgın denizdendir: Küçük bir motorlu kayık, dev dalgaları çoşan, kaban, büyük bir denizin koynundadır.

Çık...

in...

çık...

Herhangi bir sahile ulaşabilecekler mi? Bu, ölümün üstüne yürümek değil de nedir?

Ekber Babayev kitabında Nazım’ın bu konudaki ses kaydını çözümleyerek kitabına aktarmış:

“Denizde dalga vardı. Kayığımız sahilden uzaklaştı, arkadaşım (Refik Erduran: Yazar’ın notu.)”Al bu tabancayı, doludur, atabilirsin” dedi. “Tamam” dedim, halbuki

ömrümde kurşun atmamıştım. “Al, bu da pusula, matoru nasıl çalıştırdığını gördün, eğer yaklaşırlarsa, çalış, ellerine sağ geçme. Elveda.

Kucaklaştık ve az sonra onun izi-tozu kalmadı. Bulgaristan sahillerine doğru hareket ettik.”

Nazım’ın kendi dilinden aktarılan bu versiyonda bir şey karanlıkta kalıyor. Denizin ortasında vedalaştıktan sonra acaba genç arkadaşı ne yapıyor? Denize atlayıp yüzerek mi, geri dönüyor veya yedekte ikinci bir kayık mı var?

Sırrı ifşa etmemek uğruna arkadaşının adını vermediği gibi onun ne şekilde geri döndüğünü de açıklamıyor Nazım. Belki de sırrı ifşa etmeyi istemiyordu.

İstanbul’da çıkan “Nokta” dergisinden (24 Kasım 1985) Ayşenur Arslan, bu konuda biraz farklı bir versiyonu ileri sürüyor. Onun yazdığına göre Refik Erduran, Nazım’ı motorlu kayıkla Romen gemisine kadar götürmüş. Nazım onu da kendisiyle birlikte götürmek istemiş. Nazım ikaz etmiş çünkü kayığın benzini bitmek üzereymiş. Geri dönerken Erduran denizde boğulabilirmiş. Ama genç dostunun bir sözü, Nazım’ı bu fikrinden vazgeçirmeye mecbur bırakmış: “Motorlu kayığı ödünç aldım, geri dönmezsem adım hırsıza çıkar, mahallede rezil olurum.” İki dost, iki sırdaş son defa kucaklaşıp ayrılırlar.

Bana inandırıcı gelmiyor. Erduran benzini bitmek üzere olan kayıkla vatana ne şekilde ulaşacaktı ki, bir de mahallede rezil olacağını düşünüyordu. Burası bilinmiyor. Doğrusu, bütün bu versiyonlar, gerçeklikten daha çok romantik bir macera filminin karelerine benziyor. Halbuki Nazım’ın sadece “kaçışı” bile -kendi gerçekliğiyle- nefes kesici bir macera filmidir.

Şaha kalkmış dalgaların küçücük kayığı yutmaya hazır olduğu bu inişli çıkışlı anlarda uzaklarda beyaz bir gemi görünür. (Bu da sanki o macera filminden bir karedir).

Nazım: “Önce korktum” diyor “Allah bilir bizim değil Amerika’nın gemisidir. Gemiye yaklaşınca latin harfleriyle yazılan yazıyı okudum: “PLEHANOV”. Madem ki, Plehanov’dur, bu burjuva gemisi olamaz dedim. Gemiye yaklaştım ve gemideki adamlar da beni gördü...”

İstanbul’dan Romanya’nın Konstansiya limanına giden bir yolcu gemisidir bu. Nazım: “Kaptan...Kaptan... Ben Nazım Hikmet” diye bağırmaya başlar. Ama gemide hiç bir hareket görünmez. Gemi yoluna; Nazım ise kayıktan: “Kaptan...Kaptan... Ben Nazım Hikmet, beni gemiye alın...” diye bağırmaya devam eder...

Çıkıyor kayık...
İniyor kayık...
Çıkıyor ka...
İniyor ka...
Çık...
İn...
Çık...

Motor stop eder, dalgalar az kalsın kayığı yutacak... Gemiden bir takım şeyler söylerler ama sanki Nazım’ı hiç görmemiş gibi davranırlar... İki saat böylece geçer. Nihayet gemiden ses gelir: “Yoldaş Nazım Hikmet, biraz bekleyin, sizi gemiye alacağız.”

Nerdeyse ümidini yitirdiği bir anda gemiden bir merdiven indirilir, Nazım gemiye çıkar. Onu büyük bir salona getirirler, ne görse iyidir: Salona büyük bir duvar gazetesi

asılmış, üstüne de "NAZIM HİKMET'E ÖZGÜRLÜK"sözleri yazılmış ve ortada da şairin büyükçe bir fotoğrafı...

Herkes Nazım'ın elini sıkarak, tebrik eder, Nazım:" Lanet şeytana"der, "Niye beni iki saat denizde, kayıkta beklettiniz?"

Demek ki o süre içinde gemideki memurlar Bükreş'e, Bükreş'teki diğer rütbeliler de Moskova'ya telefon ediyorlarmış. Nihayet Moskova'da -kim ise- bir görevli izin verir ve şairi gemiyle alırlar. Bütün bunlar iki saat içinde olmuş ve bu iki saatte gemidekiler her ihtimale karşı Nazım'a bir duvar gazetesi de hazırlamışlar.(Şöyle bir soru geliyor insanın aklına: Gemide Nazım'ın fotoğrafı ne geziyordu?)

Ekber Babayev ve Z.Sertel'in kitaplarında anlatılan bu olayı Nazım'ın kendisinden de duymuştum. Ancak burada Zekeriya Sertel'in kaydettiği bir hususu buraya almak istiyorum. Zekeriya Bey yazıyor: *"Bu hikâyeyi bana Nazım Hikmet kendisi anlattı. Fakat bunun ne kadarı gerçek, ne kadarı fantazidir, bir şey diyemiyorum. Nazım ara sıra böyle fantaziler kurmayı hatta yalan söylemeyi severdi."*

Bu, yarı korkunç, yarı komik olayın ne derece gerçek, ne derece uyduruma olduğu bir yana Nazım Hikmet'in Sosyalist dünyasıyla ilk teması çok ibret vericidir. (İlk diyorum, çünkü Nazım'ın 1920'li yıllarda SSCB'ye geldiğinde henüz sosyalist dünyası, yani sosyalist blok ülkeleri yoktu, sadece Sovyetler Birliği vardı). Denizdeki birini gemiye alırken, insan hayatını hatta Nazım Hikmet gibi bir şahsiyetin hayatını tehlikeye atmak pahasına olsa da muhtelif seviyedeki yöneticilerin anlaşmaları, daha doğrusu Moskova'dan izin alınması çok manidardır. Nazım, onu gemiye alanlara şöyle demiş: "Siz denizcisiniz, görüyorsunuz ki bir insan batıyor, mahvoluyor, onu gemiye alsaydınız, sonra onu gereksiz yere aldığınızı anlayınca, yeniden denize atardınız."

Hayır, sosyalist dünyası, normal insani davranış kaideleri ile değil tamamen başka kurallar ile yaşıyordu. Denizde batan adamı- bu adam Nazım Hikmet gibi tanınmış bir adam da olsa- kurtarıp kurtarmamak "mesuliyetli" bir iştir ve bu işi yalnız Moskova'nın en yüksek kurumlarının onayı ile yapmak mümkündü. (Belki de Nazım, kayıktan kendi adını bağırmasaydı, tanınmayan bir adamı daha çabuk gemiye çıkarırlardı). Batmakta olan Nazım Hikmet'i kurtarmak için izin alındıktan sonra da tabi ki onun şerefine mutlaka duvar gazetesi hazırlamak gerekti!

*Elveda,
Taşı, torpağı, deniziyle
Memleketim.
Sevdiklerim elveda,
Yolunu yolum bildiğim
İşçi sınıfı, emekçi kardeşim
Merheba!*

Nazım, güya Türkiye "cehenneminden" kurtulup "yolunu yolu bildiği" sosyalist "cennetine" düşmüştü ve o günden sonra bu cemiyetin kanunlarına göre yaşayacaktı. Geriye dönüş için yol yoktu artık.

Nazım'ın ülkeden kaçıışı, Türkiye basınında ona karşı tahkir ve sövme kampanyasının başını alıp gitmesine sebep olur ve bu hücumlar şairin ömrü boyunca devam eder.

O günü ve geceyi gemide geçirdikten sonra Nazım Hikmet, Romanya'ya, Konstansiya limanına gelir ve burada büyük bir tantanayla karşılanır. Z.Sertel yazıyor: *"Bu, adım attığı yeni dünyada göreceği büyük iltifatların başlangıcıdır. Bundan sonra bütün sosyalist memleketlerde böyle saygı ve sevgiyle, alkışlarla karşılanacaktı. O zaman Romanya'nın Dışişleri Bakanı, -adını hatırlamadığım bir kadını- Nazım'ı otomobiline alır ve Bükreş'i hep birlikde gezerler. Büyük misafirlerini Grand Otelde iki odalı güzel bir daireye yerleştirirler..."*

*Hapislerde de yattım
Büyük otellerde de,
Açlık çektim, açlık grevi de içinde
Ve tatmadığım yemek yok gibidir.
Otuzumda asılmamı istediler
Kırk sekizimde Barış madalyasının
Bana verilmesini.
Verdiler de.*

Z.Sertel'in adını hatırlamadığı Romanya Dışişleri Bakanı Anna Pauker'dir. Bir müddet sonra, elbette Stalin'in tahriki veya en azından onay vermesi sonucu onu hapsettiler ve ardından kurşuna dizdiler. O yıllar Romanya (yani bütün diğer "'Halk Demokrasisi" ülkeleri) denizde batan bir insanı kurtarmak için bile Moskova'nın onayını alıyordu ve elbette ki Dışişleri Bakanının akibetini de Moskova belirlerdi. Bu münasebetle Nazım Hikmet'in babamlarda bir konuşmasını hatırlıyorum. Moskova'ya yerleştikten sonra Nazım'ı muhtelif sosyalist ülkelere seferlere yolluyorlardı. Mutlaka yanında ona eşlik eden biri, daha doğrusu her hareketini izleyen, onu adeta güden biri de olurdu. Nazım anlatmıştı:

"Budapeşte'de, beni o zaman Macaristan Lideri Matias Rakoşi kabul etti. Tabi "Gölge" de yanımdaydı. Rakoşi'nin makamına girince önce ayağa kalkıp bana doğru geldi ama birden yanımdakini gördü. Rengi sapsarı oldu ve bana hiç bakmadan önce onunla tokalaştı. Konuşurken de bütün fikri-zikri bani izleyen adamdaydı. O adam ise her fırsatta Rakoşi'nin dikkatini bana çekmek istiyordu yani "Ben sadece Nazım Hikmet'i izleyen, onun hizmetinde olan biriyim" demek istiyordu sanki. Ama Rakoşi galiba sadece biz odadan çıktıktan sonra rahat bir nefes alabildi. Çok sonraları anladım ki, bu adam Stalin'in son derece gizli özel mektuplarını, sosyalist ülkelerin liderlerine kapalı zarflarda ulşatıran biriymiş. Bu liderler de zarfı açıp mektupta neler yazıldığını öğrenene kadar yüreklerinin yağı eriyormuş. Çünkü böyle mektuplarda adeten kimin ise, en yüksek rütbeli şahısların ölüm hükmü yazılmış. Öyle ki mektup gönderilen şahsın kendisinin bile talihi hal olunabilirmiş. Belki Rakoşi de benim gelişimi bir bahane sayıyormuş, esas maksadın o adamın getirdiği mektup olduğunu zannediormuş. Ama o gün herhalde hiç bir mektup-filan verilmedi Rakoş'i'ye. Bunu kesin biliyorum çünkü Budapeşte'den Moskova'ya dönene kadar o adam bir an bile benden ayrılmadı."

Stalinin kızı Svetlana Alliluyeva, bilmiyorum neye dayanarak iddia ediyor. Svetlana Alliluyeva, Nazım Hikmet'in sonraları SSCB'de yazdığı "İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu" adlı piyesindeki baş kahramanın prototipinin Matias Rakoşi olduğunu söylüyor. Sosyalist ülkelere yaptığı gezileri hatırladığında Nazım'ın gülerek anlattığı bir olay aklımda kalmış.Yine onu bir gölge gibi izleyen başka birisinden söz etmişti: *"Beni bir adım bile yalnız bırakmıyordu. Ben şehre çıkmak, kızlarla tanışmak, kadınlarla eğlenmek istiyordum. Bu adam ise beni bir an bile yalnız bırakmıyor, "ne isteğin varsa söyle, ben yapayım" diyordu. Sonunda canıma tak etti: Benim istediğim sende yok canım, dedim."* Nazım bunu deyince bir kahkaha atmıştı...

Z.Sertel yazıyor: “İki gün sonra Bükreş’ten trenle yola düşer. Dışişleri Bakanlığı temsilcileri Nazım’a bir çok hediyeler getirmişler. Onların arasında içi kitap dolu güzel bir el çantası da vardır. Çantadan çıkan kitaplar içinde bir küçük şiir kitapçığı gözüne çarpar. Bu kitap onun “Zoya” adlı şiirinin Rusça’ya çevirisi imiş. Fakat Nazım gözlerine inanamıyor. Çünkü onun yazdığı “Zoya” şiiri on sayfalık küçük bir şeydir. Elindeki kitapta ise şiir kırk sayfadır. Rus şairleri Mayakovski’nin serbest şiir yazmasına aldırmandan serbest şiire karşı idiler. Onun için Nazım’ın şiirlerini Rusça’ya çevirirken aruz veznini kullanmıştı (Aruz derken Sertel, geleneksel Rus şiir veznini kastediyor.) Tren Moskova istasyonuna girdiği zaman onu Moskova Yazarlar Birliği Başkanı ve tanınmış Sovyet romancısı Simonov’un başkanlığında bir yazarlar heyeti bekliyormuş. Tren durur durmaz Nazım Hikmet vagondan adeti üzere atlayarak bunların arasına iner. Ve daha selamlaşıp tanışmaya bile zaman fırsat vermeden elindeki “Zoya” kitabını göstererek: “Bu ne rezalet!” diye bağırır o bozuk Rusçası ile ilave eder: “Bir şairin şiirleri üzerinde böyle oynamaya utanmıyorlar mı?”

Nazım’ın bazen fantaziler uydurduğunu kaydeden Zekeriya Bey, burda bence kendisi de biraz fantazilere kapılmış. Belki de bu fantaziler, Nazım’ın ona anlattıklarından kaynaklanıyordur, bilemiyorum. “Zoya” adlı şiirinin tercümesinden dolayı Nazım’ın ne kadar hiddetlendiği konusunda da bir şey diyemiyorum. Ne Nazım’ın kendi dilinden ne de Ekber’den bununla ilgili bir şey işitmedim. Ama mesele şudur, Nazım Moskova’ya trenle değil uçakla gelmişti ve Zekeriya Beyin hiç olmazsa bu yanlışlığı, Nazım’ın ona anlattıklarından kaynaklanamazdı.

“Pravda” gazetesinde çıkan fotoğrafını çok iyi hatırlıyorum. Hava limanında, Nazım’ın bir tarafında Simonov, bir tarafında da Azerbaycanlı şair Memmed Rahim vardı. İhtimal ki Memmed Rahim, Nazım ile 1920’li yıllarda Bakü’de de görüşmüştü. O an havaalanında poz verirken, “Beni tanıdın mı?” diye sorunca Rahim’in kendi anlattığına göre Nazım: “Elbette tanıdım” demiş “Ama biraz yaşlanmışsın.” Tabi ki, bu sözleri Rahim’i tanımasa da diyebilirdi çünkü aradan en az 20 yıl geçmişti.

Nazım’ın Moskova toprağında ilk sözlerini, “Zoya” şiirinin tercümesi hakkında söylemesi de bana hiç inandırıcı gelmiyor. Doğrudur, Nazım bazen şiirlerinin Rusça’ya tercümesinden dolayı rahatsızlığını bildirirdi ama Moskova hava limanında dediği ilk sözler Sovyet Birliği’ne ve Stalin’e minnettarlık bildiren sözler olmuş. Öyle ki sırf bu sözlerden dolayı Türkiye’de bazıları onu şimdiye kadar affedemiyorlar. Nazım’ın Türkiye’deki aleyhtarları bu sözleri hayli şişirerek, Nazım’ın güya “Beni Stalin yarattı!” dediği şeklinde takdim etmişlerdir. Son zamanlar Azerbaycanda da bu zamana kadar hiç kimsenin tanımadığı (ve yalnız bundan sonra, bunun için dikkat çekmiş) öyle adamlar ortaya çıktı ki, Nazım hakkında, bundan kırk-elli yıl önce Türkiye’de söylenenleri papağan gibi tekrar ediyorlar.

Mesele şudur ki, ne Zekeriya Beyin anlattığı gibi Nazım Moskova’ya ayak bastığında öfkeli bir ithamcı gibi davranmış ne de aleyhtarlarının yazdığı gibi Stalin’e, bu kadar alçaltıcı şekilde minnettarlığını bildirmiş. Ama Sertel şurada haklıdır ki, Nazım, sosyalist dünyasıyla ilk temaslardan başlayarak, 1920’li yıllarda gördüğü alemden çok farklı bir mühite düştüğünü hissetmeye başlamış.

SSCB’ye geldikten sonra şaire derhal bir ev vermişler, özel bir otomobil tahsis etmişler. Şöyle bir şey de duymuştum. İlk zamanlar Nazım, yemek yerken şoförünü de mutlaka masaya davet edermiş. Onun tasavvurundaki sosyalist alemden otomobil sahibiyle sürücü arasında hiç bir sınıfsal fark olmamalıydı. Herbiri kendi üstüne düşen vazifeyi yapmalı, kalan bütün başka meselelerde eşit insanlar olmalıydı. Ama burada Nazım’ın

davranışına şaşırırlar. Herkesten fazla da şoför sıkılır. Ve Nazım ütöpik eşitlik hayallerinden vazgeçecek olur.

Nazım herkese “kardeşim, şekerim, üstat” diye seslenirdi. Hatırlıyorum. Bir defasında onu Bakü demiryolu istasyonuna götürüyorduk. Nazım, Memmed Rahim’e: “Üstat” diye hitab edince, Rahim: “Nazım,” dedi, “Senin gibi bir şairin yanında ben üstat olamam.” Nazım da: “Kardeşim,” dedi. “Ben şoföre de üstat diyorum.”

Sertel’in hatıralarında bir epizod daha var. Bilmiyorum bu da mı fantezidir yoksa gerçek mi? Sertel yazıyor: SSCB’ye geldikten sonra Nazım, burada “kendisinden istendiği gibi davranmadığından” dolayı, şoförü onu öldürme emri almış. Ancak Nazım’ın insani hasletlerinden dolayı ona yürekten bağlanan olan şoför, her şeyi itiraf etmiş: “Sizi bir otomobil kazasında öldürme emri aldım. Bunu yapamayacağım. Sizi çok seviyorum...”

Açıkça anlaşılacağı gibi şoför bu emri ancak KGB’den alabilirdi. Demek ki, o da KGB’nin adamı veya en azından bu idareye bağlı bir adamdı. (Şoför bu emri almasa bile Nazım’a tahsis edilmiş bir adamın mutlaka KGB ile alakadar olması anlaşılır). Bir KGB adamı! Hatta onun namuslu bir insan olduğunu kabul etsek, Nazım’a kalben bağlandığına inansak da o meşum teşkilatın böyle mühim ve gizli bir emrini kulakardı edebilir miydi? Hele de bu konuda Nazım’ı bilgilendirebilir miydi? En azından KGB’nin korkusundan bunu yapmazdı. Çünkü KGB’nin kendisini de kolayca ortadan kaldıracıcağına çok iyi bilirdi. Ve bunu o devirde yaşamış bütün Sovyet vatandaşları da bilir. Sovyet hayatının bir çok özelliklerini bilmeyen Sertel’in değil bu hususiyetleri en ince detaylarına kadar bilen, bu muhitte yetişmiş bir insanın: Rus şairi Yevgeni Yevtuşenko’nun bu mevzuda söyledikleri daha hayret vericidir.

Nazım bir fantazici sayılırsa, Yevtuşenko ondan daha beter fantaziciymiş. Galiba Fuzuli doğru söylemiş: “Aldanma ki, şair sözü elbet yalandır.”

Bütün bu şişirmelere, fantastik versiyonlara rağmen Sovyet hükümetinin gerçekten de Nazım’ı ortadan kaldırma niyeti olmamış demek zor. Otomobil kazası da akla yatıyor. (Kitabın önceki sayfalarında bunun örneklerini vermiştim: Mihoels, Pişeveri, İv Farj ve daha niceleri.) Kısacası böyle bir niyetin tefsiri, yorumu biraz şüphelidir.

Nazım’ın büyük ümitlerle geldiği “Rüyalarının ülkesinde” ilk hayal kırıklığı maişet meseleleriyle ilgiliydi. SSCB’ye geldiği ilk günlerde, Simonov onu kendi doğum gününe “Arakvi” restoranına davet etmiş. Üç yüzden fazla misafirin iştirak ettiği ziyafet Nazım’ı çok perişan etmiş: “Ben öyle bilirdim ki, bir Sovyet yazarının doğum gününe geliyorum,” demiş “Bir burjuvanın değil.”

1920’li yılların komünist ruhlu yarı aç, yarı tok ama ümit ve ferah dolu dünyasından, 1950’li yıllarda üst tabaknın tamamen konformistleşmiş burjuva muhitine düşmesi, Nazım’ı o zaman çok şaşırtmıştı. Üstelik daha o yıllar pek çok şeyi bilmiyordu. 1920’li yılların arayışlarla kaynayan sanat dünyası neredeydi? Mayakovski’nin intihar ettiğini biliyordu ama onun putlaştırılarak, isyankâr ruhunun ram olunmasını, resmi tebliğat vasıtası gibi kullanılarak “öldürülmesinden” habersizdi.

Meyerhold, Tairov tiyatrolarının izi tozu kalmamıştı. “Ya Meyerhold? Kendisi nerededir?” diye soruyordu. “Biraz hastadır, Kurortda, dinleniyor...” diyorlardı. Oysa Meyerhold’un NKVD “Kurort” bodrumlarında akılalmaz işkencelerden sonra kurşuna dizilmesinin üzerinden on beş yıl geçmişti. Yalanlar er geç ortaya çıkacaktı. Nazım, sonraları

Azərbaycan aydınlarının: Hüseyn Cavid'in, Ahmed Cevad'ın, Mikayıl Müşfik'in ve binlerce insanın feci akibetini öğrendi...

Bütün bu meselelerin başında esas bir problem: Stalin problemi duruyordu. Nazım Stalin'i 1920'li yıllarda KUTV'de (Şark Halkları Komünist Üniversitesi) okuduğu yıllarda görmüştü. Başka komünist liderler gibi Stalin ve Troçki de arada bir burada konfranslar verir, tebliğ sunarlarmış. Bu yıllarda artık Stalin-Troçki çatışması keskin bir hal almıştı. Fransa'nın meşhur siyasetçisi Jores ile birlikte Lev Troçki'yi XX. Asrın en büyük hatibi sayarlarmış. O yıllarda Nazım daha çok Stalin taraftarı imiş ama şairlerinin birinde Troçki'nin de adını anıyor: “Troçki ateşten yaratılmış, Stalin torpaktan...” Belki bunun için daha sonraları Türkiye Komünist Partisi onu Troçkicilik ile suçlamış hatta güya Stalin'e karşı olduğunu için TKP'den (Türkiye Komünist Partisi) uyarı almış. Stalin hakkında dediği birkaç kelimeden dolayı Nazım'ı asla affetmeyenler, bu olaylardan hiç söz etmiyorlar. Elbette buna aldırmayan Nazım, ta Stalin'in ölümüne ve onun ifşasına kadar ona olan güvenini kaybetmemişti. Nazım, Stalin rejiminin cinayetleri hakkında ordan burdan Türkiye mahpushanelerine kadar sızan malumatalara da inanmamış. Bu, şairlere has olan bir yöndür. Cinayetlerin dehşeti bazen o kadar büyük olur ki, şair kalbi bunun olabileceğine inanamaz. Fransa'nın sol akideli, antifaşist şairi Pol Eluar, uzun zaman Nazi Ölüm Kamplarının varlığına inanmamış. Bir İtalyan şairi de demiş ki, “Ben Artur Kostler'in “Günorta Karanlığı” kitabını okuduktan sonra komünist oldum.” Bu kitabı okuyanlar bilir ki, eserin konusunu Sovyet zindanlarının dehşetleri oluşturur. Şairler ve şair kalbli bu gaddarlıkların insanoğlu tarafından diğer insanlara hem de kendi halkının evlatlarına karşı yapıldığına inanmıyor maalesef. Alman Faşizminin cinayetlerinden haberdar olanlar ise, buna karşı çıkan, bunu yenecek olan gücün komünizm ve Sovyetler Birliği olduğunu düşünüyorlardı. Nazım'ın Stalin'i metheden şiiri de Sovyetler Birliği'nin, Hitler'i mağlub etmesinden sonra ve bu sebeple yazılmış.

Yevgeni Yevtuşenko “Romantik Komünist” kitabına yazdığı “Oyuncu Müthiş Ama Oyun Berbat” adlı önsözünde doğru söylüyor: “Komünizm için en büyük propaganda kapitalizmin varlığı ve faşizmdir. Marks, komünizm emperyalizminin var olacağını aklına bile getiremezdi.”

Nazım Hikmet'in de dâhil olduğu, dünya sol entellektüellerinin komünizm sevdası, Don Kişot'un Dülsinya'ya âşık olması gibi bir şeydir. İlginçtir ki, kati Nazım aleyhtarı olan Nihal Atsız da onu, “Komünist Don Kişot” diye adlandırıyor.

1920'li yıllarda Stalin, Nazım için belli parti vezifesini –bu yüksek vezife olsa da – icra eden bir parti yoldaşydı. Bu eşitlik fikri, 1950'li yıllarda hala Nazım'ın kafasındaydı: “Şair, şiir yazar, şoför araba sürer, parti lideri kendi vezifesini icra eder, herkes bir görevi yerine getirir ve hepsi eşittir...” diyordu ancak o zamanlar Stalin'i artık güneşe benzetiyorlardı.

Sovyetler Birliği'ne gelmesinden az sonra Nazım, bir piyes yazar. Asıl adı “Ali Fatma ve Diğerleri” olan bu eser, Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosunda Türkiye'deki adıyla sahnelenmişti.

Meşhur rejisörümüz Adil İsgenderov'un yönetiminde sahnelenen bu oyunu ben de izlemiştım. Makyaj ile Nazım'a benzetilen Elesger Elekberov baş rolde oynuyordu. Piyeste şöyle bir konuşma vardı: Polis “sade halkın temsilcisine” soruyordu: “Stalin'in adını ne zaman, kimden duydun? Cevab: “Öz babanın adını kimden, ne zaman işittiğini hatırlamak olur mu?”

O oyundan bir şey daha hatırımda kalmış. Piyesin metninde, Türkiye’de komünistler gizli şekilde radiodan, Aram Haçaturyan’ın musîkisini dinliyorlar. Bakü yönetimi Haçaturyan’ı, Kara Karayev’in “Alban Rapsodisi” ile karşılıklı değişmiş. Birkaç yıl sonra Kruşçev’in Albaniya(Arnavutluk) komünistlerinin lideri Enver Hoca ile arası açıldı ve Karayev’in “Alban Rapsodisi” de radyo programlarında yasaklandı. Türkiye komünistlerinden farklı olarak biz bu güzel eseri, gizlice de dinleme imkânından mahrum olduk.

Z.Sertel yazıyor: “Moskova’ya geldikten sonra Nazım Hikmet, Stalin tarafından kabul edileceğini umuyordu. Ama aradan on beş gün geçtikten sonra şairi Kremlin’e çağırdılar ve Nazım düşük dereceli bir memur tarafından kabul edildi.” Vera Tulyakova bu meseleyi şöyle izah ediyor:

“Nazım, neden her tiyatroda tek bir kötü oyun oynanıyor ve neden her seferinde Stalin anlatılıyor ve üstelik güneşe benzetiliyor. Gerçek komünist kendisinin güneşe benzetilmesine izin vermez,” diyordu.

Nazım bu sözleri bir ziyafette demiş ve ilave etmiş:

“Üstelik de bir zevksizliktir bu. Bütün Rusya tarihinde tek bir adamı, Puşkin’i güneşe benzetmişler, o da ölümünden sonra...”

Nazım Vera’ya bunları da demiş: -şüphesiz o zaman hoşlarına gitmezdi böyle sözler- *“Bu hadiseden önce Stalin benimle bir hafta sonra görüşmek istediğini bildirmişti. Bu ziyafetten sonra hasta olduğunu, görüşemeyeceğini bildirdi ve yerine Malenkov’u gönderdi.”*

XX. Kurultayda Stalin rejiminin cinayetlerinin bir kısmı ortaya çıktıktan sonra Nazım’ın diktatöre tenkidi münasibeti büyük bir nefrete dönüştü. Milyonlarca günahsız insanın ve SSCB’ye sığınan bütün Türk komünistlerinin(bir kişi hariç) ya sürgün edildiğini ya da katledildiğini öğrendi. Önceleri bu cinayetleri Stalin’in yapabileceğine inanmıyor, onun bu işlerden habersiz olduğunu zannediyordu. İnsanın başka insanları, özellikle de kendi halkının evlatlarını, aynı amaca yönelmiş komünistleri bu şekilde yargılaması, akla ve mantığa sığmıyordu. Her hâlde bütün bunlara rağmen bu cinayetlerin komünist ideolojisi ile hiçbir ilgisinin olmadığını düşünüyordu. Sürgünlerden dönen Türk komünistleri ile görüşmelerinde bu kanaatini sağlamlaştırmış. Vera’ya şunları söylemiş: *“Bunca sene hapiste yattığım için Sovyetler Birliği’nde beni böyle övmelerinden utanıyorum. Hepiste yatarken insan olarak daha iyi, daha güçlü oldum, iç dünyam zenginleşti. Kapitalist ülkelerde siyasi mahkûmlar daha güçlü, daha etkin oluyor hapishanelerde. Basit bir şeydir bu, kahramanlık filan değil. Asıl kahramanlığı burada, partinin XVII. Kurultayından sonra hapse düşen komünistler gösterdiler. (XVII. Kurultaydan sonra Stalin’in baskıcı politikaları yaygınlık kazanmıştı.) Nazım sözüne devam ediyor: “Onları hiçbir siyasi sebep yokken hapse atanlar, kendileri gibi komünistlerdi. Mahkum olsalar da her şeye katlandılar ve ümitlerini, Lenin’e olan inançlarını yitirmediler. Her hâlde “Devrim boşuna olmamıştır,” dediler.”*

Komünistlerin çoğu, Lenin’e ve devrimin adaletine olan inançlarını daha sonraki tarihlerde tamamen yitirdiler.

Nazım’ın kendi makûmiyet hayatının şartlarını çok da ağır saymaması hakkında samimi ve gerçek sözleri, Enver Memmedhanlı’nın bir yorumunu hatırlattı. Nazım’ın ona anlattıkları ve kendi bildiği diğer hususlarla ilgili Enver Memmedhanlı şöyle diyordu:

"Nazım'ın mahkumiyet hayatı çok da zor olmamış. Eserler yazmış, ailesiyle ve yakınlarıyla görüşmüş. Mikayıl Müşfik'in hapisteki bir tek günü, Nazım'ın 15 yılından daha dehşetli oldu. Üstelik sonunda zavallı Müşfik'in kurşuna dizildiğini de söylemiyorum."

Hapislerde, sürgünlerde olan komünistlerin çoğunluğunun akidelerine sadık kalmaları da bir gerçektir. Görünen o ki, komünist eğitiminde ve propogandasında çok büyümlü bir şeyler var. Bu büyü insanları aptallaştırıyor ki onlar bütün gerçekliklere, olaylara, adaletsizliklere aldırmadan yine de komünizmden vazgeçmiyorlar. Sovyet Azerbaycan'ının mesul komünist işçilerinden Ayna Sultanova 1937 yılı baskılarının kurbanı olmuş. Sultanova Stalin zindanlarında akla hayale sığmaz işkencelere maruz kalır ama kurşuna dizilmeden hemen önce, ölümün eşğinde: "Yaşasın yoldaş Stalin!" diye bağırdı. Stalin en yakın silah arkadaşlarından biri olan Molotov'un karısı Jemçunaya'yı hapse attırmıştı. Jemçunaya, Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakıldı. Stalin'in cinayetleri ortaya çıktıktan sonra bile ne yazık ki, Molotov ve hatta Jemçunaya onu putlaştırır, onun remini evlerinin baş köşesine asar, onun şerefine kadehler kaldırırlarmış. Şu da bir gerçek ki, Molotov da Stalin cinayetlerinin bir ortağıdır.

Nazım gibi büyük bir şair, keskin zekalı bir insan elbette aptallaşamazdı. Şüpheler, tereddütler içinde çırpınırdı. Nazım, uğruna bütün ömrünü adadığı, gençliğinin 14 yılını hapishanelerde çürüttüğü bir ideolojinin aslında bir hiç olduğunu kabul edip yüzünü Türkiye'de kendisini vatan haini sayanlara dönerek: "Kusura bakmayın, yanılmışım, siz haklıymışsınız" diyebilir miydi? Bunu yapamazdı. Üstelik onun Türkiye'deki düşmanları da asla haklı değildiler. Ama dünyanın ilk ve en büyük sosyalist ülkesinde işlenen bu cinayetler niye olmalıydı?

İkinci dünya savaşından hemen önce Stalin ile görüşen Alman yazar Emil Ludvik, Sovyet sisteminin kurbanları hakkında ona bir soru sormuş ve şöyle bir cevap almıştı: *"Bir savaşta milyonlarca insan ölüyor buna kimse birşey demiyor. Dünyada yeni bir çağ açan bu devrim için birkaç milyon insan feda etmişsek çok mu?"* Stalin başka bir konuşmasında, bu adam yiyene layık fikrini bir Rus meseliyle ifade etmişti: *"Les rubyat, şepki letyat (Meşeyi kırarken talaşlar havaya uçar)."*

Şöyle bir fıkra da anlatırlar:

Güya Stalin sonunda insafa gelip Beriya'yı azarlar:

"Niye bu kadar çok adam öldürüyorsun?"

Beriya cevap verir:

"Biz bu halkı Çar Nikolay'dan sayıyla mı teslim aldık ki, şimdi azalıp çoğalmasından endişe edelim."

Nazım, sosyal faaliyetlerinde de samimi idi, yaşayışında da... Sevgisinde de, nefretinde de yapmacık, diplomatik davranmazdı. Gürcüstan'da bir ziyafette, meşhur aktrist Medeya Caparidze, Nazım'a: *"Tiyatromuza geldiğiniz günü hiçbir zaman unutmayacağım,"* der. *"Şerefimize bir ziyafet de verildi, sağlığınıza birçok kadeh de kaldırıldı... Sonra birisi, Stalin'in şerefine, "onun sağlığına" diyerek kadeh kaldırdı. Hepimiz ayağa kalkıp kadehlerimizi kaldırdık. Siz yerinizden bile kımıldamadınız. Herkes size bakıyordu. Elinizi bile uzatmadınız kadehe. O akşam bir çok adam sizden incinmişti."* der

Nazım da Caparidze'ye: "XX. Kurultaydan sonra oldu bu mesele" der, "Başka şekilde davranamazdım azizim. Bağışlayın, bazı şeyler var ki onları yapamıyorum." Nazım işte bu yıllarda şu meşhur şiirini yazar:

*Taşlandı tunçlandı alçılandı kağıttandı
iki santimden yedi metreye kadar
Taştan tunçtan alçıdan ve kağıttan çizmeleri dibindeydik*

*şehrin bütün meydanlarında
parklarda ağaçlarımızın üstündeydi*

*taştan tunçtan alçıdan ve kağıttangölgesi
taştan tunçtan alçıdan ve kağıttan bıyıkları*

*lokantalarda içindeydi çorbalarımızın
odalarımızda taştan tunçtan alçıdan ve kağıttan gözleri önündeydik
yok oldu bir sabah
yok oldu çizmesi meydanlardan
gölgesi ağaçlarımızın üstünden
çorbamızdan bıyığı
odalarımızdan gözleri
ve kalktı göğsümüzden baskısı*

binlerce ton taşın tuncun alçının ve kağıdın

...

Hatırlıyorum, bu şiir "Literaturnaya" gazetesinde de yayımlanmıştı. O yıllarda ben Moskova'da, üniversitede okuyordum. O gün yolum "Literaturnaya" gazetesine düştü. Redaksiyoncular, Nazım'ın şiirine dudak büküyorlardı: "Ne tiksindirici bir imge: Stalinin bıyıkları çorbamızın içinde." Bütün bunlarla birlikte Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva, Nazım aracılığı ile Batıya antisovyet ruhlu materyaller göndermek istediğinde şair bundan imtina etmişti. Nazım için Stalin ve Sovyet Sistemi ayrı ayrı şeylerdi. "Svetlana Hanım ne düşünürse düşünsün, Sovyetler Birliği'ne en ufak bir leke sürecektir bir işe bulaşmak istemiyorum." dermiş. Belki bunun için Svetlana, Nazım'ı: "Son Romantik Komünist" olarak adlandırmıştı. Vera Tulyakova kitabında komik bir olayı anlatıyor. Fransa'nın meşhur yazarı, felsefeci **Vijeri**, Stalin hakkında bir kitap yazma düşüncesini Nazım ile paylaşır. Nazım ona: "Stalin hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sorar. **Vijeri**: "Feci bir adam" der, "Bence Şekspir'in kahramanları gibi bir adam. III. Richard gibi ve aynı zamanda bir Kral Lir...Zamanımızın zavallı Kara Dükü..." Sonra Vijeri, bir meseleye daha temas eder ki, sohbetin komik yanı da işte burasıdır. Güya ölümünden önce dili tutulan Stalin, başındaki silah arkadaşlarına bakışlarıyla duvardaki bir resmi göstermiş: Çoban ve koyun sürüsü. Bu olayı güya Kruşçev nakletmiş. Vijeri: "Bana göre Stalin, kendisinin çoban olduğuna ve ölümünden sonra sürünün sahipsiz kalacağına işaret ediyormuş." Der ve Nazım'a bu konuda ne düşündüğünü sorar. Nazım ise: "En iyisi bunu karıma sorun," der. Vera: "Bence Stalin çobana değil koyunlara bakıyormuş," der, "Çünkü, canı kebab istiyormuş..."

Nazım XX Kurultaydan sonra her şeyin hatta çok şeyin değişeceğine büyük ümitler besliyordu. Ama gitgide bu ümidi de boş çıkıyordu. Sosyalizmin geleceğine olan ümidini kaybetmemiş değildi ama bu geleceğin yakın olduğuna ve özellikle de SSCB'de hayata geçeceğine artık inanmıyordu. Bu konudaki en karamsar düşüncelerini Vera ile konuşmalarında dile getirmiş: "Bütün hayatım boyunca komünizmin çok çabuk kurulacağına inandım. Bunun, ben hayattayken gerçekleşeceğine emindim. Hemen hemen bir yıl öncesine kadar böyle düşünüyordum. Şimdi komünizmin kurulması için onlarca değil yüzlerce yıl gerektiğini anlıyorum. Tek benim, senin değil Anyuta'nın bile ömrü yetmeyecek o günleri

görmeye.(Anyuta Vera’nın ilk eşinden olan küçük kızıdır.). Mesele ekonomi de değil... Benim bahsettiğim devir ise yeni insanın, yeni insan şuurunun yetiştiği gün gelecek...”

Demek ki, en karamsar olduğu anlarda bile Nazım, böyle bir devrin geleceğine olan inancını kaybetmemişti. Ama bu devrin belirsiz, meçhul ve çok...çok.... uzak gelecekte olabileceğini artık idrak etmişti.

Elbette, sosyalist dünyadaki Nazım’ın sadece karamsarlık içinde yaşadığını, hiçbir sevinci olmadığını söylemek de doğru olmaz. Hoş günleri, mutlulukları da vardı ama bu mutluluklar, sevinçleri esasen Sovyetler Birliği’nden çıkıp harici ülkelere –isterse yine sosyalist memleketler olsun – gittiği, bir de Azerbaycan’a geldiği zamanlardaydı. (Meşhur viololenselci Mstislav Rostropoviç ile iyi dost olan Azerbaycan’ın görkemli tiyatro rejisörü Tofik Kazımov anlattı. Rostropoviç, her zaman Bakü’den Moskova’ya dönerken göğsünü geçirip:-“Ah! Yine Sovyetler Birliği’ne gideceğim”dermiş)

Ülkeler görmek, dünyayı dolaşmak için sinemaya giderdi Nazım. Bu doğaldır, uzun yıllar süren mahpus hayatından sonra, ömrünün son çağında dünyayı gezmek belki de yegâne sevinciydi.

Otuz altımda yarım yılda geçtim

Dört metre kare betonu

Elli dokuzumda on sekiz saatte uçtum

Prag'dan Havana'ya

Z.Sertel, Nazım’ın Doğu Berlin’e gençlik festivaline gelişini anlatıyor:

“Onun geldiğini öğrenen dünya gençleri, Nazım’ı otelinden aldılar ve omuzlarında festivale götürdüler. Şehir büyük bir bayram sevinci içindeydi. Dünyanın dört köşesinden gelmiş, muhtelif kıyafetlerde, başka-başka dillerde konuşan gençler sokaklara dökülüp bayram ediyorlardı. Aralarında Hintliler, Araplar, Afrikalılar, Asyalılar, Güney Amerikalılar vardı. Berlin bir çiçek bahçesine dönmüştü. Çeşitli dillerde şarkılar söyleniyor, dans ediliyor, gençler birbirine sarılıp öpüşüyorlardı. Nazım Hikmet sarhoş gibiydi. Böyle heyecan verici bir manzarayla ilk defe karşılaşmıştı. Festivale katılan Türk gençleri Nazım’dan ayrılmak istemiyorlardı...”

Nazım’ın mutluluktan sarhoş olduğunu çok iyi hayal edebiliyorum. Bu bir tebliğat şovu, iyi organize edilmiş zahiri bir gösteriş idiye de, Nazım’ın hayallerinde kurduğu dostluk, kardeşlik, beynelmilelcilik dünyasının manzarasıydı. “İnsan Manzaralarının” müellifini mest eden, bu kadar insanı –dertli, kederli değil, mutlu insanı - bir arada, birlikte görmesi idi. Her hâlde o gün, o festivalde gençler de Nazım da doğrudan doğruya çok bahtiyar idiler.

Nazım Hikmet sözde değil özde de beynelmilelciydi. Kendi halkına ne kadar bağlı olduğunu, kendi milletini nasıl sevdiğini tekrar tekrar anlatmaya gerek yok. Ama bu sevgi başka halklara, düşman, yabancı, uzak bir münasebet değil biganelik hiç değildi. Kalbi bütün dünyanın insanlarına açtı. Nazım’ın beynelmilelciliğini Ekber Babayev de anlattı: *“Moskova’da Türkiye milli futbol takımı ile Sovyetler Birliği Milli takımının maçını izlemek için stadyuma gitmiştik. Biz Türk Milli takımını destekliyorduk, Nazım ise Sovyet milli takımını... Nazım bunu şöyle izah ediyordu. “Bu oyunda kapitalist dünyasıyla sosyalist dünyası karşı karşıya geliyor. Bizimkiler (Sovyet takımı) yenilse Türkiye’de faşistler, “Komünizmi mağlup ettik” diye bağırıp çağıracaklar...”*

Bu olayın sonunu Vera’nın kitabından öğrendim. Vera’nın yazdığına göre Türk Milli takımı maçta yenilince Nazım çok perişan olmuş, şöyle demiş: “*Aklım bir şey söylüyor, yüreğim başka bir şey... Türk evlatları için çok üzıldüm, zavallı çocuklar, zavallı geri kalmış ülke...Ne yapabilirlerdi ki...yazık, çok yazık.*”

Nazım, Berlin’de hissettiği mutluluğu bir de Paris’te işçi sınıfının yürüyüşünü görünce yaşamış:

Gördüm şükür, gördüm şükür

Bu günü de gördüm, şükür.

Gördüm şükür, bu günü de Paris’te

Aktı Paris,

Asıl Paris

Mavi-mavi,kızıl-kızıl

Aktı Ren-ron-karon-sen

Aktı Paris sular gibi şakır-şakır

Aktı Paris

1958 Mayısının yirmi sekizinde...

1958 yılının 28 Mayısı, Doğuda İlk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 40. Yıldönümüydü. Acaba Nazım’ın bundan haberi var mıydı? Şair, Paris proleteriasının yürüşünden ilham almıştı o gün...

Muhtelif ülkelerde kutlanan uluslararası etkinliklerde Nazım, dünyanın bir çok meşhur yazar, şair, ressam ve siyasetçileri ile tanışıyordu. Pablo Picasso, Jan Pol Sartr, Renato Kuttuzo, Nikolas Gilyen, Piyer Kurtad, Luis Aragon, Jorji Amadu, Pablo Neruda, Viteslav Nezval, İrji Taufer, Aleksandr Fadeyev, İlya Erenburg, Konstantin Simonov onun yeni dostları idi. Gençlik yıllarında arkadaş olduğu, yanlışlıkla öldürüldüğünü zannettiği Çinli şair Emi Syao’yu da yeniden bulmuştu.

Hemingway hakkında “Çok meşhur adam olduğu halde diğer meşhurların arasında bulunmaktan hoşlanırdı” denilir. Nazım’ın da bu yönü vardı: Meşhurlar içinde meşhur olmaktan mutluydu.

Z.Sertel anlatıyor, Viyana’da Şilili şair Pablo Neruda’yla tanıştıklarında, Neruda, Zekeriya Beye:“Nazım’a sahip çıkın” demiş, “Biz, Onun yanında şair bile sayılmayız.”

Nazım’ın ölümüne, en etkileyici şiirlerden birini de Neruda yazdı. Babam bu şiiri görünce şöyle demişti:“Şiirde öyle bir çaresizlik duygusu var ki, sanki Neruda yetim kalmış.” Çok sonraları Vera’nın Ekber’e dediği şu sözleri duydum: “Biz hepimiz Nazım’ın yetimleriyiz.”

Tabi ki, Nazım’ın uluslararası alemdeki dostları, esas itibarıyla solcu sanatçılardı. Önce de belirttiğim gibi Türkiye, tarihe birçok büyük şairler, mimarlar, ressam, alimler, seyyahlar ve siyasi liderler bahşetmiştir ki, XX. Yüzyıl istisna değildir. Ama XX.Yüzyılda dünyanın en çok tanıdığı iki büyük Türk var: Mustafa Kamal Atatürk ve Nazım Hikmet.

Bütün dünya, Atatürk'ü, büyük bir lider olarak –adının yüceliğini bütün devirlerde korumuş - büyük bir devlet adamı, yani Türkiye'nin kurtarıcısı ve kurucusu olarak kabul ediyor ama Nazım Hikmet'in şöhreti, esasen "sol" dünyada ün kazanmıştı yani SSCB'de, Çin'den Arnavutluk'a kadar bütün sosyalist kampa mensup ülkelerde ve Batının önemli sol çevrelerinde. Nazım, bu sosyalist çevrenin dar kalıplarını kırıp daha geniş bir alana çıkmak istiyordu ama bir İtalyan yayımcı da şairin kitabını bu ülkede yayımlamak isterken Nazım'a: "Lütfen, lirik şiirler daha az olsun," diye rica ediyor, "Bizi daha çok devrimci şiirler ilgilendiriyor" diyordu.

Onun piyeslerine ise, Batının solcuları bile ilgi göstermiyorlardı. Paris, New York sahnelerinde de piyesleri değil şiirleri esasında yaratılmış kompozisyonların gösterimi yapıyordu. Nazım buna üzülmüyordu, Fransa, İtalya komünistlerine: "Piyeslerimi bedava veriyorum size" diyordu, "Sahneleyin ve tüm geliri de partinize harcayın." Lakin buna da istekli bulunmuyordu. O, Piyeslerine özel bir duygusallıkla yaklaşırdı. Aklımdadır, bizim evde bir konuşmasında şunu söylemişti: "Benim için -piyes yazmak, şiir yazmaktan kat kat kolaydır."

Moskova'da ve SSCB'nin diğer şehirlerinde onun piyesleri çok sık gösterilirdi. Bazı günler birçok Moskova tiyatrosunda birden farklı eserleri sahnelenirdi. Ama 1920' li yılların devrimci yenilikçi tiyatro estetiği içinde yetişen Nazım, bu kuruluşların hiçbirini beğenmiyordu denilebilir. Molier gibi, Breht gibi kendinin de bir tiyatrosunun olması en büyük arzularındandı. Sovyet sisteminde, bu ulaşılamaz bir arzuydu. "İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu" piyesinden başka, N.Hikmet'in yalnız bir sahne eseri, dünyanın çok muhtelif tiyatrolarında sahnelendi. O da Arif Melikov'un bestelediği "Muhabbet Efsanesi" adlı balesidir. Nazım, bu balenin senayosunu "Ferhat ile Şirin" piyesinden hareketle yazmıştı. Bu balenin dünyaya yayılan şöhreti, Azerbaycan bestekarı Arif Melikov'un yüksek musiki sanatkarlığı, koreograf Yuri Krikoroviç'in üstün yönetimi, balerin Mayya Plisetskaya'nın büyük oyunculuk yeteneği ile ilgiliyse de, bütün bunların temelinde, Nazım Hikmet'in icazkar dramatizasyonu, zengin imgeleri, karakter yaratma becerisi, ilginç konu bulma ve kurgulama mahareti de vardı.

Nazım'ın gençlik yıllarında, Türkiye'deki tiyatro ve sinema hayatı, meşhur Türk rejisör Muhsin Ertuğrul'un adıyla anılıyordu. O da ilginçtir ki, Nazım, 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne gelen M.Ertuğrul'u Meyerhold ile tanıştırmış hatta Lunaçarski'nin yardımıyla onu Meyerhold'un derslerine de götürmüştü. Muhsin Ertuğrul ile Nazım sinema sahasında da birlikte birçok işler yapmışlar. Çok sonraları, onun eserlerinden Türkiye'nin başka bir meşhur sinema rejisörü ve Cann Film Festivalinde "Altın Palmiye" ödülünü alan Yılmaz Güney de yararlanmış.

Sovyetler Birliği'nde ise Nazım'ın eserlerini beyaz perdeye Azerbaycanlı sanatçılar çıkardı. Büyük ümitler vadeden ama ne yazık ki, genç yaşta feci bir kazanın kurbanı olan Ramiz Esgerov "Yaşamak Güzel Şeydir Kardeşim" (Romatika) romanını senayolaştırarak filme çekti.

Hatırlıyorum. Babam, filmi ilk kez izledikten sonra Nazım'a şakayla karışık memnuniyetsizliğini bildirmişti. Babam: "*Nazım, Türkiye'deki hayat, Türkiye köyleri çok tembel ve acınacak halde gösterilmiş...*" dedi. Nazım: "*Şekerim, (Babama çoğu zaman böyle hitap ederdi.) bütün bu viran kulübeleri, harabe evleri Türkiye'de değil, sizin köylerde çekmişler,*" dedi.

Görkemli sinema rejisörümüz Ejder İbrahimov ise Nazım’ın üç eserini sinemaya aktarmıştı. İlya Kurin’le birlikte “Bir Mahelleli İki Oğlan,” Yılmaz Duru ve Türkan Şoray’ın iştiraki ile “Sevdam Benim, Kaderim Benim” (Ferhat ile Şirin piyesinden) ve “Garip Adam.”

Ejder İbrahimov, bir zaman babamın “Pencereme Düşen Işık” adlı şiirini sinema filmi yapmak istiyordu, Bana:-Sinema için bana göre şiirler daha uygun” diyordu ama nedense bu niyetini gerçekleştiremedi.

Sovyet sistemi, Nazım Hikmet’in şöhretinden ve nüfuzundan sadece kendi çıkarları için istifade etmeye çalışırdı. Çin ile ilişkiler bozulduktan sonra Nazım, uluslararası forumlarda Sovyet yönetiminin temsilcisi gibi konuşurdu. Bunda da samimiydi, inandığı ideoloji uğruna böyle davranıyordu. Çünkü o yıllarda Çin yönetimi, SSCB’de artık biraz yumşamış komünist dogmatizminin, en muhafazakar temsilcisi, ideolojik tahammülsüzlüğün en bariz örneği, Çin Stalinizminin son kalıntısı ve son kalesiydi.

Vera anlatıyor: 1962 yılının şubat ayında Nazım, Kahire’ye Asya ve Afrika yazarlarının toplantısına gider. Toplantının açılışında Çin temsilcisi Nazım Hikmet’in delege olarak toplantıda konuşmasına karşı çıkıp: “Türkiye pasportu taşımayan, buraya Rusya pasportuyla gelen bir adam, nasıl Türk edebiyatının temsilcisi olabilir?” der.

Kapitalist Türkiye’nin bazı daireleri ile komünist Çin temsilcisinin yaklaşımları nasıl de birbirine uygun ki, ileri sürdükleri argümanlar, deliller de aynı. Sırf bu ileri sürdüğü argüman ve delile dayanan Çin komünisti, Nazım Hikmet’in temsilciler listesinden çıkarılmasını talep eder.

Bu olaydan sonra salona derin bir sessizlik çöker. Birkaç saniye sonra Nazım, oturduğu yerden kalkıp kürsüye doğru yürür, kürsüye çıkarak rahat, sakin ve gururlu bir şekilde temsilcilerin karşısına dikilir. Bir müddet sessizce insanların gözlerine bakar. Salondaki sessizlik daha da derinleşir ve Nazım konuşmaya başlar: “Öyle zannediyorum ki, Asya ve Afrika yazarları toplantısında, Türkiye’yi temsil etme hakkım var. Çünkü kendi halkının dilinde yazan bir yazarın ülkesinin edebiyatını temsil etme hakkı vardır. Burada bir yazarlar toplantısı yapılıyor, polis toplantısı değil. Ne yazık ki, yurdumda, Türkiye’de, bugün benden büyük bir şair yoktur. Bundan başka sanıyorum ki,bugün bu salondakiler arasında, dünyada en çok tanınan şair de benim.

Şüphesiz Nazım’ın söyledikleri gerçektir. Nazım bu sözleri dedikten sonra salonda bitip tükenmeyen bir gürültü, bir alkış kopar. Nazım konuşmasına devam eder: “Hürmetli dostlarım, isteğim o ki, sadece benim söz hakkımı korumakla kalmayın, sizden rica ediyorum, beni Başkanlık Heyetine de seçiniz. Kabul edenler elini kaldırsın.”

Bütün salon(tabi Çinlilerden başka) el kaldırır, Nazım geçip Başkanlık divanına oturur. Elbette Nazım bu sözleri söylemeye mecbur kalmıştı. Aslında çoğu zaman “Ben şairim” demeye bile çekinirdi: “Bizde, Şarkta, ben şairem demek, kendini övmek gibi bir şeydir,” derdi.

Gerçekten de Nazım içten, doğal ve tevazu sahibi bir insandı. O, büyük bir şöhretin sahibi olduğu halde Mikayıl Refili’ye, aslında yaptığı işlerin “orta” derecede olduğunu, gökkubbe altında sesinin kalmayacağını söylüyordu. Bu fikrinde de samimi idi. Bunu hatta

şaka yollu söylerdi. Vera anlatıyor: “Bir gün kendisini her nedense Dostoyevski zanneden bir deli Nazım’dan para ister. Nazım yeteri kadar para verince dilenci sinirlenir: “Ne bu? Siz Dostoyevski’ye bunu mu reva görüyorsunuz? Nazım cevap verir: “Siz Dostoyevski’siniz, ben ise çok basit bir yazarım.”

Hatırlıyorum. Nazım harici ülkelere, özellikle sosyalist ülkelere seyahatlerinden söz açıldığında, Bulgaristan seyahati hakkında pişmanlık ve esefle konuşurdu. Türkiye’den kaçtıktan sonra Romanya’da kısa süreli kalması istisna sayılırsa Bulgaristan seyahati onun SSCB’den başka bir ülkeye seferiydi. Bulgaristan’da bir milyona yakın Türk yaşıyordu. Kendisini sosyalist ülke sayan Bulgaristan’ın komünist yönetimi, bu Türklere karşı şovenist bir politika uyguluyordu. Sonraları ise bu şovenist politikalar Todor Jivkov hakimiyeti döneminde tam bir faşizme dönüştü: Bulgaristan Türklerinin adlarını, soyadlarını değiştiriyor, milletlerini “Bulgar” diye yazdırıyor, ana dillerinde konuşmalarını yasaklıyorlardı.

Hatırlıyorum Leningrad’da düzenlenen bir uluslararası bir sempozyuma Türk yazarlardan Samim Kocagöz de gelmişti. Onu akşam yemeğine davet ettim. Samim Kocagöz, sol akideleri benimsemiş bir yazar idi ve SSCB’ye de rağbeti vardı. Akşam yemeğinde bana ve Maksud İbrahimbeyov’a: “Ama bir şeyi anlayamıyorum,”dedi, “Enternasyonalizm meselelerine adanmış toplantılar düzenleyen bir ülke olan Sovyetler Birliği, nasıl oluyor da Jivkov’un faşist rejimini destekliyor?” Maksud İbrahimbeyov, ihtiyar yazarı sakinleştirdi: “Benim Nardaran kasabasında bir evim var”dedi, “O kasabanın sakinleri bana çok hürmet ederler. Onlardan rica ettim. Kasabadaki bütün eşeklerinin adını Todor Jivkov koydular. Yüksek sesle Todor Jivkov diye seslenir seslenmez kasabanın bütün eşekleri anırmaya başlıyor.” Maksudun anlattığı, belki de uydurduğu bu olay Samim Kocagöz’e keyif verdi. “Ben bunu Türkiye basınında yazacağım”dedi.

Bütün bunlar Nazım’ın vefatından çok sonraları olmuştu ama Bulgaristan Türklerine komünist rejim tarafından yapılan baskılar, nisbeten yumşak şekilde olsa da, daha o yıllarda başlamıştı. Bu baskılara tahammül edemeyen Bulgaristan Türkler, asırlardan beri yaşadıkları ülkeyi terk edip Türkiye’ye sığındılar.

Bu kitlesel göçün Bulgaristan’ın tarımsal işletmelerine çok pahalıya patlayacağını Bulgar yöneticiler sonradan sonraya anlarlar. Bulgar yöneticiler Türk köylülerinin Bulgaristan’dan göçünü engellemek için Nazım’ın nüfuzundan istifade etmeye çalışırlar. Sosyalist sisteminin mahiyeti hakkında o zamana dek yalnız kitaplardan ve resmi matbuattan malumat alan Nazım, Bulgaristan’daki bu acınacak problemlerin milli değil, sınıfsal bir karakter taşıdığını zanneder. Fakir köylülerin “Muhtarlar” ve “Mollalar” tarafından tahrik edildiklerine inanır. Hatta Bulgaristan Türklerinin yaşadığı köyleri bir bir dolaşarak onları ülkeyi terk etmemeleri için iknaya çalışır. Fakat Türk köylerindeki insanlarla temasları Nazım’ın gözlerini açar, o, bir çok gerçeği idrak eder ve sonra Sofya’da Bulgar yöneticilerle görüştüğünde onlardan açık ve kesin taleplerde bulunur: “Bulgaristan Türklerinin dillerine ve dinlerine saygıyla yaklaşılmalıdır, Türkler için kendi dillerinde okullar açılmalı, Türkçe dersler okutulmalı, Türkçe yayınlar yapılmalı ve radyo programları olmalı, öğretmen kadroları yetiştirilmeli... v s.

Bu taleplerin çoğunu Bulgaristan komünist rejimi hayata geçirmek için adımlar attı. Türkçe mektebler açıldı, kitaplar yayımlandı. Hatırlıyorum Bulgaristan’da Türkçe basılan kitaplar bizim elimize geçince, biz de Azerbaycan’da bu kitapları merakla okurduk. Çünkü o zaman Türkiye’de çıkan kitapların tabi ki, Azerbaycan’a ulaşması mümkün değildi. Bulgaristan Türklerine, hem orta, hem yüksek mekteplerde ders vermek için Azerbaycan’dan öğretmenler ve ilim adamları çağırılmıştı. O zamanlar Bulgaristan’ın ekonomik durumu da

kötüydü. İnsanlar zor durumdaydı ve belki de yegâne tesellilerini bu zorluklar hakkında fıkralar anlatmakta buluyorlardı. Anlatıyorlardı ki, Bulgaristan'da yarı aç yarı tok Türk köylerinin birine giden Azerbaycanlı öğretmen köy halkına "Ben size Bakü'den çok 'salam' getirdim" deyince herkes heyecan ve sevinçle birbirine sormuş:

"Nerededir, ne zaman dağıtacaklar, kime, ne kadar düşecek?" Türkiye Türkçesinde sucuğa "Salam" da diyorlar.

Nazım'ın vefatından birkaç yıl sonra Bulgaristan'da yaşayan Türklerden yazar ve bilim adamı Rıza Mollov karısıyla birlikte Bakü'ye, babamgile gelmişti. Babamgil Bakü'de değildi, onları ben karşıladım. Bulgaristan'da Türklere karşı amansız takipler yeniden başlamıştı ve Rıza Mollov karısını ve çocuğunu da alarak ülkeyi terketmeye mecbur kalmıştı. Rıza Mollov Komünist idi ve Türkiye'ye gidemezdi. Sovyetler Birliği ise bu "Eski dostunu" tam bir bigânelikle karşılamıştı. Dünya başına dar olmuş, hiçbir ülkeye gidememiş, sonunda Azerbaycan'a sığınmıştı. Ama Azerbaycan'da da bu aileye sahip çıkan olmadı. Bütün hayatını ilme, edebiyata adanmış olan bir insanın ailesi, karısı, çocuğu yanında başı önünde gezmesini, bu kadar zavallı, aciz hale düşmesini, bu kadar ümitsizliğe kapılmasını hiç unutmuyorum. İmkânım dahilinde onlara maddi yardımda bulundum. Teşekkür ettiler. Rıza Mollov'u ondan sonra hiç görmedim. Sonra vefat ettiğini duydum. Karısı Mefkure Hanım ise şimdi Fransa'da yaşıyor. O da şairdir. "Bin Beş Yüz Yılın Oğuz Şiiri" adıyla hazırladığım antolojiye onun da birçok şiirini dâhil etmiştim. Şiirlerinden biri beni çok duğulandırdı. Bu şiir, onun doğduğu, yaşadığı ülkeyi ebediyen terketmek zorunda kaldığı anın hemen öncesinde hissettiği acılarla ilgilidir.

*"Okundu teskeremiz
Fetva verildi
Yolculuk var
Başka diyarlara...
Uyandım sabaha karşı
Düşündüm kara-kara."*

Genellikle, zamanında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Balkan ülkelerinde yaşayan Türklerin tarihi akıbeti büyük acı ve felaketlerle doludur. Çekilip gitmiş bir koca Okyanustan- Osmanlı İmparatorluğundan- sonra Balkanlarda küçük küçük adacıklar şeklinde kalan Türk topluluklarının akıbeti, Makedonya ve Kosova şairlerinin karamsar ruhlu şiirlerinde ifadesini bulmuştur. Bugün ateşler içinde yanan Kosova, dünyanın dikkat merkezindedir. Esasen Arnavutlar, kısmen de Sırp'ların meskunlaştığı Kosova'da eskiden beri Türkler de yaşıyor. Kosovalı Türk şairi Altay Receboğlu bir şiirinde şöyle sesleniyor:

*"Babalarımızın kanı dökülmüş topr
Vatanımız değil
Dilimizin vatanında yabancıyız,
Balkanlıyız, Rumeliliyiz biz..."*

Bir diğer Kosovalı Türk şair, -sonraları İstanbul'da bir toplantıda şahsen tanımış olduğum- Nimetullah Hafız'ın bu konuda derinleşen bir şiirini de Oğuz Şiiri antolojisine dâhil etmiştim. Bu şiir de beni çok etkiler:

*"Belgrat'ta
Bir "Çar körpüsü" kahvehanesi
İçine savaş korkusu sinmiş,
Çar devirlerinden kalma."*

*Ortasında bir soba
Yanında eski sandık
İçinde geçmişlerin külleri:
Tarihten kalma.*

*Duvarlarında birkaç resim
Resimlerde bir körpü, bir gemi
İçlerine eşyalar dizilmiş
Yolcuların yaşamlarından kalma.*

*Kenarda birkaç masa
Çevresinde yaşlılar oturmuş
Ellerinde çatlak, leke-leke kadehler
Kederlerinden kalma.*

*Belgrat'ta
Bir «Çar körpüsü» kahvehanesi
İçinde bir de ben varım-
Babalarımın kalma."*

Galiba yine asıl amacımdan uzaklaştım. Nazım Hikmet hakkında anlattıklarımın dönerek demek istiyorum ki, şair Bulgaristan'daki propaganda kampanyasına katıldığından dolayı çok pişman olmuştu. Çünkü Bulgar yönetimi, Nazım'a verdiği vaatlere sadık kalmadı ve kısa süre sonra, eskisinden daha şiddetli şekilde Türklere karşı şovenist politikalarını devam ettirmeye başladı. Ömrü boyunca, özellikle de hayatının son yıllarında çektiği bin bir manevi ıstırap içinde, bu Bulgaristan meselesi de onun içine dert olmuştu. Bu konuda içi yanarak konuşurdu...

1956 yılından sonra sınırlı da olsa kapitalist ülkelere gidilip gelinmeye başlandı ve Nazım'ın Batı Avrupa ülkelerine seferleri de sanki onun gözünü açıyor, dünyaya başka bir gözle bakmasına neden oluyordu.

Fransa seferinden sonra Bakü'ye gelişini hatırlıyorum. Paris'ten hayranlıkla bahsediyordu. Babam şaka ile sordu: İyi de Nazım, kapitalizm çökmüyor mu? Nazım: "Çöküyor şekerim, çöküyor ama öyle tatlı çöküyor ki..." dedi ve neşeyle güldü. Kahkahası hâlâ kulaklarımdadır.

Avusturya'ya, İsveç'e, Finlandiya'ya ve diğer ülkelere yaptığı seferlerde, bu ülkelerdeki ahalinin, dolayısıyla işçi sınıfının nasıl zengin ve refah içinde yaşadığını görmüştü. Babama: "Canım, bizim kurmak arzusunda olduğumuz eşitlik toplumunu bunlar kurmuşlar..." diyordu. Nazım'ın ömrü vefa etse, o yüz yaşına gelseydi. Zayıf bir ihtimal, olamazdı bu ama inanılmaz bir mucize gerçekleşse, Nazım bu günleri görseydi ve başka bir mucize daha olsa, vatanına dönebilseydi, elbette memleketini de tanıyamazdı. Çağdaş Türkiye'nin bu, bütün sahalarda kalkınmasına, dolayısıyla Türkiye'nin dünyaya açılmasına ve inkişafına çok sevinirdi, bundan gurur duyardı ve belki de fikirlerini yeniden müzakere ederdi. Türkiyemizin bu inkişafında, gelişmesinde, değişmesinde – en azından ictimai ve estetik şuurunun ilerlemesinde Nazım Hikmet'in payı da inkâr edilemez. Bununla şunu demek istiyorum. Günümüz Türkiye'si sorunsuz, problemsiz bir ülkedir. Türkiye'nin elbette çok

ağır problemleri var, hangi memlekette bu sorunlar yok ki... İşsizlik de var, enflasyon da var, yolsuzluk da.. Atatürk ideallerine karşı eğilimler de var, siyasi çekişmeler de var ve halkın refah seviyesi de arzu edilen seviyeye henüz çıkmamış. Kırsal kesimlerde çok zor şartlarda yaşayan köylerin sayısı da az değil. Üstelik milli, etnik problemleri, Kıbrıs meselesini, komşu devletlerle ilişkilerini, azgın Ermeni iddialarını söylemiyorum. Ama elbette XXI. Asrın Türkiye'si, Nazım Hikmet'in yarım asır önce terkettiği Türkiye değil. Türkiye, günbe gün dünyanın lider ülkeleri seviyesine yükselen bir ülkedir. Yarım asır önce, batının ihtişamlı sosyal hayatını gördükten sonra -bu ihtişamın gerisinde ciddi problemler de az değildi, bu gün de yeteri kadar vardır- Sovyetler Birliği'nin sadece esas itibarıyla değil zahiren de böyle sönük, tek renkli hayat tarzı Nazım'ı da artık sıkıyordu. Önemli bir derdi Sovyet gerçekliğiyle ilgili hayal kırıklığıysa da daha büyük bir derdi de vatan hasreti idi.

*Memleketim, memleketim, memleketim,
Ne kasketim kaldı senin ora işi
Ne yollarını taşımış ayakkabım,
Son mintanın da sırtında paralandı çoktan,
Şile bezindendi.
Sen şimdi yalnız saçımın akında,
Enfarktında yüreğimin,
Alnımın çizgilerindesin memleketim,
Memleketim,
Memleketim...*

Vera'ya şöyle dermiş: "Benimle halkım arasında bir çay değil, bir göl değil, hatta bir deniz değil, Kuzey Buz Okyanusu duruyor. Altmış yıllık ömrümde neler gelip geçmedi ki başımdan. En ümitsiz vaziyetleri böyle göğüsleyebildim. Çünkü çok, çok, çok seviyordum yaşamayı ama şimdi ölmek istiyorum."

*Çok yorgunum, beni bekleme kaptan
Sefer defterini başkası yazsın
Çınarlı, kubbeli, mavi bir liman
Beni o limana çıkaramazsın.*

Bu hasret şiirlerinden dolayı Türkiye Komünist Partisi Nazım'ı uyarmak istemiş. Bu olayı bize anlatırken Türkiye Komünist Partisine okkalı bir iki küfür sallamıştı. Çok ilginçtir ki: Moskova'nın sadakasıyla dolanan, SovİKP'nin koltuğuna kısılmış ufacık bir partinin hiç bir gücü, salahiyeti, iktidarı yoktu. Ne Türkiye'de, ne de dünyanın herhangi bir yerinde hiçbir şey yapmaya kadir olamayan Türkiye Komünist Partisi, bu durumuna rağmen böyle sanat meselelerine dahi burnunu sokup, edebiyatın ruhu hakkında direktifler veriyor. Nazım gibi dev bir şair, bu cücelerin nezaretinde, bunların tavsiyesi ya da yol göstermesiyle mi şiirler yazacaktı? Komünistlerin daha iktidara gelmeden önce de fikir çeşitliliğini, farklı düşünceleri hazmedemediğine Türkiye'de de, diğer kapitalist ülkelerde de şahit oldum. Lenin: "Edebiyat tek partili olmalıdır" fikrini, iktidara gelmeden çok çok önceleri beyan etmemiş miydi?

1975 Yılı'nın Mayıs'ında SSCB Yazarlar Birliği heyeti ile Türkiye'ye gitmiştim. Küçük heyetimizin başkanı Konstantin Simonov idi. Tabi ki, Simonov gibi Türkiye'de de tanınan, Türkiye'de bir hayli kitabı yayımlanan bir yazara, basın da yazarlarda da büyük ilgi gösteriyorlardı. Haldun Taner, Yaşar Kemal, Rıfat Ilgaz, Fakir Baykurt, İlhan Selçuk, Bekir Yıldız, Adnan Özyalçınar, Simonov'un kitaplarını yayımlayan Oğuz Akkan, daha önce Moskova'dan tanıdığım, Bakü'de de misafirimiz olan yetenekli şair dostum Ataol Behramoğlu ve diğerleri ile görüşüyorduk. Simonov'un başına toplanan bu yazarların hepsi

"solcu" idi. Bu benim Türkiye'ye uzun süreli – on günlük – ilk seferim idi ve bu seferde Türkiye'yi sadece "sol cepheden" görebildim. Sonraki yıllarda ve sonraki seferlerimde Türk toplumunu her cepheden görebildim.

O ilk seferimde "solcu kesime mensup olan bir arkadaştan rica ettim: "Bana, hiç olmazsa bir iki tane "sağ görüşlü" dergi al, bakayım onlar ne yazıyor.? "Ötüken" ve "Töre" dergilerini aldı. Dergilerin birinde, bizim meşhur mugannimiz Zeyneb Hanlarova Hanımın - üstünden ırak olsun- ölümüne ait bir şiir yayımlanmıştı. O zaman Türkiye'de Zeyneb Hanımın bir kaseti de çıkmıştı. Herhalde bu, onun ilk kasetiydi. Kaseti Bakü'de Zeyneb Hanıma hediye ettim ve "Ölümüne" hasrolmuş şiirden bahsettim. "Zeynebim" adlı şiirin ithaf kısmı şöyleydi:

Türk'üm, Türkçüyüm dediği için Moskoflar tarafından şehit edilen Zeyneb Hanlar'ın aziz ruhuna.

O Şiirden bazı bendler:

*"Başım Ağrı gibi her an sislidir
Gönlüm Türklük sevgisiyle süslüdür
Aras'ın döktüğü gözüm yaşıdır.
Zeynebim! Bu türkün son savaşıdır
Gönlümü dağladı acın,Zeyneb'im!
Şehitlik başında tacın Zeyneb'im!
Bin dert sürüsüyle dertli çobanım,
Moskof seni vurdu yandı bu canım,
Keşke aparıp da göndermeseydim
Dönüşünde: «Bacım!Getme!» deseydim.
Gönlüme bir hüznün verdin, Zeyneb'im!
En büyük rütbeye erdin Zeyneb'im!"*

(Sadece bu son satılar hakikattir: İşte bu şiir yazıldığı zaman Zeyneb Hanlarova, SSCB Halk Sanatçısı unvanını almış ve milletvekili olmuştu)

*"Seni öldürenin bağrın sökeyim,
Kabrine varıp da reyhan dikeyim,
Ses vermiyor artık sazın Zeyneb'im
Bahtımdan da kara yazın Zeyneb'im!
O bülbül dillerin artık söylemez.
Felek gel de bundan böyle,başım ez!
Tanrı seni sevmiş,sevib aparmış,
Moskof can evimden bir şey koparmış
Azatlık gelmesi yakın Zeyneb'im!
Hele bir başlasın akın Zeyneb'im!"*

Evet, "sağ görüşlü" dergilerden de, sağdaki edebiyat anlayışlarından da az çok haberdar oldum. Ama burda üstünde durmak istediğim amaç farklıdır. O dergileri arkadaşım İstabil'un Çağaloğlu semtinden almıştık. Burası esasen basın yayın işlerinin yoğun olduğu bir semttir. O zaman İstanbul'un esas gazete ve dergilerinin çoğu buraya yerleşmişti. Onu da deyim ki, bu semtte gezip-dolaşan basın yayın işlerinde çalışanların büyük kısmı "solcular" idi. Elimde "Töre" ve "Ötüken" dergileri ile Çağaloğlu'nu gezerken arkadaşım birden uzaktan gelen birini görüp heyecan ve aceleyle: "Sakla o dergileri" dedi, "Elimizde görmesinler."

Arkadaşım, tabi ki, elimdeki bu dergileri solcuların göreceğinden çekiniyordu. Düşündüm. Şimdi özgür bir ülkede herhangi bir yayın organını açıktan elinde tutmak kimin şüphesini çekecekti, acaba böyleleri iktidara gelse neler olacaktı.? (Şimdi Türkiye'nin içtimai muhitini daha yakından tanıdığım için sağcıların da iktidara geldiğinde, benzer şekilde muhalif fikirlere tahammülsüzlüğün hüküm süreceğini biliyorum) Türkiye'ye o seferimde İstanbul'da Sovyet konsolosluğunda kabul edildiğimizde Cumhuriyet gazetesinin çok genç, daha yeni yetme mahabiri bana yaklaştı, hangi eser üzerinde çalıştığımı merak etti:

"Dede Korkut senaryosu yazıyorum" dedim. Gözleri fal taşı gibi açıldı:

"Bir Sovyet yazarı Dede Korkut konusunda nasıl eser yazar? Dedi, O an ben de şaşırdım: "Niye ki?"

"Dede Korkut faşistlerin ilgilendiği bir eser."

Bunu Yaşar Kemal'e söylediğimde: "Halt ediyorlar,"dedi. Bu uzak, yarı komik, yarı acı hatıraları buraya almamın sebebi, bazı aşırı solcuların (tabi ki, hem de aşırı sağcıların) ne kadar dar düşünceli, zevksiz, anlayışsız olduklarını ifade etmek içindir. Elbette ki, Nazım böyle dar düşüncelerden yer ile gök kadar uzak bir insan idi. Z.Sertel'e: "Ben dünyanın en hür komünistiyim" dermiş "İstediyimi, düşündüğümü özgürce söylüyorum." Zekeriya Bey ilave ediyor: "Ama bu onun tesellisiydi. Partinin çizdiği ideoloji çizgisinden dışarı çıkamayacağını o da bilirdi." Sertel şunu da yazıyor: "Nazım Türkiye Komünist Partisinin başında olanlar hakkında:"Varlıkları beş para etmez" derdi."

Nazım idealist komünist idi ama her zaman üyesi olduğu teşkilatla münakaşa edermiş. Daha 1930'lu yıllarda onu Türkiye Komünist Partisinden ihraç etmişler. Partinin "Orak-Çekiç" gazetesinde onu, "TKP'den kovulmuş hain" olarak adlandırırlar. Zavallı Nazım'ı kimler hain olarak adlandırmadı ki? Faşistler de, komünistler de, Türkiye hükümeti de...Sovyet Komünist Partisinin Merkezi Komitesinde de ona şüpheyile yaklaşıyorlardı. Bu sonuncu meselenin bir çok sebepleri vardı. Nazım'ın bağımsızlığı, dikbaşlılığı, inandığı meselerde "akına-karasına" bakmadan fikrini açık ifade etmesi bir yana başka sebepler de vardı. 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne geldikten sonra Nazım Hikmet, burada faaliyet gösteren TKP liderliğine rakip olabilirdi. Söz bu şahıstan açılmışken, Z.Sertel kitabının ilk bölümlerinde Nazım'ın şöhretini kıskanan bu adamın (bu adam da şairlik iddiasında imiş) adını anmıyor, sadece onun Sovyetler Birliği'nde Stalin baskılarından kurtulan yegâne Türk komünisti olduğunu söylüyor. Kitabın sonraki bölümlerinde ise bu adamın kim olduğunu söylüyor: Üstüngel, İsmail Bilen, Laz İsmail, Marat... aynı adam birçok isme sahip. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XIX. Kurultayında, Azerbaycan'ın o zamanki Komünist Parti lideri Mir Cefer Bağırov ona: "Üstüngel misin, Altıngel misin nesin, bizim oralara niye gelmiyorsun" demiş.

Babamlar onu görmüştüler. Anem: "Canavara benziyor" derdi. Enver Memmedhanlı da görmüş Üstüngel'i, onun da izlenimleri müspet değildi. Onlar Moskova'da Nazım'ın evinde görüşmüşler, Üstüngel, Enver Memmedhanlı ile Mehdi Hüseyin'in Azerbaycanlı yazarlar olduğunu anlayınca: "Sizlerin yazdıklarını okuyamıyorum" demiş, "Bu kiril alfabesine neden geçtiniz? Enver de: "Bunu, sizin Stalin'e sorun" demiş. Tuhaftır ki, ömrünün çoğunu Moskova'da geçiren bu adam, Azerbaycan yazarlarının kiril alfabesiyle yazdıklarını okumakta güya güçlük çekiyormuş.

Enver'in Stalin'i hatırlatmasının sebebi şu imiş ki, o mecliste Stalin'den de söz açılmış, Stalin ile ilgili tartışmalar yapılmış. Yeri gelmişken Vera'nın hatıralarında yazdığı bir meseleyi de anlatmak istiyorum. Vera yazıyor: "Evlerindeki o toplantıda Nazım, Mehdi

Hüseyin ile de tartışmış, Mehdi'nin Stalin'i bazı konularda haklı göstermeye çalışması Nazım'ı çok öfkelenmiştir. Sonra Vera'ya :

"Mehdi'ye sadece Stalin meselesinden dolayı kızmadım" demiş "O "posta pulları" için de kızdım, kırıldım, incindim.."

Mesele şudur: O toplantıdan bir süre önce Mehdi Hüseyin, Sovyet Parlamenterler heyetiyle Türkiye'ye gitmiş ve gitmeden önce Nazım'a: "Nazım, sana vatanından ne getireyim?" diye sormuş. Nazım: "Posta pulları getir kardeşim, hem pahalı bir şey değil hem de böylece Türkiye'yi görmüş olurum" demiş.

İşte Mehdi Hüseyin, o Türkiye ziyaretinden Nazım'ın evindeki bahsedilen toplantıya katılır. Vera'nın yazdığına göre Nazım, Mehdi Hüseyin'in başında pervane gibi dolanıyor: "Anlat kardeşim, ne var, ne yok oralarda? Neler gördün, nerelere gittin, kimlerle görüştün?" diyor. Mehdi: "Vatanın çok güzel bir ülkedir Nazım" deyip getirdiği rengarenk posta pullarını masanın üstüne diziyor. Nazım pulların birini bırakıp diğerini alıyor, pullara bakmaya doyamıyor. Mehdi'yi kucaklayıp: "Sağ ol kardeşim, istediğim şeyi getirdin, unutmadın" deyince Mehdi, birden masaya yaklaşp bütün pulları birden desteleyerek cebine koyuyor ve: "Bağışla, Nazım" diyor, "Hepsini sana veremem, Bakü'nün yarısı dostlarım, arkadaşlarımdır, Türkiye'den getirdiklerimden hepsine bir şeyler vermeliyim. Bu pulları paylaşacağım, istersen bir tanesini de sen al." "Hayır, sağ ol, Mehdi, istemem" diyor Nazım.

Vera'nın hatıralarında yer alan bu sayfalar bana inandırıcı gelmiyor. Evvela Mehdi hasis bir insan değildi hatta biraz sonra yazacağım gibi Nazım'a borç da vermişti. Hem de "posta pulu" çok pahalı bir şey değil ki Nazım'dan esirgesin. Mehdi'nin Nazım'a karşı böyle kaba, nezaketsiz davranmış olabileceğine inanamıyorum. Böyle bir hadise olmuşsa bunu mutlaka o meclise iştirak eden Enver de duyardı. Enver, o meclisin birçok ayrıntısını bana anlattığı halde bu konuda hiçbir şey dememişti. Nazım'ın, sonraki yıllarda da birçok Azerbaycan yazarıyla olduğu gibi Mehdi ile de münasebetleri dostça idi. Bu konuda Mehdi Hüseyin'in kızı Ziver Hanım, Nazım ile ilgili yazısında, büyük şairin babasına ve ailesine ne kadar yakın olduğunu, nasıl sıcak duygular baslediğini anlatır. Şunu da ilave etmek isterim ki, Nazım'ın da kaydetdiği gibi(bu gerçek olabilir) Hüseyin Mehdi'nin dünya görüşünde mevcut olan bazı muhafazakar unsurlar, yazarın Türkiye seferinden sonra hayli değişikliğe uğramıştı. Moskova'da okuduğum yıllarda, birgün Mehdi Hüseyin'in "Moskova" otelindeki odasında uzun-uzadıya sohbet ettik. Benim, önceki konuşmalarından, makale ve yazılarından tanıdığım yazar çok farklı açılardan bakıyor, daha ilerici ve çağdaş düşüncelerle konuşuyordu.

Nazım, Sovyetler Birliği'nde tohumluk gibi saklanmış yegâne Türk komünistine Moskova'da önceleri rağbet etmiş çünkü daha önceden Türkiye'den tanışmış hatta birlikte hapiste yatmışlar. Üstelik zindanda soğuktan donmamak için birbirlerine sarılıp yatarlarmış. Nazım'ın Laz İsmail'e ithaf edilmiş bir şiiri de var. Laz İsmail, Moskova'da Nazım'ın evinin daimi misafirlerindenmiş. Ama sonunda, Marat'ın(Laz İsmail'in diğer adı) onun aleyhine çalıştığını, SovİKP Merkezi Komitesine, Nazım hakkında sadece menfi malûmatlar verdiğini öğrenmiş Nazım. Bu yakışıksız işte, Üstüngel'in(laz İsmail'in bir diğer adı) hayrına yalnız şunu demek gerekir ki, ihbar edeceği şeyleri Nazım'a da söylemiş.

Her hâlde Nazım bunları bir korkutma, yahut kaba bir şaka gibi kabul edermiş. Yıllar boyu yanında olan bir adamın, cidden böyle bir hareket yapacağına, şair safkalpliliği ile

inanamıyormuş. Ama bunun şaka olmadığını anlamış. Üstüngel’in(Laz İsmail) ihbarıyla Merkezi Komitede, Nazım’ı aşk maceralarından dolayı uyarmışlar: “Siz Türkiye komünistlerinin bayrağınız –sözlerine şair: “Bayrak bir parça bezdir, ben ise canlı insanım” cevabını vermiş.

Ben bu adamı -Marat, Üstüngel, Laz İsmail’i- ne görmüştüm, ne tanıyordum. Küçük bir kitapçığını okumuştum ve aklımda kalan ufak bir detaydan, onun nasıl bir adam olduğunu zihnimde az çok belirginleştirmiştim. Bu kitapçıkta Üstüngel, Türkiye’de hapiste yatarken, en büyük arzusunun “İvan Susanin” operasını dinlemek olduğunu yazıyordu. İnanan taşla dönsün! Müzik sanatkarlarının bile içinde böyle bir arzu olamaz. Üstelik de Türkiye hapishanesinde... Klinkan’ın “İvan Susanin” operasının asıl adı, -Kendi hayatını Çar yoluna kurban vermek anlamında- “Jizn za tsarya”dır. Acaba bir zaman kalbinde böyle ulaşılmaz bir arzusu olan komünist Üstüngel, bunu biliyor muydu?

Nazım’a hasrolunmuş bu kitapta, bu adama hiç de layık olmadığı kadar yer vermemin sebebi şudur ki büyük şairin Sovyetler Birliği’ndeki hayatında, uzun yıllar Nazım’ı adım, adım izlemiş, onun bir gölgesi olmuş. Z.Sertel onu, işte böyle: “Gölge adam” diye adlandırıyor. Vera ise, “Üstüngel’in, Nazım’ın şöhretini hep kıskandığı ve bunun da açığa çıktığı için “Salyeri kompleksine” kapılan küçük bir adam olduğunu,” söylüyor ve devam ediyor: “Sovyet Komünistleri Kurultayına, Nazım’ın misafir sıfatıyla bile çağrılmaması için elinden geleni yapmıştı bu adam. Nazım, bu adamın yıllar boyu gizli gizli kendisine ihanet ettiğini öğrenince büyük acılar çekti.”

Üstüngel gibi komünistlerden farklı olarak Nazım’ın partiden hiçbir isteği yoktu. Bu yüzden de kitapları otuz kırk dilde yayımlanmış, piyesleri, tiyatro sahnelerinden düşmeyen Nazım Hikmet, ömrü boyunca hiçbir servet toplayamamıştı. Hatta otomobil almak istediğinde Azerbaycanlı yazar dostlarından borç istemişti. Z.Sertel: “Azerbaycanlı dostları ona para gönderdiler” diye yazıyor. Vera ise, kitabında, bu konuyla ilgili daha detaylı bilgiler verir, Nazım’ın 1960 yılında “Volga” marka bir otomobil almak için Azerbaycan’a gönderdiği mektuptan alıntı yapar: “Üç kardeşimden, Süleyman Rüstem’den, Mehdi Hüseyin’den ve Resul Rıza’dan otomobil alabilmem için borç para vermelerini rica ediyorum. Borcumu ödemedem olmeceğimi vaad ediyorum. Sizin Nazım.” Her üçü de Nazım’a para göndermişler.

Vera hatıralarında Nazım’ın başka bir mektubunu da alır kitabına:

“SovİKP MK’ya, Hürmetli yoldaşlar;

Bu günlerde Tankanika’ya uçuyorum. İçime doğdu ki, belki geriye dönemeyebilirim. Kendim için hiçbir zaman hiçbir şey istemedim. Ama şimdi sizden bir ricam olacak. İki yakınım var: Karım Vera Tulyakova ve oğlum Memet. Para biriktirmemişim, telif ücretlerim de onlara uzun müddete yetmez. Benim ölümümle onların parasız kalacaklarını düşününce beni korku basıyor. Karımın ve oğlumun geçimini temin edecek bir yol bulmanızı çok rica ediyorum. Hayatım boyunca askeri olduğum partinin yardımına ve desteğine güvenmeye hakkım olduğunu düşünüyorum. Nazım Hikmet.”

Belki Memet’i TKP’ye emanet etmesi de bununla ilgiliydi ama bu partinin imkânlarına ve ilişkilerine güvenmediği için daha nüfuzlu ve imkanları daha bol olan Sovyet Komünist Partisine müracaat etmişti. Bu mektub bana Mayakovski’nin, intiharı öncesinde yazdığı mektubu hatırlattı. Mayakovski de Partiden ve hükumetten tek bir şey istiyordu: Ailesine, yakınlarına ilgi gösterilmesini rica ediyordu.

Vera, Nazım'la Paris'teyken, Pablo Neruda'yla birlikte, Luis Aragon'un saray gibi evine misafir olmalarından bahsediyor. Aragon'un karısı Rus Yahudisi, -sonralar- Fransız yazarı olarak ünlenen- Elza Triole, Mayakovski'nin sevgilisi Liliya Brik'in öz bacasıdır. Mayakovski son mektubunda, yakınları arasında Lilya Brik'in de adını anıyor.

Vera'nın yazdığına göre, Aragon ve Triole'nin debdebeli yaşayış tarzı Nazım'ı şaşırtır. Çok bilmiş Pablo Neruda, bu konuda daha açık konuşur:

"Peki, bu lüks evin bütün masraflarını kim ödüyor, biliyormusun Nazım? Fransa Komünist Partisi."

Elza'nın kaprisleridir:

"Aragon partinin fahri üyesidir, zahmet buyurup ödesinler," der Elza. Neruda tamamlar sözünü:

"Biz öyle değiliz Nazım, partimizin sıradan üyeleri, hiçbir isteğimiz de yoktur."

*"Sensiz Paris gülüm
bir havai fişeği
Bir kuru gürültü
Kederli bir ırmak
Yıktı mahvetti beni
Paris'te durup dinlenmeden gülüm
seni çağırmak..."*

Bu şiir 1958 yılında yazılmış, "Sensiz Paris, gülüm" derken eşi Münevver Hanıma seslenir, durup dinlenmeden onu çağırır. Henüz Vera'dan: Son eşi, son aşkı olacak kadından haberi yoktur. Sonraları, bu son aşk, son aldaniş, son hasret Nazım'ı başka bir dünyaya götürecektir ama memleket hasretini dindirmeyecektir.

*Kimi insan otların
Kimi insan balıkların çeşidini bilir
Ben ayrılıkların
Kimi insan ezbere sayarken yıldızların adını
Ben hasretin"*

Bir hasret şiiri daha var Nazım'ın, Bulgarsitan'da, Varna'da yazmış:

*Burda yeşil biber acıdan acı,
Acıdan da acı burda türküler.
Bana de böylesi gerek
of, of...
böylesi gerek.
Yanıp tutuştum, of, of...
yanıp tutuştu yürek*

Bu satırları okuyunca bizim mühacir şair Elmas Yıldırım'ın bir şiirini hatırladım:

*"Nerde beni gül koynunda doğuran
Hamurumu göz yaşıyla yoğuran
Beşiğimde "layla balam" çağıran,
Azerbaycan, benim bahtsız anam, oy..."*

Nice bir yıl hasretine yanam, oy?

*Gönlüme, tek Kâbe yaptım seni ben
Sensiz nedim gurbet elde günü ben
Sensiz nedim Allah'ı ben, dini ben
Azerbaycan, benim tacım, tahtım oy...
Uyanmaz mı kör olası bahtım oy?"*

Şiirlerin biçimi, şekli, vezni farklı farklıdır. Şairlerin akideleri, talihleri, muhaceret sebepleri bambaşkadır. Ancak Nazım'ın "of'u" da, Elmas Yıldırım'ın "Oy'u" da aynı vatan hasretinin acıdan da acı feryadı, "Kör olası" bahtın feryadıdır. Bazen düşünüyorum. "İster o zamanki Sovyet rejimi, ister o zamanki Tükiye rejimi birbirine düşman olsalar da, farklı yönetim tarzlarına sahip olsalar da, insanlara davranışlarında nasıl da birbirine benzer usullerden istifade ediyorlar. Günahkar saydıkları insanın sadece kendisini değil bütün ailesini de cezalandırıyorlar, binbir azap ve eziyete düşürüyorlardı. Nazım Hikmet ise XX. Asrın belki de yegâne büyük şairi idi ki, her iki rejimin: "Sosyalist" yönetimin de, Demokratik" yönetimin de her yüzünü görmüş, meşakkatlerini çekmiş, terk-i vatan olmuştu.

Bana büyük şairlerden Nobel ödüllü Brodski'yi hatırlatabilirler: Brodski de Sovyetler Birliği'nde kısa bir müddet, uzak Kuzey köyünde yaşamağa mahkum edilmişti. Bu sürgün de sayılmazdı: Kruşçev devriydi. Brodski, Amerika'ya göçtükten sonra rahat yaşadı, istediğini yazdı, yazdıkları da yayımlandı. Nobel ödülü de aldı. Vatana dönmese de en azından dönme imkânı vardı.

Soljenitsin? Birincisi o şair değil, yazar, siyasi yazılar yazdı. İkincisi, Soljenitsin Sovyetler Birliği'nde, elbette Nazım'ın çektiği azaplardan kat-kat fazla işkencelere dayandı ama doğduğu torpaktan zorla kopartılıp Batıya sürüldükten sonra orada Firavun gibi yaşadı, Nobel ödülü gibi maddi imkanlardan da istifade ederek yazılması gerekli kitapları yazdı ve yayımladı. Fonlar oluşturdu, yapmayı istediği sosyal faaliyetlerle meşgul oldu, faaliyetlerinin semeresini de gördü: Totaliter rejimler tarumar edildi ve nihayet Aleksandr İsayeviç vatanına da dönebildi. Zavallı Nazım ise, ne Türkiye'de bir gün gördü, ne Sovyetler Birliği'nde. Son ümitleri XX. Kurultaydan sonra her şeyin değişeceği inancıydı ve Stalin'i böyle ifşa eden Kruşçev'in tamamen yeni bir yönetim anlayışı getireceği idi. XX. Kurultaydan sonra, "Öyle de inanmışım ki ona, aldattı beni" diyordu, "Ama ben de yanıliyorum, ne için her şey yine tek bir adama bağlı olsun. Ben Kruşçev ile aynı bedii estetik zevke malik değilim. Onun istediği gibi yazamam. Bunun için de -ne ise- yazmalıyım. Lenin Mayakovski'nin şiirlerini anlamadığını söylemişti ama onu yasaklamamıştı ki..."

Hâlâ Lenin'i örnek gösteriyordu zavallı Nazım.

1950'li yılların ikinci yarısında, Sovyet hayatında elbette bazı müspet değişiklikler olmuştu. Dünya ile SSCB arasına çekilmiş "Demirperde" kalkmasa da, yırtılıp parçalanmıştı. Dış ülkelere geliş gidiş imkânları artmış, ideolojik baskı ve sansür biraz yumşamış ve batı basınında –sadece sol gazetler de olsa- yazma imkânı doğmuştu. Nazım da bütün bu iyileşmeleri nazara alarak Sovyet gazetelerinde yayımlayamadığı yazılarını Fransa ve İtalya da komünist basın yayın organlarında neşrettiriyordu. Sovyet yazar Erenburg bir eserinin adıyla ortaya attığı "Ottopel"(Buzların erimesi) kavramından dünya basınında da o devrin Sovyet hayatını açıklamak için genişçe istifade olundu.

1956 yılından başlayan ve özellikle 60’ lı yılların öncesinde en yüksek seviyesine ulaşan bu nisbi yaratıcılık serbestliği, Sovyet edebiyatında, sanatında bir çok cesur ve yüksek bedii seviyeli eserlerin doğmasına imkân sağladı. Rus edebiyatında, bir dizi sosyalist bloka mensup cumhuriyetlerin edebiyatlarında, o cümleden Azerbaycan’da “altmışıncılar” olarak ün kazanan edebi neslin yetişmesi için uygun şartlar oluştu, edebiyatta ciddi yenileşmelerin temelleri atıldı. Tabi ki, bu yenileşmenin oluşumunda, sadece edebiyata -60’lı yıllar öncesinde 60’lı yıllarda- gelen yazarlar değil daha evvelki nesillerin en ilerici, özgür düşünceli, namuslu şairleri, yazarları, drama yazarları da büyük rol oynadılar.

Uzun yıllar kapalı bir toplumda yalnız ideolojik cihetten tanzim olunmuş duyguların ifadesi esas yer tutmuş ise, yeni devrin lirik, coşkulu poetikasında ve psikolojik nesrinde, insani hislerin -muhabbetin, hasretin, yalnızlığın, basit insanların yaşayışlarının, kötü talihli bahtsız insanların, esas konular olması ve bu konuların- öne çıkarılması- açıktan açığa bir itiraz edebiyatı idi. Geçen devrin “Sosyalist Realizmi” olarak adlandırılan kodlara, sisteme, hoş gösterme anlayışına, slogancılığına, mutlak iyi ve yapay Sovyet insanı imgesine, her eserde mutlak iyimser duruma karşı itiraz idi ve belki de kısmen de olsa, belli imkanlar çerçevesinde Sovyet ideolojisinin dar kalıplarına; neredeyse Sovyet sisteminin özüne itiraz... Edebiyatta, sanatta bu eğilimlerin sistem için tehlikesini hisseden ideoloji yandaşlarının ve rejimin siparişlerini yerine yetiren dogmatik tenkitçilerin bu yenilikçi eserlere karşı amansız bir mücadeleye başlamaları tesadüf değil elbette.

“Buzların Erimesi,” Nazım Hikmet’in sanatında da derin aksini buldu ve belli anlamda onun dönüş noktası oldu. Poetikasında siyasi konularla birlikte, daha doğrusu onlardan daha çok hasret ve sevgi motifleri yer aldı. Bu devirde yazdığı “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu” adlı piyesi, satirik, alegorik bir piyes olarak özel bir yer tutar. Bu piyesin önemi yalnız Nazım Hikmet yaratıcılığı çerçevesinde değil genel Sovyet edebiyatı ölçeğinde hatta sosyal -fikri derinliğiyle de ölçülmelidir. Bu eser, SSCB’de doğan edebiyatta- bu tip eserleri “Sovyet edebiyatı” adı altında saymaya insanın dili varmıyor – tamamen yeni temayüllerin, ictimai problemlere farklı ve keskin bakışın örneği idi. Sırf bu yüzden de ideoloji yandaşları korkuya kapıldılar düştüler. 1994 yılında, SSCB adlı devlet, artık üç yıldır ki, dünya haritasından silindi. SSCB tarihe karıştıktan sonra “16 şubat tarihli Literaturnaya Gazetesi” bu piyesin kaderi hakkında geniş malumatlar verdi. Belgeleri açıklayan yazının genel başlığı şöyle idi: “Sovyet ve Parti Yönetim Organlarının Açık Karikatürü” Bu cümle SovİKP MK’nin piyes hakkında gizli yazışmalarından alınmıştı. 1956 yılında Aleksandr Tvardovski’nin redakte ettiği “Novı mir” dergisinde yayımlanan piyes, Çekoslovakya’da, Demokratik Alman Cumhuriyetinde, SSCB’nin Stalinabad, Rika gibi şehirlerinde ve Moskova Satira tiyatrosunda sahneye konmuştu. Çekoslovakya’da, Demokratik Alman Cumhuriyetinde 200-300 seans gösterilen bu eser, Moskova’da 6. gösterimden sonra sahneden çekilmişti. Niye? Nazım Hikmet o zaman, SSCB Yazarlar Birliği’nin katiplerinden olan Boris Polevoy’a yazdığı mektupta bu soruyu sorar. B.Polevoy ise mektubu MK katibi P.N.Pospelov’a gönderir. Nazım Hikmet o mektubunda şunları dile getiriyor:

“Şimdiye kadar bunun sebebini bilmiyordum. Yalnız “Sovyetsakaya Kultura” gazetesinde bu konuda küçük bir yazıya rastladım. Bu yazıda deniliyor ki, piyesin sahneden çekilmesi izleyicilerin onu beğenmemesi ile ilgilidir. Bu doğru değil. “Doğru değil” diyorum ki, “Yalandır” demeyeyim. Piyesin izleyiciler tarafından nasıl kabul gördüğü herkese malumdur. Benden soruyorlar: “Niye İvan İvanoviç’i oynatıyorlar, niye yasakladılar?” Ne cevap vereceğimi bilemiyorum.”

Cevab ancak otuz sekiz yıl sonra: 1994 Yılında basında gün yüzüne çıkarılmış belgelerdedir. “Literaturnaya Gazetesi” MK medeniyet şubesinin müdürü D.Polikarpov’un (Zamanında SSCB Yazarlar Birliğine Başkanlık etmesi gönderilmiş ve yazarların ahlakından, davranışından şikayetlenen, bu Parti memuruna, Stalin: “Benim, sizin için özel yazarlarım yok” demişti, “Onlarla çalışacaksınız”) onun müavini B.Ryurikov’un (Zamanında “Literaturnaya Gazetesinin” baş redaktörü olmuştu) ve şube müdürü B.Yarustovski’nin (Kara Karayev’in de alyhine de faaliyetlerde bulunmuş musîkişinas) imzaladıkları belgede şöyle deniliyor:

“Piyes ülkenin otuz tiyatrosunun repertuarına dâhil edilmiş, o cümleden Moskova ve Leningrad tiyatrolarının... Müellif kasıtlı şekilde bizim gerçekliğin ayrı-ayrı noksanlarını ortaya koyuyor ve güya bizim ülkede halkla “Parti bürokrasisi,” “yönetim” arasında çatışma varmış gibi konularda zararlı ideolojiyi ileri sürüyor. Piyes öyle bir yanlış bir sonucu telkin ediyor ki. Güya Sovyet hayat tarzı her bir yöneticinin etrafında onun şahsiyetine tapan bir kitle atmosferi oluşturuyor ve o yönetici halktan kopuyor. N.Hikmet’in piyesinin esas kusuru şuradadır ki, müellif bizim ülkemizde halka karşı olan yönetim Hiyerarşisinin varlığını iddia ediyor. Teklif ediyoruz: 1.Kültür Bakanlığı N.Hikmet’in “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu” piyesinin ciddi ideoloji kusurlarına dikkat etsin ve bu piyesin ülkemizde sahnelenmesine izin vermesin 2.Merkezi gazetelerin birinde, piyesi tenkit eden bir makale yayımlansın.”

Bazı eli çabuk tenkitçilerin –Moskova’da da, Bakü’de de- edebi eserler hakkında “gazaplı” makalelerinin, hangi fetvalarla yazıldıkları yeni yeni anlaşılıyor. Bu teklifi MK katibi Pospelov imzalar, M.Suslov ise katipliğe havale eder. Katiplikten önce piyesin kaderi MK’nın başka bir katibinin de eline geçer: D.Şepilov’un. (Bu Şepilov, o zaman Partinin esas ideolojik yönlendiricilerinden idi. Aydınlar onu, kendi aralarında “Yeni Jdanov” diye adlandırırlardı. Birkaç yıl sonra N.Kruşçev’e ihanet ettiği için Molotov, Malenkov, Kakanoviç ekibiyle birlikte hain damgasıyla bütün vezifelerinden kovuldu). Şepilov da elbette meslektaşlarının teklifine rıza gösterir ve mesele MK’nın katipliğine: Sovyetler Birliği’nin en yüksek makamına çıkarılır ve karar tastiklenir. Piyesin tiyatroların repertuarlardan çıkarılması kararına, MK katipleri D.Şepilov, L.Brejnev (Bizim “Aziz Leonid İliç), A. Aristov ve Y. Furtseva imza atarlar. Oyunun sahnelenmesi böylece yasaklanır, piyes de hiç yazılmamış gibi kabul edilir. N.Hikmet’in yayımlanan piyesler kitabında bu eser yoktur. Gerçekten de “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?”

Nazım Hikmet, bu karara itiraz eder MK Başkanlık Heyetine bir metup yazar, 1923 yılından beri Komünist Partisinin üyesi olarak haklarını talep eder, “Son zamanlar beni komünist ve siyasetçi olarak suçlayan hayli hadise var” der. Bu mektubu, Futrseva okuyup MK katibi Mühiddinov’a gönderir ve İdeoloji Komisyonunda müzakere edilmesini teklif eder. Ama Nazım, Polevoy’a ve MK Başkanlık Heyetine yazdığı mektuplara, Polonya ve Çekoslavya gazetelerinden muhabirlerle yaptığı söyleşileri ekler. Bu söyleşiler ise N.Hikmet’in lehine değil aleyhine belgeler gibi takdim edilir çünkü şairin bu söyleşilerde dile getirdiği düşünceler MK’nın resmi ideolojisine uygun değildir. Neticede Nazım Hikmet’in 60 sanat yılının geniş şekilde kutlanmasına izin verilmez, onun 60. Sanat yılının yalnız Merkezi Yazarlar Evinde kutlanması tavsiye edilir. Çünkü MK’nın düşüncesine göre “1956-57. Yıllarda N.Hikmet yoldaşın çizgisinde sapmalar vardır. Bu belgeyi MK katibleri: L.İliçov, F.Kozlov, B.Pononyayev, M.Suslov, D.Şepilov imzalar. Suslov’la Şepilov’dan başka diğer üyeler evvelki üyeler değildir ama siyasi çizgileri aynıdır.

Literaturnaya gazetesinde yayımlanmış belgeler arasında olmasa da eminim ki Nazım Hikmet’e, teklif edildiği halde Lenin Ödülünün verilmemesi de “Yukarıların” yazılı emirleri yahut şifahi “Maslahatları” ile ilgilidir. Lenin Edebiyat Ödülü bir yana dursun, Nazım’ın SSCB lehine bu kadar önemli faaliyetler göstermesine karşın onu, Beynelhalk Lenin Ödülüne de layık görmediler. Hatırlıyorum, Vera anlatmıştı: Lüs Aragon Moskova’ya geldiğinde, (O bu ödülü veren secici heyetin üyesiydi) Nazım, bu defa ödül mutlak senindir” der, sonra ise kırılgan şekilde özür diler, ödül verilmemesine ilişkin nedenleri sıralar.

Elbette Nazım Hikmet, tüm ödüllerden çok yükseklerde duran bir sanatçıdır ama sanatçının cemiyette itibarının bu ödüllerle, fahri adlarla ölçüldüğü bir ülkede şairi bilerek alçaltmak, kötülemek, şübhesez onun özgür düşünmesiyle ve bu düşüncelerinin resmi daireler tarafından katıyken kabul edilmemesiyle ilgiliydi. Nazım’ı “Kendilerinki” bilmişler ama Nazım onlarda aldandığı gibi onlar da Nazım’da aldanmışlardı. Nazım ideolojinin esiri belki de kulu idi ama bu ideolojiyi icra eden memurların emir kulu değildi. Memur kim olursa olsun: İster en korkunç zirvedeki Stalin ister komik Kruşçev veya Dokumacı Furtseva. (Lenin “Her aşbaz kadın ülkeyi idare etmelidir” dermiş. Bu müdrik fikir sabık Dokumacı Yekaterina Furtseva’nın şahsında meyvelerini verdi). Nazım’ı Moskova radyosunda konuşmaya davet ettiklerinde, konuşacaklarının yazılı metnini istemişlerdi. Şair bundan imtina etmiş ve bu şartlarla gelmeyeceğini bildirmişti. Telaşa düşen radyo çalışanları Nazım’ı canlı yayına çıkarmışlardı. Nazım’ın bu programda ifade ettiği: “Tiyatro biletlerini ucuzlaştırmak lazımdır ki, halk tiyatro oyunlarını izleyebilsin” fikri, Furtseva’yı çileden çıkarmıştı, telefonla Nazım’ı azarlamış ama hakettiği cevabı da almıştı.

Nazım’ın Fransa ve İtalya komünist gazetelerinde: “Hümanite” ve “Unita’da” yayımlanan söyleşileri Sovyet Parti memurlarını cin atına bindirmişti. Kruşçev siyaseti uluslararası komünist hareketinde ayrılıklar ve parçalanma yarattı. Özellikle İtalya komünistlerinin lideri Palmiro Tolyatti, Sovyet ideoloji kalıplarına hiç de uygun olmayan bir siyasi söylem ile konuştu. Sonraları Avrokomünizm adıyla diğer birçok ülkede de komünist partilerin kabul ettiği bu yeni durum, komünizm ideolojisini daha insani, daha sivil ve medeni hale getireme, cemiyette daha hoşgörülü bir ortam yaratma amacını taşıyordu. Bu yeni anlayışa göre sanatçıların daha özgürce eser yaratmaları hakkı da savunuluyordu. Nazım bu fikirlerin çoğuna katılıyordu. Bu, Sovyet yoldaşları iyiden iyiye rahatsız ediyordu. “Nazım Moskova’da yaşıyor ama İtalyan komünistlerinin saflarında yer alıyor” diyorlardı. Nazım’ın: Amansız parti kararlarıyla manevi yönden iyice tecrit edilmiş, yalnızlaştırılmış Mihail Zoşsenko gibi bir yazarla göstere göstere ilgilenmesi ve ona sevgiyle yaklaşmasını; Sovyet ideolojisinin mensesinde sıkılan, ezilen Boris Pasternak gibi büyük bir şairle hoş ilişkiler kurmasını; “Novı mir” gazetesindeki tarafsız ve bağımsız duruşundan dolayı Parti yöneticilerinin gözünden düşen Aleksandr Tvardovski’yi desteklemesini... bütün resmi organlar büyük memnuniyetsizlikle karşılıyorlardı. (Hatırımdadır, Tvardovski’nin, 60.yılda ondan kat-kat aşağı adamların aldıkları “Sosyalist Emeği Kahramanı” unvanını değil ikinci derecede bir nişanı verdiklerinde Azerbaycan Parti yöneticilerinden biri. “Tvardovski, partinin gözünde kendini rezil etti” dedi. Ona göre rezil olan Tvardovski’ye karşı adaletsizlik edenler değil da şairin kendisiymiş! Tvardovski’yi “Novı mir” gazetesinin redaktörlüğünden alındıktan bir müddet sonra vefat etti. (Bu sanki ilk Azerbaycan Ansiklopedisinin ve Resul Rıza’nın akibetini hatırlatıyor. Bu konudaki düşüncelerimi babama ithaf ettiğim “Mübarize Bu Gün De Var” ve “Sizsiz” adlı kitaplarımda etrafıca anlattığım için burada geniş izaha gerek yoktur). Ben Azerbaycan Yazarlar Birliği başkanı ve SSCB Yazarlar Birliği katiblerinden biri seçildikten sonra, 1989 yılında Moskova’da Yazarlar Kurulunda yaptığım konuşmada Tvardovski’ye ölümünden sonra “Sosyalist Emeği Kahramanı” unvanının

verilmesini teklif ettim. O zamanlar ortalık öyle karışmıştı, her şey öyle değişmişti ki bu teklifim ne yazık ki sonuçsuz kaldı.

Nazım'ın "Humanite" gazetesinde çıkan bir makalesi SSCB'nin hakim daireleri tarafından büyük bir öfkeyle karşılanmıştı. Öfkenin asıl sebebi, Nazım'ın Meyerhold'un tiyatro alanında yapmış olduğu hizmetleri abartarak bu sahada Stanislavski'nin yaptığı hizmetleri güya küçültmesiydi. İyi hatırlıyorum "İzvestiya" gazetesinde, "Tovariş Hikmet navodit ten na pleten" adlı makalede (Bu Rusça deyim, Nazım Hikmet yoldaş açık hakikatleri gölgeliyor anlamındadır). Bu makalede şairi keskin bir dille eleştiriyor, onu Sovyet sanat siyasetini tahrif etmekle suçluyorlardı. Son yıllarda Nazım Hikmet'e karşı perde arkasından yürütülen entrikalar ilk defa açık şekilde resmi gazetenin sayfalarına taşınıyordu. Uluslararası bir nüfuzu olan Nazım'a karşı, böyle bir adımı bu gazetede kendisi atamazdı, Şüphesiz "yukardakilerin" onayı alınmalıydı. Onay almak "İzvestiya" gazeterasi için pek de zor bir iş değildi çünkü gazetenin Baş redaktörü Aleksey Adjubey Nikita, Kruşçev'in damadıydı. Genellikle Sovyet basınının o yıllarda belli ölçüde liberalleşmesinde emeği geçen Adjubey kariyerinin son yıllarında yaşı iyice ilerlediğinden aklı sulanmıştı. Moskova'daki yazar ve gazeteci dostlarım, "Komsomolskaya Pravda" gazetesinden "İzvestiya" gazetesinde geçtiği ilk zamanlarda Adjubey'in, etrafına en ilerici, açık fikirli adamları topladığını ve iyi bir gazete çıkardığını söylüyorlardı. Hatta onun döneminde SSCB'de ilk kez "İzvestiya" gazetesinin pazar eki "Nedelya" haftalık olarak çıkmaya başlamış. İzvestiya gazetesıyla birlikte bir Pazar ekinin çıkarılması MK katibi ve her bir yeniliğe düşman olan, Sovyet ideoloji buzluğunun "Galoşlu Adamı" Mihail Suslov'un onayına bağlıydı. Adjubey ise önce "Nedelya'yı" yayımlamış sonra akavaalanında Kruşçev'i karşılarken ya da savuştururken Suslov'a takdim etmiş. Suslov da bunu yutmak, kabul etmek zorunda kalmış. Ama Adjubey'in gazetede ki arkadaşları: Anatoli Makarov, Aleksandr Mendeleyev, Kruşçev'in torunu Yula anlatırlardı ki yalakaların gitgide etrafını sarması ve yol göstermesi neticesinde Aleksey Adjubey'i tamamen değiştirmiş ve o, bir barona dönüşmüş.

Adjubey, Nazım ile de işte bu baronluk çağında çarpışmıştı. Adjubey, Nazım'ın sanraları "Humanite" gazetesinde yayımlanan yazısını, daha önce "İzvestiya" gazetesinde yayımlarken, şairin Meyerhold hakkında söylediklerini yazıdan çıkarır. Sonra bu yazının o bölümlerini "Humanite" gazetesinde görünce küplere biner Nazım'a telefon eder: "Siz ne hakla bize verdiğiniz yazıyı bir başak ülkede yayımlatırsınız?" der. Nazım aynı sert edayla cevap verir: "peki siz ne hakla benim yazımdan bazı bölümleri, benden habersiz çıkarırsınız?" Adjubey daha da azgınlaşır: "Kendinizi ne sanıyorsunuz? Nerde yaşadığınızı unutmayın, kaderiniz bizim elimizdedir." Nazım: "Siz beni öldürebilirsiniz de" der, "Ama ben Nazım Hikmet olarak yaşayacağım, sizden ise hiçbir eser-alamet kalmayacak."

Zamanında Nazım aynı sözleri Türkiye Başbakanı hakkında da söylemişti. Her iki sözü de gerçekleşti. Türkiye'nin o zamanki Başbakanını Yassıada'da yargılayıp astılar, Kruşçev görevden ayrılır ayrılmaz Adjubey'i de derhal işten attılar. Belki şimdi onun hakkında yazı yazan yegâne adam benim.

Nazım'ın vefatından sonra, onun evindeydik. Vera garip bir olayı anlattı. Nazım'ın vefatından sonra Adjubey Vera ile karşılaşmış ve şaire karşı kabalığından dolayı özür dilemiş ama az sonra, -belki içip sarhoş olduğundan- Nazım'ın dul karısına aşk macerası teklif etmiş. "İki oğlumu kabul edersen evlenebiliriz" demiş. Vera bu teklifi bir şekilde reddetmiş. O zaman tabi ki Kruşçev devrilmişti. Kruşçev'in kızının yani Aljubey'in karısının adı Rada idi ve görünen zamanında Moskova'da Adjubey'e "Okoloradski juk" lakabını takanlar yanılmamışlar. (Bu, Rusça'da bir söz oyunudur: "Kolorada: Azeri Türkçesinde

dozankurdu(Rakiplerinden kurtulmak için çok bir pis koku yayan böcek) demektir "okolo" ise Rusça etrafında, yanında, böğüründe demektir, Bu söz hayvanlar aleminin bil bölümü ve aynı zamanda Rada'nın yanında duran dozankurdu anlamlarına gelir).

Vera hatıralarında yazıyor: *"Son zamanlarda rüyasında, Nazım sık sık kabus görüp uyanıyordu. Korkuyla uyandığında: Kuduz köpekler üstüme hücum edip dişlerini boğazıma geçiriyorlardı"diyordu. Gariptir, aktor Mihoelsin'i de (Otomobil kazası ile ortadan kaldırılan yahudi aktör ve rejisör) yıllarca rüyalarında azgın köpeklerin kovaladığını bu yakınlarda okudum."*

Ben ise Vera'nın hatıralarının bu bölümünü okuduğumda başka bir cefakar sanatçıyı: Mirze Celil Memmedguluzade'yi hatırladım. O da hayatının meşakkatli son yıllarında, haksız tenkitlere, aşağılanmalara maruz kaldığında; ömrünün her gününü perişanlık ve yoksulluk içinde geçirdiğinde buna benzer korkunç rüyalar görürmüş. Karısı Hemide Hanıma rüyasını anlatmış: "Beni yargılıyorlar, ceza verip bodruma atıyorlar, kapıyı tuğla ile örüyorlar sonra ise tavanın altındaki tek pencereyi de örmeye başlıyorlar..." Sonra Hemide Hanıma "Molla Nesreddin" dergisiyle ilgili kötü hadiseleri anlatmış.

Bazen düşünüyorum da 1932 yılında rahmete kavuşmuş Mize Celil'in ömrü beş yıl daha vefa etseydi ne olurdu? Galiba Mirze Celil 1937 yılında başına gelebilecekleri görürmüş vehim dolu rüyalarında.

Nazım'ın hayatındaki son sarsıntılardan biri de 1962 yılı Ekiminde Kruşçev'in Manej sergi salonundan çıkardığı hokkabazlar olmuş. Nikita Sergeyeviç'in Manej'e o meşhur ziyaretinden sonra- o zamanlar ben de Moskova'da okuyordum- Nazım'ın ve babamın tercümanı Muza Pavlova'nın evine gitmiştim. Manej olaylarının esas kahramanlarından daha doğrusuüzü antikahramanlarından biri heykeltaraş Ernest Neizvestni, Muza'nın kocası şair Vladimir Buriç'in dostuydu. Bir kez Buriç ile birlikte Neizvestni'nin atölyesine de gitmiştim. Heykellerden daha çok atölyedeki resimleri hatırlıyorum. Resimler Meksika monumentalistlerini, özellikle de Oroska'nın eserlerini hatırlatıyordu. Kruşçev'in Manej macarasından sonra Buriç, Neizvestni'yla görüşmüştü. Bize, Kruşçev'in Manej'de yaptığı davranışlarla ilgili Ernest'in, anlattıklarını nakletti. Kruşçev bu sergiye gerici ve tutucu Moskova ressamlarından Serov ve Nalbandyan'ın (Nalbandyan, Stalin'den Brejnev'e kadar bütün Sovyet liderlerinin "şipşirin" portrelerini yapmakla meşhurdur) tahrikiyle gitmiş, hiç bir zaman gömediği çağdaş avangard eserlere bakıp çok sinirlenmiş. Ressamlardan birine:"Bu resmi eşek kuyruğu ile mi yaptın" demiş. O zaman Kruşçev'in bu "eşek kuyruğu" sözü, bizim bazı Azerbaycan şairlerinin de ilhamını çoşturmuştu, Kruşçev'e layık hicivler yazmışlardı. "Çıplak Kadın" adlı başka bir resmin karşısında duran Kruşçev ressama:"Sen böyle bir kadınla evlenir misin?" diye sormuş. Ernest Neizvestni'nin tunç heykellerini görünce de: "Tuncu nereden çaldın" diye sormuş. Ernest Neizvestni savaş gazisi hem de tatlı dilli, kouşkan, mert bir adamdı. Kruşçev'e cevap vermekten bile çekinmemiş, çağdaş sanat prensileri hakkında bir şeyleri bu cahil lidere izah etmeye çalışmış. Ama bu işi elbette hiç kimse yapamazdı. Manej'den döndükten sonra Kruşçev ve onun propogandacıları, sadece avangard ressamı değil, genellikle sanatta, edebiyatta herhangi bir yenilik teşebbüsünde, arayış içinde bulunan sanatkarlara karşı insafsızca güç kullandılar. Tvardlovski'nin redakte ettiği "Novı mir" dergisi şiddetli tenkitlere maruz kaldı, şairin "Tyorkin O Dünyada" poemasının Takanka tiyatrosundaki gösterimi yasaklandı. Yuri Lubimov'un yönettiği Takanka tiyatrosu da eleştiri ve hücumlara hedef oldu. İlya Erenburg'un "İnsanlar, Yıllar, Ömür" mecmuasını, Marlen Hutsiyev'in "İliç Zastavası"(Ben 20 Yaşıdayım) filmini ve bu filmi öven yazar Viktor Nekrasov'u, "Kruşçev'e ağır itham" iftirası ile damgaladılar. O

zaman hatta Moskova sinema festivalinde, dahi italyan rejisör Federico Fellini’nin uluslararası jürinin ısrarlı tekitleriyle “Birincilik Ödülü alan “Sekiz Yarı” filmi de Kruşçev’ çok rencide etmişti. Filmin onun için teşkil edilmiş özel gösteriminin yarısında tüküre tüküre salondan çıkmıştı. Onu da anlayışla karşılamak gerek. Sinema uzmanlarının bile ilk zamanlar zor kavradıkları bu filmde, Kruşçev ne anlayabilirdi ki? Ama filmi beğenmemesi bir yana “Sekiz Yarı” filminin SSCB’de gösterilmesi yasaklandı. Bu yasak, şüphesiz dünyada ilk ve tek bir hadisedir ki, film, birincilik ödülü aldığı ülkede, bu ülke halkı tarafından hiç izlenemedi. En çok hücumlara maruz kalanlar ise altmışıncılar neslinin temsilcileri: Yevgeni Yevtuşenko, Andrey Voznesenski, Vasivili Aksyonov idi.

Hatırlıyorum, o zaman, SSCB Yazarlar Birliğinin Moskova toplantısına ben de davet edilmiş ve toplantıya katılmışım. (O zaman SSCB Yazarlar Birliğinin üyesi değildim). Anatoli Sofronov, Nikolay Kriboçov, Leonid Sobolev, Aleksandr Korneyçuk, Vladimir Firsov, siyasi yazılar yazan Yuri Jukov ve diğerleri Yevtuşenko’ ve Voznesenski’yi “Yaş yuyub kuru seriyorlar; yıkıp sürüyorlardı. Yevtuşenko’yu ipe vermeye hazırlanıyorlardı çünkü Yevtuşenko o zaman “Stalinin varisleri» şiirinden başka “Babiy Yar» adlı Yahudi katliamını konu edinen bir şiir daha yayımlamıştı ve bu şiir antisemitistleri iyice rahatsız etmişti. Bahane ise Yevtuşenko’nun bir Fransız dergisinde yayımlattığı otobiyografisiydi. Dergi bu yazıyı yayımladığında, yazıya: “Kızıl Bayrak Kirli Ellerdedir” başlığı atmıştı. Yevtuşenko bir konuşma yapıp kendini aklamaya çalışsa da, ondan nefret eden adamlarla, onu çekemeyenkalem ehliyle dolu salonda, şaire konuşma imkanı vermediler. Voznesenski de Yevtuşenko’nun ateşşine yanmıştı. Doğrudur, kendi “günahı” da vardı. Yukarıda adlarını andığım yazarlardan biri hakkında dış ülkelerin birinde bir soru sorulduğunda o cevaben:

“Sovyetler Birliği’nde altı bin yazar var, bu adam 5999. dur” demişti. O adam deli olmasın da ne yapsın? Toplantıda Yevtuşenko ve Voznesenski’yi Yazarlar Birliğinden ihraç etme teklifi de oldu ama özgür(!) Sovyet yazarları bu meseleyi kendi başlarına halledebilecek güce sahip değillerdi ve yukarılardan onay almaları gerekiyordu. Yukarılarda ise Yevtuşenko’nun ve Voznesenski’nin ülke dışında çok popüler olduklarını dikkate alanlar herhalde “yazar kardeşleri” böyle radikal adımlar atmaktan vazgeçirmişlerdi. O yıllarda bir gazete mühabiri babamla söyleşi yaparken şöyle bir soru sormuştu:”Hangi şairi daha üstün tutardınız, Voznesenski mi, Kriboçova mı? Resul Rıza galiba Voznesenski’yle hiç tanışmamıştı, Kriboçov’u ise uzun zamandır tanıyordu hatta münasebetleri vardı. Babam buna aldırmadan: Elbette, Voznesenski’yi” diye kesin bir cevap vermişti. Gayet tabi ki, Resul Rıza’nın (Kimbilir belki Kriboçov’un?) Bakü’deki dostları(!) bu cevabı aceleyle Rus şaire ulaştırmışlar. “Drujba narodov” dergisinin sorularına cevap verirken de Resul Rıza Soljenitsin ve Voznesenski’nin adlarını saygıyla anmıştı. Derginin redaktörü, söyleşi metninden Soljenitsin’i çıkarıp Voznesenski’yi bırakmıştı.

Kruşçev’in Manej maceralarından sonra Sovyet hayatında kısa bir dönem “Buzların Erimesi” dönemi bitmiş, yeni ideolojik fırtınalar devri başlamıştı. O yıllar Moskvoda okuyordum, Moskovalıların da dediği gibi 1963 yılının kışı, kelimenin tek anlamıyla en soğuk kışlardan biriydi. Erken çöken karanlıkta Ali Senaryo Kurslarından eve dönerken, bazen bu kışın hiç bitmeyeceğini; yalnız tabiatın değil hayatın da buz tuttuğunu ve bu buzların bir daha hiçbir zaman erimeyeceğini düşünürdüm. O zaman Azerbaycan’da da Resul Rıza’nın “Rengler” adlı eserine ard-arda amansız hücumlar ediliyordu.

Nazım, bu Manej haberlerini Paris’te işitiyordu. Önce inanmamış, her zamanki çocuk ve şair safkalpliliği ile bunu da bir burjuva propogandası saymıştı ama kısa sürede acı bir

hakikat olduğunu anladı. 1963 Yılıının 4 Ocak ayında, Nazım’ın ömrünün son yılında Vera ile Paris’ten Moskova’ya döndüler.

Nazım Hikmet’in Moskova’daki yakın dolslarından biri de Fransız yazar Piyer Kurtad idi. Nazım onun hakkında her zaman özel bir eda ile konuşurdu. Komünist Piyer Kurtad “Humanite” gazetesinin Moskova muhabiriydi. Gençliğinden beri komünist ideolojiye gönül vermiş adeta tapınmışdı. “Kızıl Meydan” adlı bir de romanı vardır. Kruşçev’in Manej maceraları Kurtad’ı da çok derinden etkilemiş. “İştah dış altındadır”derler, Kruşçev’in Manej’de avangard ressamlarla dalga geçmesinden (dalga diyorum, tenkit sözü yakışmıyor buraya) dolayı çoşan, kabına sığmayan yandaşları, sırf realist(daha doğrusu bayağı realist) olmayan her bir sanat eserini topa tutmaya başladılar. Satyukov’un redakte ettiği “Pravda” gazetesinden, XX.Asrın Fransız Empresyonistlerine de hücum ediliyordu ediliyordu. Bunları ben de hatırlıyorum.

Piye Kurtad, Nazım’ın yanına gelir ve yakınmaya başlar Vera’nın yazdığı o sözler: *“Artık burda kalamam, öfkemden patlıyorum. Öleceğim Nazım, “Pravda” gazetesinde Fransız empresyonistlerine sövüp onları rezil eden makaleyi okumadın mı? Olacak şey mi bu? Empresyonistler Fransız halkının ve elbette Fransız komünistlerinin iftiharıdır. Milli servetimizdir. Çok sinirlendim. Pravda’nın Baş redaktörü Satyukov’a mektup yazdım: “Bir halkın sevgisine el uzatmayın dedim...” Nazım: “Ne cevap verdi” diye sordu. “Sanki bilmiyor musun ne cevap verecek? Hiç bir şey...”*

Fransa komünistlerinin lideri Moris Torez’in bile bu meselede Kurtad’ı desteklemesine aldırmayan Sovyet yöneticileri bu tepkilere bir reaksiyon vermediler. Kurtad buna dayanamayacağını, -şüphesiz son yıllarda ortaya çıkan meseleleri de ilave ederek- bir hayal kırıklığına uğradığını söyler Nazım’a. Nazım onu ikna etmeye çalışır: “Hangi partiye girdin sen, Satyukovların partisine mi? Nasıl böyle kolayca teslim oluyorsun? Böyle devam etmeyecek bütün bunlar, göreceksin...” der.

Nazım’ın bu sözlerine aldırmayan Kurtad Moskova’dan ayrılır, Paris’ döner ve bir ay sonra kalp krizinden vefat eder. Nazım Hikmet ise ondan yirmi gün sonra...

Nazım Hikmet ile son telefon konuşmamızı hatırlıyorum. Ölümünden birkaç gün önceydi. Arayıp, onu eğitim gördüğüm Senari Kurslarına konferans vermeye davet ettim.

“Gelirim ama ne zaman geleceğim konusunu daha sonra belirleriz”dedi, babamı sordu: “Resul nasıl.?”

“Nasıl olsun,”dedim “Rengler” eseri için dört yandan saldırıyorlar.

Genellikle Resul Rıza’nın eserlerine büyük ilgi duyan Nazım, onun “Renkler adlı eserine özel bir değer verirdi.

“Resul şiirimizde(şiirimiz derken hem Türkiye hem Aerbaycan şiirini göz önünde tutuyordu) “Renkler” ile tamamen yeni bir sayfa açtı” derdi.

O gün telefonla Nazım’a “Renkler” hakkında nadan tenkitlerden bazı örnekler verdim...Derinden iç geçirdi:

“Allah belalarını versin,” dedi.
Bu sözler, büyük şairin dilinden işittiğim son sözlerdi...

SEVDALI BULUT’UN SONSUZ HASRETİ

Daha önce de yazdığım gibi Nazım hakkında Sovyet devrinde Moskova’da bir dizi kitaplar yayımlanmıştır. O kitapların yazarlarına, o döneme ait birçok belge bıraktıkları için minnettar olmalıyız. Ancak bu kaynaklarda Nazım, o devrin genel eğilimlerine göre bir mücadelenin şairi gibi takdim ediliyor. Türkiye’deki sol yayınları da benzer şekilde davranıyor. Solcu yazarların kitaplarında Nazım, bir devrimci; bir sınıfsal mücadele şairi olarak kaleme alınıyor. “Yazın” dergisinde Nazım Hikmet’i, Sovyet Edebiyat Nazariyesinin hiç kimse tarafından net olarak anlaşılamayan bir kavramıyla: Sosyal Gerçekçi (Sosyalist Realist) diye tanımlıyorlar. Türkiye’deki sağ basın ise daha önce de üzerine basarak söylediğim gibi Nazım Hikmet’in sanatçılığını asla kayda değer görmüyor hatta Nazım’ı ideolojiye taptığı için kınayan sağ, şaire sadece ideolojik açıdan yaklaşıyor. Sanatçıya bir değer verirken onun sanatçılığının hiç önemi yokmuş gibi davranıyorlar...

Nazım’ın bir şair ve bir insan olarak bütün azametini duymak ve kavramak için onu yalnız belli bir ideolojinin kalıpları içinde görmek doğru bir yaklaşım olamaz. Nazım Hikmet’in bir “devrimciden” ziyade bir “isyancı” olduğunu daha önce belirtmişim. Şimdi de Nazım’ın hayatını ve daha da önemlisi sanatını idrak etmek için bir konuyu açmak istiyorum. Şairin hayatında, aşklarının ve sevdiği kadınların çok önemli bir yer tuttuğu malûmdur. Türkiye’de Emin Karaca’nın kaleme aldığı “Nazım Hikmet’in Aşkları” adlı bir kitap da yayımlanmış. Bu kitaptaki belli dönemlerde yayımlanan belgelerden ben de sıkça yararlanıyorum.

Eğer konu “Sevdayım tepeden tırnağa” diyen bir şairin gönül maceraları olsaydı, bunu sadece Nazım Hikmet’in özel hayatı olarak kabul etmek gerekirdi. Ama mesele şudur ki, Nazım’ın aşkları, onun poetikasına yansımış, en güzel, en estetik şiirlere dönüşmüş ve bu şiirler de onun tercüme- i hali değil, edebiyatın tarihinin konusu olmuştur. Nazım’ın aşklarına ve aşk şiirlerine özel bir yer ayırmamın nedeni, şairin aşk lirizminin, onun yaratıcılığının ayrılmaz bir parçası belki de en önemli ve sonsuza kadar yaşayacak parçası olmasındandır. Diğer şiirlerinin- sosyal ve devrimci motiflerde derinleşmiş, evrensel konulara atfedilmiş eserlerinin önemini de yabana atmıyorum elbette ama Nazım Hikmet’in aşk şiirlerinin, bin yıllık Türk şiir hazinesinde eşsiz bir yer tuttuğunu düşünüyorum.

Meşhur, yakışıklı bir erkeğin farklı kadınlar ile yaşadığı aşklar, flörtler, platonik sevgiler olabilir hatta birkaç evlilik de... Nazım hikmet’ten bahsediyorsak elbette bütün bunlar gerçekliktir. Bu herkesin özel hayatıdır ve kendisinden başka hiç kimseyi de ilgilendirmemelidir. Bir sanatçı yalnız kendisinin veya başkalarının gönül maceralarını temel alıp sanatçıya has hayallerinden de beslenerek güzel aşk eserleri yaratabilir. O halde edebi imgelerin gerçek tiplerini aramak anlamsız bir uğraştır. Bu tip yönelimler ancak bayağı insanların, bayağı ilgilerini karşılama; dedikodu ve şaiyaları öne çıkarma amacı güder.

Ama Nazım’ın bütün aşk şiirleri, onun gerçek kadınlarla olan ilişkilerinin belli dönemlerine ait olaylarla ilgilidir. Sanatçılığı ile hayatı bu kadar sıkı sıkıya birbirine bağlı başka bir şairin adını vermek oldukça zordur. Onun son sevgilisine: “Verdiğim, benim hakkımda gerçeği yaz,” demesi tesadüf değildir. Vera’nın gerçeği ölümünden sonra yazmasını istiyordu elbette. “Çünkü, şair, dramacı, siyasetçi... ne olursam olayım yine de en önemli yanımlı insanlığımdır” diyordu.

Gerçekten de Nazım’ın faaliyet sahaları onun şahsiyeti ile ilgilidir. Nazım’ın bir insan olarak şahsiyetini de onu herkesten çok seven kadınları tanıyabilirdi. Vera Tulyakova ise bu kadınların sonuncusuydu.

Nazım’ın hayatını bilmeden, sevdiği kadınlar hakkında bir şey öğrenmeden de onun aşk şiirlerini okusanız, yine hayran olursunuz. Ama o şiirlerin ortaya çıktığı tarihten, o dönemin şartlarından ve şiirleri doğuran sebeplerden haberdar olduğunuzda, bu şiirlere daha farklı bir gözle bakarsınız. İşte o zaman Nazım’ı da, bir şair olarak değil, bir insan olarak daha yakından tanırırsınız.

Kime âşık olduğunun pek bir önemi yoktur. Önemli olan onun âşık olmasıdır. Sevgisinin hedefleri değişik zamanlarda farklılaşsa, sevgililerinin adları değişse de, onun aşk isteği, kalbinde çocukluğundan beri yaşayan ve sonuna kadar hiçbir zaman karşılanamayan sevip sevilme özlemi: “Sevdalı Bulut’un” sonsuz hasreti asla değişmezdi. Fuzuli’nin Mecnun’u gibi Nazım da, “Gönülden dışra bir bir yar” olduğunu hayal etmez.”

Hayatı boyunca bir çok kadını seven Nazım, edebi kahramanlarla mukayese edilirse Don Juan’ı değil, Mecnun’u hatırlamak gerek. Meşhur Fransız şair Luis Aragon, eşi Elza Triolet’e ithaf ettiği aşk şiirine “Elza’nın Mecnun’u “ adını vermiş. Fransızca bilmediğim için bu eseri orijinalinden okuyup değerlendiremiyorum. Ama Rusça’ya tercümesi beni fazla etkilemedi. Eserlerini yazıldığı dilden okuduğum XX. Asır şairleri içinde, bence en güzel aşk şiirlerini iki şair yazmış. Birincisi Rus şair Vladimir Mayakovski: İlk gençlik yıllarında... İkincisi Türk şair Nazım Hikmet: Bir ömür boyu, 11 yaşından 61 yaşına kadar... 47 yaşındayken bir mektubunda yazdığı gibi: “Zihnimin bir yanı hala 19 yaşındadır ve hep öylece, 19 yaşında kalacak.”

Bu sözleri yazarken belki de 1930 yılını; 29 yaşındayken yazdığı “19 Yaşım” şiirini hatırlıyordu:

“Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım

On dokuz yaşıım.

Sana annem gibi hürmet ediyorum,

Edeceğim

Senin ilk arşınladığın yoldan gidiyorum

Gideceğim.

Ben

Yine söylüyorum aynı şarkıları

Döndürmedi rüzgâr beni havada yaprağa,

Ben kattım ömrümü rüzgâra

Ve sen ki, en yıkılmazları yıkabilirsın

Gözüme bakabilir

Elimi sıkabilirsın...

Ve sen ki,

Sen,

Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım

On dokuz yaşımdır."

Nazım 28 yaşındayken de 19 yaşındaydı, 47 yaşındayken de, 61 yaşındayken de... hayatının son gününe kadar da öylece; 19 yaşında kaldı. Hayatının son gününe kadar seviyor ve aşk şiirleri yazıyordu.

Elbette orijinal haliyle okuyamadığım için farklı dillerde yazan şairlerin aşk şiirlerini küçümsemiyorum ancak ben şiiri sadece yazıldığı dilde bütün incelikleri ile ve sonuna kadar duyabiliyorum. Bunun da XX.Asır şiirinin objektif gerçekliğinden değil, benim subjektif intibalarımından kaynaklandığını düşünüyorum.

"Nazım, XX. Asrın büyük Mecnun'u idi" desem yanılmış olamam. Leylaları farklılaşan, hep değişen değişen Mecnun... İroni yapmıyorum. Bu metni sonuna kadar okuyanlar ne demek istediğimi mutlaka anlayacaklardır.

Nazım 1940 yılında, hapishaneden o zamanki karısı Piraye Hanıma şunları yazar:

"Fuzuli'nin Leyla İle Mecnun adlı kitabından bazı seçme bölümleri yeniden okudum. Fuzuli yahut Mecnun, sevgisinin inkişafında öyle bir hale geliyor ki, artık etiyle, kemiğiyle, beyni ve yüreğinin düşüncesiyle Layla'yı değil, âşkı seviyor (Altını ben çizdim.) Yani Leyla ile başlayan âşk, Leyla'dan sıyrılıp mücerred aşk haline geliyor. Benim aşkımda bunun tersine: aşk, sevmek, sevgi ihtiyacı mücerred olarak başladı bende, sonra da müşahhaslaştı, şahşileşti senin maddende ve senin ruhunda. Yani ben aşk denildiğinde, muhabbet, sevgi denildiğinde etiyle, kemiğiyle, düşüncesiyle ve davranışlarıyla 1940 yılında İstanbul'da Erenköy'de yaşayan Hatçe'yi, Piraye Pirayende Ran'ı görüyorum." (Piraye Hanımın asıl adı Hatice Zekiye Pirayende'dir. Nazım ona bazen Hatçe, bazen Piraye, bazen de Pirayende diye hitap eder. Mahpus arkadaşı Reşit'e: Geleceğin meşhur yazarı Orhan Kemal'e de, Orhan adını Nazım vermiştir.)

Nazım'ın aşk felsefesini anlamak için bu sözler çok önemlidir. Fuzuli'nin Mecnun'u hakkında söyledikleri onun ruhuna çok uygundur. Ama "Benim aşkımda tersine" derken bence Nazım yanılgıya düşüyor. Yani 1940 yılında ve daha sonraki yıllarda bu duydukları doğrudur. O zamanlar aşkı, maddi ve ruhi bakımdan Piraye'de müşahhaslaşmıştı. Ama biz, Nazım'ın 1940 yılında kendisi hakkında bilmediklerini de biliyoruz. Yıllar geçti ve Nazım'ın Mecnun misali sevgi ihtiyacı, başka bir kadına: Münevver Hanıma yöneldi. Yine de yıllar sonra aynı Mecnun çılgınlığıyla Vera'yı sevdi. Nazım'ın, Fuzuli'nin kahramanı Mecnun'a dediği sözler: "Mecnun Leyla'yı değil aşkı seviyor" sözleri, kendisini de ifade ediyor. Nazım da Piraye, Münevver ve Vera'dan daha çok aşkı seviyordu.

Nazım'ı ilk gençlik yıllarından da tanıyan Vâlâ Nureddin de bu fikrimizi dolaylı olarak destekler:

"Aslında Nazım monogamdı. Birini severse gerçekten sever, sadık kalmak isterdi. Sevmediği zamanlar ise köşe bucak seveceği birini arardı. Bunu derrakesinden mi, iç duyumundan mı, can sıkıntısından mı yapardı... Daha ziyâde kadınların onu ayartma gayretlerine kurban gittiğini, tanıdığım kadınların şifahi ve yazılı itiraflarından öğrenmiş oldum."

Hapishaneden Vâlâ Nureddin’in karısı Müzehher Hanıma -ona gâh bacım, gâh kızım diye hitap eder- yazdığı bir mektupta şöyle bir düşünceyi dile getirir:

“Allah sağlık verirse yetmiş beş yaşıma ulaşacağım ve o yıl yine âşık olacağım. Hem de âşık olduğum hatunun boyunu şeklini, huyunu ve tabiatını biraz da ben yaratacağım. Evet, yetmiş beşimde yine âşık olacak ve yine aşk yüzünden yüreğim yaralıdır diye feryat edeceğim.”

Nazım’ın kendi itirafına göre ilk sevgilisi: Annesi Celile Hanım olmuştur. Bu konuda bir ses kaydındaki söyleşisinde şöyle konuşur:

“Annemin gençliğini çok iyi hatırlıyorum. O, âşık olduğum ilk kadındır. Freud’u okumuşsunuzdur. Onu taraftarlarından değilim, bir çok konuda onunla anlaşıyorum ama bazı mülâhazaları doğrudur. Anneme vurulmuştum. O olağanüstü bir güzelliğe sahipti. Bilirsiniz Türkiye’de şöyle bir âdet var. Şimdi sadece köylerde kalmış bu âdet. Ama önceleri her yerde buna riayet ederlerdi. Annem evlenirken ilk önce onu bir odaya oturtmuşlar. Elbette gelinlik içindeymiş, yüzünde de duvak varmış. Sabahtan misafirler gelip ona bakıyorlarmış. Anam Paris’te eğitim almıştı ama İstanbul’un bütün âdetlerine riayet edermiş. İşte bu azaba da katlanıyor, çok farklı, yabancı insanların gelip ona bakmalarına tahammül ediyormuş. Onu görenler güzelliğine hayran oluyorlarmış. Hatta bazıları duvağını kaldırıp bakıyormuş. Bir insanın bu kadar güzel olabileceğine inanmıyorlarmış. Mavi gözleri vardı annemin, teni de öyle olağanüstüydü ki, insanlar elleriyle yanaklarına dokunurlarmış. Canlı bir insan değil, gelin gibi süslenmiş bir kukla zannederlermiş. Şehirde şöyle bir şayia da geziyormuş ki, güya babam süslenmiş bir kuklayla evlenmiş...”

Nazım bu samimi sohbetinde: Bir ressam olan annesinin çirkin yüzlere asla tahammül edemediğini; kendisinin sevdiği kadınları çirkin bulduğunu; bu yüzden onları sevmediğini; annesinin: “Nazım sen şairsin, her gün gözünün önünde böyle çirkin yüzlere nasıl tahammül ediyorsun” dediğini de söylüyor.

Acaba Celile Hanımın, Nazım’ın sevdiği kadınlara bu şekilde yaklaşmasının sebebi neydi? Sonsuz kaynana gelin ikilemi mi? Annenin öz oğlunu, onun hayatına giren diğer kadınlardan kıskanması mı? Yoksa yine Sigmund Freud’un ileri sürdüğü ve temellendirdiği Oidipus kompleks mi?

Freud’un teorisi bir yana ama bana öyle geliyor ki, Nazım’ın annesine vurgunluğu da taa çocukluğunda duyduğu bir özlemin: Kadın şefkati, aile kaygısı özleminin önemli bir göstergesidir. Belki Nazım’ın her yeni aşkında gizli bir özlem; belki kendisinin bile fark edemediği bir aile kurma, aile içinde yaşama özlemi vardı.

Hapishaneden Müzehher Hanıma yazdığı bir başka mektupta bu konuda çok önemli sözler söyler:

“Müzehher, kızım, bak sana bir şey söyleyeyim. Biz erkek milleti ne kadar kuvvetli, iradeli olursak olalım ve isterse yaşımız yetmişe gelsin, başımız derde düştü mü, annemizi arıyoruz. Bazen bu anne, gerçek annemiz oluyor, bazen karımız, bazen sevgilimiz, bazen de arkadaşımız. Normal kadın, tam kadın, büyük ve iyi kadın: Neyimiz olursa olsun, bizim üstümüzde bir yanıyla aradığımız anne etkisi bırakan kadındır. Ben sana arkadaşına sığınır gibi değil, annemin kanatları altına sığınır gibi sığındım. İşte Piraye’ye de öyle sığınardım vaktiyle..”

Aslına bakılırsa, Nazım’ın hiçbir zaman gerçek anlamda bir ailesi olmamış. Çok sevdiği annesiyle, çok sevdiği babası Hikmet Bey, Nazım daha çok gençken boşanmışlar. Bu

boşanma Nazım’ı çok perişan etmiş, sarsmış hatta annesine bir feryat mektubu göndererek evden gitmeye karar vermiş:

“Anne. Ben gidiyorum, belki de ebediyen... Çünkü duyduğuma göre ve daha doğrusu söylediklerinize göre babam ile siz ayrılacakmışsınız. Şayet ayrılacak olursanız emin olun ki, ne beni ne de Samiye’yi (Nazım’ın küçük kız kardeşi) ebediyen göremeyeceksiniz. Size bütün ruhumla rica edeceğim şey sabretmenizdir. Sizi ne kadar sevdiğimin simgesi olan bu mektubu saklamanızı rica ederim. Mesudiyet ve bedbahtlık arasında çıpınan oğlunuz Nazım. 1918.”

Ne yazık ki, bu 16 yaşındaki gençin çaresizlik içindeki feryadı bir sonuç vermez. Ayrırlılar. Sonraları Celile Hanım da başka biriyle evlenir, Hikmet Bey de... Hikmet Beyin ikinci karısından: Cavide Hanımdan ikiz kızları olur.

Ama bu boşanmadan önce de Nazım ana şefkati ve baba kaygısıyla kurulmuş bir aile içinde yaşamamış. Çocukluğunda Paşa Dedesinin yanında büyümesi elbette normal bir aile hayatı sayılmaz.

Çok sonraları, Nazım hapishanede açlık grevi ilan edip intiharın eşiğine geldiğinde annesi Celile Hanım, Vâlâ Nureddin’in karısı Müzehher’e gönderdiği mektupta çok özel sözler söyler: *“Sevgili yavrum, ikiniz de oğluma çok kardeşlik yaptınız, size nasıl minnettarım bilemezsiniz. Vâlâ çok eskiden beri oğlumun annesi gibiydi, ona çok emeği geçti, biliyorum, hâlâ da geçmektedir...”*

Nazım’ın evvelki eşlerinden çocuğu olan kadınlarla evlenmesi (Piraye, Münevver, Vera) belki de şuurlu bir istekle, bir aile çatısı altına girme isteğiyle ilgili olabilir. Şüphesiz Freud bunu daha doğru ifade ederdi. Ama Nazım, başka adamlardan olan evlatlıklarını kendi çocuğu gibi kabul etmek ve kendi çocuğu gibi sevmek istese de bu teşebbüslerin hiçbirisi gerçek bir aile sahibi olmakla eşdeğer değildi. Bir de bütün bunları bir aile hayatı olarak kabul etmek mümkün mü? Piraye ile 15 yıllık evliliğinin 12 yılını hapiste geçirmiş! Nazım. Münevver ile hapisten çıktıktan sonra sadece bir yıl yaşamış Vera ile de ölümünden dört yıl önce evlenmiş.

Elbette Nazım’ın bir aile kuramamasının başka sebepleri de vardı. İlk gençliğinde gödüğü Moskova muhiti, o yılların komün hayatı, devrimin getirdiği özgürlük hatta kadın erkek münasebetlerinin tam serbestliği... onu aile hayatına-Bu Burjuva yaşantısının kalıntısına” karşı bir insan olarak yetiştirmişti. Doğrudur, “Özgür Aşk: “Bir Bardak Sudur” teorisi (Cinsel ilişkinin bir bardak su içmekle eşdeğer sayılması) şarklı ruhu ve ahlâkına sahip Nazım’ı, sevdiği kadınları delice kıskanmaktan kurtaramamıştı.

Nazım, komünistlerin halkın gözündeki en büyük iğrençliği olarak gösterilen, güya kadınların “ortak mal” sayılması meselesini, Türkiye’de eşitlik fikrinin ilk savunucularından olan Şeyh Bedreddin’e ithaf ettiği şiirinde özellikle vurgular:

Yarin yanağından gayri her şeyde

Her yerde

Hep beraber!..

Nazım, 14 yıl süren kadınsız, aileden uzak bir mahkumiyetten kurtulup özgürlüğüne kavuştuğunda: özellikle Münevver’in hamilelik devrinde karı koca sevgisini ve öz oğlu Memet dünyaya gelince de babalık gururunu kısmen yaşamış ve aile mutluluğunu çok kısa da

olsa tatmıştı. Buna rağmen ömrünün sonuna kadar geleneksel aile anlayışına karşı çıkmasa da buna soğuk bir ilgi besliyordu.

Şüphesiz aile ilişkilerine bu şekilde bakan ve yaratılış olarak çok hümanist olan Nazım bir meselede tamamen amansız ve acımasızdı. Yani her şeye rağmen evli olan kadınları (Münevver ve Vera) kocalarından ayrılmaya tahrik etmişti. Bu işin, terk edilmiş erkekler için ne kadar acı olduğu hiç umursamadan... Münevver’in ilk eşinin hapishaneye gelip Nazım ile bu konuda konuşması hakkında ilerde bilgi vereceğim. Elbette bu evli kadınların Nazım’a karşı bir ilgisi olmasa eşlerinden boşanmazlardı ama elbette Nazım da ihtiyarlığında kendisi hakkında çok doğru bir söz söylüyordu: “Ben çok inatçı bir ihtiyarım.”

Nazım’ın Bakü’de, bizim evde yaptığı bir konuşmasını hatırlıyorum. Bu sohbette babam, annem, ben ve kızkardeşlerim vardık. Bazen -ne hakkında ise- biz de fikirlerimizi söylüyorduk. O zaman ben çok geçtim, kızkardeşlerim ise daha küçüktüler. Bizim, anne ve babamızın, misafirlerin, illa da Nazım Hikmet gibi nüfuzlu bir adamın yanında kendi fikirlerimizi serbestçe ifade etmemiz, tartışmaya girmemiz Nazım’ı hem şaşırtmış hem de sevindirmişti: “Biliyorsunuz, ben genellikle aile mefhumuna karşıyım” demişti, “Ama sizin ailenizi gördükten sonra fikrimi değiştirmeye hazırım.”

Nazım, annem ve babam ölmüşlerdi. Onların ölümünden birkaç yıl sonra, şairin kızkardeşi Samiye Yaltırım Bakü’ye gelmişti. Ben, Arif Melikov, Ekrem Eyisli ve Aşkın Babayev, Samiye Hanımı Bakü’ye defnedilen Sabiha Sertel’in mezarına götürdük, sonra birlikte öğle yemeği yedik.

Samiye Hanım ihtiyar bir kadındı, Nazım’a hiç benzemiyordu. Sadece mavi gözleri birazcık Nazım’ı andırıyordu. Nazım, çok sevdiği, mektuplarında Samiyeciğim, Samuşum diye hitap ettiği bacısının gözlerini bir mısrasına aksettirmiş: “*Bacımınki gibi mavi gözlü şehrim.*” Nazım’ın çoğu zaman “kız kardeşim” tabirini değil, Azerbaycanlılar gibi “bacım” sözünü kullanması dikkatimi çekti. O, karısı Piraye’yi de “Kalbimin kızıl saçlı bacısı” diye adlandırıyordu.

Samiye Hanım ile bu görüşmemizden birkaç yıl sonra, İstanbul’da bir kitap fuarında karşılaştık. “Nazım Hikmet Vakfı’nı” kurmuştu. Benden Nazım’ın Bakü seyahatleri ile ilgili belgeleri, fotoğrafları göndermemi rica etti. Ne yazık ki, bu işi geciktirdim, bir müddet sonra da Samiye Hanımın vefat ettiğini duydum. Ancak 2000 yılında babamın arşivinden Nazım’la ilgili belgeleri: Onun mektuplarını, kendi el yazısı ile yazılmış bazı şiirlerini, fotoğraflarını, Bakü’de yayımlanmış ilk kitabını, radyoda muhafaza edilen ses kayıtlarını, farklı yerlerde yaptığı konuşmaların ses kayıtlarını, kendi sesinden okuduğu şiirlerinin ses kayıtlarını, Azerbaycan basınında yer alan diğer belgeleri de ilave ederek Nazım Hikmet Vakfı’na bağışladım.

Samiye Hanım ile Bakü’deki görüşmemizde Yahya Kemal Beyatlı’dan söz açıldı. Sakin tabiatlı kadın aniden çılgınlaştı, öfkeleni, kızardı. Anlaşıldı ki, güya anneleri Celile Hanımın Yahya Kemal Beyatlı ile aşk macerası yaşadığı konusunda dedikodular yayılmış. Hem de bu dedikoduları Aziz Nesin yaymış. Samiye Hanım: “Nazım yaşasaydı Aziz bu sözleri sarfedebilir miydi? Nazım parçalardı onu” dedi. O, bu sözleri der demez biz hemen lafi değiştirdik.

Ama gariptir, Nazım’la ilgili kitapların tamamına yakının okuduğumda Nazım’ın da bu konudan bahsettiğine şahit oldum. Ekber Babayev, Nazım Hikmet” adlı kitabında, şairin ses kayıtlarını da çözümleyip yayımladı. Nazım bu konuda şöyle diyor:

“Türk şiirine yeni poetik bir dil ve yeni bir şiir anlayışı getiren büyük şair Yahya Kemal Beyatlı galiba anneme âşık olmuştu. Annem evde onun şiirlerini okuyordu.”

Olaganüstü bir güzelliğe sahip olan Celile Hanıma, birçok insan gibi devrin meşhûr şairi Yahya Kemal Beyatlı’nın (1884-1958) da âşık olması ile ilgili Mehmet Fuad ve Vâlâ Nureddin de bahsederler. Vâlâ Nureddin “Bu Dünyadan Nazım Geçti” adlı kitabında şöyle yazıyor:

“Celile Hanımın bilhassa gözleri şaşırtıcı derecede güzeldi. Söylenenlere göre birçokları gibi Bahriye Nazırı Cemal Paşa da Celile Hanıma âşık olmuş. Yahya Kemal’in ona olan aşkı ise şu şiiriyle edebiyat tarihine geçmiştir.

Yollarda kalan gözlerinin nurunu yordum,

Kimdir o, nasıldır diye rüzgâra sordum.

Rüyamı saran bir büyü var onda duyuyordum

Gördüm: Dişi bir parsın ala gözleri vardı.

Sen miydin o afet ki, dedim bezm- i ezelde

Bir kanlı gül ağzında ve mey guzesi elde

Bir sofrada içtik ikimiz aynı amelde

Karşımda uyanmış gibi bir baktı sarardı

Ancak bu tür meselelerde çok sert ve muhafazakar olan Nazım’a böyle dedikodulardan söz edilemezdi. Sinirlenirdi. Hatta duyduğuma göre, 1918 yılında Yahya Kemal, Celile Hanımla arasındaki münasebetleri Nazım da duydu diye bu genç bahriyeliden korkmuş, bir müddet ortada görünmemişti.”

Vâlâ Nureddin’in yazdığına göre Yahya Kemal, Nazım’ın gözüne görünmemek için Göztepe’ye taşınır, sonraları da Nazım’ın takibinden kurtulmak için Servet Paşa köşkünden bir ev kiralar.

Bu meseleye, “Nazım Hikmet” adlı kitabında Mehmet Fuad da değinir. Malûm olduğu üzere Yahya Kemal, bahriye mektebinde, genç Nazım’ın tarih hocası olur. Nazım, gençliğinde ona samimi bir şiir de ithaf eder. Mehmet Fuad anlatıyor:

“Hem bahriye mektebinde tarih hocası hem de evlerine gelip giden bir aile dostu olan ünlü şaire Nazım Hikmet büyük bir hayranlık duyar, yazdıklarını gösterip eleştirilerini alırdı. Aslında Yahya Kemal Celile Hanıma âşıktı. Önceleri çok açıkça görünmeyen, dedikodular şeklinde kalan bu aşk, Celile hanım eşinden ayrıldıktan sonra büsbütün alevlenmişti... Yahya Kemal’in bazı şiirlerine ilham veren bu büyük aşk ise 1916’dan 1919’a kadar sürmüştü. Şairin sevgisine karşılık bulamadığı için zehir içip intihara kalkışması söylentileri de vardı. Şairin “Vüsal, Telaki, Erenköy’de Bahar, Eski Mektup” gibi şiirlerini Celile Hanım için yazdığı bilinirdi. Dedikoduları duyunca çok öfkelenen Nazım’ın dövmek için kendisini aradığını

öğrenen Yahya Kemal, söylenenlere göre evini değiştirmiş ve yeni adresini de uzun süre en yakınlarından bile gizlemişti."

Yahya Kemal'i daha yakından tanıyan Vâlâ Nureddin şunu belirtiyor: "Söz Celile Hanım ile Nazım'dan açılınca, Yahya Kemal lafı değiştirir, sorulara cevap vermezdi. Onu da belirtiyim ki, Celile Hanım ikinci defa evlenmiş ama Yahya Kemal ömrünün sonuna kadar evlenmemişti."

Nazım'ın dilinden Yahya Kemal adını bir çok defa işitsem de annesiyle ilgili sohbetlerine şahit olmadım. Bilmiyorum, belki de babama bu konuda bir şeyler anlatmıştır. Ama bir olayı bizim evde de anlattığını çok iyi hatırlıyorum. Nazım anlatmıştı: "Talebelik yıllarımda bacım Samiye'ye bir şiir yazmıştım. Şiiri hocam Yahya Kemal'e okuduğumda bir şey demedi. Ama "o kediyi getir bana göster" diye rica etti. Çok şaşırsam da onun sözüne uydum, ertesi gün kediyi okula getirdim. Yahya Kemal: "Kediyi görüyor musun?" dedi. "Sen bu yoluk kediyi bile şiir yazmışsan, şüphesiz şair olacaksın."

Bu kitap üzerinde çalışırken Nazım'ın o şiirini: "Samiye'nin Kedisi" adlı şiirini buldum. İşte o şiir:

*"Yeşil deniz gibi gözleri vardı
Beyaz tüyleriyle bir küme kardı.
Ağzını süsleyen sedef dişleri
Baygın nazarı ta ruha işlerdi.
Severken aldatıp birden kaçardı
Okşarken amansız pençe açardı
Onda bir kadın gururu vardı
Sürmeli gözlerinden rüya akardı."*

Zannediyorum, genç Nazım'ın bu basit şiirinde Tefvîk Fikret'in meşhûr "Zerrişte" (Yaz Aşkına Dair) şiirinin açık etkisi görülüyor. Özellikle de kedinin kadına benzetilmesi:

*"Yaz Aşkına Dair" dediğinizi duyar gibiyim... İşte örneği:
Sevdiklerimin ben
Hepsinde bu turnakları, hepsinde bu hali,
Hepsinde bu hırçın kedi simasını gördüm...*

Yahya Kemal'in, daha Nazım ile ilişkileri bozulmadan önce, onun bir şiirini kendi tashihleriyle yayımlattığı malûdur. Bunu Nazım kendisi de anlatırdı. Ama, Güya -Celile Hanımın aşkı hatırına- Nazım'ın sonraki şiirlerini Yahya Kemal'in yazdığı söylentileri boş dedikodulardır. Burada, yazımın bu bölümünü başka bir mevzuyla anlatarak bitirmek istiyorum.

1950 yılında, Nazım hapishanede açlık grevi ilan edince, annesi Celile Hanım- artık gözleri görmeyen Celile Hanım- elinde "Oğlumu kurtarın" pankartıyla Galata köprüsünde imza toplamaya başlar. Nazım'ın ölüm orucunu duyan insanlar, Türkiye'den, dünyanın

muhtelif yerlerinden: Avrupa'dan, Amerika'dan, Sovyerler Birliğin'den şairin kurtulması için yoğun çaba sarfederler...

Vâlâ Nureddin anlatıyor:

"Yahya Kemal, biz gençler için muteber bir şahsiyet idi: "Yahya Kemal, böyle dedi, Yahya Kemal bu şekilde konuştu, Yahya Kemal böyle hareket etti..." Yahya Kemal İspanya'da büyükelçiydi, beni de oraya davet etmişti. Bana hediye ettiği bir resmi halen duruyor. Resmin arkasında: "Vâlâ Nureddin'e, insanlığına, yüksek kültür ve zevkine derin ihtiram hissi ve hayranlıkla. Yahya Kemal" sözleri yazılmış.

Yahya Kemal ile bütün bu hoş münasebetlerimize rağmen küstük. Çünkü, Nazım'ı şahsen tanımayan bir çok meşhur gazeteci, yazar, bilim adamı onun kurtulması için imza attığı halde Yahya Kemal bundan yüz çevirdi. Nazım'ın özgür olmasını istemediğinden değildi elbet. Bu adımından sonra takibe alınmaktan dolayı ihtiyat ediyordu. Halbuki o günlerde Yahya Kemal'in imzasının büyük önemi vardı. Ona haber gönderdim, "Ne o benim cenazeme gelsin ne de ben onun kine giderim" dedim."

Anlatılanlara göre Yahya Kemal'in, yukarda adı geçen şiirlerinden başka çok meşhur, belki de en meşhur- şiiri de Celile Hanım ile ilgilidir.

"Dün kahkahalar yükseliyorken evinizden

Bendim geçen ey sevgili sandalla denizden.

Gönlümle uzaklarda bütün bir gece sizden,

Bendim geçen ey sevgili sandalla denizden

Dün bezminizin bir ezeli neşesi vardı,

Saz sasilere ta fecre kadar körfezi sardı,

Vakte ki, sular şarkılar inlerken ağardı,

Bendim geçen ey sevgili, sandalla denizden."

Celile Hanım'ın evinden kahkahalar yükselirken, kayıkla boğaziçinden geçen büyük şair, ihtiyarlığında Galata Köprüsüne gelmekten; Nazım'ın kurtulması için bir imza atmaktan ihtiyat edip çekinir. Boğaziçinde böyle romantik şekilde başlayan aşk, Galata Köprüsünde basit bir şekilde sona erer.

Çocukluk yaşlarında âşık olmaya başlayan ve "14 yaşımdan beri şairlik ediyorum" diyen Nazım, ilk aşk şiirini Sultan Abdülhamit devrinin valilerinden birinin kızına: Sebiha'ya ithaf etmiş.

"Gözleri siyah kadın o kadar güzelsin ki,

Çok sevdiğim başına yemin ediyorum ben

Koyu bir çiçek gibi gözlerin kapanırken

Bir dakika göğsünün üstünde olsa yerim

Ömrümü bir yudumda ellerindem içerim

Gözleri siyah kadın o kadar güzelsin ki..."

Sonraları da sevdiği kadınlara şiirler yazar Nazım ve onun poetikasında her kadın farklı bir semboldür: "Gözleri siyah kadın," "Kalbimin kıvılcık saçlı bacısı," "Saçları saman sarısı..."

17 Yaşındayken Azize'ye âşık olur ve derhal bir şiir tutuşturur: "Azize, gözleri nurdan Azize."

Nazım'ın gençlik şiirlerinin listesi onun aşklarının da listesi gibidir. Bu şiirlerinden biri de "Gölgesi" adlı şiiridir:

"Ağlasa da gizliyor gözlerinin yaşını

Bir kere eğemedim bu kadının başını

Kaç kere sürükledi gururumu ölüme

Fırtınalar yaratan benim coşkun gönlüme."

Bu şiir, gençlik yıllarında Nazım'ın komşusu olan, ondan üç yaş küçük bir kıza ithaf edilmiş. Bu kız geleceğin tanınmış yazarı Sovyetler Birliği'nde de çok meşhur olan "Fosforlu Cevriye" romanının yazarı Suad Derviş'tir. Derviş Paşa'nın kızı olan ve asıl adı Saadet Derviş olan yazar, "Suad Derviş" mahlasıyla yazılar yazan, sol ideolojiye mensup, siyasi mücadele yolunu seçmiş, hapishanelere düşmüş, hayatını tehlikelere atmış, yıllarca Nazım ile dost-arkadaş olarak omuz omuza mücadele vermiştir. Ama bu arkadaşlık ilişkileri Nazım'ın bütün ısrarlarına rağmen bir aşk macerasına dönüşmemiştir.

Nazım bir şiirinde yarı şaka, yarı ciddi şöyle söyler:

"Toprağı sevdim diyebilir mi, onu bir kez sürmeyen

Ben sürmedim.

Platonik biricik aşkım da buymuş meğer."

Ama Suad Derviş, hayatının son yıllarında bir itirafta bulunuyor ve dolayısıyla Nazım'ın bu sözlerini tekzip ediyor: "Nazım Hikmet'in isteyip de elde edemediği tek kadın benim" diyor. Nazım, bunu Suad Derviş'e ithaf ettiği "Gölgesi" adlı şiirinde tasdik ediyor:

"Dönüyoruz biz yine bir uzun gezintiden

Gönlümün alemini döküyorken ona ben

O bana kendisini gülerek naklediyor

"Bilseniz mavi boncuk yeşil yakıştı" diyor.

Ya bu kadın delidir, ya da ben çıldırmışım

Ben ki, bir çok kereler, kırılmışım, kırmışım

*Ömrümde duymamıştım böyle derin bir acı
Birden onun yüzüne haykırmak ihtiyacı
Alev alev tutuştu yangın gibi
Bir dakika kendimin olamadım sahibi
Hiç olmazsa hayfımı böyle alırım dedim
Yola mağrur uzanan gölgesini çiğnedim."*

Delikanlılık çılgınlığı ve gururuyla söylenen bu sözlerin üzerinden uzun yıllar geçecek, hapishaneler, aşılmaz ülke sınırları, Nazım ve Suad Derviş'i ebediyen ayıracaktır. Ama kırk yıl sonra, 1958 yılında Yazarlar Birliği toplantısına katılmak için Taşkent'e gitmeden önce Bakü' de yaptığı bir konuşmada, bir isteğini dile getiriyor Nazım: *"Ben Asya ve Afrika yazarlarının toplantısında, oraya geleceğini ümit ettiğim Suad Derviş'le birlikte Asya ve Afrika yazarları vesilesiyle edebiyatımızı Doğu halklarına nasıl tanıtmak gerektiğinin yollarını arayacağım..."* diyor.

Nazım'ın umutları boşa çıkar, Suad Derviş Taşkent'e gelmez. Ya gelememiştir ya da izin vermemişler. İkisi bir daha hiç görüşemezler...

Nazım'ın evlendiği ilk kadın Nüzhet Birgen'dir. Nüzhet Hanımın eniştesi matbuat müdürü, "Tanın" gazetesi muharrirlerinden İttihatçı Muhiddin Bey: "Tanıncı Muhiddin" adıyla tanınıyordu ve devrin meşhur şahıslarından biriydi.

Nazım Nüzhet ile ilk kez İstanbul 'da, Nüzhet Hanım daha 15 yaşındayken tanışır. Ve bu tanışmada aralarında bir yakınlık doğar. Ama Nazım, Ankara'ya geçtiği için bu ilişki yarım kalır. İkinci kez Ankara'da görüşürler ama bu sefer de Nazım öğretmen olarak Bolu'ya gittiği için ayrılırlar. Kader onları üçüncü defa Sovyetler Birliğinde: Önce Batum'da ve Tiflis'te, sonra ise Moskova'da bir araya getirir. Daha doğrusu Gürcistan'daki görüşmelerinden sonra Nazım Moskova'ya gider ve ihtiraslı mektuplarla onu Moskova'ya çağırır, birlikte Doğu Halkları Komünist Üniversitesinde eğitim almayı teklif eder. Nüzhet Hanım hem bu teklifi, hem de Moskova'da Nazım'ın ona yaptığı evlenme teklifini kabul eder.

Ama her nedense, hem Nüzhet Hanımın hem de Nazım'ın ailesi bu evlilikten pek hoşlanmazlar.

Bu aşkın önüne çıkan engellerin canlı şahidi olan Vâlâ Nureddin(O zaman Vâlâ Nureddin de Moskova'da onlarla birlikte aynı üniversitede eğitim görüyor) anlatıyor:

"Nazım'ın gerçek büyük aşkı Nüzhet'ti. Genç kızın yakın akrabası olan İttihatçı Muhiddin Nazım'a şiddetle karşıydı. Yapılan bu evliliğe ve nikaha rağmen, yeni gelini Nazım'ın etkisinden kurtarıp ailesinin yanına döndürmek için Moskova'ya defterler dolduracak mektuplar yağdırdı: "Her sözüyle, her hareketiyle, her şeye isyan etmiş hatta saçları bile berberin tıraşına isyan etmiş bir adamla senin gibi genç, munis ve mülayim bir kız geçinemez. Hevesin daha süreceksen bari yaz tatilini geçirmek üzere Kafkasya'ya gel. Annenin, ablanın benim.. Çok göresimiz geldi seni. Hasretimizi avut, yine eşinin yanına dönersin."

Demek ki, Nazım'ın günahlarından biri de saçlarının tıraşa yatmamasıymış.

"Nazım Hikmet'in Aşkları" adlı kitabın yazarı Emin Karaca, ömrünün son demlerinde Nüzhet Hanım ile görüşmüş ve onunla yaptığı söyleşiyi kitabına almıştır:

"Moskova'da KUTV'a(Şark Halkları Komünist Üniversitesi) Nazım ile beraber gidip geliyorduk. Nazım, büyük ilgi gören, şiir ve piyesleri dillerden düşmeyen bir önder durumunda idi. Bir gün bana evlenme teklif etti. Doğrusu şaşırıp kaldım. Ama bu teklif hoşuma da gitmişti..."

Onun otobiyografi şiirinde şöyle bir mısra da var.

"Sevdiğim kadınları deli gibi kıskandım."

Demek bu "deli gibi kıskançlık" Nazım'ın en genç yaşlarından beri varmış.

Nüzhet Hanım anlatıyor:

"Nazım çok kıskançtı. Sevdiği insanlarda gördüğü bir lakaytlığı veya başkasına yönelen bir yakınlığı sezdi mi, o anda kızar, üzüldü. Moskova'da okuduğumuz zamanlarda Nazım'ın Dağıstanlı bir arkadaşı vardı. Bir ders arasında Dağıstanlı genç bana bir şeyler anlatıyordu ve ben gülüyordum. Bu arada Nazım bize doğru gelirken benim güldüğümü gördü. Benim üstüme geldi. Son söyleyeceklerini bana "Gövdemdeki kurt" şiiriyle bildirdi."

İşte Nazım'ın o şiirinden bir bölüm:

"Sen

Benim minare boyunda çam gövdeme

Yumuşak, beyaz,

Bir kurt gibi girdin

Kemirdin.

Ben bağırsaklarında solucan Makdonald'ı besleyen

İngiliz işçisi gibi taşıyorum

Seni içimde

Biliyorum

Kabahat kimde

Ey ruhu lordlar kamarası kadın

Ey uzun elbiseli tüysüz Puankere."

Şimdi, yazılışından sonra 80 yıl geçmiş bu şiiri, gülümsemeden okumak mümkün değil. Hiçbir neden yokken (Kim bilir belki de vardı) sevdiği kadını, "kurt, solucan" olarak adlandırırsa bile yüreği soğumuyor, onu Britanya'nın Lordlar kamarasından ve Leyborist Partisinin lideri Ramsey Macdonald'a, Fransız Başbakanı Puankere'ye benzetiyor. Genç komünist şairin sevgilisini kınamaları bile sınıfsal sembollerle ifade olunmuş. Bu ilk evliliğin

de, bu şiirin de üzerinde durmamın sebebi, hem o devrin suyunu havasını, hem Nazım’ın o zamanki dünyaya bakışını, dünya görüşünü anlamak hem de ömür boyu değişmeyen huyunu, o cümleden kıskançlığını kavratma isteğidir.

1923 yılında Nüzhet Hanım, hastalanır ve artık Moskova’da kalamayarak Bakü’ye döner. Ablasının kocası Muhiddin Bey o zaman Bakü Üniversitesinde Tarih profesörüdür. (Düşünüyorum da acaba bu adam, 1920’lerde Fuzuli’nin meşhur resmini yapan Muhiddin Bey miydi? Bilmiyorum) 1924 yılında Azerbaycan ÇEKA’sı Muhiddin Beyi “Türkçülük Propogandası Yapmakla” itham eder ve Profesör Ülkesine dönmek ister. Nüzhet de onunla beraber İstanbul’a döner. Burada Nazım’ın ailesi Nüzhet’i beğenmez. Nazım’ın Moskova’dan bacası Samiye’ye gönderdiği mektupta bunun izlerine rastlamak mümkün.

“Samiyecğim! Halam, Nüzhet hakkında “Reşid, ne söyle ne işit” demiş. Bundan hiçbir şey anlamadım. İzahat...”

Bu sözün biraz farklı şekilde Azerbaycanda’da vardır: “Adın ne Reşid, birin de birin işit” olan bu deyim, Nüzhet’e karşı duyulan memnuniyetsizliği ifade ettiği açıktır. Hülasa 1924 yılında Nazım İstanbul’a gelince, Nüzhet’e ayrılmayı teklif eder. Nazım’ın ilk ve iki yıl süren evliliği böylece sona erer.

Bu kısa süren evlilikten Türk edebiyatına kalan ölümsüz bir şiir oldu. “Mavi gözlü dev, minnacık kadın elleri.” Elbette Nazım’ın bir çok dostları gibi Nazım’ın ilk evliliğinin canlı şahidi Vâlâ Nureddin ve Zekeriya Sertel de o şiirin, Nüzhet Hanıma yazıldığını iddia ediyorlar. Onların dediğine göre Nüzhet Hanım, Nazım’a: “Bahçesinde ebruli hanımeli açan bir ev ve mutlu bir yaşam teklif eden minnacık bir kadınmış. Nazım’da -mavi gözlü dev- Bundan imtina etmiş.

Nüzhet Hanım ise, Nazım’a böyle bir teklifte bulunmadığını ve sonraları evlendiği adamın şiirde tasvir ettiği gibi kısa boylu, sıska bir varlık olmadığını söylüyor. Ama şiirin kendisine ithaf edildiğinden de imtina etmiyor. Gerçi, hangi kadın böyle bir şiirin kendisine ithaf edilmiş olmasını istemez?

Ancak Nazım’ın üvey oğlu Mehmet Fuad bu şiirin kendi annesine: Piraye’ye ithaf edildiğini ispat etmeye çalışır. Ama ne şiirin yazılma tarihi, (şiir 1930 yılında yazılmış, Nazım ile Piraye ise 1935 yılında evlenmişler) ne de Piraye Hanımın tercüme- i hali bunu tasdik etmeye imkan verir. Üstelik Piraye Hanım Nazım’dan sonra “minnacık kadın” olarak mutlu bir yaşama kovuşmak için hiç kimseyle-ne zengin ne de fakir- evlemez. Aksine önceki kocasından – zengin bir adamdan- ayrılıp talihini uzul yıllar hapisanelerde kalacak Nazım’a bağlar. Mektuplarından da anlaşıldığı üzere Piraye Hanım zengin bir dahili aleme ve maneviyata sahip bir kadındır. Onun arzusu, şiirdeki minnacık kadın olarak bahçesinde ebruli hanımeli açan bir ev olamazdı.

Çağdaş Türkiye’nin görkemli şairi -”Duvar” ve diğer şiirlerini, genç yazarları çok seven Nazım Hikmet’in de beğendiği- Atilla İlhan’ın bu konudaki fikri şöyledir:

“Nazım Hikmet, hayatına giren kadınlar için son dönem Türk edebiyatının en güzel aşk şiirlerini yazmıştır. Bizim Nesil, 1940’lı yılların kuşağı- onun Piraye’ye yazdığı şiirlerle yetişti ve büyüdü k,i aramızda o şiirlerin üç beş tanesini ezbere bilmeyen yoktur. Bu kadarı Piraye’ye yetmez mi? Neden “Mavi gözlü Dev, Minnacık Kadın ve Hanımelleri” şiiri de ona yazılmış sayılıyor?”

Bu tartışmalarda kimin haklı, kimin haksız olduğu, yani bu şiirin kime yazıldığı çok da önemli değil. Bu kadın kim olursa olsun Nazım Hikmet'e, hüznün, özlem ve acı dolu güzel bir şiir yazdırmıştır.

O şiirle ilgili bir noktaya daha temas etmek istiyorum. Minnacık kadının kimliği bazı soruları beraberinde getiriyorsa da "Mavi gözlü devin" Nazım olduğu konusunda hiç kimse şüphe duymuyor. Doğrudur, mavi gözlü devin Mustafa Kemal Atatürk olduğunu iddia edenler de var. Ama her halde Nazım'a ithaf edilmiş birçok makalede, şiirde onun bulduğu bu imgeyi şairin kendisine mal ediyorlar. Hatta Zekeriya Sertel'in Nazım'a ithaf ettiği kitabın adı "Mavi Gözlü Dev"dir.

Nazım'a şiir atfeden Azerbaycanlı şairler de bu teşbihten çok istifade etmişlerdir. O şiirden etkilenerek yazılmış en güzel şiirlerden biri bence Vagif Semedoğlu'nun "Devin Nağılı" adlı şiiridir. Nazım'ın mevzusunu orijinal şekilde yorumlayan Vagif'in şiirinde Dev bir insan olan kadını seviyor. Ama kadın, devin de bir insan olmasını teklif eder. Dev'in kadına olan sevgisi o kadar güçlüdür ki, İnsan olmayı kabul ededer. Kadın ise, kılık değiştiren ve insan olan dev'i tanıyamaz. Şiirde, insan kılığına giren dev, kadına kendini tanıtmaya çalışır.

"Yadında mı ben dev idim

Naheng bir dev idim, dedi.

Ne Arab'ın ne Hind'in

Ne de sizin nağıllara sığabilirdim.

Yadında mı seni sevirdim.

Yadında mı bana insan ol dedin.

Bak... insanım."

Hayatından bıkan, gündelik maişet kaygılarından iyice bezen, kocasının ferasetsizliğinden usanan kadın, "İnsan kılığına giren" dev'i ne yazık ki tanıyamaz, onu basit bir sokak serserisi gibi görür, onu kapısından kovar...

"Mavi gözlü Dev " için böyle bir akibet de var

1920'lerde Nazım'ın Moskova'daki uçar ve geçici aşk maceraları, hatta kısa sürelerle sevdiği Rus kadınları ile ilişkileri onun sanatında yansımalarını bulamamıştır. "Yaşamak Güzel Şeydir Kardeşim" romanında (Bu roman, Romatika yahut Romantikler adıyla da meşhûrdur) şairin prototipi- Ahmet'in Annuşka'ya âşık olması, Komünist Üniversitesinde Çinli sınıf arkadaşı Emi Syoa ve Ahmet'in kıskançlığı, eserin sayfalarında devrimci bir ruhla ve devrimci ahlak anlayışlarıyla birleştirilerek takdim edilir. Nazım, Moskova'da Emi Syoa ile vedalaştıktan sonra uzun yıllar Türkiye hapishanelerinde yatar ve ondan bir daha haber alamaz, daha doğrusu nerden haber almışsa onun Çin'de katledildiğini duyar. 1950 'li yıllarda ise tekrar Sovyetler Birliği'ne gelince Emi Syoa'nun sağ olduğunu, üstelik Çin'de meşhûr bir şair olarak faaliyet gösterdiğini öğrenince çok sevinir. Nazım, Emi Syoa'nun sadece canlı kadınlara değil, Leonardo da Vinci'nin meşhur Mona Liza portresine de âşık olduğunu ise daha gençlik yıllarında yazdığı "Cokonda ve Si-Ya-U" şiirinde aksettirmiştir. Tuhaftır ki, romanda Annuşka'yı tasvir ederken, Nazım çok uzun yıllar sonra son aşkı olacak Vera'yı tarif

ettiği teşbihi kullanır. “Saçları Saman sarısı, boynu uzun, yuvarlak..” Nazım, bu romanı yazarken eğer yanılmıyorsa Vera ile tanışmış değildi, romandaki hadiselerin cereyan ettiği yıllarda ise Vera daha dünyaya gelmemişti.

1925 Yılında ikinci defa Rusya’ya gelen Nazım, Doktor Lena ile tanışır hatta evlenirler ama bir yıl sonra partinin isteği üzerine illegal bir şekilde Türkiye’ye dönerken Lena’nın da kendisiyle gelmesini ister ama bu isteğine nail olamaz. Lena, Odessa’dan Nazım’a içli mektuplar yollar:

“Sevgili Nazım,

Mektubunu almak beni çok mutlu etti... Ne olur daha sık yaz, bu uzun sessizlik beni mahvetti. Bana izin vermemelerini nasıl izah ediyorlar? Babana, dayına, Samiye’ye selamlar... eğer senin vaktin yok ise başkasına rica et yazsın. Lütfen bana bir Türkçe ders kitabı ve bir kilo kahve gönder. Kitabın ve dergiler postayla gelmiş ama ben henüz alamadım. Söylediklerine göre bir yerde tutuyorlar ve bana vermek istemiyorlar. Sevgilim senin için endişe ediyorum. Artık yaz geldi. Yakında ayrılığımızın bir yılı dolacak. Sana o kadar hasretim ki, bazen kapı açılacak ve sen geleceksin sanıyorum. Ama bunu olacağına dair bütün ümidimi yitirdim. Seni çok çok öpüyorum. Lena.”

Lena ümidini yitirmekte haklıdır. Bir daha hiç görüşemezler. Lena Türkiye’ye, Nazım’ın yanına gitmek için geldiği Odessa’da vefat eder ve oraya da defn edilir. Ve yalnız bu konu Nazım’ın bir şiirine yansır:

“Yeryüzüne tohum gibi saçmışım ölümlerimi,

Kimi Odessa’da yatar, kimi İstanbul’da, Prag’da kimi...

En sevdiğim memleket yeryüzüdür.

Sıram gelince yeryüzüyle örtün üstümü...”

Nazım Hikmet “ Ben dünyanın en hür komünistiyim” dese de, daha önce ve daha fazla hür insan” idi. Bu özelliğini ölümsüz sözlerle ifade etmiştir: “Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşçesine.”

Çoğu zaman onun bu “hür insan” olması, komünistliğiyle uyuşmuyordu. Bazen kabul ettiği parti ve ideoloji intizamına riayet etmeye çalıştığında, gerçekten özgür ve serbest yaratılışı bu dogmaları kabul etmiyordu. Onun hayatının da, sanatının da, aşklarının da – bu üçü, ayrılmaz bir bütündür- en büyük tezatı ve daromatik yanı da bunula ilgilidir.

Mesela çocuk yaşlarından itibaren âşık olan ve her aşkına bir şiir yazan Nazım, Sonraları 1920’li yıllarda Moskova muhitinin, özellikle de sektant sanat anlayışının etkisiyle bir müddet lirik şiir yazmaya karşı çıkar. Hele 1930 yılında: “Aşk şiirine imza atmaya değmez” diyen Nazım, çok sonraları şöyle bir itirafta bulunur: “Uzun zaman sevda şiiri yazmadım hatta yürek şuurun değil, duygunun sembolüdür diye şiirlerimde “Yürek” kelimesini de kullanmadım...”

Şiir adına şanstır ki, onun gençliğinde tutulduğu bu “çocuk hastalığı” çok tez geçip gider. Öyle ki, o yıl Piraye ile tanıştığında yeniden aşk şiirleri yazmaya başlar, ömür boyu birbirinden güzel sevda şiirleri yaratır ve bol bol “yüreken” bahseder.

1920’li yılların sonunda Moskova’dan Türkiye’ye dönerken, evlilik hakkında da aynı “parti prensiplerine” tapınmıştı. *“Kadınlarla bir daha hiçbir ciddi ilişkiye girmemeye karar verdim. Profesyonel Devrimciydim”* (Nazım’ın ne derecede “Profesyonel Devrimci” olduğu konusunu kitabımın önceki bölümlerinde anlattım.) *Türkiye şartlarına göre her an hapse girebilirdim. Kesinlikle evlenmemeliydim.”*

1930 yılında, Nazım kızkardeşi Samiye’nin arkadaşı Piraye ile tanışır. Piraye Nazım’dan 4 yaş daha küçüktür. Piraye’nin Suzan ve Mehmet Fuad adlı iki küçük çocuğu vardır. Kocasından ayrılmıştır. Kocas,-Aktör, romancı, film rejisörü Vedat Örfi Bengü- 1926 yılında ikinci çocukları Mehmet Fuad daha doğmadan ailesini terk edip Paris’e yerleşir.

Nazım gibi Piraye’nin de yeniden evlenmek fikri yoktur. Daha doğrusu uğursuz evliliğinden sonra evlilik hakkındaki kanaati böyledir: *“İki çocuğum var, bu kez mantık evliliği yapacağım, bahçesinde ebruli hanımeli açan bir ev istiyorum.”*

Mantıkla, yeni bir takım hesaplarla evlenmeyi kararlaştıran, “Mavi gözlü dev” şiirinin kime yazıldığından habersiz o şiirdeki minnacık kadın gibi çiçekler açan bir sıcak yuva kurmak arzusunda olan Piraye, Nazım ile karşılaştıktan sonra, Mehmet Fuad’ın da yazdığı gibi: *“Bu aşkın pençesinden kurtulamaz”* şairi sever ve gelecek yıllarda onun uğruna her bir fedakarlığa katlanır. Nazım ise yeniden âşık olmak için sanki hazırdır. Piraye ile tanışınca o zamana kadar kendi kendine verdiği bütün sözleri- Profesyonel Devrimci davranışı ve evlenmemek sözü- bir anda unutulur. 1935 yılında 31 ocakta evlenirler. Piraye, 1995 yılında 21 Martta, Nazımdan tam 32 yıl sonra vefat etti. Sanki ölümünde bile Nazım’ın isteğine sadık kaldı:

“Ben

Senden önce ölmek isterim.

Sonra sen de ölünce

Toprağa beraber dalacağız

Ve bir gün yabani bir çiçek

Bu toprak parçasından nemlenip filizlenirse

Dalında muhakkak

İki çiçek açacak

Biri sen

Bir de ben.”

Ama bu rikkatli mısralardan başka Nazım hayatta olan kadına karşı sert, kaba hatta amansızca yazar: *“Çok güzel bir kadın değildi ve bu da müspet bir şeydi benim için. Çünkü kıskançlığımı, çılgınlığımı yaşamıştım artık.”*

Bu “çok da güzel olmayan” kadın, Nazım şiirinde “ Kalbimin kızıl saçlı bacısı,” mektuplarında ise “ Pirayem,” “Hetçem,” “Yavrum,” “Sevgilim,” “Karım,” Karıcığım,” “Nişanlım,” “Birtanem” hatta “Kızım,” gibi hitaplarla kitaplara dâhil olmuştur.

Piraye Hanım, Nazım’ın en çok mektup ve en çok şiir yazdığı kadındır. 1938 yılının 17 Ocağında uzun süreli bir hapis cezasına çarptırılan Nazım, çeşitli ceza evlerinden

Piraye’ye Mehmet Fuad’ın verdiği bilgiye göre- 581 mektup yazmıştır. (yine Mehmet Fuad’a göre Kemal Tahir’e 243, Va-Nu’lara ise 129 mektup yazmıştır)

Nazım’ın bu kadar mektup yazmasına şaşırmamak gerek. Mesela Piraye ile 15 yıl evli kalan Nazım, bu evliliğin 12 yılını hapisanede geçirdi. Kısa görüşmelerini saymazsak- Piraye Nazım’a daha yakın olmak için bir müddet Çankırı’ya taşınmış- yegâne ünsiyet vasıtaları mektuplar idi. Mektuplarının birinde de yazdığı gibi: “Yine aramıza deniz, tren yolu, dağlar ve mektuplar girdi” der.

Önceleri de amansız bir gerçeği yazmıştım: Nazım’ın uzun müddet hapis hayatı, ilk önce kendisi için, sonra da yakınları özellikle Piraye için ne kadar ağır olsa da bu hapisliğin neticesi hem şiirsel mektuplar, hem de ölmez şiirlerdir.

“Hatçem

Her gecem

Senin

Her gecem

Hatçem

Su ol içem

Hatçe

Her gece

Karım benim

İyi yürekli, altın renkli

Gözleri baldan tatlı arım benim.”

11 şubat 1939

“Ne güzel şey hatırlamak seni

Ölüm ve zafer haberleri içinden

Hapiste,

Ve yaşıım kırkı geçmişken.”

(1945. Piraye’ye yazılmış 21. ve 22. Şiirlerden.)

“Uzaktan şehrimin damları üzerinden

Ve Marmara denizinin dibinden geçip

Sonbahar topraklarını aşarak

Olgun ve ıslak

Geldi sesi

Bu üç dakikalık bir zamandı.

Sonra telefon simsiyah kapandı...”

(29 Temmuz 1948)

Hapis hayatının ümitsizliğine, karamsarlığına kapılmadığı için Nazım’ın hayatında bu gıyabi aşkın, bu aşkın çılgınlığının, ihtirasının, sadakat ve değerinin emsalsiz bir ehemmiyeti vardır.

Piraye’nin çocuklarını, özellikle de Mehmet Fuad’ı öz çocukları gibi kabullenmiştir Nazım. Sonraları Münevver’den olan olan öz oğlu dünyaya gelene kadar (onun da adını Memet koymuştu) mektuplarında Memet dediğinde üvey oğlu Memet Fuad’ı kasteder. Mehmet Fuad ile Nazım arasındaki baba oğul ilişkisi mektuplarına daha güzel aksetmiştir.

Nazım, Mehmet Fuad’a yazıyor:

“Senin biyolojik varlığında benim payım yoktur. Fakat senin ruhunda ve şuurunda benim babalığım var, seni annen başka bir adamdan doğurdu fakat bu benim için hiçbir şey ifade etmez. Sen benim oğlumsun. O kadar benim oğlumsun ki, annenle aramızdaki ilişkiler her ne şekilde olursa olsun bu senin, benim oğlum olduğunu değiştirmez.”

Genç Mehmet Fuad da üvey babasına şöyle yazar:

“Başka hiç kimseyi babam olarak istemiyorum. Ve eğer babamın yanımda olmasını istersem Nazım’ı isterim. Bu dünyada üç insan vardır ki, onları herkesten çok seviyorum. Bu insanlardan biri sensin, biri Suzan, biri de annem...”

Mehmet Fuad’a hapisshaneden yazdığı mektuplarsa, Nazım genç oğulluğuna hayat, sanat, insani değerler, tarihi ve edebi şahsiyetler hakkında çok değerli düşünceler aktarır. Sanki çok genç birini yetiştirir, onun yolunu çizer, kendi hayat tecrübesini ona aktarır.

Genellikle Nazım’ın bütün başka niteliklerinin yanında öğretmenlik becerisi de vardı. Hapishanedeyken İbrahim Balaban’ı bir ressam, Kemal Tahir’i yazar, A. Kadir’i şair olarak yetiştirmesi hususunu kitabın önceki bölümünde anlatmıştım.

Nazım’ın öğrencileri arasına Vâlâ Nureddin ve eşi Müzehher Hanımı da ilave etmek gerekir. Müzehher Hanımın romanı, romanının dili hakkında, mektuplarında değerli düşünceler bildirir.

“Müzehher, evladım

Senin romanının dili hakkında bir başka sefer uzun uzadıya yazarım. Şimdilik bir şey söyleyeyim, dil güzel fakat yer yer şairliğe kaçırıyorsun. Ben şahsen romanda kuru, kupkuru bir dili tercih ederim.Çoğu zaman değil fakat bazen...

Halide Hanımın (Halide Edip Adivar) “Roman ellisinden sonra yazılır” diye ortaya attığı ve çok söylenmiş lakırdılar hiç doğru değil. Balzac ellisinden sonra roman yazmaya kalksaydı, galiba hiçbir şeycik yazamazdı, çünkü ömrü vefa etmezdi. Ah! Kızım, seni memleketin en iyi romancılarından biri haline getirmek için benim buradan çıkmam lazım.”

Hapisten çıkamasa da mektuplarıyla Müzehher Hanıma da Mehmet Fuad’a da gayretli ve gönüllü şekilde öğretmenlik yapar. Sonraları liyakatlı ve sadık bir insan olarak yetişen Mehmet Fuad, bu mektupları “Nazım ve Piraye” ve “Cezaevinden Mehmet Fuad’a

Mektuplar" adıyla iki cilt olarak yayımladı. Benim verdiğim ve vereceğim örnekler de bu iki kitaptandır. Bundan başka Mehmet Fuat 1965 yılında- Nazım'ın ölümünden iki yıl sonra- Büyük şairin eserlerini Türkiye de yayımlamaya başladı. Bu faaliyetlerinden dolayı Memet Fuad'a 15 yıl hapis cezası vermek istemişler. Ama işte o yıllarda meşhur, istidatlı ama faşist ideolojiye mensup Amerikalı şair Ezra Paund'un da şiirleri yayımlanır. Ve Mehmet Fuad'ın avukatları bunu örnek gösterirler, ispat ederler ki, onun yayımcısı gibi Nazım'ın yayımcısı siyasi maksat gütmemiş, yalnız sanata hizmet etmek istemiştir. Bunun üzerine Mehmet Fuad'a yapılan ithamlardan vazgeçilir. Böylece Mehmet Fuat'ın: *"Faşist şair Ezra Paund, komünist şair Nazım Hikmet'in şiirlerinin yasaklanmamasını sağladı"* diye yazar.

Mahpuslardan Piraye'ye yazdığı mektuplar hem nesirler, hem şiirlerdir. Şiirle yazılmış mektuplar şahsi mektup olmaktan daha çok XX. Yüzyıl şiirininincilerindendir. Hatta Nazım'ın idam edilme ihtimali varken Bursa cevaevinden Piraye'ye şu şiiri gönderir:

"Bir tanem

Son mektubunda:

"Başım sızlıyor,

Yüreğim sersem" diyorsun.

"Seni asarlarsa,

Seni kaybedersem

Yaşayamam," diyorsun.

Yaşarsın karıcığım

Kara bir duman gibi dağılır

Hatıram rüzgârda!

Yaşarsın kalbimin kızıl saçlı bacısı!

En fazla bir yıl sürer

Yirminci asırda

Ölüm acısı.

Ölüm!

Bir ipte asılmış ölü!

Bu ölüme bir türlü

Razı olmuyor gönlüm.

Fakat

Emin ol sevgili

Zavallı bir çingenenin

Kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli
Geçirecekse eğer
İpi boğazıma
Mavi gözlerimde korkuyu görmek için
Boşuna bakacaklar
Nazım'a
Ben
Alaca karanlığında son sabahımın
Duyulmamış bir türküyü duyacak
Dostlarımı ve seni göreceğim
Ve yalnız
Yarım kalmış bir aşkın acısını
Toprağa götüreceğim.
Haydi bunları boş ver
Bunlar uzak bir ihtimal
Paran varsa eğer
Bana bir fanila bir don al
Tuttu bacağımın siyatik ağrısı
Ve unutma ki, daima iyi şeyler düşünmeli
Bir mahpusun karısı.

Nazım şiirine şu sözleri de ilave ediyor: "Ben bu iki metubumu yazdığım yazıların en güzelleri sayıyorum. Belki çok samimidirler, onun için..."

Nazım'ın Piraye'ye yazdığı mektuplarda, insan hissiyatının, insanın, bir şairin, bir aşğın, hem de bir mahpusun binbir renkli, ışıklı, inançlı, kederli, hazin, mutlu, özlem dolu, umutlu, duygularını yansımıştır. Yüzlerce mektubun içinden 8 Mart 1938 tarihli olanını seçiyorum. Bu mektubu seçmemin bedebi belki de benim dünyaya geldiğim günden bir hafta önce yazılmış olması. İşte o mektup:

"Karıcığım, bu gün ellinci ayrılık günü. Dışarda kış yeniden başladı. Gökyüzü kurşun gibi ağır. Ben içerde tek başıma oturduğum odada senin mektubunu okudum, bir daha okudum ve şimdi sana bunları yazarken gözüüm yine senin mektubunda. Ömrümde bu kadar hazin, böyle kederli, fakat bu kadar dinlendirici, kuvvetli ve ferah bir mektup okumadım. Dehşetli mahzunum ve içimde inanılmayacak kadar rahatlık var.."

"Yirminci Asra Dair Program" adlı şiirinin sonuna şu sözleri ilave eder. "Sen bana sevgilim diye hitap ediyorsun. Ben sana Hatçem diyorum. Ve bunun böyle olması çok hoşuma

gidiyor. (Türkiye Türkçesinde nedense "Hoşuma gelir" değil "Hoşuma gider" deniliyor. Ne gider, nereye gider? Anlamıyorum. Bu konuda Türkiye'de çokça sohbetlerim oldu. "Haklısın" dediler. "Hoşuma gelir" daha doğrudur, öyle olmalıdır... ama hala "hoşuma gider" diyorlar.)

Yine bir mektubundan:

"Kırk beş yaşımı bitirdim. Ama her gün biraz daha âşık oluyorum. Karımdan, sanattan, tabiattan, insanlardan, idealizmden tut, taa kenareykaya kadar her şeye dolu dizgin âşık oluyorum. Ve çok şükür aşığım. Bu aşk mistik manada filan değil. Platonik aşk hiç değil. Bana öyle geliyor ki, bir tek insana, yüz milyonlarca insana bir tek ağaca, bütün ormana, tek bir düşünceye, fikre, bir çok düşünceye ve fikre âşık olmadan yaşamak: yaşamak değildir."

Gerçekten de ömrünün farklı çağlarında Nazım'ın sevgi objeleri değişse de hiçbir zaman aşkı mistik yahut sırf platonik değildir. Aksine ulvi, yüksek duygularla birlikte bu aşkların erotik, şehvetli yanı da çok âşikârdır.

Bu da Nazım'ın bir insan ve şair olarak yaratılışından kaynaklanıyordu.

Bu duyguları, bir şiirinde hem açık hem dolaylı olarak ifade edilmiş ama dolaylı ifade bile Sovyetler Birliği'nde makbul sayılmamış.

"Sen tarlasın

Ben traktör

Sen kağıtsın

Ben yazı makinası

Karım, oğlumun anası..."

Ne yazık ki, hatta Aleksandr Tvardovski gibi açık fikirli bir şair, Nazım'ın bu mısralarını "erotik teşbihler" içerdiği için yayımlamaya razı olmamış.

Kadınsızlık Nazım için en ağır işkencelerdendi. Bunu sadece cinsellik açısından düşünmek doğru olmaz. Kadın özlemi, kadın sesi, kadın kokusu, kadın cazibesi için duyulan bir özlem idi. En yakın dostu Vâlâ'nın karısı Müzehher hanımı bacısı gibi gören, mektuplarında ona gâh "kız kardeşim- bacım," gâh "kızım, evladım," gâh da "mini mini anneciğim" diye hitap eden Nazım, ona gönderdiği mektupların birinde şöyle yazar:

"Bana resmini yolla. Büyükce olsun, mümkün olduğu kadar büyük, rötüşsüz olsun mümkün olduğu kadar rötüşsüz. Sonra mektubun kağıdına dudak boyanı sür. Mümkünse gözlerinin rengini de sür diyeceğim. Şakayı bırak fakat boyanı mutlaka sür ki, tam o rengi koymak istiyorum..."

Nazım Müzehher'den, mektubuna dudaklarının boyasını sürmesini onun için rica ediyor ki, Müzehher'in fotoğrafına bakarak yapacağı portrede, dudaklarının rengini yan en ve daha güzel versin. Ama belki biraz da mektupta kadınlığın işaretini almak istiyordu. Bu mektubu okuyunca Âşık Veysel'in bir şiirini hatırladım:

"Yeni mektup aldım gül yüzlü yardan

Bekletme yolları gel diye yazmış

Sivralan köyünden, bizim diyardan

Dağlar mor banakşe, gül diye yazmış

Eğlenme gurbette yayla zamanı

Mevlayı seversen seversen ağlatma beni

Benek benek mektuptadır nişanı

Göz yaşım mektupta pul diye yazmış.”

Âşık Veysel, aldığı mektupta yarinin damla damla göz yaşını görür ve onun göz yaşını pul olarak anlamlandırır.

Nazım Hikmet hapishane hayatının mahrumiyetlerini bu bakımdan da kaleme alır:

“Biz altı yüz adet

Kadınsız erkeğiz

Alınmış elimizden

Doğdurmak imkanımız

Bu müthiş kudretim yasak bana

Yeni bir hayat aşlamak

Bereketli bir rahimde yenmek ölümü

Yaratmak seninle beraber.

Sevgilim, yasak bana etine dokunmak senin...”

Ve aynı isteklerin başka satırlardaki ifadesi:

“Sarılıp yatmak mümkün değil bende senden kalan hayale,

Halbuki sen orda, şehrimde gerçekten varsın

Etinle, kemiğinle

Ve balından mahrum edildiğim kırmızı ağzın,

Kocaman gözlerin gerçekten var

Ve asi bir su gibi teslim oluşun ve beyazlığın ki,

Dokunamıyorum bile.”

Nazım anlatmıştı ki, ilk gençlik yıllarında “Silva” operetini izlerken bu esere “burjuva sanatının” temsilcisi diye nefretle bakmış ama başrolde oynayan Miloviç’in dolu göğüslerini de ömür boyu aklından çıkaramamış.

Bu Miloviç, Avusturyalı ya da Macar imiş, İstanbul İtilaf devletlerinin işgali altında iken, Türk halkı cephelerde kan dökerken zengin ecnebi subaylar Miloviç’in mumlarını

yüzlük banknotlarla tutuşturuyorlarmış. Nazım'ın nefreti şüphesiz "Silva'nın" musîki ve konusundan daha çok bunula ilgiliydi. Ama Ekber Babayev'in arşivindeki ses kaydında Nazım onu da diyor ki: *"Silva operetinin musîkisini duyduğumda öfkemden mosmor oluyorum, birilerine sövmek istiyorum ama bunula birlikte hararetim de yükseliyor, gözlerimin önüne Miloviç'in tombul memelerinin arası geliyor."*

Nazım'ın eserlerini çeviren tercüman Muza Pavlova anlatıyor: *"Bazen Nazım, hangi şiiri, ne zaman yazdığını hatırlamıyordu, 1938 mi, 1939 mu, yahut 1947 mi, 1948 mi diyordu. Ben hangisini kaydedelim diye sorduğumda '8' olanı kaydedin diyordu, 8 rakamı hoşuma gidiyor, 8 kadın göğsüne benziyor..."*

"Silva" operetinden söz açılmışken demeliyim ki, gençliğinde, Moskova'da eğitim gördüğü yıllarda Nazım, yalnız opereti değil, operayı da "Burjuva Sanatı" sayıyor, "Bolşoy Tiyatrosunundan" daha iyi isitfade etmek için onu tahıl ambarına çevirmek gerektiğini teklif eder. Ama sonraları operaya ilgisi o kadar değişir ki hatta "Toska" operasını Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Doğrudur, bu tercümeyle sebep daha çok opera sanatçısı Semiha Bergöz ile aşk macerasıdır. Bu aşk, 1928 yılında Piraye Hanımla tanışmadan evvel vaki olmuş. Semiha, Nazım'ın şiirlerini çok beğenip ona âşık olur. Bir süre birlikte çalışır, şarkılar hazırlarlar. Refik Erduran: "Nazım, bir kadını reddetmeyecek kadar centilmendir" diyor.

Sonra, Piraye ile evlendikten ve hapse düştükten sonra bu ilişki biter. Ama Çankırı hapishanesinde Nazım'ı ziyaret edenlerden birisi de Semiha Bergöz olur. Bunun üzerine Ankara valisi meşhur sanatçıyı yanına çağırır:

"Semiha Hanım, siz Çankırı'ya gidip Nazım Hikmet ile görüşmüşsünüz? O rezil adamı niçin gidip gördünüz?" diye sorar ve: "Onu Seviyorum" cevabını alır. "Ne? O komünisti mi seviyorsunuz? O, rezil adamı mı...?" diye tekrar sorar vali. Semiha Hanım aynı sözleri tekrarlar: "Evet, onu seviyorum."

Semiha Bergöz'ün bu cesurluğu dikkate değer ama Nazım'ın hayatında bu aşkın ne kadar ciddi olup olmadığı hakkında bir söz söylemek zordur. Bu aşk, Nazım'ın şiirlerinde aksini bulmamıştır diyebiliriz, tabi "Toska'nın" tercümesini saymazsak.

Nazım'ın hayatında büyük aşklarla birlikte geçici hevesler de az olmamış. Nazım'a bu konuda, şöyle bir soru sormuşlar: "İnsanın hayatta bir kadınla mı, yoksa birçok kadınla mı sevgi bağları olabilir?" Nazım şu cevabı vermiş: "Aslında bir sevgi olur, ama başka eğlencelerin olması da hiç fena olmaz. Fakat sevgi birdir."

Nazım'ın o dönemdeki asıl aşkına, büyük ve tek aşkına: Piraye Hanıma olan sevgisine dönelim, ona hapishaneden yazdığı mektuplarından:

"Karıcığım.

Otuz yaşında, iki çocukla, evsiz-eşiksiz, yapa yalnız koyduğum sevgilinin şimdi kırk bir yaşında olduğunu, bu on bir yıl içinde akla havsalaya gelmez acılara katlandığını biliyorum... Zaten benim ondan hiçbir şey istemeye hakkım yok. Canım karıcığım, bir tanem. Bizim hakkımızda tek bir şey söylenebilir: Birbirimize uçsuz bucaksız sevgimiz. Bizim aşkımızdan bahsederken insanlar yalnız hayranlık ve saygı duyabilirler. "Ferhat İle Şirin" ("Bir Aşk Masalı" piyesi kastediliyor.) bitti. Temize çekip hafta sonuna kadar yollarım sana. Dudaklarından öperim."

Bütün bu sevgi, incelik, ihtiras dolu aşk itiraflarından ibaret mektupları, şiirleri ard arda okuyor ve birden hayretler içinde donup kalıyor insan. Sonraki mektup tamamen başka bir ruh haliyle, başka bir üslupta yazılmış. Her zaman "Karıcığım," "Canım," "Karıcığım," "Sevgilim," "Sevgili Pirayem," "Bir Tanem," "Efendim" ve benzer ifadelerle başlayan mektuplarından farklı olarak bu mektubun öncesinde sadece bir kez "Piraye" sözü yazılmış. Bu mektubu okuyunca, bundan önceki sayfada yer alan, zaman itibarıyla da aynı dönem, aynı yıl ve hatta aynı ayda yazılan mektuplarla karşılaştırıldığında, bu mektupların aynı şahıs tarafından yazıldığına inanamıyorsunuz. Sadece "Piraye" hitabıyla başlayan bu mektubu birlikte okuyalım:

"Piraye;

Her şeye rağmen birbirini anlayan, birbirini seven, birbirini sayan iki cesur insan gibi konuşmamız gerekiyor. Aramızdaki münasebetler iki insan arasında bulunabilecek en dürüst, en temiz, en güzel ve çok farklı münasebetlerdir. Bunlardan birinin eksilmesi hiçbir şeyi değiştiremez. Birbirimize yalan söyleyemeyiz, birbirimizi aldatamayız. Sana yalan söylemekten, seni aldatmaktansa seni büsbütün yitirmeyi seçecek kadar sana ve kendime hürmetim var. "Mesele şu: Aramızdaki münasebetlerden bir tanesi olan, fakat zaten bilfiil çoktandır bulunmayan ve daha senelerce de mevcut olamayacağı anlaşılan karı kocalık münasebetimizi tasfiye etmemiz, kesmemiz gerekiyor.

Bunun vacip olduğunu uzun muhakemelerden, nefsime yaptığım işkenceli konuşmalardan sonra anladım. Ve sana bir gün bile daha fazla yalan söylememek için bu münasebetlerin artık kesilmesi gerekliliğini işte hemen yazıyorum. Çocukların çocuklarımdır. Bu cihetten hiçbir şeyin değişmeyeceğine inanıyorum. Fakat artık karı- kocalığımız devam edemez. Bu bakımdan bağlarımızdan ancak bir tanesi olan bu münasebetlerimizi kesmemiz lazım gelir. Sana yolladığım bu mektupla beraber ben karı- koca münasebetlerimizin kesilmesi için gereken yerlere de müracaatımı yapmış bulunacağım. Bütün bu olup biten her şeye rağmen, en yakın iki insan olarak kalacağımızı biliyorum. Benim başım sıkıştığı zaman, hapiste de olsam, dışarıda da olsam yine senin yanına geleceğim, sen de öyle. Ömrümün en güzel senelerini, en iyi eserlerini sana borçluyum, onlar manen ve maddeten senindir. Şimdilik Allah'a ısmarladık. "Beni affet" böyle demiyorum. Her şeye rağmen beni herkesten ziyade anlayacak olan insanın yine sen olduğuna eminim. Elinizden öpüyorum. Nazım Hikmet."

Ne olmuş, hangi hadise baş vermiş, hangi zelzeleler, hangi velveleler Nazım'ın sevgi dolu yüreğini böyle kapatmış, aşk ifadeleriyle konuşan diline, bu şekilde soğuk ve kuru sözler getirmiştir?

Mehmet Fuad bunu şöyle izah ediyor:

"1948 yılının sonlarına doğru "af" söylentilerinin arttığı, havanın yumuşar gibi görüldüğü günlerde, Bursa ceza evine, Nazım'ın yanına gidip gelenler de iyice artmıştı. Çıktı çıkacak diye bekleniyordu. Bu arada Nazım, onu görmeye gelen bir yakınına, dayısının kızı Münevver Berke âşık oldu. Rasim Kura'yı Bursa'ya çağırıp Piraye'den ayrılmak istediğini bildirdi. Ortak dostlar arasında Rasim'in Piraye'yi en çok seven insan olduğunu bildirdi, yazdığı iki mektubu onunla gönderdi. Bu hiç beklemediği, aklından bile geçirmedeği mektubu alınca Piraye şok oldu, çok sarsıldı. İşin garip tarafı odur ki, şok olan Rasim'e de teselli vermek mecburiyetinde kaldı. İnanamıyordu. Vâlâ'ya telefon etti. Böyle bir şeyden onun da haberi yoktu. Sonra yatağına girip yattı. Piraye üzüntüsünü kimseyle paylaşmak istemedi. Çevresindekilerle çok az konuştu. Kaç gün yattı bilmiyorum. Bu arada Nazım'a bir mektup

yazdı. Kalktığında artık kendini toparlamıştı. Donuk, durgundu ama üzüntüsünü belli etmiyordu."

Nazım'ın Rasim'le gönderdiği ikinci mektup da aynı konuda ve aynı ruh haliyle yazılmış. Mektuptan bazı parçalar:

"Piraye,

Şimdi senin yanında olmak, gözlerinin içine bakarak: "Seni aldatmadım," demek isterdim. Sana, seni aldatmayacak kadar saygım ve muhabbetim var... Ne senden ne de Türk milletinden uzağım. Senden ve milletimden kopmama imkân var mı? Sen istesen de, istemesen de biz insanlarımızın, bugünkü ve yarınki insanlarımızın hafızasında yaşayacağız, el ele birlikte yaşayacağız. Artık senin kocan olmadığım neyi değiştirir? Artık benim karım olmaman, senin Piraye, benim Nazım olmamızı biz istesek de yok edebilir mi? Ben daha senelerce hapisteyim, belki de burada geberip gideceğim. Hayatımda milletime ve namuslu insanlığa layık bir iki şey yazabildimse, bunu sana borçluyum. Bütün bunlara rağmen seni, arkandan değilse de, ansızın bıçakladığımı idrak ediyorum. Fakat aynı bıçağı kendime de sapladım. Fakat biz, seninle ben, sadece karı ve koca değiliz. Karı- kocalık münasebetlerimizin bitmesiyle açılan yara kapanacak. Günün birinde, dört duvar arasında ölmezsem, hürriyete kavuşabilirsem, senin yüzüne ve milletimin yüzüne yüzüm kızarmadan bakabileceğime inanıyorum. Çünkü ne sana ne de ona yalan söyledim, ne seni ne de onu aldattım... Şimdilik hoşça kal kızım, anam, kardeşim, arkadaşım, yoldaşım. Nazım Hikmet."

Hitap için seçtiği sözlerin arasında artık ne "Sevgilim" var, ne "Karım, karıcığım." Sadece "Kızım, anam, kardeşim, arkadaşım, yoldaşım..."

Olayı Kemal Tahir'e gönderdiği bir mektupta da yazıyor:

"Piraye benim için öyle mükemmel, öyle yiğit, öyle iyi ve kendisine en güzel senelerimi, en iyi eserlerimi borçlu olduğum insan ve kadındır ki, ona yalan söyleyemezdim... Ona yalan söylemekten, onu aldatmaktansa onu üzmeyi, hem de belki dehşetli üzmeyi, kahretmeyi tercih ettim. Bende bir hayli üzüldüm, kahroldum ve olmuştum. Fakat ikimiz de haysiyetli ve şerefli insanlarız, üzüntüyü, kahrolmayı haysiyetsizliğe, şerefsizliğe, yalandolana tercih ederiz."

Aynı zaman içinde bu konuda bir mektup da Vâlâ Nurettin'e yazar:

"Vâlâ kardeşim. Senden bir ricam var. Ben karımdan ayrılmaya karar verdim..." Daha sonra Vâlâ'dan boşanmanın hukuki meselelerini halletmesi için avukatlarla konuşmasını rica eder.

Uzun yıllar sonra, artık Moskova'da yaşıyorken, Nazım bu hareketini izah etmeye çalışır. Hapiste yattığı günlerde, 1948 yılında, dayısının kızı Münevver onu ziyarete gelir. Nazım bu anı şöyle anlatıyor:

"Bir güzellikle girdi içeri. Üstünde Fransız parfümlerinin kokusu. Hapishanede bunun ne demek olduğunu hayal edebilir misiniz? Kendine güveni tam, şen şakrak bir kadın! Anlarsınız ne oldu. O sırada on yıldır hapisteydim artık... Dünya serbest bırakılmamı istiyor, bütün dostlarım hükümetin razı olacağına emindi ve biz Münevver ile birlikte yaşamaya karar verdik. Münevver evliydi, bir kızı vardı. Eşinden ayrılacağına söz verdi bana. Eşini terk edip kızını alıp bana gelecekti..."

Nazım'ın, bu olaylardan 10 yıl sonra Moskova da yaptığı sohbetlerde tekrar geriye, 1948 yılına, Türkiye'ye Bursa hapishanesine dönelim. Oradan Piraye'ye gönderdiği mektupları okuyorum:

"Piraye, karıcığım(Yine de "Karıcığım")

Bu mektubumu soğukkanlılıkla okumanı, üzerinde biraz düşünmeni rica ediyorum. İki vakia var. 1:Sana ve biraz da kendime yaptığım kötülük. Senin, bana dehşetli kırgın olduğun, bu yüzden de belki insanlara ve dünyaya güveninin kalmaması...2. Bu vakiya rağmen sen de, ben de yaşıyoruz. İkimizde varız.

Yakında, belki bir yıl, belki altı ay sonra ölmüş olacağım. Fakat şimdi varım, yaşıyorum, aynen senin var olduğun ve yaşadığın gibi. Bu iki vakiya böylece tespit ettikten sonra, bir üçüncü vakiya da tespit edeceğim: Her şeye rağmen, her zaman, bundan on sene, on beş sene önce de, bundan üç ay, dört ay önce de defalarca tekrar ettim. Her şeye rağmen ve bütün zaman ve mekânlarda, hiçbir insan bana senden daha yakın olmadı ve yine hiçbir insan sana benden yakın değil. Şimdi gelelim dördüncü vakiya: Olan oldu ve hiç yoktan kâbuslu bir rüya gördüm. Yavrum, kızım, karım, sevgilim, annem, her şeyim... Silkin ve gözlerini iri iri aç. Sana uzattığım günahkâr eli gülerek tut ve geri kalan bir iki senelik ömrümüzü elim elinde geçirelim ve sen de benden sonra yaşayacağın uzun yıllarda, benim hakkımda çocuklarımıza ve beni senden soranlara, çok zayıf tarafları olan bir insandı de, fakat her şeye rağmen iyi bir insandı, beni seven bir insandı, benim de en çok sevdiğim insandı, bazı tarafları ile kuvvetli bir insandı... Onu öfkeyle, nefretle değil, muhabbetle, sevgiyle anıyorum diye bil. İşte böyle güzelim. Rica ederim bana cevap yaz."

Bu mektubun ardından yeni bir mektup:

"Pirayem, kızıl saçlı bacım benim.

Seni arkadan bıçakladım. Bir damlası benim damarımdaki bütün kana bedel olan kanına boyandı ellerim. Yeryüzünde hiçbir insan hiçbir insana benim sana yaptığım kötülüğü yapmamıştır. Bütün bunlara rağmen gel, benden nefret ederek de olsa beni bir daha yalnız bırakma. Ben yalnız seni arkadan bıçaklamış değilim, insanlığımın en güzel şeyini de bıçakladım. "Beni affet" demiyorum, yaptığım işin aflu filan alakası olmayacak kadar namussuz bir iş olduğunu biliyorum. Fakat gel. Gel ve bir daha beni yalnız bırakma. Beni affetmek için değil, beni, oğlumuz, kızımız ve onlar gibi iyi, namuslu insanlar gibi yaşatmak için gel ve bir daha beni yalnız bırakma. Eteklerinden öpüyorum. Piraye gel. Sana muhtacım."

Cevapsız kalan başka bir mektuptan bazı bölümler:

"Piraye.

Belki sana yazdığım son mektuptur, belki bu benden alacağın son haberdur. Yani son olup olmayacağı senin elinde. Bilmiyorum, senin kocan oldum, baban oldum, ağabeyin oldum, arkadaşın oldum fakat hiçbir zaman sevgilin olmadım, olamadım. Bana hiç olmazsa arkadan elini uzat, anlayamayacağın kadar korkunç bir ruhi buhran içindeyim. Ben bir kuyuya düşsem, "Boğuluyorum, Piraye, beni kurtar diye elimi uzatsam, sen o veya bu hisse kapılıp bana elini uzatmayacak mısın? Sen bilirsin..."

Bu garip olayları sonuna kadar izlemeden önce bir hususa dikkat çekmek istiyorum. Yukarıda örnek verdiğim mektupta: "Kocan oldum, baban oldum, kardeşin oldum fakat hiçbir zaman sevgilin olmadım" sözlerine dikkat edin ve kitabın daha önceki sayfalarında, onun Müzehher'e yazdığı mektupta, "Sevgili kadının kocasına hem de ana münasebeti beslemesi"

fikriyle mukayese edin. Piraye'yi "Kızı, bacası, arkadaşı" gibi görmek isteği Nazım'ın ebedi aile hasretini ifade ediyorsa "Hiçbir zaman sevgilin olmadım" sözleri, başka bir hasretin: Aşk hasretinin ifadesidir. Vâlâ'ya ve onun karısı Müzehher'e yazdığı mektupta da bunu vurgular:

"Piraye bana hiçbir zaman "Seni seviyorum," demedi, "Seni, her gittiğin şehirde peşinden gelerek bekleyeceğim" demedi."

Müzehher'e başka bir mektubunda şöyle seslenir:

"Müzehher, kızım.

"Dünyada senin kadar sevilen insan azdır. Açgözlülüğün lüzumu var mı?" diyorsun. Dünyada senin kadar seven insan azdır desen doğru olurdu. Fakat "Sevilen insan" demeye hakkın yok. Beynelmilel şöhretli sanatkâr olmak, Avrupalara gidip boy göstermek, alkış toplamak, şöhret, servet, aşk bahsine gelince... Ne tuhaf sen beni hiç tanıımıyormuşsun kızım. Beynelmilel şöhreti olan bir adam olmak iddiasına hiçbir zaman kapılmadım çünkü beynelmilel şöhret, gerçek şöhret sahibi olmak için insanlığa büyük bir hizmette bulunmuş değilim. Ben, "ne" ve "kim" olduğumu gayet iyi bilen bir insanım. Alkış toplamak ömrümün hiçbir devrinde aklımın ucundan geçmemiştir ve çok şükür bundan sonra da geçmeyecektir. Sana bir kere daha yazmıştım, bu dünya üzerinde geçen ömrümü, ömrümün sırf şahsıma ait, yeni bir tarafını düşünüyorum, sevdayı düşünüyorum –benim anladığım şekilde- hiçbir zaman, hiçbir kadın tarafından sevilmedim..."

Piraye vakasıyla ilgili, ona yazdığı, özür ve pişmanlık dolu ihtiraslı sözlerin, yalnız "söz" olmadığı, karısının gönlünü alıp onu kendisine döndürmek için bu ağdalı ifadeleri kullanmadığı Vâlâ ve Müzehher'e yazdığı mektuplardan anlaşılıyor:

Müzehher, Vâlâ kardeşim, ömrümde çekmediğim bir acıyı çekmekteyim. Ömrümde ilk defa kendi kendimden nefret ediyorum. Nefretim ve acımın sebepleri aynı değil. Bir insanı ben ansızın, habersizce bıçakladım. Fakat O, beni on bir sene, insanlık şerefimi, haysiyetimi koruyarak, sanatımda bana daima en doğru yolu göstererek, bir defa bile yalan söylemeden, altından kalkamayacağı taahhütlere girmeden, sabırla, vakarla bekledi. Bu hainliğimin utancını, acısını daima duydum. Mümkün olsa, bütün insanlar bir meydanda toplansalar ve ben onların gözü önünde yerlere kapanarak arkadan vurduğum dostun ayaklarını öperek af dilesem...Sadece af dilemek, çünkü artık ona dönmeyi bile düşünemem. Bu hem ona, bir kere daha hakaret, hem de kendime karşı bir kere daha alçalmak olur. Ben en yakın, en iyi, bana tek bir kere bile yalan söylememiş dostumu arkadan bıçaklarken yepyeni bir dünya keşfeder gibi aşkı keşfetmişim. Ona bıçağı attığım gece yani ayrılmamız gerektiğini bildirdiğim zaman ona karşı duyduğum, ömrümde ilk defa duyduğum sevdanın dehşetine rağmen bunları yazdım.

*Bu akşam, belki şimdi bu dakika sen
Göğsünden bıçaklandın, kızım
Hem de ben bıçakladım seni
Kanın damlıyor ellerimden
Görüyorum
Sen içine gömülürken karanlığın
Hayretle açılan gözlerinde
Durgun bir su gibi parlıyor hala
Bana güvenin, rahatlığın
Bir tek sözüm var
Seni arkadan vurmadım*

*Ve kanınla kızaran ellerim
Yine dostundur sonuna kadar.”*

Bu metinlerle tanıştıkça bende bazen şöyle bir izlenim uyanıyor ki, Nazım’ın, hayatının bütün olayları, maceraları, gūnaşırı kendi kurduğu ve yarattığı problemleri, acıları ve kederleri ancak ve ancak güzel şiirler yazması için bir sebep, bir bahaneymiş. Acaba bu kadar kadının sevdiği Nazım’ın, hiçbir zaman sevilmediğini söylemesini neyle izah etmek gerekir? Piraye’ye yazdığı bir başka mektubundan ona ait satırlar:

“Deli gibi sevdiğim, fakat beni hiçbir zaman deli gibi sevmeyen bir kadın var yanımda. En benim olduğu zamanlarda bile büsbütün benim olmayan, asi bir su gibi olan kadın. Ben düşünüyorum: Bu kadın beni hiçbir zaman delice sevmeyecek, beni beğenecek, benim olacak, bana bütün hayatını vakfedecek, fakat bana hiçbir zaman âşık olmayacak. Onun içinde üç ayrı kadın var, nasıl üç ismi varsa...(Nazım ona, Piraye, Hatçe ve Pirayende adlarıyla hitap eder) O kadınlardan ikisi benim olacak, fakat üçüncüsü hiçbir zaman benim olmayacak. Üçüncü kadın, yalnız kadının içindeki üçüncü kadın, hiçbir zaman benim olmadı ve öyle sanıyorum ki, o üçüncü kadın hiç kimsenin de olmamıştı, olmadı ve olmayacak... Birdenbire yorgunluk çullandı üstüme. Gidip uzanacağım. Gözlerim tavana dikili, beni hiçbir zaman sevmeyen üçüncü kadını düşüneceğim. Deli gibi âşık olduğum, her yaptığım münasebetsizliğin sebebi ve muharriki olan, bana düşman bile olmayan üçüncü kadını...”

Meselede şudur ki, Nazım için sevmek, delicesine sevmek, kıskanmak, delicesine kıskanmaktır. O XX. Asrın son romantik komünisti olmaktan başka, hem de bu asrın belki de son romantik aşığı; Mecnun’u idi. Delicesine “aşk” sevdasına düşerken de, hayallerinde Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Romeo ve Juliet, Tahir ile Zühre ve Ferhat ile Şirin’in aşklarını canlandırıyor.

Şiirlerinden birine de “Kerem Gibi” adını vermiştir. Nazım’ın Mecnunluk felsefesi hakkındaki düşüncelerimi önceki sayfalarda yazmıştım. “Romeo ve Juliet N 2” adlı bir piyes yazma niyeti vardı. (“Bu bir tecrübe olacak, asıl istediğim Hamlet N 2’yi yazmak diyordu) Bu niyetlerini hayata geçiremede de “Ferhat İle Şirin” ve (“Bir Aşk Masalı” Azerbaycan’daki adı “Muhabbet Efsanesi”), Yusuf İle Züleyha motiflerinde “Güzel Yusuf” piyeslerini yazdı. Hapishanede bitirdiği “Ferhat İle Şirin” adlı eser, Nazım’ın hem hayat, hem mübarize, hem de aşk anlayışının en parlak numunesidir. “Romantika” romanının kahramanı Devrimci Ahmet’ten daha fazla Ferhat’tır. Ferhat da Nazım gibi bir taraftan âşık, bir taraftan halkına hizmet etmek isteyen bir fedaidir. Nazım bu eserinde Ferhat’ı, yaptığı işi –dağları delip şehre su getirmek işini- yarım bırakıp Şirin’e kavuşma seçimi ile karşı karşıya koyuyor ki, Ferhat âşkı değil, işini seçiyor: Nazım gibi. Çünkü Nazım da hak bildiği emel uğruna, halkına hizmet sandığı mücadele yolunda aşkıdan, sevdiği kadınla yaşamak imkânından, büyük fedakârlıkla imtina etmişti. Nazım’ın hapisliği, Ferhat’ın dağları delmesidir.

Tahir İle Zühre’nin aşkı hakkında da ayrıca bir şiir yazmış:

*“Tahir olmak da ayıp değil, Zühre olmak da
Hatta sevda yüzünden ölmek de ayıp değil;*

*Bütün iş Tahir ile Zühre olabilmekte
Yani yürekte...”*

Nazım'ın aşk felsefesi, birçok farklı mısralarında da ifade olunmuş: "Sen elmayı seviyorsun diye, elmanın da seni sevmesi şart mı?" gibi sade bir şekilde de ifade ediyor, bazen "Bir kalpte iki sevgi olamaz, biri yalan olabilir!" diye bir inançla kendini rahatlatıyor. Bazen de çok kaba bir şekilde de "Âşık olmayan bir ... olamaz," iddiasındadır.

Ama, siz gelin, Nazım-Piraye konusunu bütün ayrıntıları ile bir yeniden izlemeye devam edelim. Onun karısına yolladığı çılgın aşk mektuplarından sonra, birdenbire soğuk, resmi bir dille yazdığı mektubu ve karısına ayrılmayı teklif etmesinin sebebini anlamıştık. Hapiste, dayısının kızı Münevver ile görüşmüş ve ona âşık olmuştu. Peki, yeniden Piraye'ye yalvarmasını, günahlarını kabul etmesini, yeniden Piraye'den yardım dilemesini, ona özür beyan etmesini, "Beni kuyudan çıkar" diye yalvarmasını nasıl izah etmek gerek? Üstelik bu tepeden tırnağa değişen ruhi durum ve duygu değişimleri kısa bir sürede: Bir yıl içinde oluyor. Mehmet Fuad bu son değişmeyi şöyle yorumluyor:

"Nazım ile Münevver Berk'in ilişkileri çok uzun sürmedi. Nazım'ın hapisten kurtulma ümidi kalmamıştı. Kolayca affedilmeyeceği, en azından o günlerde affedilmeyeceği kesin olarak anlaşıldı..."

Mehmet Fuad'a göre sırf bu sebepten Münevver de kocasından boşanmak fikrinden vazgeçer ve bu da Nazım için dehşetli bir sarsıntıya neden olur, onun yalnızlık duygusunu dayanılmaz hale getirir.

Vâlâ ve Müzehher'e yazdığı mektupların birinde şunları söyler:

"Seni sevdiğimden bir an bile şüphe etme, seni bekleyeceğim, sende beni bekleyecek misin?" demeye neden lüzum duydu? Bunları bana yazdığı gün kocasının kolunda, Beyoğlu'nda dolaşmaya gitti ve belki o gece de onun koynunda çıkıp bana bunları yazdı. Diyorum ki, en büyük acım, bir mendil gibi fırlatılmak değil, acım bu hareketi izah edememektir..."

Piraye'ye ise şöyle yazar:

"Kendi kendimden nefret etmesini öğrendim. Yüzde yüz hayvanlaşmayı öğrendim. Sen her şeye rağmen yalnızlığın ne olduğunu bilmezsin. Mutlak yalnızlık. Körlükten beter bir şey. Ben bu yalnızlığın da ne demek olduğunu öğrendim. En büyük esaret: Yalnızlık."

Mehmet Fuad kitabına, Nazım'ın bu hadiselerle ilgili ve kendisine de bu münasebetle yazdığı mektupları koymuş. Nazım, bu hadiselerle ilgili ne kadar azap çektiğini, ne karısını, ne Münevver'i aldatmak istemediği için gerçeği olduğu gibi Piraye'ye yazdığını söylüyor. Aynı şekilde hareket edebileceğini de vurguluyor. Piraye'den gizli -hiç olmazsa iki üç defa- Münevver ile görüşüp hoş vakit geçirebilirdi. Ancak bununla her iki kadını da alçaltabileceğini düşünerek Piraye'ye, olanları bildirmiş. Nazım bu konuda oğulluğuna bir itirafta bulunur:

"Eğer Piraye bana olan sevgisini belirtmeyi bir izzet-i nefis meselesi yapmasaydı ve beni dışarıda ve içeride yalnız bırakmasaydı, hayatıma başka kadın giremezdi..."

Bu metinlerin ve olayların karşılaştırılmasından dolayı, Nazım'ın şahsiyeti ve durumu hakkında yanlış neticeler çıkarılmasını istemezdim. Şüphesiz ilk bakışta şair, son derece sebatsız, her kadına âşık olan, tez kızıp tez soğuyan bir nevrasteni gibi görünebilir. Elbette böyle değil. Bütün bu ruhi değişimlerin ve duygu değişkenliğinin hangi şartlarda- hem de uzun yılların değişmez şartlarında, gâh yakın zamanda özgürlüğüne kavuşacağı umudunun

doğduğu gâh bu umutların boşa çıktığı bir zaman kesitinde -cereyan ettiğini unutmamak gerekir.

Bu olay şöyle görülebilir ki, uzun yıllar mahkûm olan, kadınsız kalan Nazım, hapishanede kendisini ziyarete gelen genç, güzel, şen- şakrak bir kadını görür görmez ona âşık olur ve derhal, uzun yıllar boyu onu sabır ve sadakatle bekleyen kadınından yüz çevirir. Ama bu yeni aşkı baş tutmayınca da pişman olur, kendi hatasını kabul ederek "bıçakladığı" karısına yüz çeşit dil dökerek af diler. Olayın görünen yüzü gerçekten de böyledir. Ama Nazım'ın tam bir samimiyetle ifade ettiği dâhili ıstıraplarını, yalnızlığını ve çaresizliğini de hassasiyetle duymak ve anlamak gerekir.

Vâlâ'ya şöyle yazar:

"Gün olur ki, Münevver'i yahut Piraye'yi yahut ne kadar yalnız olduğumu – bu bakımdan tabi- aklıma bile getirmiyorum. Gün olur sabahtan akşama kadar ya Münevver'i, ya Piraye'yi düşünüyorum. Hâlbuki ikisinin de yüzlerini ve seslerini unuttum ve galiba işin kötü tarafı da bu.

Müzehher'e yazdığı mektuptan:

"Mesela bak, dışarıda olsaydım Piraye'yi değil fakat Münevver'i çoktan unutmuştum. Bir müddet sonra, mesela bir sene sonra filan belki Piraye'yi de unutturdum, sızsı içimde kalmakla birlikte unutturdum. Fakat burada Münevver'i de unutmuyorum, Piraye'yi de... Hoşça kal mini mini anacığım..."

Bu karmâşık duyguları neden kaynaklanıyor? Nazım'ın "Bir kalpte iki sevginin olamayacağını, birinin yalan olabileceğini" söylemesinden mi? Yoksa "Bir kalpte iki sevginin olabileceğini" kabul etmesinden mi?" Ya da önce de belirttiğim gibi sevmesinden mi? Daha fazla sevmek, sevilme ihtiyacından mı? Herhalde Nazım hapisteyken bu meselenin düğümü çözülemezdi.

Meseleye biraz da Piraye'nin gözüyle bakalım. Eğer Nazım, karısına beş yüzden fazla mektup yazmışsa, şüphesiz ondan da hayli mektup almıştır. Ama Piraye'nin mektupları ortada yok, o mektuplar korunmuşsa da, yayımlanmamış sa da ben bilmiyorum. Elbette bu mektuplar korunmuş olsaydı Mehmet Fuad mutlaka onları da neşrederdi. Odur ki, Piraye'nin bu olaylar karşısındaki tavrını ancak Mehmet Fuad'ın yazdıklarından öğrenebiliriz. Mehmet Fuad annesinin, Nazım'ın pişmanlık mektuplarına tepkisini kaleme alarak şöyle yazıyor:

"Piraye bu mektupları çok muhtelif şekilde şerh ederek okuyordu. Sessiz sessiz ağlıyor, artık bir şey söylemiyor, ayrı ayrı, kırık kesik sözlerinden kötü etkilendiği anlaşılıyordu. "Nazım çok vicdan azabı çekiyor, kendine saygısını yitirmemeye çalışıyor. Roman yazıyor. Abartıyor. Bunlar hep konuştuğumuz, ona tekrar- tekrar açıkladığım şeyler. Biraz daha ileri gitse, benim ona ihanet ettiğimi söyleyecek.." diyordu."

Mehmet Fuad anlatıyor: "Yıllar önce bir gün, Nazım Piraye'nin karşısında yere diz çöküp elini havaya kaldırarak aşkını ilan ettiği zaman, Piraye: "Dar-ül Bedai sanatçılarına benziyorsun, yapma" demiş, Nazım bundan çok incinmiş."

Nazım, kendisini Piraye'yle barıştırması için Mehmet Fuad'a da ihtiraslı mektuplar yazar ve kendisinin günahkâr olduğunu en alçaltıcı ve açık seçik sözlerle ifade eder:

"Oğlum, evladım, Mehmetçiğim, mektubunu aldım. İnsanın kendi kendinden iğrenmesi ne demektir, bilmezsin ve bu korkunç hissi ömrün boyunca duymamanı isterim. Sana çok ayıp bir şey itiraf edeyim: Bir an önce gebermeyi isteyecek kadar kendi kendimden iğreniyorum ve kendime karşı, bir fert, bir insan olarak kendime karşı en ufak bir saygım kalmadı. Ben dünyanın en iyi, en yiğit, en namuslu insanını, anamızı arkadan bıçakladım. Bunu yaparken de sırf kendi belden aşağısının zebunu olmuş iradesiz domuzun biriyim."

Biliyorum ki, bunları okumak Nazım'ı sevenler için çok ağır olacak. Ama Nazım'ın bir büyüklüğü de küçülmekten korkmamasıdır.

*Ben bu dertten kurtulmak için
Önünüzde yıkamalıyım
Kirli çamaşırlarını ruhumun,"* diyen Nazım'ın.

Bu mektuplara, genç Mehmet Fuad yaşından üstün bir idrak ve liyakatle cevap verir:

"Seni anneme karşı hiç kimse müdafaa edemez, seni müdafaa edecek insan, annemin içindedir."

Ama Nazım da inatçı bir ihtiyar, üstelik o zaman çok ihtiyar da değil ama her zamanki gibi inatçıdır, inadından dönmez: *"Ben onun, yani Piraye'nin yerinde olsaydım ömrümün sonuna kadar bana selam vermezdim,"* dese de elbette Piraye'yi yeniden kazanabileceğine inanıyordu. *"Kadınım tekrar benim olacak. Kim bilir belki günün birinde onu tekrar aldattım, fakat ne olursa olsun geberene kadar yakasını bir daha bırakmayacağım."* Piraye de altını çizdiği bu sözlerin- onlardan habersiz olsa bile- gerçekliğini biliyordu: *"Nazım hapisten çıktıktan sonra yine ben aldatacak,"* diyordu.

Nazım'ın paradoksal gerçeği başkaydı: *"Hayatımda onu (Piraye'yi) aldattığım zamanlarda bile ondan başka hiçbir kadını sevmedim ve sevmiyorum."*

Bu sözler, -hem de açık âşikâr- erkek egoizmini en bariz örneğidir. Sevdığı kadınlardan biri ona: *"Seni aldattığım zamanlarda bile senden başkasını sevmedim"* deseydi, Nazım deli olurdu.

Elbette o zamanlar, bu söylediklerine yürekten inanıyordu ki, bizim bildiğimizi- Onun gelecekteki aşk sergüzeştlerini- o hala bilmiyordu.

Nazım şunu iyi biliyordu ki, en güçlü silahı, mektupları, delilleri, şikâyet ve yakınmaları değil, sanatıydı. Ve bu silahtan da istifade etmeye karar verir. Küçük bir melodram yazar. Bu melodramın iştirakçileri: *"Ben, kızıl saçlı bacım ve siz."*

Mehmet Fuad'a attettiği bu melodramda, olup biten hadiseleri poetik bir şekilde canlandırır. Melodramın sonu –Epilogu çok ilginçtir:

*"Bu melodram
Burada biter
Tek kepaze aktörü bendim bu oyunun
Oğlum Mehmet
Müjdesini ver
Belki bana bir daha dönmeyecek olan
Kızıl saçlı bacıma:
Bizimkiler nerdeyse Nankin'e girecekler."*

Mehmet Fuad'ın dediğine göre Piraye Hanım bu Melodrama biraz ironik şekilde yaklaşmış. *"Keşke yazmasaydı böyle şeyler,"* demiş. *"Bir yandan kendini yerin dibine sokuyor, çirkin benzetmeler yapıyor, bir yandan hep aynı teraneyle beni suçluyor: "yalnız bıraktı, ihmal etti..." Bir yandan da kadını (Münevveri nazarda tutar) rezil ediyor, "Çırl çıplaklığınıza yeşil entarinizi" diye insanlarda şüpheler yaratarak... Yakışmaz Nazım'a böyle şeyler. Sonunda da, daha önce çok güzel aşk şiirlerinde olduğu gibi bir şeyi kullanıyor: "Bizimkiler nerdeyse Nankin'e girecekler..." deyince bütün bu pisliklerden sıyrılıp çıkabilecekmiş gibi..."*

Gerçekten de sırf şahsi melodramda birden bire bizimkilerin (Çin komünist ordularının) Nankin'e girecekleri hakkında müjde verilmesi suni etki yaratıyor. Nerdeyse ilk gençlik çağında, şahsi muhabbet hislerini, dünya emperyalizmiyle bağlamak cehdini hatırlatıyor.(Nüzhet'e yazdığı Şede Puankare, Lordlar Palatası ve Makdonald'ı hatırlayın). Şahsi ve içtimai motiflerin, muhabbetin ve mücadelenin aynı vahdette kavranması ve ifade edilmesi Nazım poetikasının karakteristik özelliğidir ama burada bu Nankin meselesi gerçekten de tepeden inmedir, komik biçimde sesleniyor ve sonradan yamanmış gibi görünüyor.

Sonunda istediğine nail olur Nazım: Uzun zaman mektuplarını cevapsız bırakan Piraye Hanım nihayet kocasına bir mektup yazar. Amma nasıl bir mektup? Bu mektubun kendisi elde yoktur. Ama varsa ve yayımlanmışsa da bana malum değil. Lakin ne ruhta, ne üslupta bir mektup olduğu, Nazım'ın cevabından anlaşılıyor.

Nazım'ın 7 Eylül 1949 tarihli mektubundan satırlar:

"Piraye Hanımefendi. Mektubunuzu aldım. Yazınızı görmeden önce bahtiyarlık duydum. Avukatlarımın isimlerini öğrenmek zahmetine katlandığınız için minnettarım. Piraye Hanımefendi, Sayın Bayan, Ah Karıcığım, bana "Nazım Bey" diye hitap ederken gözlerin yaşarmadı mı? "Hürmetler Efendim" derken, bunu yazarken ellerin titremedi mi? Ben aşağılık herifin biri olabilirim, ben yeryüzünün en iyi insanına, en sevdiğim insanına, yeryüzünün en büyük kötülüğünü etmiş olabilirim fakat bütün bunlara rağmen bana "Nazım Bey" diye mektup yazmamalıydın. Demek ki, ben senin için sadece Nazım Beyim? Demek ben bu hale düştüm."

26 Ekim 1949 tarihli mektubundan:

"Piraye;

Sana beş altı gün önce bir mektup yazdım, derhal gelmeni rica ettim. Gelmedin. Bana böyle kötülük etmeğe hakkın yok sanırım. Eli kolu bağlı, çaresiz bir insana, her şeye rağmen namuslu bir insana karşı, biraz daha anlayışlı davranmak gerekti. Bu son ricamdır. Yine gelmez, kadın inadıyla ayak direr isen beni manevi değil yalnız, maddeten ölmüş bil. Eğer seni görmek zorunda olmasaydım başını ağrıtmazdım."

Aynı gün, 26 Ekim 1949 da, görünen o ki, Piraye'den bir mektup aldıktan sonra yeni bir mektup yazar:

"Piraye, sana beş altı gün önce de, bu sabah da mektuplar yolladım, gelmeni rica ettim. Bu akşam mektubunu aldım. Mektubunu almak bile sanırım beni bu gece -dört beş saat de olsa- uykuya kavuşturacak, çünkü aylardır, ne aylar, bir yıldan fazladır ki, üst üste üç saat bile uyuyamadım.

Ve o günlerde, Nazım'ın aşk anlayışının, sevgiye bakışının ve kendisinin aşk azaplarının bir ifadesi olan "Tahir İle Zühre" şiirini Piraye'ye gönderir.

Piraye, zindanlardan zindanlara atılan, türlü azaplar çeken Nazım'a acıyarak, -onun günahını bağışlamasa da- mektuplarına bir nice cevap yazmış. Nazım İstanbul'un Üsküdar cezaevine nakledildikten sonra onun ısrarlı ricalarını kabul edip ziyaretine de gitmiş: Bu ziyaret, "Kızıl saçlı bacısının," "Arkadan bıçaklandıktan" sonra Nazım ile ilk ve son görüşmesidir

Mehmet Fuad bu görüşmeyi şöyle anlatıyor:

"Piraye Üsküdar cezaevine Mehmet'le ve Suzan'la birlikte geldi. Bu arada Nazım'ın Münevver ile ilişkileri yeniden başlanmıştı. Piraye bunu bildiği halde ama bununla beraber Nazım hapisten bırakılırsa evlerine dönebileceğini, boşanma davası sonuçlanıncaya ve yeni bir ev buluncaya kadar orada yaşayabileceğini ona bildirdi. Nazım bunu duyunca çok duygulandı. O an, gardiyanlar Nazım'a: "Görüşünüze gelenler var" diye kapıyı açtılar. Nazım'ın bacısı Samiye Hanım ve Münevver Berk içeri girdiler. Samiye oradakileri tanııyordu sanki. Ne ellerini sıktı, ne de selam verdiler. Araya bir suskunluk çöktü. Nazım iki taraflı konuşmaya çalıştı (Zavallı Nazım!) Suzan birden ayağa kalkıp kapıdan dışarı fırladı. Piraye kıpkırmızı oldu. Toparlandı. Sonra: "Suzan dışarıda yalnız kalmasın, biz gidelim artık," dedi. Mehmet ile birlikte çıktı. Suzan, sokak kapısında öfke içindeydi. Piraye onu sakinleştirmeye çalışıyordu. Samiye'nin davranışından öfkelenildiğini sanıyordu. Suzan: "Siz yanında oturduğunuz için görmediniz, kadına baygın-baygın bakıyordu." dedi. Piraye yaşadığı gerginliği unutmış, Kızının öfkesine dindirmeye çalışıyordu: "İnsan sevdiği kadına baygın baygın bakar elbette, ne var bunda," dedi. Piraye'nin de çok üzüldüğü açıktı. Özellikle Samiye'ye kızmıştı. "Ne kadar eski bir arkadaşlığımız vardı," diyordu. "Seviniyordu sanki ayrılmamıza. Münevver'e dört elle sarılmış gibiydi. Celile Hanımın da beni pek sevdiğini söyleyemem, ama onları ki, başka. Onlar, dayısı da "Piraye istese Nazım bu işlerden vazgeçer diye düşünüyorlardı..." Nazım'la Piraye'nin son görüşmeleri böyle oldu. Nazım hapishaneden çıktıktan sonra, 23 Mart 1951 yılında de Kadıköy mahkemesinin kararıyla boşandılar."

Nazım'ın ailesinin Piraye'yi sevmemesinden de bahseder Mehmet Fuad. Bunun bir sebebi Mehmet Fuad'ın fikrince Piraye'nin tabiatı idi. Annesinden başka hiç kimseye anne demeyen bu kadın, yapmacık davranmayı istemeyen ve becermeyen gururlu ama biraz da soğuk bir insandı. Ailesinin fikrince, Piraye işe girmektense hapiste olan Nazım'dan geçimi için para umuyor, ailesinin hapse gönderdiği paranın yarısını, Nazım karısına gönderiyormuş. Buna mukabil Piraye, Nazım'ı da sık sık ziyaret etmiyormuş. Celile Hanımın küçük bacısı Sara Hanım yakınırılmış Piraye'den: "Celile ablam perişan olmuş. Zaten gözleri de doğru dürüst görmüyor. Zavallı kadın karga gibi olmuş. Acınacak durumda. Ağlarsa anam ağlar demişler. Ne karısı Piraye ne karısı olacak dayısı kızı Münevver... Kara günlerin değil ak günlerin dostları..." Ama Celile Hanımın da, Nazım'ın dayısı Ali Fuad Cebesoy'un da Piraye'den memnuniyetsizliklerinin esas bir sebebi daha varmış: "Piraye isterse Nazım bu işlerden vazgeçer," diye düşünürlermiş. Böyle düşünürken elbette Nazım'ı Münevver'den

değil komünizmden uzaklaştırmayı kastediyorlardı. Piraye ise cevabında: “Oğulların iyi tanımıyorlar” demiş.

Üsküdar cezaevindeki bu son görüşmede en azından üç insanın: Nazım’ın, Piraye’nin ve Münevver’in neler hissettiklerini tasavvur etmek mümkün. Piraye artık kararını vermiştir. Cezaevinin kapısından çıktıkları zaman çocuklarına “Atık Nazım’ı sevmiyorum” demiş. Piraye’nin Nazım’ı bu hususta bile anlayan çok necip bir kadın olması, Münevver hakkında söylediği sözlerinde de görünür:

“Elbette genç kadındır. Bu tabi bir şeydir erkeklerde. Bu yaştan sonra böyle olur...”

Mehmet Fuad şöyle diyor: “Annem bu “genç kadın” sözünü ikide bir tekrarlıyordu. Kırk üç yaşına giren Piraye kendisini bu sevgi yarışında görmek istemiyordu.”

Peki Nazım? Nazım ise bu ayrılıktan sonra: “Piraye’den başkasına sevda sözleri söylemek ne zor şeydir,” diyordu.

Ne yazık ki, Nazımın ailesi de Nazım da kendisini yeterince tanıımıyormuş. Çünkü Nazım’ın o vakit bilmediklerini şimdi biz biliyoruz. Piraye’den sonra en az iki kadına: Münevver’e ve Vera’ya sevda sözleri söyledi, seviyesi Piraye’ye yazdıklarından aşağı olmayan aşk şiirleri yazdı.

Mehmet Fuad şunu da vurguluyor: “Piraye hiçbir vakit Nazım’ı bağışlamamıştı, ama ondan ayrıldıktan sonra başkasıyla da evlenmemişti. “Nazımdan sonra başkasıyla yaşayamayacağı için.”

Mehmet Fuad’ın bu sözlerine bir şunları ilave etmek isterdim. Nazım’ın ilk gençlik aşklarını ve kısa süren evliliklerini dikkate almazsak, sonraki üç evliliğinin birçok önemli yanları var. Bazılarını bundan evvel de yazmıştım: Piraye de, Münevver de, Vera da evli olan kadınlar idi ve çocukları vardı. Piraye Nazım’la tanışmadan evvel kocasından ayrılmıştı ama Münevver’le Vera’yı kocalarından Nazım, Nazımın sevgisi ve inadı ayırmıştı. Ve nihayet hiçbiri: Ne Piraye, ne Münevver, ne de Vera, Nazım’dan sonra evlenmediler... Mehmet Fuad’ın dediği gibi belki de: *Nazım’dan sonra başkasıyla yaşayamayacakları için.*

Boşanmış ya da dul kalmış kadınların, yeniden evlenmelerine, hayatlarını yeniden kurma, yeni bir aileye kavuşma isteklerini doğal karşılamak gerekir. Ama mesela, Aleksandr Puşkin’in, Kaçak Nebi’nin, John Kenedy’nin eşlerinin hiç kimseyle mukayese olunmayacak birinci eşlerinin ölümlerinden sonra yeniden evlenmeleri tuhaf geliyor bana. Hem de kimlerle evleniyorlar? Birisi Onassis ki, hakkında konuşmaya değmez!... İnsanın “Hey gidi dünya,” diyesi geliyor.

Nazımla Piraye mevzusuna nokta koymadan önce bu sevdanın edebiyattaki yeri hakkında bir şeyler söylemem gerek. Nazım’ın hapisanelerden Piraye’ye gönderdiği mektup ve şiirlerde, şair duygularının, âşık hislerinin ve nihayet hapis psikolojisinin çeşitli renkleri, çok değişik izleri vardır. Aşk, hasret, inanç, çılgın ihtiras, kıskançlık, umut, bezginlik, yalnızlık ve nihayet itibarsızlık, ihanet, amansızlık, acı pişmanlık, tövbe, veda, yalvarış, umutsuzluk... Özetle insana ait bütün haller. Aldanış da var, yalan da. Yalan, yalanlar...

Ancak bir büyük hakikat daha var, önemli olan da budur ve bu hakikat Nazım’ın, 11 Kasım 1949 tarihli mektubunda daha doğru ifade edilir:

"Karıcığım bak, Yıl 1949, 11. Ayın 11'i. Benim bir şiirim vardır, sana yazılmış. Yıl 1933. 11. Ayın 11'i, Bursa cezaevi sözleriyle başlar. Demek ki aradan 16 yıl geçmiş. Her şeye rağmen on altı yıl önce sen nasıl benim bir tanem idinse, yine de öylesin, bir tanemdin, bir tanemsin, bir tanem kalacaksın. Türk dili konuşuldukça ki, ebediyen konuşulacak yeryüzünde, bu yeryüzünün en güzel dillerinden biri olan bizim dilimiz 1933 yılının 11. Ayının 11'inde yazılan o şiir okunacak ve sen Nazım Hikmet'in bir tanesi olarak kalacaksın, istesen de istemesen de, çatlasan da, patlasan da. Ben seni boşasam da, sen bana "büyük dostum" desen de."

Nazım'ın inandığı birçok şeyler, söylediği birçok sözler doğru çıkmadı. Ama bu sözler, tamamıyla doğrudur. Piraye sevgisinden, hasretinden, acısından ve hatta ona ihanetinden doğmuş şiirler, bu iki sevgilinin adları: XX. Asrın, Leyla İle Mecnun'u, Ferhat İle Şirin'i, Tahir İle Zühre'si gibi ebedi aşk destanı olmayı hak etmiştir.

On yıl sonra, Moskova'da Nazım bu olayları şöyle izah eder:

"Aniden, hükümet af çıkarmaktan vazgeçti... Ve Münevver bir pusula göndererek kocasından boşanmasının mümkün olmadığını bildirdi. Kızıyla ilgili bir sebebi ileri sürdü. Bu ağır bir darbe oldu benim için. Ondan nefret ediyordum o sırada ve açlık grevi ilan etim. Böylece öç almak istiyordum ondan. Greve başladım. Bütün dünyada siyasi maksadı olan bir davranış gibi kavranırdı bu."

Nazım'ın bu sözlerinin ardından karısı Vera Tulyakova'nın kitabından bir bölüm alıyorum buraya. Karılarının arasında bir kıskançlık olması tabidir ve Vera'nın da Nazım'ın sözlerini belli ölçülerde tahrif ettiği düşünülebilir. Ama aynı konudaki sohbeti ben Nazım'dan değil -olmayanı diyemem- Ekber'den de işitmişim. Ekber şairin bu sohbetini kasete kaydetmişti. Bunun üstünde onun için etraflıca duruyorum ki, Nazım'ın ölüm orucuna başlamasının sebebini Münevver'e bağlamaya, Türkiye'de bir dizi yazarlar: Özellikle Kemal Tahir ve Aziz Nesin kesin olarak itiraz ederler. Böyle büyük bir devrimci şairin siyasi eylemini şahsi muhabbet maceralarına bağlamak onun şahsiyetini küçültür mü? Zannımca asla küçültmez. Aksine onun büyük şahsiyet olduğunu ıspatlar. Şahsiyet olmak ise: İlk önce insan olmak demektir. Canlı insanın varlığını bir yanı içtimai hisler, bir yanı şahsi duygular olamaz. Şahsi, içtimai, siyasi, cinsi... unsurların hepsi iç dünyada birbirine karışır, dolaşır. Ve Nazım açlık grevi ilan edince de yüzde kaç içtimai maksatlar güderek, yüzde kaç şahsi duygularından etkilenecek karar verdiğini ölçmek zordur. Hatta mümkün değildir ve bunun hiçbir önemi de yoktur.

1950 yılında nihayet hapisten kurtulduktan sonra Nazım, hayatını Münevver'le birleştirir. Ömründe ilk defa, yalnız manevi değil, biyolojik babalık hissini de duyar: Oğlu Memet dünyaya gelir.

Mehmet Fuad kitabında, ne kadar objektif olmaya çalışsa da elbette belli derecede Münevver ile ilgili meselelerde bir incinmişlik sezilir. Ama işte o kitabında yazdığı sözler, müellifin ne derecede adaletli olduğunun da ispatıdır. Nazım'ın hapisten sonraki ailesi hakkında şöyle yazar.

"26 Mart 1951 günü, Münevver Andaç (Münevverin kızlık soyadı, dediğine göre Andaç soyadını aileye Atatürk verdi) özel bir klinikte mavi gözlü, sarı saçlı bir oğlan doğurdu. Mutluluktan göklere uçan Nazım Hikmet, bebeğine 4 yaşından 24 yaşına kadar 20

yıl babalık ettiği üvey oğlunun adını verdi: Memo, Memet...Üç üyeli mutlu bir aile olmuşlardı. Nazım'ın yurt dışına kaçmayı düşünmediği açıktı."

Bu sözler âlicenaplığın örneği olmaktan başka bir şeyi daha açıklıyor. Mehmet Fuad, annesinin üzüntüsünü ne kadar bilse de onun yaralanmasına ne kadar acısa da, Nazım'a muhabbeti ve sadakati asla eksilmemiş. Nazım'dan sonraki yayıncılık ve biyografik çalışmalarıyla da bunu bir daha ıspatlar.

Nazım'ı Piraye den ayırdığı için Münevver'i suçlamak doğru olmaz. Aslına bakılırsa ilk önce Piraye Nazım'ı Münevver'den ayırmıştır. Nazımdan on beş yaş genç olan Münevver, şairin dayısı, Celile Hanımın küçük kardeşi, Atatürk'ün yakın dostu Mustafa'nın ve Fransız Gabriela Taron'un kızı idi. En genç yaşlarından beri Nazım'a âşıktı. 17 yaşındayken Boğaz sahilinde romantik bir görüşmede halasının oğluna yüreğini açmıştı. Ama Nazım hayalperver genç kızın itirafına bigâne kalmış ve Piraye'yle evlenmişti. (Burda insanın aklına "Yevgeni Onegin ve Tatyana" olayı geliyor).

Doğrudur, Boğaziçi'ndeki o romantik görüşmenin teessüratını da Nazım ömrü boyu unutmamış ve çok uzun yıllar sonra Moskova'dan oğluna yazdığı "Mehmet'e Son Mektubumdur" adlı şiirinde dile getirmiştir:

*Anneni üzme oğlum
Ben güldürmedim yüzünü
Sen güldür
Annen ipek gibi kuvvetli, ipek gibi yumuşak
Annen
Nineliği de böyle güzel olacak
Onu ilk gördüğüm günkü gibi
Boğaziçi'nde
On yedisinde
Ay ışığı, gün ışığı, can eriği
Dünya güzeli
Ayrıldık bir sabah
Buluşmak üzere
Buluşamadık"*

Boğaziçi görüşmesinden on yıl sonra 1945 yılında Münevver, ressam Profesör Nurullah Berk ile evlenir ve ondan Renan adlı bir kızı olur.

1948 yılında ise Bursa hapishanesine Nazım'la görüşmeye gelir. Yıllarca özgürlük hasretiyle, kadın hasretiyle kavrulan Nazım ve çıplak hapis duvarları arasında gördüğü Fransız kokularıyla süslenmiş güzel, genç bir kadın...

Asrın bir başka büyük şairi Aleksandr Blok'un, meşhur "Neznakomka"ya (Natanış Kadına) şiirinde tasvir ettiği güzel, Natanış Kadın "Parfüm ve duman kokuyordu." Nazım'ın karşısındaki ise, parfüm ve dışarının açık havası gibi kokan, hem tanış hem de Natanış olan Münevver idi. "Bir yalın taş hapishanede, bunun ne demek olduğunu tasavvur edebilir misiniz?" diye soruyordu Nazım. Ömrünün bu çağında, sevgi Nazım için her şeydi: umut, nicat, özgür dünyayla temas. O sevdaya tapmıştı, tıpkı gençliğinde devrime taptığı gibi...

Münevver ile bu görüşmesinde sonra kalbine yeni bir aşk, ömrüne yeni bir hasret, şiirine yeni bir kadın imgesi dâhil olur.

*Sen esirliğim ve hürriyetimsin
Çıplak bir yaz gecesi gibi yanan etimsin
Sen memleketimsin
Sen, ela gözlerinde yeşil hareler
Sen büyük, güzel ve muzaffer
Ve ulaştıkça ulaşılmaz olan hasretimsin*

Bu, Nazım'ın 1948 Yılında yazdığı "Son" şiiridir ve bu Münevver'e atfettiği ilk şiiridir. Sonraları bu şiir, Münevver'e evvelce hapishanelerden azatlık hasretiyle yaşadığı çağlarda daha sonra Moskova'dan Türkiye hasretiyle kavrulduğu yıllarda yazdığı şiir-mektuplar silsilesine dönüşecektir.

Münevver ile ilk hapishane görüşmesinden sonra mektuplaşmaya başlarlar ve Nazım bu yeni sevdasının sevincini, mutluluğunu yakın dostlarıyla paylaşmak ister.

Vâlâ Nurettin'e yazdığı mektupta, Münevver'i "*Ömrümde ilk defa kayıtsız şartsız sevdiğim kadın*" diye tarif eder.

Nazım'ın bu sözlerine şaka ile cevap veren Vâlâ: "Yine mi âşık oldun? diye sorar. Nazım ise buna cevap olarak. "Yine âşık olmadım, ilk defa âşık oluyorum Vâlâcığım" diye cevap verir.

Nazım her âşık olduğu kadına: "Seni seviyorum" dese ydi, önceki hanımlar, tabi ki, çok perişan olurdu. "Seni herkesten çok sevdim" dese ydi, belki daha çok incinirlerdi. Bununla birlikte Nazım, her defasında "İlk defa sevdim," dese evvelki sevgililerini tahkir etmiş olurdu. Sanki onları hiçbir zaman sevmemiş gibi... Sanki bu aşkların, onun şiirlerinde ölümsüzleşmiş ifadeleri yokmuş gibi... Ama bu şiirlerin de gerçek sevgililerle ve gerçek kadınlarla ilgisi çok azdı belki, "Mecnun Leyla'yı değil aşkı seviyordu" kim bilir.

Mehmet Fuad doğru söylüyor: "*Nazım Hikmet'in 1930'lardan başlayarak yazdığı aşk şiirlerini, "Âşık olmadan" yazdığına inanmak kolay değildir. Ama sevdalandığı zaman, her şeyi unutarak sevdalandığı da bir gerçek. Son kadını Vera Tulyakova'ya da herhalde yine "İlk defa âşık oluyorum," diye sevdalanmıştı.*

Nazım'ı ta ilk gençlik yıllarından beri herkesten daha iyi ve yakından tanıyan Vâlâ Nureddin, onun bu özelliğini de çok iyi biliyordu. Nazım her sevdiği kadını mübalağalı ifadelerle övmeye başladığında Vâlâ da ona koşulmuş. Bir gün Nazım, bu duruma çok şaşırır, o zaman dostu Vâlâ da, Nazım'a şöyle bir fıkra anlatır: "*Bir padişah patlıcan yemeklerini övdüğü zaman veziri derhal söze girer padişah'tan daha fazla patlıcan yemeğini övermiş. Padişah patlıcan yemeğini kötüleyince vezir de derhal söze girer padişah'tan daha çok kötülermiş. Padişah, bir gün bunun farkına varıp sebebini sorar. Vezir: "Padişahım," der "Ben senin vezirinin, patlıcanın veziri değil."*

Nazım buna çok güler.

Vâlâ Nurettin'in kitabının bu bölümünü okuduğumda hatırladım ki, bu hikâyeyi ben Nazım'ın kendi dilinden de işitmişim. Elbette ki, kadın ve sevgi meseleleriyle ilgili değil, kısa bir fıkra olarak...

Nazım hapishanede tanışıp dost olduğu, geleceğin meşhur ressamı İbrahim Balaban'a yüreğini açar: *"Senin bu şair baban (Balaban Nazım'ı böyle isimlendirirdi) Nazım Hikmet yepyeni bir aşka giriftar oldu.*

Balaban "Şair Baba ve Damdakiler" kitabında anlatıyor: "Münevver'den gelen mektuplar kesildiğinde ya da mektuplar geciktiğinde Nazım deliye dönermiş. Bir gün, Münevver'den bir mektup gelir ve Nazım onu açıp okuduktan sonra uzun zaman kendine gelemmez, nihayet derdini açıp Balaban'a anlatır:

"Münevver diyor ki, "Ortada çocuk var, bu nedenle eşimden hemen ayrılmam zor, beklemek lazım." Balaban: "Bekle diyorsa daha ne istiyorsun? Mahkûm bir adama bekle demesinin manasını anlamıyor musun?" der.

Şairin Münevver ile ilişkilerini öğrenen Nurullah Berk, Bursa Cezaevi'ne, Nazım'ın ziyaretine gelir. Bu görüşmeyi ve konuşulanları, Nazım başka bir hapishane arkadaşına, Yakup Yıldırım'a anlatmış. "Nazım, Nazım" kitabının yazarı Aydın Aydemir, Yakup Yıldırım ile yaptığı bu söyleşiyi kitabına almış. Yakup Yıldırım anlatıyor.

"Bir gün Nazım'a ziyaretçi geldiğini söylediler. Nazım aşağı indi. Görüşme bitip yukarı çıkınca da beni yanına çağırdı.

"Yakup, kim geldi, biliyor musun? Dedi.

"Ne bileyim," dedim.

"Münevver'in kocası, Nurullah Berk!"

"Ha... Nurullah Berk? Ne diye gelmiş."

"Nurullah Berk diyor ki, "Nazım Bey, karım size âşık olmuş... Sık sık ziyaretinize geliyor. Bu bir buhrandır. Siz onun ziyaretini kabul etmeyin. Bu bir hevestir, geçer... Bir kızımız var, yuvamız yıkılmasın," dedi. Ben de dedim ki, ben mahpusum, benim ziyaretime isteyen gelir, ben onu zorla getirmiyorum. Benim ziyaretime gelmesi de gelmemesi de normaldir, dedim. Fakat Yakup, o adamın yerinde ben olsaydım sandalyeyi kaldırır adamın kafasına geçirirdim." (O sandalyenin kendi kafasına geçirilmesinden bahsediyor, şüphesiz o adamın yerinde olsa öyle yapardı Nazım.)

Bu hasret, umutların boşa çıkması, hayal kırıklığı yine de benzersiz şiir mısralarına çevrilir.

"Sende ben, kötü giden bir geminin sergüzeştini

Sende ben kumarbaz macerasının keşiflerini

Sende uzaklığı

Sende ben imkânsızlığı seviyorum.

Güneşli bir ormana dalar gibi dalmak gözlerine

Ve kan ter içinde acı ve öfkeli

Ve bir avcı iştahıyla etini dişlemek senin

Sende ben imkânsızlığı seviyorum

Fakat asla umutsuzluğu değil."

Nihayet af çıkar ve Münevver 2-3 kilo kadar çilekle Nazım'ın yanına gelir. Nazım anlatıyordu: *"O kadar gün aç kalmıştım. Çileklerin hemen hepsini yedim. Az kalsın ölecektim. Zorla kurtardılar. Mutlu günlerdi onlar. Bir süre kaldım mahpusta ama mesele hallolmuştu."*

Ama o mutlu günlerin başka bir yüzü de vardı. Nazım'ın hapishaneden çıkıp Münevverle evlenmesi, siyasi bir skandala da sebep olabilirdi. Nazım şuna inanıyordu: *"Bu skandaldan komünizm düşmanları yararlanacaktı. "Bakın bütün komünistler Nazım Hikmet gibi rezildir," diyeceklerdi. "Ahlak düşkün, alçak kimselerdir. Bir kadın acı çekiyor, on iki yıl bekliyor onu ama o başkasına, daha genç birisine uyuyor vs."* Bizim köylü milletin bunu nasıl değerlendireceği belliydi. Nitekim öyle de oldu..."

Hapisten çıktıktan sonra yazdığı ilk şiirlerden:

"Uyandım

Nerdesin?

Evinde.

Alışmadım hala

Uyanır uyanmaz

Evde olmaya

On üç yıl hapiste kalmanın

Sersemliklerinden biri de bu

Yanında yatan kim?

Yalnızlık değil, karın.

Uyuyor melekler gibi mışıl mışıl.

Yakıştı hatuna gebelik."

1951. Yılının Mart ayında Memet dünyaya gelir. Bir ay sonra ise, Nazım Münevver'ini, Memet'ini ve memleketini terk edip yeni bir dünyaya yüz tutar. Bu ülke "Rüyalarının Ülkesidir," SSCB'dir....

Türkiye'den kaçışının sebeplerini ve teferruatlarını daha önce anlattığım için burada tekrar etmiyorum. Nazım SSCB'ye gittikten kısa bir süre sonra, Türkiye hapishanelerinde duyduğu "Hürriyet hasreti" yerini, -"Sovyet cennetinin, yarı açık hapishanesinde duyduğu- "Memleket hasretine" bırakır.

Bu hasret dumanı, yeniden onun şiirlerine ve şiirleşen mektuplarına çöker. Münevver'den aldığı mektuplar, Türk şiirinin eşsiz örneklerine dönüşür. Münevver'in mektuplarının onda yarattığı etkiyi, meşhur "**skripkacı David Oystaxa**" atfettiği şiirinde dile getirir:

"İstanbul'a gitmişsiniz

Konserinizdeymiş

*Çok bahtsız bir kadını bahtiyar etmişsiniz
Yağmura uzanan iki yeşil yaprak gibi gözleri
Bakmış parmaklarınıza
Mektubunda "Unuttum her şeyi" diyor
Dertlerinden başka unutacağı neyi var?
"Ağladım," diyor," ferahlandım," diyor
"Dünya" diyor-"güzel, içim rahat"
Siz kışkandığım yegâne insansınız üstat.*

Bu hasreti yalnız Moskova'da değil, sefere çıktığı bütün ülkelerde yaşıyor, ağır bir yük gibi kıtadan kıtaya taşıyordu: Asya'ya, Çin'e, Afrika'ya, Tanganika'ya, Amerika'ya, Küba'ya... 1958 'de, Paris'te yazdığı bir şiirinde, kendi kendine sorar ve cevaplandırır:

*"Paris'te kimi gördün seninkilerden?
Namık Kemal'i, Ziya Paşa'yı, Mustafa Suphi'yi
Bir de gençliğini annemin
Resim yapıyor
Fransızca konuşuyor
Dünya güzeli
Bir de genç kızlığını Mimi'nin... (Aile içinde Münevver'e Mimi diyorlar)
Sensiz Paris gülüm
Bir havai fişegi
Bir kuru gürültü
Kederli bir ırmak
Yıktı mahvetti beni
Paris'te durup dinlenmeden, gülüm
Seni çağırarak."*

Polonya'da, Münevver'le kendisinin ortak ulu dedeleri Borjenski'yi de hatırlar:

*"Sevgilim gonca gülüm
Başladı Lehistan ovasına yolculuğum
Sevgilim, dayım kızı, Memet'imın anası
Dedelerimizden biri*

1848 Polonya muhaciri

Lehistan'dan gelmiş dedelerimizden biri

Uykusuz geceleri Borjenski'nin

Benimkilere benzer olmalı

Tam benim gibi o da,

Çok uzaklarda kalan bir ağacın altında

Unutmuş olabilir uykusunu

Her nefeste alıp memleketin kokusunu

Onu da benim gibi deli etmiştir, deli

Memleketi bir daha görmemek ihtimali."

Münevver Sofya'da doğmuştu ve Bulgaristan'da da tabi ki, Nazım eşini hatırlar:

Ağaçlar duruyor eski sıralar ölmüş

"Park Boris" "Hürriyet Parkı" olmuş

Sadece seni düşündüm kestaneler altında

Sadece seni, yani Memet'i

Sadece seninle Memet'i, yani memleketi."

Nazım'ın Piraye'ye yazdığı şiirler hasretiyle erirse de Münevver'e ve oğluna yazdığı şiirler de vatan, memleket ve İstanbul hasretiyle derinleşmiştir.

"İçimde acısı var

Koparılmış bir dalın

Gitmez gözümünden hayali Haliç'e inen yolun

İki gözlü bir bıçaktır yüreğime saplanan

Evlat hasretiyle, hasreti İstanbul'un."

Umumiyetle Nazım poetikasında "kadın-şehir" sevgisi, "kadın-şehir" hasreti birbirine paralel imgelerle ifade olunur. Sevdigi kadın sanki İstanbul ile birleşir, bütünleşir, onların hasretleri gibi özlerini de birbirinden ayırmak mümkün değildir.

"Koynumda çırılçıplaksınız

Şehir akşam ve sen

Aydınlığınız yüzüme vurur

Bir de saçlarınızın kokusu

Bir çarpan yürek gibi

Sesleri nefeslerimizin üstünde küt-küt atan

Senin mi, şehrin mi akşamın mı?

*Yoksa benimkisi mi?
Akşam nerde biter, nerde başlıyor şehir
Şehir nerde biter, sen nerde başlıyorsun
Ben nerde bitip nerde başlıyorum."*

Vaktiyle Piraye'ye yazdığı şiirlerde de sevgilisini İstanbul'la bütünleştirirdi:

*"Sen diyorum: İstanbul geliyor aklıma
İstanbul diyorum-sen
Sen şehrim kadar güzelsin
Şehrim senin kadar acılı."*

Kadınlara olan aşklarının adresleri değişse de, İstanbul sevdası ömrü boyunca değişmedi. İstanbul'a sevgisi, bir de ebedi, sonsuz hasreti...

*"İki şey var ancak ölümle unutulur
Anamızın yüzüyle şehrimizin yüzü"*

"Nerede ölmek isterdin" diye kendi kendine sorar Nazım: "İstanbul'da, Moskova'da, Paris'te..." diye cevaplandırırsa da, Moskova'ya, Bakü'ye, Paris'e, Prag'a, Varna'ya, Havana'ya ve dünyanın nice nice başka şehrine hayran olup onları şiirlerinde vafsetse de, herhalde ömrünün en büyük aşkı da, en büyük özlemi de, en büyük ağrısı da İstanbul'du. Hatta yattığı dört hapisaneden yalnız birini çok garipsiyor: Üsküdar cezaevi. Çünkü Üsküdar İstanbul'un bir semti...

Selanik'te doğdu, Moskova'da öldü ve mezarına İstanbul'un hasretini götürdü.

Nazım'ı vatan haini ilan eden o zamanki Türkiye yönetimi ailesiyle yazışmasını bile yasaklar. Memet'e gönderdiği oyuncaklar bile adresine ulaşmaz geriye döner.

O zamanlar Nazım dünya barış hareketinin evrensel faaliyetlerine iştirak eder ve bu hareketin görkemli temsilcilerinden Belçikalı İsabella Blum, onun faciasından haber aldığı anda dostu, Belçika'nın Başbakanı Spaak'a müracaat ederek, Ankara'ya gittiği zaman NATO üyesi Türkiye'den, Nazım Hikmet'in ailesiyle görüşmesine için izin almasını rica eder. Spaak Türkiye hükümetiyle bu konuda görüşmeler yaparak Nazım'ın ailesinin ülkeden çıkmasına izin alamasa da onların mektuplaşmalarına izin verilir. Bu olaydan sonra Memet, Nazım'ın Moskova'daki evi bağ evinin duvarlarında, "fotoğraflarıyla" büyümeye başladı.

Nazım'ın ailesinin Türkiye'den çıkabileceğine umudu kalmamıştır. Ama yine de masallarda olduğu gibi ilginç bir tesadüf, bu işi gerçekleştirir. Bu sefer ona İtalyan zengin kadın Joyce Lussi yardımcı olur. Roma'da tanıştıkları zaman, Nazım aile hasretini, Münevverlerin İstanbul'da ıstırap içinde yaşadığını ona anlatır. Birden kadın Nazım'a sorar: "İster misiniz, ben Münevver'i yanınıza getireyim mi?"

Nazım, Bayan Coys'un kibarlık yaptığını zanneder. *"İsterim elbette."* der. *"Ama bu olacak iş değil."* Kadın: *"Bunu bana bırakın, bu benim işim"* der, *"Siz bana, bunu isteyip istemediğinizi söyleyin, istiyor musunuz, istemiyor musunuz?"*

İtalyan Hanım, ona bu teklifi yaptığında Nazım artık Vera'yla evliydi.

Nazım, böyle bir teşebbüsün olumlu sonuçlanabileceğine inanmasa da "Evet, istiyorum," der.

Demek ki, Joyce Lüssi'nin bu teklifi öylesine yapılmış bir teklif değilmiş. Ne dersiniz deyin, kadınlar her zaman Nazım için hem problem olmuştur, hem de ona yardımcı olmuştur. İlginçtir ki, Joyce Lüssi de şairin talihinden bahsederken destan kahramanlarını hatırlıyor. Nazım'ı Homeros'un Kahramanı Odesse'ya, Münevver'i ise yıllar boyu onun yolunu bekleyen karısı Penelope'ye benzetir.

Böylece İtalyan Hanım olayın üstünde ciddiyetle durur. Varlıklı bir hemşerisi ile tanışır, sırf bu iş için İspanya'dan sürat motorlu bir kayak alır ve İstanbul'a gelip Münevver'i bulur. Münevver: "Evet razıyım," der. Nefes kesen bir macera filmini hatırlatan sergüzeştlerle Münevver ve iki kardeşi, motorlu kayakla Türkiye'den çıkar ve Atina'ya gelirler. Oradan Moskova'ya Nazım'ın evine telefon ederler. Telefonu açan olmaz. Nazım o zaman Küba'daymış.

Bir defa Nazım, "Benimle memleketim arasında çaylar, denizler değil, Kuzey Buz Okyanusu var," demişti. Şimdi ise Havana'daki Nazım ile Atina'daki Münevver arasında Atlantik Okyanusu bulunuyordu.

Ama yine de Nazım'ın yazdığı gibi, "Okyanuslar büyük sevdalar gibidir, seyredilmez okyanuslar, yaşanır."

Nazım Hikmet'in keşmekeş ve maceralarla dolu hayatı hakkında Hollywood'ta bir film çekilseydi, film Atina'da mutlu son ile noktalanabilirdi. Ama Nazım zahiren Hollywood artistlerinde geri kalmaz ise de talihinin seyri Amerikan filmlerinin kahramanlarından çok farklıydı. "Yüz yıllık" hasreti sanki sona ermişti. Özlediği şehrini, memleketini göremese de; özlediği, hasretini çok çektiği Memet'ine, Münevver'ine kavuşabilirdi... Fakat artık bu da mümkün değildi.

"Yıktı mahvetti beni/ Paris'te durup dinlenmeden seni çağırmak," diye Münevver'i arzulasa da, "Karşı yalı memleket, sesleniyorum Varna'dan, deli hasret, oğlum sana sesleniyorum! İhtiyar musun Memet, Memet?" diye haykırsa da, eşiyle ve oğluyla bir daha görüşeceklerine dair hiçbir umudu kalmamıştı. Böyle dayanılmaz bir acı yaşayan Nazım'ın hayatına yeni bir kadın daha girmişti: Vera Tulyakova ve "Ebedi Mecnun," yeni bir sevdaya tutulmuşlardı.

Dediğim gibi, Nazım her zaman sevdalarını aşk destanları ile bir tutardı. Ama Nazım-Piraye-Münevver, bir nice yıl sonra, Nazım-Münevver-Vera üçgenleri hakkında düşününce benim aklıma destan değil, bir Azerbaycan masalını düşünüyor. Bilmiyorum Türkiye Türklerinde de var mı bu masal?

Bu masalı küçüklüğümde ninem anlatmıştı. Sonraları Azerbaycan masallarını mütalaa ederken aynı olayın birçok başka masalda da tekrarlandığını gördüm. Masal şöyledir: "Ölüm uykusuna dalan bir şehzadenin başında, onu seven bir kız kırk gün Kur'an okumalıymış ki, şehzade uykudan uyansın, hayata geri dönsün. 39 gün gece 39 gündüz Kur'an okuyan kız, 40.gün yorgun gözlerini biraz dinlendirmek için uyuklamak ister. Ama kız uykuya yatmadan

önce, başka bir kızıdan, üstelik rakibi olacak ve sevgilisini ondan alacak kızıdan rica eder ki, 40.gün Kur'anı o okusun. Bu kız 40.gün Kur'anı okuyup bitirdiğinde, şehzade gözlerini açar ve öyle bilir ki, kırk gündür eziyet çeken bu kızdır, böylelikle onu uyandıran rakip kız da şehzadeye 40 gündür kuran okuyanın kendisi olduğunu söyler.

Şehzade de o kızla evlenir. 39 gün Kur'an okuyan kıza ne kalır? Derdini sabır taşına söyleyip ağlamak. Ancak masallarımız da Hollywood filmleri gibidir, hepsi mutlu sonla biter. Gerçek er ya da geç ortaya çıkar. Şehzade de gerçeği öğrenip hemen fedakâr sevgilisine kavuşur.

Hayat ise ne yazık ki, Hollywood filmi de değil, masal da...

Nazım uzun yıllar hapisanede iken Piraye mahkûm, hem de bir siyasi mahkûm eşi olmanın bütün meşakkatlerine dayandı, yarı aç yarı tok bir ömür sürerek iki evladını tek başına koruyup büyüttü. Bu süre içinde Nazım'a da manevi destek oldu. "Kırkinci gün," Şehzadenin uyanma arifesinde ise başka bir kadın ortaya çıktı. (Namert olmasa da, estağfurullah!) Ve şehzade Nazım da serbest kaldığında o kadına, Münevver'e kismet olur.

Bu saadet de topu topu bir yıl sürer. Sonrası yine hasret ve hasret şiirleri, hasret mektuplarıdır. Nihayet bu hasrete bir son verme imkanı doğduğunda ise "Kırkinci gün," yeni biri peyda olur: "Saçları saman sarısı" Vera...Bu masal ile ne Nazım'ı ne de onun âşık olduğu ve ona âşık olan kadınları kınamak niyetinde değilim. Hayatın tamamı bütün masallardan, destanlardan daha karmâşık, daha tezat, daha beklenmedik sonuçlara gebedir ve daha fecidir..

Nazım malûm sebeplerden dolayı Münevver'i Moskova'ya davet edemezdi. Polonya'daki dostlarının vasıtasıyla Münevverleri Atina'dan Varşova'ya getirtir. Onları Varşova'da karşılar.

Bu heyecanlı karşılaşmanın Nazım poetikasında hiçbir karşılığı olmamıştır. Eğer var ise de böyle bir şiiri ben bilmiyorum. Yıllarca süren hasretin sonu: Münevver ile karşılaşma da çok kederli olur.

Zekeriya Sertel "Nazım Hikmet'in Son Yılları" adlı kitabında bu görüşmeyi şöyle tasvir ediyor:

"Münevver, Nazım'ı çok değişmiş buldu. Nazım önceki Mihriban nazım değildi, onu kucaklayıp öpmemişti bile. Önce Nazım'ın soğuk davranışının sebebini anlayamadı. Nazım'ın Moskova'da bir kadınla ilişkisi olduğunu duymuştu, ama evlendiklerini bilmiyordu..." (Doğrudur. Mehmet Fuad da kitabında şöyle yazıyor ki: Nazım Münevver'e Moskova'da evlendiği konusunda mektup göndermişti, ama Münevver bu mektubu hiç kimseye göstermemişti. "Romantik Komünist" adlı kitabın müelliflerinin de dikkatini çekmiştir ki, Münevver'in Moskova'ya Nazım'a yazdığı mektuplar önce "Canım," hitabıyla başlamışsa da sonralar ancak "Nazım" yazmıştır.)

Herhalde Varşova'da son görüşmelerinde Nazım Münevver Hanıma:

"Artık birlikte yaşayamayacağız Münevver," der.

Sertel'in yazdığına göre bu sözlerden sonra Münevver'in bir anda dünyası yıkılır. Kulaklarına inanamaz. Nazım Varşova'da Münevver için bir ev tutar, Şarkiyat Enstitüsünde ona bir iş bulur ve Moskova'ya, Vera'nın yanına döner.

Sertel:

“Eşini, Memet’i nasıl buldun?” diye sorduğunda Nazım:

“Münevver biraz yaşlanmış, Mehmet şeker gibi bir oğlan” demiş, “Ama onu kundakta bırakıp gelmişim. Görünce tanıyamadım. Yazık ki, istediğim gibi ve yeteri kadar bir arada kalmaya imkân olmadı.”

Sertel sözlerine şöyle devam ediyor: “Bir daha ne Münevver’i ne de Memet’i görebildi.”

Bu meseleyle ilgili olarak Zekeriya Bey bir acı olayı daha anlatır:

“Bir akşam Viyana’da bir lokantada, dördümüz (Ben, eşim, merhum Sabiha, kızım Yıldız ve Nazım) birlikte yemek yiyip sohbet ediyorduk. Söz Memet’ten açıldı. Münevver Hanımla Mehmet Varşova’ya yeni yerleşmişlerdi. Nazım’ın sık sık gidip Memet’i görmemesi yahut hiç olmazsa yaz tatillerinde Moskova’ya yanına getirmemesi Yıldız’ı çok rahatsız ediyordu. Hatta bu üzüntüsünü Moskova’ya bir mektup göndererek Nazım’a da bildirmişti. Yemek başında tekrar bu mesele açılınca Yıldız derhal hücumu geçti:

“Nazım ağabey, dedi. Anlamıyorum vallahi anlamıyorum. Canım, insan oğlunu, hele Memet gibi bir çocuğu böyle yabana atar mı? Neden gidip onu görmüyorsunuz, neden? Hiç olmazsa Moskova’ya yanına getirmiyorsunuz?

Nazım utandı, kızardı, acıyla Yıldız’a baktı. O, Yıldız’ı altı yaşında bir çocukken tanımıştı. Bu küçücük çocuğun onu böyle kınaması Nazım’a dokundu.

“Kim diyor aramıyorum diye? Sık sık telefonda konuşuyoruz Memet ile. Ona hediyeler filan gönderiyorum. Moskova’ya da getirmek istedim, ama annesi bırakmadı.”

Lakin Zekeriya Beyin fikrine göre Memet’in Moskova’ya gelememesinin sebebi Münevver değil Vera idi. Sertel, Nazım’ın eski eşi ve hatta oğluyla her hangi bir ilişki kurmasına Vera’nın mani olduğunu düşünüyordu.

Ne olursa olsun herhalde Münevver ile Memet, Moskova’ya ilk defa Nazım’ın ölümünden sonra geldiler. Daha doğrusu Nazım’ın cenaze töreni için.

Ben de Münevver hanımla Memet’i ilk defa o gün, Moskova Merkezi Edebiyatçılar Evinde defin merasiminde gördüm. İkinci defa Münevver hanımı, kızını ve Memet’i Bakü’ye geldiklerinde gördüm. Babamların Buzovna’daki bağ evine misafir olarak gelmişlerdi. Bu konu ile ilgili bilgileri ilerideki sayfalarda anlatacağım.

Burada ise Nazım’ın, Vera’ya bir mecnun çılgınlığıyla âşık olmasına rağmen Münevver’i de kalbinden çıkarmaması ile ilgili bir belgeyi örnek göstereceğim.

Bu belge şair için en doğru ve şüphe doğurmayacak bir belgedir, bir şiiirdir. İlk satırlarını kitabın daha önceki bölümüne de almıştım.”İki Sevdâ” adlı şiiri:

“Bu gönülde iki sevdâ olamaz

Yalan

Olabilir

Gülüp ağlıyor sevdiğim kadınlar

İki dilde

Dostlar nasıl bir araya geldiniz?
Birbirinizi tanımazsınız
Nerde bekliyorsunuz beni
Beyazıt'ta, Çınaraltı kahvede mi? Gorki parkında mı?
Şehrinde soğuk yağmurların
Gece otel odasında sırtüstü yatıyorum
Gözlerim yanıyor yanıyor, gözlerim alabildiğine açık
Bir ırmak sahilinde miyim?
Bir deniz sahilinde mi?
İçimde sarmaş dolaş karma karışıktı
Büyük uzak iki şehrin hasreti
Fırlamak yataktan
Koşmak altında yağmurun
İstasyona koşmak
"Süt kardeşim makinist götür beni oraya
"Nereye?"

Şiir, bu sözle, makinistin sorduğu soru ile biter: "Nereye?" Ve bu soru, Nazım'ın ömrünün, Nazım'ın talihinin de esas sorularından biridir.

Nerede gönül rahatlığına kavuşacağına bilemediği gibi ölümden de nereye kaçacağını bilmiyordu. Ondandır binlerce yıl önce, Ölümünden kaçmak için dünyanın dört iklimini dolaşan ve gittiği her yerde ölümle karşılaşan Dede Korkut gibi, Nazım da bu çıkmaz içinde çırpınıyor, çabalıyordu.

"Güneye götürmeyin beni
Ölmek istemiyorum
Ölmek istemiyorum
Kuzeye götürmeyin beni
Doğuya götürmeyin beni
Ölmek istemiyorum
Ölmek istemiyorum
Batıya götürmeyin beni
Beni burada bırakmayın

Götürün bir yerlere

Ölmek istemiyorum

Ölmek istemiyorum."

Günbegün yaklaşan "Büyük karanlıktan" kaçmanın tek yolu kalmıştı."Yeni bir sevdâ."

1955 Yılı Şubatında Vera Tulyakova'yla tanıştığı zaman Nazım 53, Vera 23 yaşındaydı. Vera evliydi ve bir kızı vardı. Sinematografya enstitüsünün senaryo fakültesini bitirmişti ve çizgi filmleri stüdyosunda,"Soyuzmultfilm"de redaktör olarak çalışıyordu. Nazım bu stüdyo için senaryo yazacaktı. Sonraları çizgi film olarak çekilmiş bu senaryoyu "Sevda Bulut" olarak adlandırdı. Belki de bu ad, bir sevgi ön duyumunun habercisiydi. Sevdalı Bulut adlı eserde:

"Güzel Ayşe kızın, güllü çiçekli bahçesini, Kara Seyfi adlı şer kuvveti viran eder, kuraklığa maruz bırakır. Ayşe kıza âşık olan sevdalı bulut ise güçlü yağmur yağdırarak toprağı yeniden canlandırır, toprağı canlandırmak için de kendini boşaltır, mahvolur. Ayşe kız buna çok üzülür ama ona teselli verirler. Kederlenme boşuna Ayşe kız, iyi insanlar, iyi hayvanlar, iyi bulutlar, hiçbir zaman kayıp olmaz. Sevenler ölmez."

Stüdyoda birkaç kez iş görüşmesinden sonra Nazım, Vera'nın "Sevda Bulutuna" döndü.

Nazım ile evlendikten sonra ve Nazım'ın ölümünden sonra, Vera'yı defalarca Moskova'da ve Bakü'de görmüştüm. Boylu poslu, güzel bir kadındı. Onun dış görünüşünü Nazım, "Saçları saman sarısı, kirpikleri mavi, kırmızı dolgun dudakları, ak boynu uzun yuvarlak," teşbihleriyle tasvir etmiştir. Şunu da eklemeliyim ki, Vera, Moskova sokaklarını öylesine adımlayan sıradan kadınlardan biri olsaydı hiç de dikkat çekmezdi.

Zekeriya Sertel ise Vera'ya ilişkin ilk intibamı şöyle ifade eder: "Kadının tüm güzelliği üstündeydi ama bende kaba bir köylü kızı etkisi bıraktı. Bu ilk tanıştığımızda, Vera'nın bende bıraktığı etki nedeni ile onunla hiçbir zaman dost olamadım." Sertel'in yazdığına göre Nazım ona:

"Bilemediğin kadar bahtiyarım" demiş, "Görmüyor musun? Gençleştim?"

Sertel ise cevabında:

"Nazım, bu kadın seni öldürecek," demiş.

Belki Sertel haklıydı. Belki de Nazım... Kim bilir.

Sertel'den farklı olarak başka bir Türk aydını, Nazım'ın ölümünden sonra Vera'yla görüştüktan sonra ondan tamamen farklı etkilenir. Sanatçı ve gazeteci Türkkaya Ataöv "Nazım Hikmet Hasreti" adlı kitabında şöyle yazıyor:

"Vera bu güzellikler içinde her yerde hanımefendi sayılacak şekildedir. Uyumu, yumuşak sesi, karşısındakini dinlemeye hazır bakışları, bütün söylenenlere tatlı bir tebessümle hatta daha önce işittiklerine bile ilk kez dinliyormuş gibi ile kulak vermesi, ilk andan itibaren insanda hoş bir etki bırakıyor. Vera, film senaryoculuğu enstitüde araştırmacıdır. Bir ilim kadınıdır. Ama bunlara rağmen o, en önemli özelliğiyle, Nazım'ın eşi olmasıyla övünüyor. Nazım'ın hatırasına, en küçük ayrıntılara kadar hürmetle yaklaşıyor. Buna Nazım'ın hayatına girmiş kadınlar da dâhildir. Onlardan sevgiyle karışık bir ihtiramla

bahsediyor. Nazım’ın o yılları onlara aittir, diyor. Nazım’ı olduğu gibi her şeyi ile kabul etmiş, kendi hayatını bu Türk şairine göre yeniden kurmuştur.”

Vera’yla Nazım’ı, Ekber Babayev tanıştırmış. İlk tanışmalarından sonra Nazım, Ekber’e “Fena kız değil” demiş. “Ama göğsü dümdüzdür.”

Vera, Nazım’la ilk temaslarında sanat, hayat hakkında entelektüel sohbetler ettiklerini anlatıyor.

Nazım Vera’ya şöyle demiş: *“Marks öldü, Lenin öldü, bunu anlıyorum. Bedenleri çalışmaz oldu artık. Fakat o beyin enerjisi nerde? Acaba bütün bunlar adi bir kimyevi yolla basit şekilde yok olup gider mi? Materyalist olarak buna inanıyorum. Ama şair olarak asla inanmıyorum.”*

Sade, basit bir Moskovalı kadının, Nazım gibi “Mavi gözlü devle” ilişkiden, onunla sohbetlerden sonra ne derecede etkilendiğini anlamak pek zor değil. Çünkü Nazım, Vera’nın etrafındaki adamlara ve genellikle Nazım ile tanışana kadar gördüğü diğer insanların hiçbirine benzemiyordu. Dünya şöhretine sahip bir şair olarak da, kibar bir insan olarak da, yakışıklı bir erkek olarak da diğerleri ile mukayese edilmeyecek derecede yüksekte duruyordu. Böyle bir adamın, bir gün ona ilan-aşk etmesi, Vera’nın bütün varlığını alt üst etmişti. Kadınların ilan edilmemiş, açıkça söylenmemiş aşkı bile hassaslıkla duydukları bilinir. Nazım’ın her fırsatta Vera ile görüşmek istemesinin, onun evine en uygunsuz vakitlerde telefon etmesinin, onunla uzun uzadıya sohbetlerinin gizli sebebini Vera da anlamamış olamazdı.

Vera’nın evli olması da Nazım’ın yeni sevdasına engel değildi. Eşiyle birlikte Vera’yı Peredelkino’daki bağ evine, yeni yılı karşılamaya davet etmiş. Vera’nın dediğine göre gergin geçen bu akşamda, Nazım sürekli ağzına su alıp durmuş.

Nihayet bir görüşmede, Nazım yüreğini, âşık olduğu kadına, Vera’ya açar. Vera hatıralarında bu sahneyi çok ince ayrıntılarına kadar tasvir etmiştir. (Vera’nın hatıraları önce de kaydettiğim gibi, vefat eden Nazım’a mektup şeklinde yazılmıştır)

“Ve yine bir gün bize telefon ettin. “Cennetin Çocukları” adlı Fransız filmini, izlemek istedin. “Qosfilmofondan” bu filmi senin için getirttik. Ekber Babayev ve daha birçok insanlarla filmi izlemeye geldin...”

Meşhur Fransız yönetmen Marsel Karnen’in bu filmini ben de izlemiştim. Filmin adının dilimize tercümesi elzemdir. Filmin adının Rusçası “Deti Rayka’dır.” “Rayok” kelimesinin “Cennet” kelimesiyle ne derece alakalı olduğunu bilmiyorum. Ama filmde Rayok, bir çeşit seyyar tiyatro oyununun adıdır. Bu tiyatronun oyuncularını da cennetin değil, sirk grubunun oyuncu üyeleri, “çocuklarıdır.”

Dünya sinemasının klasiklerinden olan bu filmde, Fransa’nın meşhur aktörleri Jan Luis Barro, Piyer Brassör ve aktrisa Orletti aşk üçgeninin hüznü tarihçesini canlandırırlar. O vakit dünya sinemasının birçok başka şaheserleri gibi bu filmde, SSCB’de izleyicilere gösterilmiyordu. Devlet filmleri arşivinde saklanıyordu. Ben bu filmi Moskova’da Ali Senaryo Kurslarında okuduğum zaman, eğitim amaçlı özel gösterimde izlemiştim.

Vera şöyle devam ediyor:

“Soğuktu ve paltolarımızı çıkarmadık. Yarı boş, soğuk salonda öylece üstümüzü çıkarmadan oturduk. Ve karşılıksız aşkı ile trajik hüznü Arlekin(Barro) duygularının gücü ile hayran etti bizi. Sen çok heyecanlanmıştın. Yanında oturmamı istedin. Ve bir perişanlık

içinde olduğunu hissettim. Çok üşüdüğünü düşünerek büfeden bir bardak çay getirttim sana. Çayı içtin fakat bardağı elinden bırakmadın. Onu almamı istemiyordun, yanımdan ayrılmamı istemiyordun. Birinci bölüm bitti. Film sarsmıştı beni de. Görkemli aktör Lui Barron'u ilk defa görüyordum ve artık asla unutmayacağım. Çünkü ömrümün munis dakikaları, büyük şaşkınlık ve keşif dakikaları onun sayesinde."

Vera'nın hatıralarına ara verip bu film ve özellikle Jan Lui Barro'nun oyunu hakkında kendi izlenimlerimi de aktarmak istiyorum. Bu filmi ve özellikle Barro'nun bir epizotunu ben de hiçbir vakit unutmayacağım. Arlekin,(Barro) Orletti'ye(Kolombina) âşıktır. Ama bu karşılıksız bir aşktır. Kolombina başkasını, Brassör'ün oynadığı roldeki adamı seviyor. Barron onların öpüştüğünü gördüğünde gözlerindeki kaderin derinliğini unutmak mümkün değil. Dünya sinemasında etkileyici sahneler çoktur, ama 3 aktörün gözlerindeki ifade de zannımca bu sanatın en büyük mucizelerindendir. "Büyük Şehrin Işıkları" filminin finalinde Charlie Chaplin'in (Şarlo)gözleri "Kabiriya'nın Geceleri" adlı filmin sonunda Jülietta Mazina'nın gözleri bir de "Karnenin" filminde Jean Lui Barro'nun gözleri.

Avare Şarlo'nun yardımıyla gözleri açılan, gül satan kız onu tanır ve o an Çarli sanki kendisinden, o zavallı ve miskin görkeminden utanır. Ne yoktur bu bakışlarda: utangaçlık, hasret, şefkat, rikkat, pişmanlık... Bütün dünyayı güldüren Şarlo'nun en kederli kareleridir bu.

Federiko Fellini'nin filminde aldatılmış, terkedilmiş, bütün umutları boşa çıkmış, insanlara inancı alt-üst olmuş Kabiriya, akşamın alaca karanlığında gözyaşları içinde kimsesizliği, hiçliğe, boşluğa, rengi, tadı kaçmış karanlık bir hayata doğru yürür. O anda onu neşeli, eğlenen, bin bir türlü oyunlar çıkaran gençler ihata eder ve bir süre sonra Cülletta Mazina'nın yaşlı gözlerinde ürkek bir tebessüm uyanır: Hayata, dünyaya, insanlar arasına dönme tebessümü...

İnsan sıfatının hiçbir azası onun iç dünyasını, içinde yaşadıklarını, duyduklarını, gözlerin ifadesi gibi anlatamaz. "Cennetin Çocukları" filminde Jean Lui Barro'nun gamlı, ıstıraplı, dupduru gözleri gibi...

Vera'nın hatıralarına dönüyorum:

"Sen yerinden kalktın Nazım. Birden kalktın ve gitmek istediğini söyledin. Şaşırp kalmıştım. Çünkü filme bakmak isteyen sendin ve nedense ikinci bölüme bakmadan gidiyordun. Sordum:

"Beğenmediniz mi filmi?"

"Ne yazık ki, vaktim yok. Beni geçirir misiniz?" dedin.

Salondan çıktık. Güçlkle yürüyordun. Ne yalan söyleyeyim, sıhhatinin iyi olmadığını ve bunu bildirmek istemediğini düşündüm. Gururlu insandın, ağrılarını başkalarının omzuna yüklemeyi sevmezdin. İkinci kat ile birinci kat arasındaki merdivenlerin geçidinde durdun, kollarımı omuzlarımla dirseklerim arasından yavaşça tutun, sessizce, garip bir kederle bana bakmaya başladın. Bir kelime konuşmadan öylece durmuştun. Gözlerini yapayalnız mavi ateşler gibi gözümde gezdiriyordun.

"Seni seviyorum," dedin, "Bunu anlıyor musun? Seni seviyorum."

Sessizce, sessizce söyledin bunu ve ağlamaya başladın. Erkeklerin nasıl ağladığını hiç görmemiştım. Senin ağlamandan dolayı ayağımın altından yer kaymaya başladı.

İnsanlar yukardan aşağıya, aşağıdan yukarıya geçip gidiyorlardı yanımızdan. Fakat biz onları görmüyorduk sanki.

“Herhalde bütün bunlar gülünç geliyor size,” dedin. “Şimdi sizin babanız ya da dedeniz yaşında olduğumu düşünüyorsunuz. Sizin yerinizde olsam ben de öyle düşünürdüm, fakat anlayın çok acı çekiyorum. Kan akıyor yüreğimden, öylesine seviyorum sizi.

“Ağlamayın diye yavaşça rica ettim. Ağlamayın.”

“İki saat sonra yurtdışına çıkıyorum” dedin. “Bana hiçbir umut vermeyeceğinizi biliyorum. Size bundan bir daha hiçbir zaman bahsetmeyeceğimi vaat ediyorum. Moskova’ya sizden kendimi bütünlükle kurtardığım zaman döneceğim ancak.”

Gitmiyordun. Bense susuyor ve gözlerimi dört açmış bakıyordum sana. İlk defa bir devrimci ve kahramana ya da büyük bir şaire bakar gibi değil, son mucizesini gerçekleştirmeye çalışan saf yürekli, güçsüz bir büyücüye bakar gibi bakıyordum. Yüreğim sana doğru dönüyordu ve omuzlarıma koyduğun ellerin nereye olduğunu bilmediğim bir yerlere çekip götürürdü beni. Ürkekçe ani bir dokunuşla yanaklarımdan ve alnımdan öptün.”Elveda,” dedin bana. Sanki benden önceki hayatında ne varsa hepsiyle, bütünüyle vedalaşıyordun.”

Vera’nın bu hassas ifadelerle ama en ince ayrıntılara kadar hatırladığı bu sahneyi, ben de sanki kendi gözlerimle görmüş gibi oluyorum.

Kendisini, Rusya’nın vatan olduğuna ne kadar inandırmaya çalışsa da yabancı bir memlekette, yabancı insanlar muhitinde ve kendi dilinden başka bir dilin kuşatması altındaki Nazım’ın yalnızlığını, birine sığınmak, birine sevmek ve sevilme ihtiyacını hissetmemek imkansızdır. Nazım’ın kalbini sadece bir kadın şefkati, aşk mehlemi yahut daha açık söylemek gerekirse, yeni bir sevdanın aldanişı avutabilirdi. Sonsuz hasretler içinde geçen ömrünün son dönemecinde çaresiz “Sevda bulutun” son tesellisi, -birçok putların, boş inançların, umutların, altüst olmasından sonra, -son yaşama gayesi gibi karşısına çıkan bir kadın olabilirdi... Ona söylediği sözler, yüreğinin ta derinliklerinden gelen itiraf... “Karne” filminin tesiriyle rikkate gelmiş yaralı kalbin ülfet, sevgi ihtiyacı ve bunun imkânsızlığından doğan gözyaşları... Eğilmeyen, bükülmeyen Nazım’ın gözyaşları... sonsuz bir mihnet çökmüş gözler. Şarlo’nun gözleri, Kabiriya’nın gözleri ve Barro’nun gözleri gibi: Nazımın mavi gözleri...

Ancak bu gözyaşları, bu zayıflık anları (bunu zayıflık saymak mümkün müdür?) ebedi bir “Elveda” ile bitseydi, devamı olmasaydı, Mecnun böyle kolayca kenara çekilip kadere, talihe, yaş farkına ve bütün diğer engeller teslim olsaydı, Mecnun, Mecnun olmazdı. Daha doğrusu Nazım-Nazım olmaz, inatçı bir ihtiyar olmazdı. Hiçbir seyahatin, hiçbir uzak kıtanın Vera’yı unutturamayacağını anlayınca, Nazım isteğine nail olmak için faaliyete başlar. Sevdığı kadınla daha çok temasta olmak için bu dünyaca meşhur şair ve drama yazarı olan N.Hikmet, genç senarist Vera Tulyakova’yla birlikte “İki Ters” adlı piyesi yazar. Eserin konusu elbette ki, aşktır ve “İki Ters” piyesinin kahramanları, sevgileri uğrunda bütün dünya ile zıtlaşan Nazım ve Vera’dır.

Artık Vera’yı da bu sevginin karşılıklı olduğuna, ayrı yaşayamayacaklarına inandırabilmişti. Ve artık “Saçları saman sarısı” olan kadın Nazım’ın şiirine dâhil olmuştu.

“Moskova uykudaydı, sen uykudaydın

Saçların saman sarısı, kirpiklerin mavi

*Ak boynun uzundu, yuvarlaktı
Ve kırmızı kalın dudaklarında keder
Belki de değil, bana öyle geldi, kederli olmalarını
İstediğimden
Ayaklarımın ucuna basıp yan odaya geçtim
Fotoğrafın masamda bir yaz güneşine bakar
Umurumda değil gidişin...
Nasılsın Tulyakova, ne âlemlersin?
Saman sarısı saçlar nasılsınız?
Ne âlemlersiniz mavi kirpikler?
Mavi kirpikler yol verin
Gözlerinizin içini görmek istiyorum."*

Böyle şiirler karşısında hangi kadın durabilir? Nazım, Vera'yı eşinden ayrılmaya teşvik eder ve isteğine nail olur. Ancak başka engeller de vardır: Dayısı kızı ve oğlunun anası Münevver.. Bir de 1951 yılında, Nazım Sovyetler Birliği'ne geldiği günden beri uzun yıllar boyu onun her kaygısını çeken, ondan bir an bile ayrılmayan hekimi Kalina Kolesnikova...

Kalina, gerçekten de Nazım'ın sağlığına gösterdiği ilgiyi bir görev olarak değil, samimi ve hakiki bir şefkatle yapıyordu. Yıllar boyunca fedakârca bir hastaya bakmanın her eziyetine katlanmış, Nazım'a hizmet etmişti. Nazım, 1957 yılında 30 yıl önce de geçtiği yollardan geçerek trenle Bakü'ye gelmişti. Kalp krizi geçirmişti. Doktorlar uçakla yolculuk etmesini yasaklamışlardı. O gelişinde, babamların misafiri olduğunu kitabın önceki bölümlerinde yazmıştım. Üç katlı binanın her katına Nazım için sandalye koymuştuk, basamaklarını çıkarken oturur, dinlenir, sonra üst kata çıkardı. Bizde de olduğu bir nice saat arzında Kalina defalarca onun gömleğini değiştirir, satı saatine ilacını verir, iğnesini yapar, umumiyetle hastalığına uygun davranmasına dikkat ederdi. Kalina'nın bir aşk iddiası filan da yoktu. Ama Nazım'ın poetikasında bu kadının hiçbir izi kalmamış, bu kadına bir tek mısra bile hasretmemiş.

Nazım'ın Doktor Kalina ile ilişkisi olduğuna dair Münevver'e imzasız mektup yazarlarmış. Dedikodu sınır tanımıyor demek, gıybet kuş geçmez hudutları bile aşp geçebilirmiş.

Bu dedikodu mektupları olmadan bile yüzlerce dert, binlerce mahrumiyet içinde yaşayan kadını acımasızca bir daha yaralamak hangi imzasız alçağın emeliydi? Kimbilir? İmzasız mektupların sahibi "Anonimi" kim tanırdı ki, bu kişi Resul Rıza'nın mısralarına da yansır:

*"Ah anonimci
Ah anonim
Senin ananı..."*

Ağlar göreydim.”

Elbette Münevver halasının oğlunu iyi tanıyor onun aşkını da vefasını da iyi biliyordu. Nazım’ın duygusal sevda şiirlerine de açık ilgisi vardı. “Nazım, hislerini şiirlerinde istismar ediyor” diyordu. Otobiyografik romanında ondan bahsetmemesini Nazım’dan rica etmişti. O da ilginçtir ki, Münevverle alakaları kesildikten sonra bile Nazım, şiirlerini tercüme etmesi için ona gönderirmiş. Fransızca’yı anadili gibi bilen Münevver Hanım, Nazım’ın şiirlerini Fransızcaya çevirmiş. Bu şiirlerin içinde “İki Sevda” şiiri de var. Demek ki, Münevver Hanım, –şiirlerinde olsa bile –hala Nazım’ın kendisini sevdiğini biliyordu yahut bunu da “hislerin istismarı” olarak kabul ediyordu.

Nazım içinse Münevver artık el ulaşmaz “uzak bir kadın” olmuştu. Ömrünün son demleriydi ve şair bunu açıkça anlıyordu.

“Bu dünyada ne çok güzel kadın var

Kızlar hele...

Otelin balkonuna çık

Seyret ihtiyar

Bir yandan şiir yaz, birbirinden aydınlık

Bir yandan yanındaki ölümle sohbet eyle.”

Kalina Nazım’ı ölümün kapısından hayata döndürüş kadın ise -uzakta değildi, hep yanında, evinin içindeydi. Nazım’ın elbette ona minnettarlığı vardı.

Ancak minnettarlık başka şeydir, aşk başka şey. Şair Kabil, “Muhabbet Değil “ adlı meşhur şiirinde, aşkın bir sıra başka necip duygulardan farkını çok doğru ifade eder.

Nazım’ın seçimi nasıl olmalıydı? Ömrünün sonuncu dönemecinde, son sevdasını minnettarlık hissine kurban vermeli miydi? Başkası olsa belki de böyle ederdi ama Nazım değil. Başkası böyle etmekle daha âlicenap, daha insafli hareket etmiş olurdu ama Nazım, yazdığı şiirleri de yazamazdı. Bunları söylemekle ben, şairleri basit ahlak normlarına yabancı, duygular âleminde özel imtiyazı olan insanlarmış gibi aklamak istemiyorum. Ama her insan şair olamıyor, her şair Mecnun, her Mecnun da Nazım Hikmet olamıyor. Bütün hisler, ihtiraslar tanzim edilip basit davranış kaidelerine uydurulsaydı edebiyat, şiir, sanat, müzik de olmazdı şüphesiz.

Talihin amansız gel-gitleri var ve bu hadiseler de bazılarının mutluluğuna bazılarının da ıstıraplarına sebep olur. Bu seçimler Nazım’ için kolay olmuyordu. Uzun zaman Ekber ile konuşarak, onunla maslahat ederek çözüm arıyordu. Nihayet Peredelinko’daki bağevini, - içindeki bütün eşyalarla: Pahalı tablolar, hediyeler, avadanlıklar- ve otomobilini Kalina’ya bırakarak ona bir veda mektubu yazar.

“Bir erkek olarak senden ayrılıyorum, ama istesen de, istemesen de dostun olarak kalacağım. Ömrüm boyu Münevver’in ve oğlumun kaygısını çektiğim gibi senin kaygını da çekeceğim. Döndüğümde Moskova’da, Peşçannaya sokağındaki evimde yaşayacağım. İstersen bağ evini elden çıkartma. Otomobilin ve bağ evinin kirasını ödedim. Hayatta olduğum müddetçe kalanını da ödeyeceğim.”

Buna cevap olarak Kalina, yeni damat ve geline yalnız bir cümlelik bir not yazıp koyar:

“Allah ikinizin de belasını versin.”

1959 yılında Nazım Vera’yla evlenir. Güneye doğru yola düşerler. Balayını-ömrünün son bayramını geçirmek için.

“Yolları severmişim demek

Asfaltını da

Vera rul arkasında –Moskova’dan Kırım’a gidiyoruz

Koktebel’e

Asıl adı “Gök Tepe Eli”

Bir kapalı kutuda ikimiz

Dünya ahır iki yandan dışarıda

Dilsiz, uzak

Hiç kimseye hiçbir zaman böyle yakın olmadım.”

İşte o yıl Bakü’ye de gelmişlerdi. O gelişinden evvel babamlara geldiğinde basamakları güçlükle çıkardı ama o gelişlerinde basamakları sandalyesiz falan inançla, rahatça çıkıyordu. Geçirdiği kalp krizinin etkilerini atlatmıştı. Vaktiyle ona uçakla uçmayı yasaklayan doktorlardan farklı olarak o zaman aksine uçakla uçmayı da, faal yaşamayı da tavsiye etmişlerdi. Öyle bir gençleşmiş, gümrahlaşmıştı. Nazım’ın gümrahlığı, mutluluğu hiç kimsenin gözünden kaçmıyordu. Her zaman etrafına ışık saçan bu adamın ışığı daha bir gürleşmişti. Bu konuda ona sorduklarında Vera da anlasın diye Rusça, kendine mahsus şirin lehçesi ile cevap veriyordu: “Ye kak luna, eto ona solntsa, ya otrajayu ee svet. (Ben ay gibiyim, güneş odur (yani vera) onun ışığını aksettiriyorum)” Sevgi Nazım’ın diline her zamanki güldüğü eski teşbihleri getirmişti. Onun davranışlarından bu sevginin ikinci bir yüzü, işkenceli, sancılı, facialı bir tarafının da olduğu sezilmiyor değildi. Bunu şair kendisi doğru ifade etmiş: *Kıskançlıkların en dehşetlisi kendinden kat kat genç bir sevginin senden sonra geçecek günlerini kıskanmaktır.”*

“Sena ırmağı da bir ay dilimi gibi

Genç bir kadın uyuyor ağ dilimin üstünde

Onu kaç defa yitirip kaç defa buldum

Daha kaç kere yitirip kaç kere bulacağım.”

Vera, Nazım’ın Moskovalı dostlarından, rejisör Victor Komissarjevski’nin bir sözünü naklediyor. Victor, ona: “Nazım kadar çok kıskanan ve buna bağlı olarak da onun kadar çok sevebilen pek az adam tanıdım,” diyor. Otello’yu haklı bularak Puşkin şöyle demişti: “Otello kıskanç değil, saf kalplidir.”

“Nazım’da kıskançlık bir mülkiyet duygusu değil” diyor Viktor, “Aşkın öbür yüzüdür. Kıskançlık korkunç bir şey sayılır. Nazım’ınki böyle bir şey değildi. Olandan değil

olabilecekten, "eğer olursa" diye kıskanırdı o...Bu "eğer olursa," Nazım'ın zihninde her zaman vardı."

Onun kıskançlığını bilenler, Münevver Hanımla Kemal Tahir'in dostluk münasebetlerini Nazım'a farklı bir şekilde ulaştırmaya çalışmışlar. O zamanlar da Vera'yla münasebetleri hakkında Türkiye'deki bazı Nazım aleyhtarları çirkin dedikodular yaymışlar: Güya ki, Vera Nazım'ın nikâhlı eşi olduğu zamanlarda bile eski eşiyle de görüşürmüş ve bunu Sertel'in "Nazım Hikmet'in Son Yılları" kitabına isnat ederek söylüyorlar. Ancak Sertel kitabında, Vera hakkındaki kötü izlenimlerini gizlemese de, böyle bir şey yazmıyor. O yalnız Vera' yı ara sıra eski eşinin yanında yaşayan kızıyla gördüğünü yazar. Bir ananın arada bir kızını görme isteğinden tabii ne olabilir? O da tabidir ki, Nazım bunu bile delicesine kıskanmış. Viktor Komissarjevski'nin izahından farklı olarak Nazım'ın ifrat derecede kıskanç olduğu da inkâr edilmez bir gerçekliktir. Belki Vera'yı kendi kızından bile kıskanmış.

XVII. Asır Kırım-Tatar asıllı Türk şairi âşık Ömer'in bir koşmasını rahatlıkla Nazım'a da mal etmek mümkündür.

"Gel ey dilber, kan eyleme

Seni kandan kıskanırım

Doğan aydan esen yelden

Seni günden kıskanırım

Tabibim! Hırs ile bakma

Ben kulun hatırın yıkma

Yanağına güller takma

Seni gülden kıskanırım

Halım bilen haldaşım var

Yola gider yoldaşım var

Beş yaşında kardeşim var

Seni ondan kıskanırım."

Görünen o ki, bu mesele Vera'nın da hassas noktasıymış. Hatıralarında yazıyor ki: Nazım ile bir konserdeyken sununcunun kaba bir şakasını işitiyorlar: "Birisi genç biri kadına niçin akademik(Profesör) bir adamla evlendiğini sorar. "Ondan dul kalmak istiyorum" cevabını alır." Nazım, bunun üstüne: "Allaha şükür ki, ne akademik biriyim ne de zengin bir insanım. Ama bütün dedikoducular nedense beni milyoner sanıyor" der.

Vera Tulyakova Hikmet'in kitabını Türkiye Türkçesine çeviren Ataol Behramoğlu kaydediyor ki: Moskova'da Vera'yla görüştüğünde o Nazım'ın emanet kitabını gösterip: "Budur Nazım'dan bana kalan miras" demiş, "35 ruble"

Vera şunu da ilave ediyor ki, Nazım hiçbir vakit Sovyet Yazarlar Birliği'nden ya da başka bir kurumdan para, maaş vs. almamıştır.

Kitabın daha önceki bölümlerinde, Nazım'ın bu konu ile ilgili mektuplarını örnek vermiştim. Vefatından sonra hükümetin onun ailesine cüzi de olsa maddi teminat vermesi hakkında partiye yazdığı rica mektubu ve araba alırken Azerbaycanlı dostlarından borç istemesi ile ilgili mektubu şairin maddi durumu hakkında yeterince malumat verir. Dolayısıyla Vera'nın maddi teminatsızlığını tespit ediyor bu mektuplar. Ama Vera yalnız maddi yönden değil, şöhret yönünden de Nazım'a yük olmak istemiyordu. Nazım'a: "Benim için şiir yazma artık" diyordu. "Lütfen, rica ediyorum, yalvarıyorum." İlginçtir ki, aynı konuda, Münevver, daha önceden Piraye de Nazım'dan kendileri için şiir yazmamasını rica etmişlerdi. Üstelik bu şiirlerle edebiyat tarihine geçecek olmalarına rağmen. Nazım, iyi ki, bu ricalara itibar etmemiş.

"Moskova'nın 110 km doğusunda

Oka ırmağından öğrendim gümüş türküsünü ırmakların

Durup dinlenmeden akıp gitmenin ululuğunu

İrmak gemilerinden suya düşen ışıkların çağrısını uzaklara

Oka ırmağından öğrendim hasretlerinin dalgın deliliğini

Yaz geceleri oka ırmağı

İnce kumları ve sedefleriyle

Aktı odamda kalın kütüklerin arasından

Yaz geceleri düşmedi budaklardan zamanların yaprakları

Gitmeden gittim adını hala bilmediğim topraklara."

Vera, bu ricasını şuna dayanarak söylemiş ki, bazı bedhahlar Nazım'ın sevda şiirlerinin, -güya Vera tarafından- büyülenerek yazıldığını söylüyorlarmış. Bu sözleri duyan Nazım deli olur ve adeta kendinden geçer ve Vera'ya şöyle der: *"Alçakların gevezeliğini dinliyor, üstelik bana da söylüyorsun. Normal insan, iyi ya da kötü insan demiyorum, normal insan hiçbir zaman böyle bir gözle okumaz şiiri. Edebiyatta yürek bulandıran sümsüklerin yaptığı bir şeydir bu. Edebiyat çevresindeki sineklerdir bunlar... Nazım Hikmet aklını yitirmiş, Yitirmişim böyle. Üstelik övünüyorum da bununla. İsterdim ki, her insan aklının yitirsin, benim yitirdiğim gibi."*

Vera ve Nazım münasebetleriyle ilgili şayialardan biri de şudur ki, güya Vera Nazım'a nezaret etmek için KGB tarafından görevlendirilmiş. KGB arşivlerinin gizli sırları açılmayınca bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Ama elimizde doğru belgeler olmadan şairin son aşkının bu tür şüphelerle lekelenmesi de çirkin bir iştir. KGB de öyle başka ülkelerin analoji organları da, çok vakit insanları bedbaht eden aileleri dağıtan, insani hislere, edebiyata da bulaşmış faaliyetleriyle tanınırlar. Eğer KGB büyük bir şairin kalbinde böyle çılgın bir sevgi hissi yaratabiliyorsa alkış, aferin bu teşkilata. Alkış ki, asrın büyük şairini en güzel aşk şiirlerini yazmaya sevk etmiş.

Ne olursa olsun, elbette sanat hakikati, bedii gerçeklik açık ya da gizli belgelerde değil, Nazım'ın "Saçları saman sarısı" olana hasrettiği eserlerindedir.

Ne yazık ki, Nazım'ın itibarlı ve yakın dostu Zekeriya Sertel de birçok hallerde Vera ile Nazım münasebetlerine subjektif açıdan yaklaşır. Ama kendisi de bunu açık ve samimi surette itiraf ediyor, Vera ile ilk görüşmede birbirlerinden hoşlanmadıklarından bahsediyor.

Zekeriya Sertel'in Vera ya olumsuz yaklaşmasının sebebini anlamaya çalışıyorum. Elbette sebep, Vera'nın Rus olmasıyla alakalı değil. Evvele bütün solcular gibi Sertel de bu meselede beynelmînelci bir anlayıştaydı ve başka bir Rus kadın- Nazım'ın doktoru Kalina hakkında özel bir saygı ve rağbetle konuşur. Ama Kalina Nazım'ın kalbine, hayatına ve şiirine sevdiği başka kadınlar gibi dâhil olamamıştır. Mesele de bundadır. Bence Sertel Kalina'nın göremediği işi –Nazımın kalbinden Münevver hasretini çıkarmayı- Vera'nın başardığı için Vera'ya mesafeli duruyordu. Çünkü Serteller-Sabiha Hanım ve Zekeriya-Nazım'a olduğu kadar Münevver'e de yakın, mahrem ve dost insanlardır. Nazım'ın İstanbul'da çektiği son fotoğrafta- veda resminde de- birliktedirler. Bu resimde Nazım, Münevver, Zekeriya Sertel, Vâlâ'nın eşi Müzehher var. Vâlâ bu fotoğrafta yoktur, görünen bu resmi o çekmiştir.

Babamlardaki sohbetlerinden birinde Nazım "Kalp krizi geçirsem de kalp krizinden değil kanserden ölmek isterdim," dedi. Babam: "Ağzını hayra aç, Nazım" dedi. "Kanserin nesi kalp krizinden iyidir?"

Nazım fikrini şöyle izah etti: "Kalp krizi ani ölümdür, işlerini tamamen yapamıyorsun. Kanserde ise ecel insana mühlet verir, öleceğini bile bile ona hazırlanırsın, yapılacak işlerini yapmaya mecalin kalır."

Babam, Nazım'ın ölümünden sonra ona hasrettiği şiirlerinin birinde bu meseleye dokunur. Hastanede ölümle yaka paça olduğu zaman, hayalinde Nazım ile görüşür.

Dedi: "Merhaba şekerim!

Nasıldır hayat?

Dedim: Merhaba!

Üç aydır yataktayım üstat

Bekliyorum ne zaman gelecek

Yorgun kalbim dinçleşecek

Dedi: "Hoşbahtsın şekerim,

Gidesi olsan da

Benim arzumdu

Kanserden, veremden ölmek

Diyemediklerimi deyip

Ölüm kararım yazılанда

Af-umumisiz baş başa kalandā

Umutsuzlukla ikimiz

Ölmek isterdim yavaş yavaş

Güle güle

Olmadı böyle

*Yüreğimdir dediler
Ölümüne sebepkâr. ”
...Açtım gözlerimi
Ne Nazım vardı
Ne onun yanıklı gileyi
Dedim: Yazık Nazım yazık!
Ölümde de doğrulmadı dileğin. ”*

Aşk ve hasretle beraber ölüm de Nazım şiirinin özellikle yaratıcılığının son devrinde esas motiflerindendir. İlk gençlik yıllarında Bakü’ye ziyareti sırasında yazdığı “Bayramoğlu” Şiirindeki mısrasını, “Ölümden öte köy var mı?” Mısrasını son şiirlerinin birinde de tekrar etmesi tesadüf değildir.

*“Memleket mi daha uzak
Gençliğim mi, yıldızlar mı?
Bayramoğlu, Bayramoğlu
Ölümden öte köy var mı?
En acayip gücümüzdür
Kahramanlıktır yaşamak
Öleceğimizi bilip
Öleceğimizi mutlak,*

“Son Otobüs” “Cenaze Merasimim” ve bir dizi başka şiirlerinin de mevzusu ölümdür. Yukarıda iki bendini aldığım şiirde (Zülfü Livaneli, bu şiiri çok güzel bir ezgi ile bestelemiştir) şöyle mısralar da var:

*“Karlı kayın ormanında
Yürüyorum geceleri
Efkârlıyım, efkârlıyım
Ver elini, nerde elin?
Yıldızlar mı memleket mi?
Gençliğim mi daha uzak
Kayınların arasında
Bir pencere sarı-sıcak
Yedi tepeli şehrimde
Bıraktım gonca gülümü*

Ne ölümden korkmak ayıp

Ne de düşünmek ölümü."

Nazım belki de ölümden korkmuyordu ama son yıllar daima ölümü düşünüyordu:

"Durup dinlenmeden ölümü düşünüyorum

Sıram yakın demek" diye yazıyordu.

Bir de:

"Ölüm kendisinden önce bana yalnızlığımı yolladı." diyordu.

Vera anlatıyor:

"Nazım: 'Veracığım,' dedi, 'Gel, tabloları evinde nereye asacağını düşünelim."

Yüreğime birden ok gibi saplandı bu sözler, ne anlama geldiğin anladım ama sordum yine de: Neden benim evimmiş?

"Çünkü uzun süre kalamayacağımı düşünüyorum. Ama sen, ohooo! Öyle çok yaşayacaksın ki! Bunu için böyle dedim, beni bağışla canım," dedi.

"Ağlamaya başladım."

"Seni üzmemek istememiştim Veracığım" diye teselli etti." Bu fikre seni alıştırmak istiyorum. O zaman daha kolay karşılırsın. Bir gün olacak bu iş. Yarın değil şüphesiz, bir ay sonra da değil. Belki bir yıl sonra da değil." Diye sakinleştirmeye çalıştı beni. "İki yıl daha yaşamaya çalışacağım. İnan bana. İki yıl. Söz veriyorum. Göreceksin bak."

Sözünde durmadı Nazım, duramadı. Demek bunları ömrünün son gecesinde söylüyormuş. Ertesi gün...

Vera anlatıyor:

Her zamankinden erken kalktım o sabah, güneş uyandırmıştı beni. Ev sessizdi. On onbeş dakika sonra posta kutumuza gazetelerin altıldığını duydum. Saat sekize yirmi vardı. Beş dakika sonra sen sıçrayıp kalktın, kapıya doğru gittin. Dönmedin. Bir dakika geçti, iki dakika geçti... nedense kapıyı açıp girmiyordun. Şüphe uyandıran bir sessizliğe bürünmüştüm ben. Biraz daha yattım. Sonra kalkıp mutfağa gittim, belki bir sigara içmek istemiştim. Yoktun orada, banyonun kapısını açtım, tuvaletin kapısını açtım... birden korkunç bir duygu kapladı içimi. Koridora geçtim ve askılığın yanında gördüm seni.sırtını kapıya yaslamıştın, elini yere dayamış ayağının birini Türk oturuşu gibi altına almış, diğer ayağını ileri uzatmış oturuyordun. Bembeyaz ve hiç alışıık olmadığım yüz ifadenden derhal anladım öldüğünü. Dünyam yıkıldı o an. Konuşmak istedim seninle, cevap vermedin. Her şey bitmişti. Yapabildiğin son şey ışığı yakmak olmuştu.."

Nazımın ölümünden bir müddet sonra karısı Münevver Hanım, oğlu Memet ve kızı Semiha ile birlikte Bakü'ye gelmişlerdi. Yaz mevsimi olduğu için babamlar onları Bakü 'de değil Buzovna'da ki bağ evimizde kabul ettiler. Münevver Hanım Nazım'dan bahsetmiyor, Nazım Türkiye'den kaçtıktan sonra başına gelenleri anlatıyordu. Münevver Hanımın Bazı konuşmalarını hatırlıyorum. Nazım'ın Moskova'da olduğunu öğrendikten sonra, Münevver

Hanım da resmi yollardan bir pasaport alıp ülkeden çıkmak istemiş. Bu mesele ile ilgilenen o zaman ki başbakan Adnan Menderes’in yardımcısı Samet Ağaoğlu’nun ziyaret etmiş. Samet Bey Münevver Hanımı hiç de iyi karşılamamış, oturmaya yer bile göstermemiş. Hatta “sizlerin(yani komünistlerin) başını ezeceğiz, kökünüzü kurutacağız,” demiş.

Samet Bey, büyük düşünür ve siyasetçi Ahmet Ağaoğlu’nun oğludur. Ama Münevver Hanım da Paşa torunu idi. Münevver Hanım Samet Bey’e, “Utanın” demiş. “Sultanlar da benim dedelerimi zindana atmışlar. Ama hiçbir zaman onların kadınlarına böyle nezaketsiz davranmamışlar.”

Ne garip paradoksları var hayatın ve hiç beklenmedik sonuçları oluyor. Bu olaydan bir kaç yıl sonra Münevver Hanım Türkiye’den ayrılabilmiş. Önce Varşova’da sonra da Paris’te yaşamış. 1998 yılının Mayıs ayında Fransa’da vefat etmiş. Adnan Menderes ve onun hükümet üyelerinden Samet Ağaoğlu ise Türkiye’de Cemal Gürsel’in liderliğinde yapılan 1960 ihtilalinden hemen sonra hapse atıldılar. Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildiler. Samet Ağaoğlu ise uzun süre hapis yattı. Doğrudur, yıllar sonra Menderes aklandı. Üstelik ona bir anıt mezar da yapıldı. Samet Ağaoğlu da, daha sonra özgürlüğüne kavuştu, birçok kitaplar yazdı (Babamın Arkadaşları, Arkadaşım Menderes v.s). Hatta Sovyetler Birliği’ne, Ata-baba yurdu Azerbaycan’a da geldi. Bakü’ de Azerbaycan Yazarlar Birliğinde, Nigar Raifbeyli ile de görüşüp bir süre sohbet etmişler. Hangi konuda konuştuklarını ne yazık ki, o zamanlar annemden sorup öğrenmedim.

Ama burada bir konu üzerinde özellikle durmak istiyorum. Türkçülük Turancılık ideolojisinin kurucularından Hüseyinzade Ali Bey’in (Turan) oğlu ressam Selim Turan, solcu bir sanatçıydı. İdeolojisi uğruna Türkiye’ den kaçarak bir müddet Paris’te yaşadı. Ben, Paris’te iken onunla Zekeriya Sertel aracılığı ile tanıştım. Selim Turan’a “Ben, Sen, O ve Telefon” adlı hikâyemi vermiştim. Bir müddet sonra Fransa’ya giden Azerbaycanlı şair Mehmed Araz vasıtası ile bana, bu hikâyemin konusuna dayanarak yaptığı bir resmi gönderdi. Daha sonra İstanbul’da görüştük, birlikte babası Hüseyinzade Ali Bey’in mezarını ziyaret ettik, mezara çiçek koyduk. Onun İstanbul’daki atölyesinde de bulundum. O günlerde açılan sergisine de katıldım. Sonra Karaca Tiyatrosunda, Ataol Behramoğlu ‘nun “Mutlu Ol Nazım” adlı piyesini birlikte izledik. Selim Beyin cenaze törenine katılmak da nasip oldu. İstanbul’da Atatürk Kültür Merkezinde onun cenaze töreninde konuştum, Azerbaycan adına, tabutuna omuz verdim. Bu son derece mülayim insan hakkında daha sonra etraflıca bir şeyler yazacağım.

Nazım Hikmet aleyhine yazılar yazan, ona hakaret ile “Nazım Hikmetov” diyen, Türkçülüğün ve Turancılığın görkemli yazarı Nihal Atsız’ ın oğlu, gazeteci ve şair Yağmur Atsız da solcuydu. Cumhuriyet gazetesinde Nazım Hikmet’i öven, onun Almanya’da tanınmasını sağlayan makalenin de yazarıdır. O da uzun zaman vatanından ayrı düşmüş, Avrupa ülkelerine sığınmış. Vatanından ayrı düştüğü zamanlarda galiba Yağmur Beyin siyasi görüşlerinde bir takım tereddütler hâsıl olmuş. Türk Edebiyatı dergisinde, ara sıra onun milliyetçilik temelinde yazdığı makalelere rastlıyorum.

Ve nihayet Kemalist Ahmet Ağaoğlu’nun torunu, Samet Ağaoğlu’nun da oğlu olan Tektaş Ağaoğlu bir komünisttir. Marks’ın “Kapitalini” ve Şolov’ un “Durgun Akardı Don” adlı kitaplarını Türkçeye çevirmiş. Samet Ağaoğlu, zamanında Münevver Hanım’a: “Sizlerin başını ezeceğiz, kökünüzü kurutacağız,” derken, oğlunun gelecekte hangi ideolojiye yöneleceğini aklına getirebilir miydi? Herhalde oğlunun başını ezmeye, kökünü kurutmaya da (kendi kökünü kurutmaya) razı olmazdı.

Tektaş ile Bakü’de tanıştık sonra İstanbul’da da görüştük İstanbul’da, onunla birlikte halası, Ahmet Ağaoğlu’nun hayatta olan son kızı Gültekin Hanımlara gittik. Tektaş’ın kardeşi merhum Mustafa Kemal de oradaydı. Odanın duvarları, her biri müzelik olan değerli resimler, fotoğraflar ve Atatürk’ün Ahmet Beye yazıp imzaladığı resimlerle süslenmişti.

Tektaş siyasi görüşünden dolayı hapislerde de yatmış. Sonra karısı, heykeltıraş ve seramik ustası Kadriye Hanım ile birlikte 9 yıl gurbette: İsviçre’de kalmış. Dedesi Ahmet Bey de İngilizler tarafından Malta’ya sürülmüştü. Babası Samet Beyin de 1960 askeri darbesinden sonra hapsedildiğini daha önce anlatmıştım. Bir ailenin üç nesli, değişik sebeplerden dolayı mahkûm olmuş, hapislerde yatmış. Ahmet Bey siyasi görüşü itibarıyla tam bir Cumhuriyetçi, Atatürk’ün yakın silah arkadaşı aynı zamanda. Oğlu Samet Bey, Türkiye solcularının tabiriyle “aşırı sağcı” milliyetçi biri. Torunu Tektaş ise komünist. Üçü de siyasi görüşlerinin bedelini sürgünlerde hapislerde ödemiş insanlar. Tektaş’a sordum:

“Babanla siyasi görüşlerinizin farklı olması ilişkilerinizi etkiliyor muydu?”

“Kesinlikle hayır,” dedi. “Birbirimizin görüşlerine saygıyla yaklaşır ve birbirimizi çok severdik. Dedemle babamın da siyasi görüşleri farklıydı fakat yürekleri birdi.”

Keşke bu hoşgörü, siyasi görüş toleransı bu ailede olduğu gibi Türkiye’nin bütün içtimai ve siyasal hayatında da hâkim olabilseydi.

Hüseyinzade Ali Beyin torunu ve Ahmet Ağaoğlu’nun oğlunun solculuğu üstünde pek durmayan bazı milliyetçiler, fanatik dinciler, büyük hümanist ve ateşli milli şair Tefik Fikret’in oğlu Haluk’u, Hristiyanlığı kabul ettiği için asla affetmiyorlar.

Münevver Hanımın anlattıklarından şu da hatırımda kalmış ki, Memet büyüyünce Almanya’da çalışan ve orada yaşayan Türkler arasında devrimci propaganda yapmak niyetindedir. Memet o zaman çok gençti, daha bir çocuktü. Babam ona bir fotoğraf makinesi hediye ettiğinde nasıl da sevinmişti. Münvver Hanım dedi ki, “Memet, Nazım’ın defninde tam bir erkek gibi davrandı. Talihsiz çocuk, sadece babasını toprağa verirken ağladı.” Memet’in şiir yazdığını da Münvver Hanımdan duyduk. Hatta birkaç dizesi –tahmini de olsa- aklımda kalmış.

“İki kuruş alırım

İki delik açarım

Düğme olarak üç kuruşa satarım.”

Babam gülererek: “Mehmet şair olmasa da yetenekli bir iş adamı olabilir” demişti.

Ne yazık ki, şimdi Paris’te yaşayan Memet’in, babası hakkında çok saygısızca konuştuğunu duyunca üzüldüm. (Babalar ve oğullar çatışmasına başka bir örnek) “Babamın çok parası olduğu halde bize vermedi” diyormuş. Hâlbuki daha önceki sayfalarda bahsettiğim gibi, Nazım araba almak için Azerbaycan’ da ki dostlarından para istemişti.

Hatta Memet, kendi adına da itiraz ediyor. Benim adım “Memet” değil “Mehmet” diyor. Bir yerlerde okumuştum. Nazım’ın oğlunun adını “Mehmet” değil de “Memet” koymasını da “bir suç olarak” kabul etmişler. Belki de ben, Türkiye Türkçesinin bütün inceliklerini bilmiyorum ama Memet ile Mehmet’in niçin böyle büyük bir fark yarattığını,

niye böyle tartışmalar hatta siyasi suçlamalara sebep olduğunu da anlayamıyorum. Üstelik de Nazım Hikmet'in oğlu, Türk şiirine "Memet" adıyla geçmiş ve ebedileşmiştir.

*"Karşı yalı memleket
Sesleniyorum Varna'dan
Duyuyor musun Memet Memet?
Karadeniz akıyor durmadan
Deli hasret, delki hasret
Oğlum sana sesleniyorum
Duyuyor musun Memet Memet. "*

Uzun yıllar sonra acaba Memet (Mehmet) bu deli hasretin feryadını işitmiyor mu?

Resul Rıza da şairin ölümünden sonra yazdığı bir şiirinde, Nazım'dan bir daha oğlunu çağırmasını (Öbür dünyaya çağırmasını) rica eder.

*"Ufukta mavi gözlerin sarı hasreti
Bir ses:
Oğlum, oğlum diye çağırıyor Memet'i
Masa üstü bir ılık gölü
Masanın ardında Memet
Defter kâğıt masaüstüne dökülür
Karadeniz' in üstünden karayeller esti mi?
Memet gecikti mi?
Çağırın telesti mi?
Ufukta mavi gözlerin sarı hasreti
Sayfalarda yaralı kalbin muhabbeti
Memet ders okuyor
Lehistan'ın başkentinde
Şekerim, kardeşim, üstat
Bir daha çağırma
Çağırma Memet'i*

Nazım'ın vefatından sonra Vera'yı birkaç defa daha gördüm. Babam, Ekber Babayev ve ben, Nazım'ın ölümünden bir kaç ay sonra Vera'nın Moskova'da ki evine gitmiştik. Evin

her tarafına Nazım’ın büyük fotoğraflarını koymuştu Vera. Bu fotoğraflar, ya duvarlara asılmış ya da sehparın masaların üstüne dizilmişti. Vera şöyle dedi: “Her hafta bu fotoğrafları değiştiriyorum, Nazım’ın başka fotoğraflarını diziyorum. Sanki her defasında Nazım’ı daha farklı görüyorum.”

1971 yılında ise Vera Bakû’ ye geldi. O zamanlar “Televidiniye Radioveşaniye” dergisinde çalışıyordu. Bu dergi için, Resul Rıza hakkında belge ve bilgi toplamak için gelmişti. 1972 yılında, o derginin birinci sayısında Vera Tulyakova’nın **“Poet poetika i TV. Vstreça s narotnin poetom Azarbaydjana Resulom Rza”** başlıklı geniş bir yazısı yayımlandı. Vera şöyle yazmıştı:

“Resul Rıza hakkında, bu şaşırtıcı, eşsiz Azerbaycan şairi hakkında çok şey değil. Onun olgunluk çağı, çılgın gençlik dönemlerini andırıyor. Elli yaşında o poetikada kendi gençliğini aşıp gitti. Altmışında o yine bir şeyler arıyor. Bizi duygularının ve düşüncelerinin sınırsız âleminde, şiirlerinin özgürlüğüyle, ahengiyle hayrete düşürüyor. Ben Resul’a bakıyorum ve onun enerjisine şaşıp kalıyorum. Bu kadar işi nasıl beceriyor? Resul Rıza iyi bir ailedendir, ancak bunu zenginlik ve refah anlamında söylemiyorum. Bu yüzden de hayat arkadaşı şair Nigar Raifbeyli ve artık yetişmiş çocukları eğitilmiş, hürmetli, temiz ve güzel insanlardır.”

Bu yazıda Resul Rıza ile geniş bir söyleşiye de yer verilmişti. Resul Rıza hayat, edebiyat, sanat, televizyon hakkında düşüncelerini anlatmış. Elbette bu söyleşide, her ikisinin de çok sevdiği Nazım Hikmet’ten de söz açılmalıydı.

Vera: “Hatırlıyorum, Resul Rıza ve Nazım bir defasında televizyonda şiirlerini okuyorlardı. Nazım, “Masallar Masalı” şiirini okumuştur. Bu şiirini hatırlıyor musunuz?”

Resul Rıza: “Elbette, hatırlıyorum. “Su kenarında durmuşuz. Güneş, kedi, çınar, ben ve ömrümüz...” Nazım’ın en güzel şiirlerinden biridir bu.

“Ama ertesi gün bir taksi sürücüsü demiş ki, “Dün televizyonda bir şair, çok garip bir şiir okuyordu. Kendisinin, kedinin ve ağacın durup suya bakması hakkında bir şiirdi. Adam, bu sözleri sürekli tekrar ediyordu. Hiçbir şey anlamadım. Şairin ne demek istediğini de hiç anlamadım...”

“Anlatmak lazımdır. O zaman poetikadan çok uzak bir adam da anlardı. Bu şiirin her mısrasında derin bir mana derin bir felsefe ifade olunmuş. Ama şu da var ki, bir eser birkaç adama anlaşılmaz, sıkıcı geliyorsa olsa da bu çok kötü bir şey değildir. Bazıları “Şiir herkese açık olmalıdır. Ben buna karşıyım...”

Vera, bu yazısını şöyle tamamlıyor: “Akşam, henüz genç bir nine olan Nigar Hanım bize çay dolduruyor ve gülerek torunlarından bahsediyordu. Küçük torunu Tural’ a sordum:

“Dedeni seviyor musun?”

“Seviyorum.”

“Peki nineni?”

“Seni de seviyorum.”

“Seviyorum ne demektir?”

Koltuktan sıçrayıp cevap verdi.

“Suluju Sovyetskomu Soyuzu (Sovyetler Birliği’ne hizmet ediyorum demektir).

Tural o zamanlar, altı yaşındaydı.

Son defa Vera ile gıyabında görüştük. Ataol Behramoğlu, beni Karaca Tiyatrosuna, yeni piyesini izlemeye davet etmişti. Piyesi, dostum ve tercümanım İldeniz Kurtulan ve Selim Turan ile birlikte seyrettik. Selim Bey, Nazım ile son defa Paris’te görüştüğünü söylemişti.

Ataol Behramoğlu bu piyesi Vera’ nın “Nazım’la Sohbet” adlı hatıra kitabı ve Nazım’ın şiirleri ve mektuplarını esas alarak yazmış. Benimde bol bol alıntı yaptığım bu kitabı –Vera’ nın hatıralarını- Türkiye Türkçesine de Ataol Behramoğlu çevirmiş. Piyes “Mutlu Ol Nazım” adını taşıyor ve tek kişilik bir oyun. Sahnede yalnız bir oyuncu var: Vera rolünü oynayan Dilek Türker. Eser Vera’nın, kendisi ile konuşmaları gibi kurgulanmış. Dilek Hanım dış görünüş itibarıyla de Vera’ya benziyor. Uzun saçları Vera’nın ki gibi: “Saman sarısı.”

Oyunu izledikçe sanki otuz yıl önceki günlere dönüyordum. Nazım’la görüşmelerimizi, Vera’yla onun Bakû’ye gelmelerini hatırlıyor, kederleniyordum. İki buçuk saat süren oyunu, Dilek Hanım bir solukta oynuyor. Yorulmadan, usanmadan, çılgın bir ihtirasla şairin hatırasına, poetikasına büyük bir sevgi ve hürmetle oynuyor. Oyunda Nazım’ın dört vasiyeti de yer alıyor: “Benden sonra evlenme. Mobilyaların yerini hiç değiştirme, bizim yaşadığımız andaki gibi kalsın her şey. Benim hakkımda hatıralar yaz, çünkü beni senden daha iyi tanıyan biri yoktur. Benim ise en üstün yanımlı şairliğim ve mücadelem değil insanlığımdır. Dördüncü vasiyet: Benden sonra mutlaka Türkiye’ye git. Ben seni memleketime götürüp şehrimin bütün güzelliğini göstermek isterdim ama bu mümkün olmadı. Benimle vatanım arasında ırmak, göl, deniz değil, Kuzey Buz Denizi var. Vatanıma kavuşmak için ölmeliyim. Ama ölümünden sonra, sen eğer Türkiye’ye gidersen seni orada karşılayacağım.

Vera, “Mutlu Ol Nazım” piyesinin ön gösteriminde İstanbul’a gelmiş. Galiba Fuzuli doğru söylememiş. “Şair sözü yalan...” değilmiş. Nazım gerçekten de sevgilisini doğduğu şehirde İstanbul’da karşılaşmış. Hem de Vera hakkında yazılan piyesle, yayımlanmış binlerce eseriyle, şiirlerinden yapılan bestelerle, adının üstünden yasağın kaldırılmasıyla ve yeni nesil sanatçıların büyük şaire beslediği muhabbetle karşılaşmış.

Vera Tulyakova hatıralarında, Nazım’a müracaat ederek ve Ekber Babayev ile kendisini kastederek: “Biz senin yetimleriniz, Nazım” der.

Nazım’ın Türkiye, Azerbaycan’da, Moskova ve bütün dünyada dostları çoktu. Ama en yakın dostları –ömrü boyunca, ta gençliğinden beri ona sadık kalan dostları ve hayatının son döneminde Moskova’ da ve Azerbaycan’ da bulunduğu sadık dostları pek da çok değildi) belki de beş altı insandan ibaretti. Onlardan biri, Nazım’ın da saygıyla “Ekber Baba” dediği Ekber Babayev idi. Moskova’da yaşayan Azerbaycanlı Türkolog Ekber Babayev, Nazım’ın araştırmacısı, tercümanı, biyografi, kitaplarının ve Bulgaristan da çıkan sekiz ciltlik eserlerini de yayına hazırlayan kişiydi. Ama bütün bunlardan da önemlisi Nazım’ın sırdaşıydı. Sovyet dünyasında, Moskova’nın yabancı bir dille konuşan muhitinde, onun şiirlerini ana diliyle dinleyen, kavrayan ve şiirlerini değerlendirebilen tek insandı. Ekber için, Nazım’ın en yakın dostu, en sevdiği adam demek azdır. Ekber Babayev, 1951 yılında Nazım Sovyetler Birliği’ne geldikten sonra şairin ikinci “Beni” oldu. Vergil’ nin Dante’ yi “cehennemden” çıkardığı gibi,

Ekber de Nazım’ı adım adım, basamak basamak Sovyet cennetinin muhtelif dairelerinden geçirdi.

Ekber kendini yetiştirmiş, eğitilmiş, mükemmel bir Türkolog idi. Türk Edebiyatını, özellikle de çağdaş Türk şiir ve nesrini derinlemesine bilen biriydi. Nazım ise, Türk Edebiyatına onun için gelmiş, canlanıp Ekber’in karşısına çıkmış, onun bahtına düşmüş tezahürüydü. Ekber’e göre Nazım, Türkiye’nin her şeyi idi: Dünü bugünü ve geleceği... Sözü, sesi, sanatı... Ruhu, talihi, tabiatı... Dağlarının, ovalarının, yağmurlarının kokusu... Şehirlerinin konuşan dili, insanların davranış, maişet, duyum ve düşünce örneği, Nazım’ın ifadesiyle diyecek olursak Türkiye’nin “İnsan manzaraları.”

Daha öncede yazmıştım. Nazım sonuncu kez Bakü’ye Vera’yla geldiğinde: “Ben Ay’ım, o (Vera) güneştir,” demişti. “Ben onun ışığıyla aydınlanıyorum.”

Ekber’e göre güneş Nazım’dı. Nazım’ın alaya aldığı “Stalin güneştir” anlamında değil başka bir manada. Nazım’ın ışığı Ekber’in üstüne düştükçe, sanki yıllarca ve insafsızca gölgede bırakılmış bu adam da aydınlanıyordu ve Ekber Nazım’ın ışığını başkalarıyla da paylaşıyordu.

Ben 1962 -1964 yılları arasında Moskova’ da “Ali Senari Kurslarında” okurken, Nazım’da sinemaya, bazı yabancı filmleri izlemeye, Ekber Babayev ile birlikte gelirdi. Sinemada son modaya uygun olarak giyinen elit kişiler arasında Nazım ve Ekber hemen fark edilirdi. Sadece şık ve zevkli giyim kuşamlarıyla değil, etrafa saçtıkları ışıqla da diğerlerinden ayrılırlardı. Bu ışık Nazım’dan onun nurlu çehresinden, hoş tebessümünden yayılırdı. Ekber de bu enerjinin kâmil taşıyıcısı idi. Yakışıklı yüzü, sevgi dolu bakışları, dudaklarından hiçbir zaman eksik olmayan tebessümü, insanlara karşı nazik davranışı... Ekber’i herkesin sevgilisi yapmıştı. Ekber herkesle çok çabuk ilişkiler kurmayı, onlara sıcak davranmayı becerirdi. Ekber hakkında kötü konuşan hiçbir insana rastlamadım.

Bakü’ de ya da Moskova’da, Nazım’ı Ekber’siz, Ekber’i de Nazım’sız hayal etmek mümkün değildi. İlişkilerinde yaş farkını pek hissettirmezlerdi. 50–60 yaşında, dünyaca ünlü bir şair ve onun çok genç arkadaşı Ekber, sanki Nazım’ın çocukluk arkadaşıydı. Sanki aynı sırada oturmuş, aynı sınıfta okumuş okul arkadaşıydılar. Sohbetleri de uyuşurdu, aralarında şakalar da yaparlardı. Ekber, Nazım’ın o meşhur “Otobiyografi” şiirine nazire yazmıştı. Rusça yazılan bu çok komik nazireyi ne yazık ki, tamamıyla hatırlayamıyorum. Bu nazirenin yazılı bir nüshası kaldı mı, kalmadı mı bilmiyorum. Ama Nazım’ın o şiirini taklit eden nazirenin bir mısrası aklımda kalmış: “İnsanların çoğu hamama gider, ben gitmem.” Bu da Nazım’ın bir yönü ile ilgili idi. Çok sık banyo yapmayı sevmezdi Nazım. “Ben ördük değilim ki, her gün suya gireyim” derdi. Nazım’ın vefatından sonra, sınırlar yeni açıldığında, Moskova’ya ve Bakü ye gelen sol görüşlü Türk yazarlarına, çoğu zaman Ekber refakat ederdi. Ekber kendisi için söylenen bir sözü çok severdi. “Ekber’siz Türk olmaz!” bu sözleri hep gülererek tekrar ederdi. Ama herhalde ilişki kurup dost olduğu Türk yazarlardan hiçbiri –Ne Yaşar Kemal, ne Aziz Nesin, ne Melih Cevdet Anday, ne de diğerleri, Ekber’e göre Nazım’ın yerini dolduramazdı.

Nazım Hikmet hakkında yazdığım bu kitapta sık sık Ekber’in adını anıyorum. Ama onun adını anmadığım durumlarda bile Nazım ile her görüşmemde Ekber’in de mutlaka o görüşmeye iştirak ettiğini söyleyebilirim: Bir defa bile Nazım Hikmet’i, Ekber’siz görmedim. Elbette ki, babam, ne zaman ve nerede ise Nazım’la baş başa görüşmüştür. Ama tekrar ediyorum benim şahit olduğum bütün görüşmelerde –Bakü’de ki evimizde, Nazım’ın evinde, Moskova’da otel odamızda- Nazım ile Ekber birlikte olurlardı. Bakü’deyken bütün yerlerde: evlerde, ziyafetlerde, değişik resmi toplantılarda, tiyatrolarda da hep Ekber ile yanyanaydılar.

Nazım'ın Azerbaycan'daki temaslarını onun uğrayacağı yahut uğramayacağı yerleri de Ekber belirlerdi. Son derece şakacı olan Süleyman Rüstem, şöyle diyordu: "Ekber Azerbaycan'ı redakte edip Nazım Hikmet'e veriyor." Bu "redakteden" benim bildiğim kadarıyla, Nazım Hikmet sadece bir kere memnun kalmamıştı. Tiyatrolarda birçok oyun izledikten sonra, Bakü'deki son akşamlarında, Ekber Nazım'ı bir müzikal komedi tiyatrosuna götürmüş. Nazım, Nesibe Hanım ve Lütfeli Abdullayev'in oyununu o kadar beğenmiş, o kadar gülmüş, kendi deyimiyle "Bayılmıştı" ki, "Niçin beni buraya en son getirdiniz," diye Ekber'e şikayetlenmiş. "Keşke her gün bu tiyatroya gelseydin..." Bu tiyatronun sanat yönetmeni Şemsi Bedelbeyli ile ve Lütfeli ile de arkadaş olmuş, Lütfeli'nin evine misafir olarak da gitmişti.

Ekber'in şöyle bir özelliği de vardı. Dostluk ettiği adamların mevkileri, edebi nüfuzları, yaşlı ya da genç olmaları onun için önemli değildi. Nazım'la da dostluk ederdi, Nazım'dan sekiz yaş küçük olan babamla da... Hatta o zaman 25-26 yaşlarında olan benimle de...

Ekber ile Nazım ne zaman tanışmışlardı bilmiyorum. Ya daha önce ya da Nazım'ın Sovyetler Birliği'ne daha sonra geldiğinde tanışmışlardı. Ben ilk defa Bakü'de, Nazım ile Ekber'i birlikte gördüğüm zaman, Ekber'i de babamın yakın dostu zannetmiştim. Babam Moskova'ya gelip giderken onu karşılar ve uğurlardı. Ekber zamana riayet etme bakımından çok dakik değildi. Genellikle randevusuna ya çok geç -saatler sonra- ya da ertesi gün gelirdi. Bir gün babam, Moskova'da ertesi günkü görüşme saatini ayarlarken şaka ile Ekber'e şöyle demişti: "Ekber, saat altıda diyorsun ama bugün altıda mı, yarın altıda mı? Yoksa bu hafta mı, gelecek hafta mı?" diye takılmıştı.

Ekber Babayev, Resul Rıza'yı bir şair olarak sever ve değer verirdi. Babamın kiril alfabesiyle yayımlanmış şiirlerini de, Nazım'a, Ekber okurdu. (Elbette babamın kendisinin okumadığı zamanlar) Ekber uzun yıllar Moskova'da yaşamış olsa da Azerbaycan'la sıkı bağlarını hiç koparmamıştı. Edebiyat Gazetesinin ve Azerbaycan Dergisinin abonesi idi. Bu gazete ve dergide yayımlanan, önemli gördüğü bazı yazıları Nazım'a da ulaştırırdı.

Nazım'ın ölümünden birkaç yıl sonra, Fikret Koca, Fikret Sadık, Vagif Semedoğlu, İsa İsmayılzade ve Elekber Salahzade'nin şiirleriyle karşılaşan Ekber: "Yazık, Azerbaycan Edebiyatı'nın bu neslinden Nazım'ın haberi olmadı," demişti, "Görseydi çok sevinirdi.."

Ekber Babayev'in Resul Rıza hakkında bir kitap yazma düşüncesi de vardı. Moskova'da yayımlanmış "Oçerkisovremennoy, Turetskoy Literaturı" kitabını babama hediye ettiğinde, kitabın ön sayfasına şu sözleri yazmıştı: "*Sevgili Rusul'a, Bir gün Azerbaycan'ın çağdaş ve en iyi şairi hakkında bir araştırmanın yazarı olmak mutluluğuna kavuşmak ümidiyle. O şairin kim olduğu bırak aramızda "sır" olarak kalsın. Sevgilerimle. Ekber Babayev.*"

Başka bir kitabını -Nazım Hikmet Jizm i Tvorçestvo Moskova 1975- bana şu sözlerle takdim etmişti: "Sevgili Anara'a, eski ve değişmez sevgimle. Ekber Babayev."

Ben de, Muza Pavlova ile birlikte "Molla Nesreddin-66" adlı satirik hikâyeler silsilemi, Rusça'ya çok güzel tercüme ettiği için Ekber'e minnettarım.

Ekber Babayev, Türkiye ve Türk edebiyatı hayranı idi. Hayranı demek az olur. O, Türk Edebiyatının delisiydi. Moskova'daki evi, Türkçe kitaplar, gazeteler, dergiler ve kasetlerle doluydu. Türkiye'nin en ünlü ve çağdaş yazarlarıyla sürekli mektuplaşırdı. Mektuplaştığı insanlar arasında görkemli siyasetçi, Türkiye eski Başbakanlarından Bülent

Ecevit de vardı. Ecevit’in şair olduğunu, İngilizceden şiirler tercüme ettiğini ilk kez Ekber’den duymuştum. Uzun yıllar sonra Bülent Ecevit ile Moskova’da tanıştım. O zaman iktidarda değildi. Moskova’da o zamanki daimi temsilcimiz -Çocukluk arkadaşım- Zaur Rüstemzade beni ve Rüstem İbrahimbeyov’u, Ecevit ile görüşmeye davet etti. Ecevit, o zamanlar yeni yeni baş kaldıran radikal dinciliğe karşı, temelleri Atatürk tarafından atılan laiklik prensibinin sadece Türkiye için değil, dünya için de çok önemli olduğundan bahsediyordu. Bir ara söz “yeni kelimelerden” açıldı. Ben hatırladım. Türkiye’de, Süleyman Demirel, bir televizyon konuşmasında Ecevit’in sürekli kullandığı “Olay” kelimesini kullanmıştı. Bülent Bey güldü. “Şimdi bu sözü Türkiye’de herkes kullanıyor. Ama Sayın Demirel’de dâhil hiç kimse, bu konu ile ilgili olarak Ecevit’i hatırlamıyor,” dedi. Ben de “Kobustan” da kullandığımız yeni kelimeler hakkında konuştum. Bizim “Helikopter” yerine “Dikuçar” kelimesini kullanmamız, Ecevit’in çok hoşuna gitmiş ve bu kelimeyi not defterine kaydetmişti.

Sonraları, hazırladığım “Bin Beş Yüz Yılın Oğuz Şiiri” antolojisine, Ecevit’in “Jeologlar” şiirini de koydum. Bülent Ecevit, Başbakan iken Ankara’da bizi – Azerbaycan Milli Meclisinin Milletvekillerini- kabul ettiği zaman ben, o antolojiyi Ecevit’e hediye etmiştim, o da kendi şiir kitabını bana vermişti.

Moskova’da yaşayan başka bir vatandaşımız, görkemli Türkolog ve yaşça Ekber’den daha küçük olan Tofik Melikli, bana Ekber’in bir isteğini söylemişti. Ekber, Tofik’e şöyle demiş: “Bizim öğrencilik yıllarımızda, Azerbaycan Üniversitesi’nin kütüphanesinde çağdaş Türk Edebiyatına ait örnekler çok azdı. İsterim ki, benden sonra benim bütün kitaplarımı Bakü’ye götürüp üniversiteye versinler.” Ne yazık ki Ekber’in bu arzusu gerçekleşmedi. Ekber Babayev’ in, bu çok zengin kütüphanesi, paha biçilmez arşivi nerededir, kimdedir, nasıl korunuyor Allah bilir... Çok yazık ki, Kara Karayev’ in arşivi gibi, Ekber Babayev’in arşivine de Azerbaycanlı araştırmacılardan ilgi gösteren olmadı. Hâlbuki bu arşiv, Türkiye Edebiyatı’na dair emsalsiz bir hazinedir. Nazım’la ilgili belgeler, en meşhur Türk yazarlarının imzalı kitapları, mektupları... Bu hazine, çağdaş Türk edebiyatı araştırmacıları için eşsiz bir kaynak olmaktan başka, Azerbaycan halkının kültürel serveti de olabilirdi. Olmadı. Yıllarca bu hazineye kayıtsız kaldık.

Kitab-ı Dede Korkut’un, Dresden Kütüphanesinde büyük bir titizlikle korunup saklanan el yazmasını, Azerbaycan’a getirme konusunda fantastik hayallere kapılmaktansa(Onu bize kim verir?) Bakü’den uzaklarda kalan arşivleri: Görkemli siyaset, ilim, edebiyat ve sanat adamlarımızın arşivlerini, ne pahasına olursa olsun Azerbaycan’a getirmek daha faydalı bir iş değil mi? Bu alanda bazı işler gören, Paris’e göç eden insanlarımızın birçok kıymetli belgelerini bulup gün ışığına çıkaran araştırmacılarımız da var. Bunlar arasında, adı ilk sırada anılması gereken Ramiz Abutalıbov’dur. Uzun zaman UNESCO’da çalışan Ramiz Bey, yaptığı bu işi büyük bir vatandaşlık gayretiyle yapmıştır. Sağ olsun. Ama bu iş sadece bir adamın şahsi işi midir? Biz bazen övgü ile diyoruz ki, “Gulam Memmedli kültürümüze ait bir sıra değerli salnamaları ortaya koyarken, birçok bilim enstitüsünün işini yapmıştır. Abbas Zamanov, dünyanın muhtelif ülkelerindeki bilim adamlarıyla mektup ve kitap mübadelesi yaparak bir çok kurumdan daha fazla, daha faydalı olmuştur...” Doğrudur, gerçek de böyledir. Gulam Memmedli ve Abbas Zamanov’un ruhları önünde baş eğiyor, hiçbir şey istemeden böylesine fedakârlık gösterdikleri için onlara minnet duyuyoruz. Ama birçok enstitünün ya da kuruluşun işini yapmaları ile boş yere övünüyoruz. Eğer bu iki kişi, birçok enstitü ve teşkilatın işini yapmış ise bu teşkilat ve enstitüler ne işe yarar, neye lazımdır? Demek ki, yapmaları gereken işi yapamadıkları için, o işi farklı farklı adamların omuzlarına yüklüyorlar... Ne ise...

Ekber’ in bütün fikri zikri, iç âlemi Türkiye ile alakalıydı. Türk Edebiyatının dününü de, bugününü de, klasik ve çağdaş yazarlarını da en ince ayrıntılarına kadar bilirdi. İstanbul’un her meydanı, parkı, sokağı, bahçesi, sarayları, camileri ve tarihi binaları hakkında saatlerce konuşabilirdi. Ama gerçekten de “Rüyalarının memleketi” olan bu ülkeye bir kez bile gidememişti. Bu da onun hayatındaki en büyük hasret idi. Ekber bunu niçin yapamamıştı? Sovyet sisteminin amansızlığı, acımasızlığı yüzünden. Bir zaman Ekber, başkalarıyla birlikte bir **disident** mektubuna imza atmıştı. Bu yüzden de ömür boyu yurt dışına çıkma yasağı vardı.

Elbette Nazım’ın sağlığında, SSCB’den Türkiye’ye gidiş gelişler sınırlıydı. Ve Nazım’a bu kadar yakın olan bu adamın, Türkiye’ye gelmesine şüphesiz Türkiye Hükümeti de izin vermezdi. Ama sonraları sınırlar tam açılmamış olsa da gidiş gelişler daha serbest olmuştu. Ekber’in Türkiye’ye gitmesi ise hala yasaktı. Kötü olan yanı şuydu ki, Ekber bunun sebeplerini Türkiye’deki dostlarına da açıklayamıyordu. Türkiye’deki yazarlar ise ısrarla Ekber’i Türkiye’ye çağırıyorlardı. Ekber ise her defasında bir bahaneyle Türkiye’ye gitmekten imtina ediyordu. Gâh hastayım, gâh önemli işlerim var, gâh ne bileyim ne... Bir defa bana komik bir olay anlatmıştı: “Aziz Nesin her mektubunda yahut Moskova’ya her gelişinde beni Türkiye’ ye davet ediyordu. Ben de her defasında bahaneler uyduruyordum. Çünkü “Bana izin vermiyorlar” diyemiyordum. Nihayet, Aziz Nesin, Moskova’da beni yine Türkiye’ye davet edince, ona şöyle bir fıkra anlattım: “ Çapkın bir erkek eve geç gelince karısına bahane uydurmuş: “”Toplantım vardı, dostlarıma rastladım, beni işyerine nöbetçi bıraktılar...” Nihayet bir gün bu yalanlardan bıkip usanan karısına: “Artık başka bahane bulamıyorum,” demiş. “Kendin bir şey uydur.” Aziz Nesin güldü ve her şeyi anladı.

Türkiye Hükümeti de yıllar boyunca Aziz Nesin’in yurt dışına çıkmasını yasaklamıştı. Hatta iki defa İtalya’da en yüksek uluslararası “Satira Ödülü” aldığı da ona pasaport vermemişler. Doğrudur, Aziz Nesin’in yazdığı gibi: “Aziz Nesin, bir gün emniyeti yanılıp hacca gidenlerin arasına karışarak 24 saat içinde pasaport almış. Ama polis çok tez uyanıp pasaportu iptal etmiş. Ekber’ in Türkiye’ye gitmesi için, bildiğim kadarıyla Ecevit’te gayret sarf etmiş ama bir sonuç alamamış.

Konstantin Simonov’un başkanlığındaki bir heyetle Türkiye’ye geldiğimde, Konstantin Mihaloviç’in de Sovyet Büyükelçisi’yle bu meseleyi konuştuğuna şahit olmuştum. O, büyük elçiyi ikna etmek istiyordu, “Ekber’in Türkiye’ye gelememesi, bu ülkede olumsuz propagandaya sebep oluyor” diyordu. Ama yine de bir sonuç alınamadı.

Ekber ise sadece Türkiye’ den gelen Türkleri değil, bu ülkeye seyahat eden herkesi merakla sorguya tutardı. Ben de Türkiye’den döndüğümde, izlenimlerimi öyle bir doyumsuzlukla dinliyordu ki, onun yüreğindeki avutulmaz özlemi hissetmemek mümkün değildi.

İstanbul’dan döndüğüm zaman, beni havaalanında Ekber karşıladı. Dostça münasebetlerimiz olsa da, o güne kadar beni hiçbir zaman karşılamamıştı. Babamı hep karşılardı ama beni karşılamaya gelince şaşırıp kaldım. Fakat yanılmışım. Bu kez de o, beni değil aynı uçakla Moskova’ya gelecek olan ve o zamanlar Türkiye’nin meşhur şarkıcısı olan Ayten Alpman’ı karşılamaya gelmişti. Aksi gibi Ayten Hanım o uçakla gelmemişti. Zannediyorum Ayten Hanım, daha sonra da gelmedi.

Ekber, Bakü’den Moskova’ya gelen şarkıcı hanımlardan bazılarını da karşılama, yolcu etme, onlarla ilgilenme gibi işleri yapardı. Hem de bunu saf kalplilikle, hiçbir kötü niyeti olmadan yapardı. Sanki güzel, cazibeli kadınların havası onu celbediyordu. Genellikle kadınları severdi. Doğrudur, Ekber’in bu sevgileri bazen Nazım’ın sevgileri gibi uzun ömürlü olmuyordu. Ama ayrıldıktan sonra da sevdiği kadınlarla dostça ilişkilerini devam ettirirdi.

Ekber’e küsmek, ondan incinmek mümkün değildi. O, bazı yönleriyle, altını çizerek söylüyorum bazı yönleri ile Mopakssan’ın “Aziz Dostu’u” Dyuruan’ı hatırlatırdı. Yahut Frederico Fellini’nin filmlerinde Marcello Mastroianni’nin yarattığı mülayim, sevimli, yakışıklı ve farklı insan tiplerini hatırlatırdı. Odasındaki karyolasının karşısında, İstanbul’un büyük bir haritası asılıydı. “Bu haritaya bakıyorum ve arada bir rüyamda İstanbul’u görüyorum,” derdi. “Sabah uyanınca gözümü açıp bu haritaya bakıyorum ve bir an bana öyle geliyor ki, İstanbul’dayım.” (Ben Ekber’ in bu sözlerini “otel odası” hikâyemde bir epizotta aksettirmiştim)

Ekber, Nazım’dan sonra 16 yıl daha yaşadı ama Ekber eski Ekber değildi. Sanki ışığı sönmüştü: İçinde ki ışık..

1975 yılında Ekber’in ölüm haberini duyan babam çok perişan oldu. Onun hatırasına adanmış, “Bizim Ekber” başlıklı bir yazı yazdı.

“Bu gün bizim Ekber’in yerinde kalan –Ağrılı, incinmiş, acıklı bir boşluk görünüyor. Bu boşluk doldurulamaz değil.- Bu boşluk, kendine mahsusluk, tekrarsızlık boşluğudur. Bu boşluk bugün duyduğumuz ve yıllar geçtikçe de duyacağımız “Ekber’sizlik” boşluğudur. İçimiz yanarak şöyle diyoruz: “Dünyamızın en güzel adamlarından biri daha gitti...”

Türkiye’ye yolum düşünce, İstanbul’un meydanlarını, caddelerini dolaşırken sık sık Ekber’ i hatırlıyorum. Bana öyle geliyor ki, eğer ruhlar varsa, Ekber’in ruhu mutlaka bu şehrin sokaklarındadır. Ekber’ in aziz hatırası için “ küçe” değil, “sokak” yazdım.

Zekeriya Sertel, “Nazım Hikmet’in Son Yılları” adlı kitabında şöyle yazıyor: “Sosyalist dünyasında Nazım’ ın en yakın dostu bendim.” Şüphesiz, bu doğrudur. Çünkü Ekber’ den farklı olarak Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel Nazım’ı ilk gençlik yıllarından ve çok yakında tanıyorlardı. 1920–1930’lu yıllarda, Zekeriya Bey’in çıkardığı “Resimli Ay” dergisinde birlikte çalışmışlardı. Gerçekten de sosyalist dünyada Nazım’ın Türkiye’deki hayatını da bilen ve onun son yılların şahit olmuş en mahrem dostu, Zekeriya Sertel idi.

1951 yılında Türkiye’ nin o zamanki rejiminden dolayı ülke dışına kaçan Zekeriya Sertel, eşi Sabiha Hanım ve kızı Yıldız ile birlikte daha sonraları Sovyetler Birliği’nde, Bakü’de ve Moskova’da yaşamıştı. Bakü’de ikinci Fahri Hiyabana defnedilen Sabiha Hanım’ın vefatından sonra, Zekeriya Bey kızı Yıldız ile birlikte Paris’e göçmüştü. Türkiye’ye dönmesi yasaktı. Zekeriya Sertel, Nazım Hikmet hakkında iki kitap yazmıştır.1969 yılında İstanbul’da yayımlanan “Mavi Gözlü Dev” (Nazım Hikmet ve Sanatı)” ve 1978 yılında yine İstanbul’da yayımlanan “Nazım Hikmet’in Son Yılları.” Babamlara da gönderdiği bu kitapların üstüne, “Türkiye’nin en büyük şairinden Azerbaycan’ın en büyük şairleri Resul Rıza ve Nigar Hanım’a bir anma vesilesi, 01.9.1969 M.Z. Sertel” yazılmış.

Zekeriya Beyin ilk kitabıyla benim 1978 yılında Türkiye’de aldığım ikinci kitap arasında bazı hususlar göze çarpıyor. İki kitap arasında bazı farklar var. Birinci kitap Nazım Hikmet’in hayatının Türkiye’de geçen kısmı. Onun Türkiye’deki hayatı ve sanatı hakkında yazılanlar, esasen solculuk açısından yazılmış şeylerdir. İkinci eseri Nazım’ın Sovyetler Birliği’ndeki hayatını aksettiren hatıralardır. Zekeriya Bey, bu hatıralarında, büyük şairin Sovyet toplumu içerisinde geçirdiği manevi buhranı, gençlik ideallerinin hayal kırıklıklarını öne çıkarır. Bu kitabın önceki sayfalarında Nazım Hikmet’in Sovyetler Birliği’nde yaşadığı yılları anlatırken, Zekeriya Bey’in kitabından yaptığım alıntılar, okuyucuya bu kitabın hangi ruh haliyle yazıldığı hakkında açık bilgiler verir. İşte bu ruh haline göre de Sertel’in o kitabı

Sovyet basınında keskin eleştirilere maruz kaldı. Ne yazık ki, bu yazılardan birini de Ekber Babayev yazmıştı. Tenkit yazılarının özü, Sertel'e sığınma hakkı veren Sovyetler Birliği'ne karşı Zekeriya Beyin nankörlük etmesinden doğan "gazaptı." Hâlbuki Zekeriya Sertel bu kitabında, Nazım'ın ömrünün son yıllarını ve Sovyet rejiminin iç yüzünü çok doğru tahlillerle aksettirir. "Esasen" diyorum, çünkü kitapta doğru olmayan, bazen tam yanlış bilgiler de var. Hem Zekeriya Bey hakkında –elbette tanıdığım kadarıyla- hem de onun bu kitabı hakkında objektif fikirlerimi ifade etmeye çalışacağım.

Kaydettiğim gibi Zekeriya Bey Nazım'ın hayatının her iki devrini de iyi biliyordu. Hem Türkiye, hem de Sovyetler Birliği dönemindeki yaşantısını biliyordu. Bu yüzden şairin hayatını bir bütün olarak görebilir, mukayeseler yapabilir ve sonuçlar çıkarabilirdi. Zekeriya Sertel şöyle yazıyor: *"Nazım'ın sosyalist memleketlerdeki yaşantısını, karşılaştığı zorlukları, çektiği sıkıntıları, yaşadığı değişiklikleri ve elde ettiği başarıları benim kadar yakından izleyen çok az insan vardır."* Bu da doğrudur.

Ömrünün büyük bölümünde inanmış bir solcu olan Sertel, komünist değildi. Ama karısı Sabiha Sertel komünistti. Kızları Yıldız da genç yaşlarından beri komünist parti üyesiydi. Yarı şaka, yarı ciddi konuşurlardı ki, evde Sabiha Hanım ile Kızı Yıldız Hanım partinin bazı meselelerini müzakere ederken, Zekeriya Bey rahatsız olur diğer odaya geçermiş. Sabiha Hanım, beş yüzyıl evvel Katolik İspanya baskılarından kurtularak Osmanlı Devletine sığınmış, Türkiye'ye yerleşmiş, huzur ve rahatlık içinde yaşayan Yahudiler neslinden idi. Bu nesilden Türkiye'nin birçok görkemli siyasetçileri, yüzden fazla Paşa ve amiral çıkmış. Ama Sabiha Hanım, herhalde Müslüman idi. Tabii ki komünistlerin dini mensubiyeti var ise. Herhalde ana dili de Türkçe idi. Türk ahlak ve maneviyatının taşıyıcısı ve Türk edebiyatının derin bilgisine sahipti. Onun Tevfik Fikret'e ait araştırması, bu büyük şair hakkında çok kıymetli bir eserdir. Serteller Türkiye'den kaçıp bir müddet Amerika'da kalmış. (Büyük kızları halen orada yaşıyor) Avrupa ülkelerini dolaştıktan sonra kendilerine mesken olarak Moskova'yı değil Bakü'yü seçmişlerdi.

Sertel ailesi Bakü'ye gelmeden önce, Nazım Moskova'dan babama telefon etmişti. Babamdan, Zekeriya Bey ve ailesine yakınlık göstermesini, gariplerin perişan olmamasını rica etmişti. Serteller Bakü'de yaşadıkları müddetçe babam da annem de onlara her tülü ilgiyi gösterdiler. Annem ve babam onların kendini gurbette hissetmemeleri için çok uğraşmış. Sık sık onlar bize misafirliğe gelirdi, bizde onlara giderdik. O zamanlar Azerbaycan yazarlar birliğinin başkanı olan Mehdi Huseyn de Sertellere yakın ilgi gösterir, onların bütün problemlerinin halledebilmesi için yardım ederdi. Yıldız Sertel "Ardımdaki Yıllar" adlı hatıralar kitabında şöyle yazıyor:

"Resul Rıza, karısı Nigar Hanım ve Sabit Rehman gibi Azerbaycan'ın hassas şair ve yazarlarıyla tanıştık. Bazı geceler Nigar Hanım o güzel sesiyle bize şiirlerini okurdu. Nazım'ı çok seven bu insanlar bizimle de kaynaştılar. Ve bize Bakü'yü sevdirdiler."

Hayatta her şey nasıl da birbirine karışıyor.

Sertellerin Bakü' deki evleri şimdi annemin adını taşıyan sokaktaydı: Nigar Raifbeyli sokağı. Sabiha Sertel Bakü'ye defnedildikten sonra annem, bir Türkiye seferinden dönerken bir avuç toprak getirip Sabiha Hanımın mezarına serpmişti. Yıldız Hanım şöyle yazıyor:

"Annemi Azeri dostlarımızla beraber Bakü mezarlığına gömdük. Nigar Hanımın Türkiye'den getirmiş olduğu bir avuç Türk toprağını da annemin mezarına serptik. Yurt hasreti içinde olduğunu biliyorduk. Azeriler ona çok güzel bir mezar taşı yaptılar ve üstüne de Sabiha Sertel, 1898–1968 yazdılar."

Yıldız Hanım bir hususu kaydetmemiş. Nigar Raifbeyli, o bir avuç Türk toprağını Tevfik Fikret'in evinin -şimdi müze olan evinin- olduğu yerden, Aşıyan'dan getirmişti. Çünkü rahmetli Sabiha Hanım, Tevfik Fikret hayranı idi.

Annem ise bu hadiseyi anlatırken sürekli gülümserdi. Aşıyan'a, İstanbul'da yaşayan büyük kardeşi Dayım Kamil ile gitmişler. Toprağı, küçük bir torbaya koyarken eskiden beri böyle şeyleri yadırgamış olan Kamil Dayım, yarı ciddi yarı şaka anneme: "Elli yıldır Sovyet hükümeti sizi daha İmamzade tefekküründen kurtaramadı mı?" diye sormuş. Kamil Dayı, çocukluğunda ve ilk gençliğinde doğduğu şehir olan Gence'de gördüğü dini kompleksi, İmamzade türbesini, türbeyi ziyaret edenlerin oradan kutsal saydıkları toprağı götürmelerini hatırlamış. Ama tuhaftır ki, İmamzade'den haberi olmayan Rus şair Lev Oşanın da böyle hareket ettiği biliniyor. Bu konuda Fikret Koca şöyle yazıyor.

"1965 yılında Lev Oşanın, Türkiye'den, Nazım Hikmet'in mezarına koymak için toprak getirmişti. Biz de kalp şeklinde bir tabak yaptırıp o toprağı Nazım'ın mezarının üstüne koyduk. Aşağıdaki şiiri yazmaya o zaman karar verdim. İlk satırlarını da daha oradayken düşündüm.

Diyorlar mezar

İstanbul'dan

Bir avuç toprak

İstemiş ancak

Bir ecnebi de

Geçerken buradan

İstanbul'dan

Bir avuç toprak

Oğrulayıptır

Sonra kuş gibi

Uçup bu yerden

Geçip düzlerden

Garip mezarın

Gelmiş yanına

Bir ihramlık

Baş eğip ona

Koyup toprağı

Garip mezarın

Sıcak koynuna

Türk oğluna da

Bu gerekmiş

Garipler için

Vatan toprağı

Bir yürek için

Kalkıp o günden

Gezer geceler

Gizli hayal tek

Diyorlar bizim

İstanbul a da

Bir gün gelecek

Zekeriya Bey ile Yıldız Sertel, Paris'e göçtükten sonra evleri ressam Tuğrul Nerimanbeyov'a verildi. Defalarca bu evde misafir oldum. Şimdi Tuğrul ile karısı Elmira Hanımın, babamlarda, Sertellerle aynı anda misafir oldukalarını hatırlıyorum. Azerbaycan lehçesiyle konuşan Tuğrul, Türkiye Türkçesini hiç anlamıyordu. Serteller de Rusça bilmiyordu. Onların ilişkileri çok garip şekildeydi. Mesela Tuğrul: "Picasso, ooo, Picasso" diyordu. Serteller derhal: "Evet, Picasso çok büyük sanatçı," diyorlardı ve Türkçe, Picasso hakkında uzun uzun konuşuyorlardı fakat denilenlerin yüzde doksanını anlamayan Tuğrul başka bir mevzu ya geçiyordu. Tuğrul: "Matiss," diyordu, Serteller: "Evet, Matiss de iyi bir ressam," diye Fransız ressamdan bahsediyorlardı. Uzun yıllar sonra Tuğrul, Fikret Emirov'un "Bin Bir Gece" adlı balesine sahne düzeni vermek için Türkiye'ye gitti ve birkaç ay İstanbul'da kaldı. Geri dönünce, "Türklerle nasıl anlaşıyordun," diye sordum. Tuğrul Rusça cevap verdi. "Oçen prosto" dedi. "Okazıvaetsya u nih bardak eto stakan." (Çok güzel, onlar stakana "bardak" diyorlar (Rusça bardak: Genelev demektir)) 1960 yılında Tuğrul ile birlikte Paris'e gitmiştik Zekeriya Beyle telefonlaşıp görüştük. Bale yönetmeni Naile Nezirova da bizimleydi. Açık mekânlardan birine oturmuş, Paris akşamlarını seyrediyorduk. Zekeriya Bey bizim bu şehre hayranlığımızı görüyordu. Bana göz atıp Naile'ye döndü: "Belki de burada kalmak isterdiniz?" diye sordu. "Sovyet bale ustalarından burada kalan çoktur ve hepsine de çok iyi işler temin edildi."

Elbette Zekeriya Bey şaka yapıyordu. Naile, Sovyet toplumunda yetişmişti. Yani dış ülkelerdeki insanların, kendisini "Test" etmek isteyen özel hizmetler görevlisi olduğundan şüpheleniyordu. Asil Sovyet insanı gibi sert bir şekilde "Niçin burada kalayım ki, kendi vatanıma ne olmuş? Orada daha güzel çalışabilirim," dedi.

Bunu, şunun için anlattım, hayatın karma karışık yollarından şunun için söz ettim ki, şimdi Tuğrul da Fransa'da yaşıyor. Naile de... Doğrudur, farklı şehirlerde yaşıyorlar: Tuğrul Paris'te, Naile de Versay'da. Zekeriya Bey ise öldü. Ölümünden hemen önce, birilerinin vaadine inanıp uçakla İstanbul'a gelmiş. Ama onu havaalanından şehre bırakmamışlar. Kör pişman Paris'e dönmüş. Ancak bir süre sonra Türkiye'de hükümet değişikliği olmuş. Zekeriya

Bey sonunda yıllar boyu hasretini çektiği memleketine dönebilmiş. Tabi ki, ölmek için. Doğru demişler: "Gezmeye (bazen de kaçmaya) gurbet eller, ölmeye vatan güzel..."

Yıldız Hanım da şimdi Türkiye'dedir. 1993 yılında, İstanbul'da, meşhur sinema yönetmeni Halit Refiğ'in evinde misafirdim. Telefon geldi. Halit Bey birisiyle konuştu sonra bana döndü ve: "Sizinle güzel bir hanım konuşmak istiyor," dedi. Şaşırp kaldım. Benim burada olduğumu bilen güzel hanım kimdi? Yıldız Hanımmış. Halit Bey, benim orada misafir olduğumu söylemiş. Onunla konuştuk: "Merhaba Yıldız Hanım," dedim, "Bizleri unutmadınız değil mi?" "Nasıl unutmurum," dedi, "Babanızın ve annenizin bizlere saygısı, şefkati hiç unutulur mu? Hele Nigar Hanımın, annemin mezarına İstanbul'dan toprak getirmesi..."

Yıllar sonra da olsa, farklı kişilerden, muhtelif yerlerde annem ve babam hakkında hoş sözler duymak, unutulmaz hatıraları anmak beni hüzünlendiriyor. Ölümünün üzerinden 23 yıl geçse de, ben, annemin öldüğü yaştan üç yaş büyük, babamla yaşıt olsam da...

Zekeriya Sertel'in, "Nazım'ın Son Yılları" adlı kitabında çok değerli bilgiler yer alsa da, daha önce de ifade ettiğim gibi bazı yanlışlıklar var. Mesela Nazım'ın 1920'li yıllarda Moskova'ya ilk gelişinde, SSCB'nin liderleri arasında, Lenin'in, Plehanov'un, Malenkov'un Troçki'nin adını anıyor. Hâlbuki Plehanov hiçbir zaman SSCB'nin liderlerinden olmadı. Bu bir yana, o zamanlar Plahanov'un kemikleri de çürümüştü. Malenkov ise o zaman hayatta olsa bile henüz siyaset âlemine girmemişti. Belki Plahanov, Zekeriya Beyin hafızasına şunun için takılıp kalmıştı ki, Nazım'ı Karadenizde kurtaran gemi, bu Marksist'in adını taşıyormuş. Sertel A. Fadayev'in "Partizan" adlı romanından da bahsediyor. Hâlbuki Fadayev'in böyle bir romanı yoktur. Sertel hangi romanı göz önünde bulunduruyor bilmiyorum. "Tarumar" yahut "Genç Kvardiya" olabilir. Bunlar elbette küçük ayrıntılardır. Ama Sertel, Nazım'ın Azerbaycan seferi ile ilgili meseleleri anlatırken daha ciddi hatalara düşüyor. Nazım'ın Bakü de hakikaten olmuş bir konuşmasını aktarıyor. Büyük şair Bakü'den telefonla bir bilgi almak istediğinde güya ona Rusça cevap vermişler ve "Biz Azerbaycan dilini bilmiyoruz," demişler. Bu nazım'ı çok hiddetlendirmişti. Nazım bizim evde misafir olduğunda bunu öfkelenerek nakletmişti. Ama bu olayı anlatan Sertel, daha sonra şöyle bir ifade kullanıyor. "Azeri Türklerine göre, danışma bürosundaki kızın Rusça'dan başka bir dil bilmemesi çok doğal bir şeydir."

Hayır, elbette böyle değil ve Zekeriya Beyin Azeri Türklerini, kendi dillerine karşı kayıtsızlıkla suçlamaya hakkı yoktur. O zamanlar Mirze İbrahimov, Azerbaycan Yüksek Sovyet Başkanlık Heyetinin reisiydi. Yeri gelmişken şunu söyleyeyim ki, Nazım, Mirze Beyi dış görünüşü itibarıyla Azerbaycan'ın en yakışıklı adamı sayardı. Zekeriya Sertel'in anlattığına göre Nazım, bu dil meselesiyle ilgili Mirza İbrahimov'a bir takım uyarılarda bulunmuş. Sertel şöyle yazıyor.

"Mirza İbrahimov, Nazım gittikten sonra düşünür taşınır ve bir genelge hazırlar. Bu genelge il ertesi günden başlayarak resmi dairelerde Türkçe konuşulmasını emreder. Ertesi gün Moskova Bakü'ye bir parti temsilcisi gönderir. Mirza İbrahimov'u suçlayarak derhal başkanlıktan indirirler. Genelge geri çekilir ve işler yine eskisi gibi, Rusça yürütülür."

Genel Sovyet sisteminin özelliklerini bilenler, Zekeriya Sertel'in bahsettiği bu hadiseleri ne kadar basitleştirerek anlattığını hemen fark edecektir. Azerbaycan dilinin resmi dil ilan edilmesinde Mirza İbrahimov'un ve MK'nın birinci kâtibi İmam Mustafayev'in çok büyük rolü olduğu doğru ise de, bu işin daha karmâşık şekilde, uzun prosedürler ve anlaşmalar neticesinde hayata geçirildiği malûmdur. Azerbaycan dilinin devlet dili olması

hakkında o zaman anlaşılmaya ilave olunmuş madde (Genelge derken Sertel bunu söylüyor) hiçbir zaman lağv edilmemiştir. Ama elbette şu da doğrudur ki, bundan sonrada resmi işler, yazışmalar yine esasen Rus dilinde yapılıyordu. Ve Mirza İbrahimov, İmam Mustafayev Bakanlar Sovyetinin Başkanı Sadık Rehimov un bir müddet sonra görevlerinden alınmasında bu dil meselesinin de esas nedenlerden biri olduğu gerçektir. Demek ki Sertel'in esasen doğru kaydettiği olaylar daha sonra ona yanlış aksettirilmiş. Ben bu yanlışlığı açıklamayı gerekli gördüm.

Sertel'in hatıralarında yer alan şu fikir de doğru değil. Sertel yazıyor ki, *"Azerbaycan'da eski nesil şairler de Nazım'ı anlamakta güçlük çekiyorlar. Azerbaycan şiiri hâlâ aruz vezniyle yazılıyor. Serbest nazım onlara yabancı görünüyor."*

Bu elbette böyle değil. Yıldız Hanımın az önce bahsettiğim düşüncesini -Azerbaycan şair ve yazarlarının Nazım Hikmet'i ne kadar çok sevdikleri hakkındaki sözlerini - hatırlayalım. Doğrusu ben Zekeriya Beyin bu izlenimlerine şaşırıp kalıyorum. Çünkü o, Bakü'de yaşarken, Azerbaycan'da doğan serbest şiir hakkında yeterince bilgiye sahipti. Hatta serbest şiire karşı olanlardan da haberi vardı. Bu konuda Sertel'in benimle yaptığı bir konuşmanın hatırlıyorum. Bakü'de Sertellere gidip gelenlerden biri de görkemli edebiyatçı ve dilbilimci âlim Ekrem Cefer idi. Zekeriya Bey babam şöyle söylemişti: "Ekrem Cefer, genç Azerbaycan şairlerinin yazdığı serbest şiirlere karşıdır. Ekrem Cefer'i anlamak gerek. Ömrü boyunca aruz vezninin hayranı olmuş, bu vezin hakkında değerli kitaplar yazmıştır. Başka şiir biçimlerini asla kabul edemiyor."

Zekeriya Bey bilmiyordu ki, gençliğimde Ekber Cefer de serbest şiirler yazıyordu. Ve Nazım'ın şiirlerinin de hayranıydı. Herhalde ihtiyarlayınca bu fikri değiştirdi.

Ekrem Cefer ile Resul Rıza, 1930' lu yıllarda tahminen aynı zamanda Moskova'da eğitim görmüşler. Aralarında hoş münasebetler vardı. Babam o yıllarda Ekrem Cefer'in ateşli **Marksçı olduğunu söyledirdi. "Sözünün başı da Marks sonu da Marks" derdi.**

Bir keresinde Zekeriya Bey ile sohbet ederken, laf Hüzeyinzade Ali Beyden açıldı. (daha sonra Paris' te Ali Beyin oğlu ressam Selim Turan ile beni Zekeriya bey tanıştırmıştı.) Zekeriya Bey anlatmıştı:

"Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura... Hepsi benim arkadaşlarımdı. Ali Bey aralarında en kibar olanıydı. Ahmet Bey de çok bilgili, çok zeki bir insandı. Ama Yusuf Akçura biraz cahil adamdı."

Zekeriya Beyin Ali Bey ve Ahmet Beylerden "Arkadaşlarımdı" diye bahsetmesi, beni şaşırtmıştı. O an karşımda oturan beli bükülmüş, saçları kısmen dökülmüş, kısmen de ağarmış o ihtiyar adam -benimle çay içip sohbet eden adam- sanki sınırların değil, zamanın da diğer tarafında kalmış insanlarla arkadaş imiş! Ne yazık ki, Sertel'in bu insanlar hakkında konuştuklarını o zaman bütün teferruatıyla kaleme almadım. Birçok kez hafızama güvenip böyle saflıklar yapmamın acısını çekiyorum. Elbette o zamanlar, Sertel'in, Sovyet propagandacılarının "Pantürkist" diye damgaladığı bu şahsiyetler hakkındaki hatıralarını gün ışığına çıkarmak mümkün değildi. Ama bunları yazıp saklamak gerekirdi. Ne yazık ki, Zekeriya Bey de, o insanlar hakkında hiç bir şey yazmamış.

"Kobustan" adlı dergide Gubat Kasımov'un bir yazısında -Üzeyir Bey ile ilgili hatıralarında- büyük bestekârımızın iştirak ettiği bir mecliste, Hüseyinbeyzade Ali Beyin de adı geçtiği için, bu yazıyı dergiden çıkardılar. Bana da MK'da yine "Pantürkistlerin propagandasını yapıyorsunuz" suçlaması yapıldı. Kobustan'ın çıkması münasebetiyle ve

benim ricamla, Zekeriya Sertel de bir kutlama yazısı göndermişti. Bu yazıyı ilk sayıda yayımlamıştık.

Serbest vezin meselesine dönerek şunu demek isterdim ki, Azerbaycan şiirinde, güya ki, serbest şiirin olmaması sadece Zekeriya Beyin yanlışlığı değil. Sınırlar açılana kadar Azerbaycan ve Azerbaycan edebiyatı hakkında ya çok yüzeysel bilgisi olan ya da hiç derinliği olmayan birçok Türk aydını da böyle düşünüyordu. Hatırlıyorum, o yıllarda Bakü’ye gelen Türk şairi (şimdi rahmetli olmuş) Tahsin Saraç bana sormuştu “Azerbaycan’da serbest şiir yazan şairler var mı?”

Hem de benden soruyordu: Resul Rızanın oğlundan!

Elbette mesele vezin meselesi değil. Defalarca tekrar ettim ki, her vezinle iyi ve kötü şiirler yazmak mümkün, o cümleden serbest vezinle de... Şu da bir hakikat ki, en derin ve yeni düşünceleri ananevi vezinlerle çok güzel ifade etmek de mümkündür.

Ancak çağdaş Türk şiirinin çok büyük ve önemli kısmının, serbest vezinde olduğu bir dönemde Azerbaycan edebiyatının güya daha serbest şiiri benimsemediği hakkında düşünceler, bir şekliyle bizim poetikamızın henüz ilkel bir dönemi yaşadığını iddia etmektir. Ne yazık ki, şiirimizi, nesrimizi, sanatımızın diğer alanlarını da yeterince tanımıyorlar. Bu yüzden Türkiye fikir hayatında Azerbaycan kültürünün inkişaf seviyesi hakkında bazen çok yanlış düşünceler yer alıyor. Yedi ay boyunca İstanbul’da, Mimar Sinan Üniversitesinde Azerbaycan edebiyatı dersleri verdiğim zaman bu düşüncelere şahit oldum. Açıkça denilirse, açıkça yazılmasa da, bazı sohbetlerde Azerbaycan ın “Meşediler” ülkesi olduğu hakkında alaycı sözlerden haberim oldu. Yazık ki, böylesine cahil fikirler, daha çok solcular arasında yayılmıştı. Sağcılar da Azerbaycan’dan kendi zevklerine uygun şiirleri bulup yayımlıyorlar. Sırf böyle bir yaklaşıma cevap olarak, esasen solcuların katıldığı bir toplantıda, bir konuşma yaparak şöyle dedim.

“Bazı çevreler, Azerbaycan kültürüne tepeden bakıyorlar. Azerbaycan’ı “Meşediler Memleketi” gibi düşünüyorlar. Ama Azerbaycan, “Meşedi İbadların” memleketi değil, Meşedi İbad’ı yaratan dahi bestekâr, Üzeyir Beylerin memleketidir.”

Nazım Hikmet’in vefatından birkaç yıl sonra Paris’te siyasi sığınmacı olarak yaşayan ressam Abidin Dino Bakü’ye geldi. Bir günlüğüne gelmişti. Özellikle Zekeriya Sertel’le görüşmek için. Babam Bakü’de yoktu. Abidin Dino ile Moskova’da görüşmüşlerdi ve ressam bir tablosunu babama hediye etmişti. Şimdi bu tablo babamların evinde asılıdır. Babam bana telefon etti ve dedi ki, “Abidin beyi karşılayım.” A.Dino’yu hava limanında Zekeriya Beyle birlikte karşıladık, bütün gün beraber olduk. Toğrul Nerimanbeyov’un atölyesine gitdik, öğle yemeği yedik. Bir müddet Zekeriya Beyle Abidin Beyi yalnız bıraktım ki, belki özel görüşmeleri gereken bir şeyler var. Akşama doğru ise Sertel’le birlikte A.Dino’yu Moskova’ya yolcu ettik. Zekeriya Beyle sarılıp öpüştiler ve ayrıldılar. Ama A. Dino trapdan el sallayıp uçağa girdikten sonra Sertel, hüngür hüngür ağlamaya başladı. O ana kadar Sertel’i soyadına uygun olarak çok sert, metin ve sabırlı bir insan olarak tanıyordum. Onun göz yaşları beni de çok etkiledi, garip duygular yaşadım. Sertel’i sakinleştirmeye, teselli vermeye çalışıyordum: “Burası sizin de vatanınızdır” dedim. Biraz sakinleşip bana baktı: “Ne şanslı insanlarsınız” dedi, “Kendi vatanınızda yaşıyorsunuz.”

Şanslılığın birçok farklı tanımları olabilir. Belki bir tanım da şöyledir: “Şanslılık: Kendi vatanında yaşayıp kendin olarak kalmaktır.”

Vatanını terk etmiş olanların gözlerindeki keder, kalplerindeki hüznün aynıdır. Muhacirlerin vatanlarını terkediş sebepleri farklı, taban tabana zıt, akideleri, siyasi bakış açıları değişik olabilir. Ama dertleri, kederleri, kalplerinin hüznü değişmez: O hüznün vatan hasretidir.

“...Mezarlıkta sessiz-sedasız ölüm

Muhacirlik ölümden beterdir,

Ah gülüm, ah gülüm.”

Nazım Hikmet’in bu mısralarını tekrar-tekrar okuken annem bana sitem etti. Çok sonraları anladım ki, bu mısralarala anamın yüreğinin yarasını kanatıyormuşum. Kırk yıl yüzünü görmediği, Türkiye’ye göçen, orada hayatta olup olmadığını dahi bilmediği büyük kardeşi Kamil Dayımın hasreti uyanırmış içinde.

Ressam İbrahim Balaban’ın adını ilk defa Nazım Hikmet’in ona, daha doğrusu onun tablolarına hasrettiği şiirlerinden öğrendim. Sonraları babamla annem 1968 yılında Türkiye’de onunla tanışmışlar. Demek ki, Balaban’ın çok iyi de kalemi de varmış. İki kitabını babamlara hediye etmiş. Bu kitapları ilgiyle okuduktan sonra Balaban’ı daha iyi tanıdım. 1993 yılında İstanbul’da çalıştığım zaman İbrahim Balaban ile şahsen de tanıştım. Telefon ettim, görüştük, beni kendi evinde büyük bir misafirperverlikle karşıladı, Babamların İstanbul’da misafir olduklarını anı hatırladı. “Şair babadan” (Nazım’ı hala böyle adlandırıyor) tadına doyumaz hatıralar nakletti. «Şair Baba ve Damdakiler” adlı yeni kitabını, fotoğrafını, resimler albümünü ve birçok grafik işini bana hediye etti. İbrahim Balaban o yaşında da ve epey bir süre sonra onu Bakü’de gördüğümde de çok sıcakkanlı, candan ve yaşama hevesiyle dolu bir insan etkisi yaratıyordu. Kendi hakkında söylediği gibi “Pırıl pırıl,” yani şevkli, aydınlık bir insandır. İstanbul görüşmemizde anlattıklarını kasete aldım ve günlüğüme bir takım notlar kaydettim. Sonra Bakü’de kitabı okuduktan sonra gördüm ki, bana naklettiği hadiselerin bir çoğunu kitabına da yazmış. Onun Şair Babası, daha önce de dediğim gibi Nazım’dır.(Türkiye Türkçesinde “Baba” Azerbaycan Türkçesinde “Ata” demektir, bilmem hatırlatmaya gerek var mı?) Damdakilerin yani Hapishanedekilerin karakterleri, talihleri Nazım Hikmet’in “Memleketimden İnsan Manzaraları” adlı eserine de aksetmiş. şimdi artık Türkiye’de adının üzerinden yasaklar kaldırılmışsa da Balaban adı geçen kitabında da Nazım’ın adını anmıyor ama şairin onun resmlerine atfettiği şiirlerini “Nazım Hikmet” imzasıyla örnek gösteriyor. Kitabın ilk sayfalarında şöyle diyor: «Şair Baba ile karşılaşmadan önce el yordamı ile karanlıkta kendi kendimi arıyordum. İlkin Onu buldum ellerimle, O da beni alıp kendi yerime koydu. Bu kitabı Onun için yazıyorum.”

1940 yılında İbrahim’in artık üç yıldan beri yattığı hapishaneye bir haber yayılır: “Şair Nazım Hikmet’i buraya getiriyorlar.” Nazım’ın kendisinden evvel hakkındaki haberler, şayialar gelir hapishaneye. Anlatırlar ki, “Nazım’ın bir huyu var. Hapishanede odasında kaldığı adama :”Cebinde ne kadar paran varsa koy ortaya,” der ve kendisi de cebindeki paraları çıkarırmış, Tabi ki, Nazım’ın cebindeki para yoldaşlarınınkinden kat kat çok olurmuş. Paraları ortaya koyduktan sonra “Şimdi yarıya bölelim” dermiş Nazım “Yarısı senin, yarısı benim...”

Komünizm ideolojisinin açık ve ilk dersi. Kiminle konuşursa konuşsun yarım saat sonra onu etkisi altına alır ve kendi saflarına çekermiş. Savcı telefonla hapishane müdürüne

talimat verirmiş: “Onu tek kişilik hücrede tut, diğer mahpuslarla konuşmasına imkan verme, kendi zehiriyle zehirlemesin diğer mahkûmları.”

Balabanın dediğine göre hapishane müdürü Tehsin Bey kendisinden beklenmeyecek derecede yumuşak kalpli ve mülayim bir adammış. Tahsin Beyin, kendisiyle çok hoş reftarını, iyiliklerini Nazım da hatırlıyordu. Vera’nın yazdığına Nazım hayallerinde Vera’yı Türkiye’ye götürür, dostları Balaban ve Yaşar Kemal ile tanıştırmış:

“Çankırı hapishanesinin de yanından geçerdim, içeri girmezdim ama sadece hapishane müdürü Tehsin Beyle, o güzel insanla minnettarlıkla görüşmek isterdim...”

Mahkûmlardan bir kabadayı Nazım’ı öldürme fikrine kapılır. Bunu duyan Tehsin Bey: “Sen kime el kaldırmak istediğini biliyor musun?” diye sorunca, o adam: “Elbette” der, “Nazım Hikmet’i öldürüp tarihe geçmek istiyorum.”

Büyük insanları, -sözün kelime manasında da, mecazi manasında da büyük– yeni bühthanlarla zehirleyip, tehditlerle çileden çıkarıp öldürerek tarihe geçmek isteyenler az mıdır?

Balabanın dediğine göre bu Tehsin Bey aynı zamanda her şeyden şüphelene bir adammış.

“Ben kendim de Nazım Hikmet ile çok konuşurum” dermiş, “Adamı etkisi altına alır, kendi saflarına çekermiş. Ama ben bir müdürüm, o ise bir mahkûm... Cezası da 28 yıl...”

Tahsin Bey Nazım’a hapishaneda ayrıca oda ayırmış, hem de nasıl bir oda! Balaban kitabında bu odayı şöyle tasvir ediyor: *“Masa, kanepeler, duvarda kitaplar, fotoğraflar ve annesinin yağlı boyayla yaptığı portresi. Kapının üstünde haritalar...”*

Balaban Nazım’ı ilk defa gördüğünü de hatırlıyor: *“Karanlıkta kapıdan bir mahkûm girdi. Gazetede, dergilerde gördüğümüz resimlerden derhal tanıdık onu: Nazım’dı. Gözleri masmavi, bıyıklarının ucu aşağı sallanmıştı. Uzun boyluydu, önünde ve arkasında gardiyanlar vardı. Nazım diğer hapishanelereden tanıdığı mahkûmlarla görüşüp öpüştü, sonra herkesin elini bir-bir sıktı.”*

Savcının Tahsin Bey’e talimatına rağmen Nazım’ın odası (buna koğuş demek zordur) daima insanlarla dolu olurmuş, mahkûmlar onun yanına sohbet etmeye gelirlermiş. “Şair Baba” mahkûmların başına gelenleri dinlemeye doyamazmış. Kendisi de çok hoş sohbetler edermiş. Konuşurken gaz lambası tez-tez sönermiş.

Nazım’a herkesten çok ilgi gösteren Reşid adlı mahkûmmuş. O da siyasi suçtan içerdeymiş ve onu şair sayıyorlarmış. Reşid içerde de daima şiir yazarmış. Bir gün Nazım, Reşid’in şiir yazdığını duyar, şiirlerini okumasını ısrarla ister: “Nazlanma, utanma, oku” der. Sonunda Reşid heyecanını boğarak, titreyen elleriyle kağıtlarını tutup şiir okumaya başlar. Nazım dikkatle dinlerken, birden: “Yeter kardeşim,” der, “Diğerini oku.”

Reşid başka bir şiiri okumaya başlar. Nazım: “Bu da berbat” der. Reşid incinse de bir şiir daha okur. Nazım bu şiiri de yarıda kesip: “Bitti mi?” diye sorar. Reşid cevap verir: “Yok, bitmedi, devamı da var.” “Gel bitti sayalım...” Reşid donup kalır: “Efendim, anlamıyorum...” Nazım: “Şimdi beni dinle” der, “Topla bütün kağıtlarını, ne kadar şiir varsa hepsini at mangala.”

Reşid evvelce Şair Babanın şaka yaptığını sanır, sonra morali bozulur”Hepsini mi?” diye sorar. “Evet hepsini.” “İçinde hiç iyisi yokmu?” “Yok, hepsini ateşe at” der Nazım. Hem de bir polis amiraneliğiyle der. Zavallı Reşid büyük mangalda yanan şiirlerine, bir de Nazım’a bakar. Şühesiz nereden çıktı bu adam diye düşünür. Mangalın dumanı odayı бүrүdүkce ikisi de öksürmeye başlar. Odanın bacası yoktur, pencereyi açarlar...

Şair Baba ve Reşid üç yıl birlikte bu hapishaneda kalırlar. Nazım Reşid’e şiirin, nesrin, edebiyatın ne demek olduğunu, günden güne bir tecrübeli öğretmen azmiyle öğretir, hangi kitapları okuması gerektiğini tavsiye eder.

Nazım’ın çektiği zahmetler elbette boşa gitmez. Reşid, daha sonra büyük romancı ve hikayeci olarak, “Orhan Kemal” adıyla tanınır.

Hatırlıyorum, Nazım çağdaş Türk nesrinden bahsedince hep iftiharla ilk önce Orhan Kemal ve Yaşar Kemal’in adlarını anardı.

Orhan Kemal ise 1943 yılında, Nazım daha hapisteyken ona şiir ithaf eder:

“Sen benim mavi gözlü arkadaşım

Kabil değil unutmam seni..

Dünyayı ve insanları sevmeyi senden öğrendim

Hikaye şiir yazmayı

ve erkek gibi kavga etmeyi senden öğrendim...”

Orhan Kemal’i yazar olark keşfedip ortaya çıkardığı gibi ancak üçüncü sınıfa kadar tahsil alabilen köylü çocuğu İbrahim Balaban’ı da kamil bir ressam olarak yetiştirir. İbrahim bunu çok canlı detaylarla anlatıyor. Nazım Hikmet’in, malum olduğu gibi, büyük edebi istidadiyla birlikte ressamlık kabiliyeti de vardı. Bundan birkaç yıl önce İstanbul’da Yapı ve Kredi Bankasının sergi salonunda, Nazım’ın resimleri ve el işlerinden oluşan sergiyi büyük hayranlıkla gezdim. Hapishanede yağlı boyayla yaptığı ve grafik işlerinden başka tahtadan yonttuğu hayli ilginç eşyalar da vardı: küçük sandıklar, kolyeler, süs eşyaları, değişik figürler...Tasviri ve tatbiki sanat sahasına ilgisi ve bu işte yeteneği ona irsi olarak annesinden geçmişti. Hapiste yattığı yıllarda annesi onun,o da annesinin portresini yapmıştı.

Hapishanede diğer mahkumların portrelerini de yapmış Nazım. Belki de bu “İnsan Manzaralarında” tasvir ettiği adamların yüz hatlarını hafızasında saklamak için lazımdı ona. Her neyse günlerden bir gün İbrahim’in de resmini yapmaya başlıyor. Balaban, bunu şöyle anlatıyor:

“Şair Babanın resim yaptığını gören ve bilen hapis arkadaşlarımdan birisi, “İbrahim’in resmini yapar mısın üstat?” diye sormuş. Derhal razı olmuş ve bunun için hiç para da istememiş. Ama arkadaşım önceden hazırladığı bir miktar parayı Nazım’a uzatınca: “Madem para da getirmişsiniz, bu parayla da filan-filan boyaları aldırın” demiş.

İbrahim, önceleri boya tüplerini ilaç zannetmiş ama Nazım bunları fırçayla tuvale geçirince boya olduğunu anlamış. Bu ana kadar İbrahim hiçbir yerde ne bir resim eseri görmüş, ne de bir ressamın nasıl resim yaptığını şahit olmuş.

Nazım Balaban'a: "Hiç kımıldanmadan oturacaksan" der, "Yorulunca dinlenirsin."

Köylü çocuğu şaşırıp kalır: "Oturmakla da yorulur mu insan? der.

"Biraz sağa dön, olmadı, çok döndün, biraz sola, hiç kımıldama.

"Nefes alabilir miyim" diye sorunca Şair Baba güler:

"Elbette."

İbrahim bir şeye dikket eder. Şöyle anlatıyor: *"Nazım' bir elinde tuval, diğer elinde fırça vardı, bir türkü mırıldanıyordu. Resim yaparken arada bir fırçayı benim yüzüme doğru tutuyordu. Ben, herhalde yüzümü ölçüyor diye düşünüyordum, her şeyin ölçüsü var, resmin de olsa gerek..."*

Sonra, Nazım fırçayı yatay şekilde tutunca İbrahim bundan da bir netice çıkarır: "Yüzümü uzununa ölçtü, şimdi de enine ölçüyor."

Biraz sonra "Bu günlük yeter," der Nazım "Sabah aynı saatte gelirsın, işe devam ederiz."

İbrahim şirin bir edayla bu sahnenin arkasını da analıyor. Kendi koğuşuna döner dönmez başka bir mahpus dostunu karşısına oturtur ve kalemıyla kağıt üzerinde aynen Nazım'ın yaptığı işleri tekrar eder. Karşısına oturttuğu, emriyle hereketsiz donup kalan dostunun yüzünü uzaktan uzağa kalemıyla enine-uzununa ölçer, avcılar gibi bir gözünü yumup modelin yüzüne uzun-uzadıya bakar ve resme başlar: "Biraz sağa dön, olmadı, sola dön, kımıldanma..." diye tekrar eder.

Asıl mucize şudur ki, Nazım'ın hareketlerinin zahiri tekrarıyla değil, içinde o zamana kadar gizli kalmış fitri ressamlık istidadıyla yaptığı portre şaşılacak derecede modele benzer: Burnu burun yerinde, kulağı, ağzı, gözleri öz yerinde... hepsini benzetir. Sonunda da: "Bu günlük bu kadar. Yarın aynı saatte devam ederiz" der.

Balaban ertesi gün Nazım'ın yanına biraz geç gelir. Nazım: "Neden geciktin"der, "Yarım saat geciktin mi renkler değişir..."

Balaban Anlatıyor: *"Buna da çok şaşırdım. Güneşli havada ya da karlı havada tabiatın renklerinin değiştiğini yüz defa görmüştüm, ama burada kapalı yerde renkler yarım saat içinde nasıl değişebilerdi? Bunu asla anlayamıyordum, herhalde kendi koğuşuma döndüğümde ben de modelime: "Bak, gecikme ha" dedim, "Yarım saat gecikirsın renkler değişir. Bu sözlerime onun da ağzı açık kalmıştı.*

Altı yedi seanstan sonra Nazım portreyi bitirir ve Balabana gösterir.

"Aynen ben idim, ama şekilde kravatım yok idi."

. "Ama kravatımı yapmamışsın" dedim. Şair baba: "Sen her gün kravat takıyor musun? diye sordu. "Yok, ama şimdi tahmıştım." "Köylüler çift sürerken, ekib biçerirken kravat takarlarmı?" Takmazlar, ama şimdi çift sürmüyorum ki..." "Doğru diyorsun, ama ben seinin resimini bir köylü çocuğu gibi yaptım." "Gömleğimin yakasını da yapmamışsın, ceketim de resimde çok eski olmuş." "Elbiselerini ütülü, tertemiz yapsaydım sana yakışmazdı." Bu sözleri çok şaşırttı beni. Adeten insanlar yakışsın diye yeni, ütülü elbiseler giyerler, Bu ise tersine söylüyordu. Ancak çok uzun yıllar sonra Şair Babanın sözlerinin manasını anladım."

Ve o günden İbrahim de her gün resim yapmaya başlıyor. Şair Babaya bu konuda tek kelime bile etmiyor. Balaban bir dönemi daha hatırlıyor: İkinci dünya harbinde Türkiye'nin de hava baskınına uğrayacağını düşünerek bundan korunma tedbirleri almışlar, o cümleden hapisanelerde lambaları mavi renge boyamışlar. Koğuşlardaki lambalar boyanınca mahkumlar da sanki rüyalar, ruhlar, kabuslar aleminden çıkmış gibi görünürlermiş, ölümlere benzemeye başlamışlar. Bu da o yıllarda, Balaban'ın daha ressam olmadığı zamanda sırf ressam gözüyle farketdiği izlenimlerdir.

Bir gün, İbrahim'in sırrı açığa çıkar. Şair Baba onun resimler yaptığını öğrenir. "Getir bakalım," der, İbrahim getirir:

"Baktı, baktı, sonra sordu: "Resim tahsilin var mı?" Dedim ki, "Hiç bir tahsilim yok, köy mektebinde üçüncü sınıfa kadar okudum."

Pencereye yanaştı, hiçbir şey konuşmadan gökyüzüne, bulutlara baktı. Sırtı bana dönüktü. Ona yanaştım, sessiz sessiz ağlıyordu. Beni kucakladı: "Evladım" dedi, Benim de gözlerim yaşardı. Sonra: "Peki sen resim yapmayı kimden öğrendin" dedi. "Senden" dedim, "Sen benim resmimi yaparken öğrendim." Şair Baba hem kederleniyor, hem seviniyordu. Sanki aradığı bir şeyi bulmuştu, yitirmekten korkuyordu.

"Beni öğrenciliğe kabul eder misin?" dedim.

"Sen de beni ustalığa kabul eder misin?" dedi.

"Evet."

"Yaptığın resimlerin hepsini bana göstereceksin.

"Oldu."

Resim derslerimiz böyle başladı. Şair Baba bu sahada bildiklerinin, becerdiklerinin hepsini benimle paylaştı o günden sonra. Durup dinlenmeden resimley yapıyor, Şair Babaya gösteriyordum, ama ne yaptığımı kendim de bilmiyordum. Nazım Reşid'e (Orhan Kemal'e) bu kadar güzel resimler yapıyor" diyordu, "Aama niçin yaptığını kendisi de bilmiyor. Reşid:

"Öğrenir" dedi, "Ben ne yazdığımı biliyor muydum?"

Şair Babayla yakınlığımız, üstat öğrenci münasebetlerinden dostluğa, arkadaşlığa çevriliyordu. Ve bir gün Şair Baba yeni yaptığım resimlerden birine bakıp: "Bak, ben de gençken böyle resimler yapmak isterdim" dedi "Ama bu sana kısmet oldu. Ressam olmayı çok arzu ediyordum, senden sonra bu işi de yapabileceğimi anladım, Niye ki, resimlerin modellere çok benziyor? Resimde bu, işin ancak bir tarafıdır, gerek özünden de bir şey ilave edesin. Ben aklımla bunu anlıyorum, ama elim beceremiyor, senin elin beceriyor ama aklınla daha bunu idrak edemiyorsun. Gitgide bütün bunları daha iyi anlayacaksın sen, bilgin artacak. Buna yavaş-yavaş, duyarak, yaşayarak ulaşacaksın. Kendinde, özünü bularak öğreneceksen. Ama ben ki, senden öğrendim resim yapmayı. Benim öğrettiğim çok basit şeylerdir, ben ancak seni en mühim kaynağa yöneltmek istedim, öz kaynağına.

O zamana kadar yalnız karşıma oturttuğum insanların resimlerini yapıyordum. Aklıma bir şey gelmişti, onu Şair Babaya söyledim: "Babamın resmini yapmak istiyorum" dedim. Nereden aklına geldi bu?" dedi. "Aynaya baktıkça babamı görüyorum, yüzlerimiz birbirine çok benziyor

Şair Baba bu fikrimi çok beğendi ve bir gün bana sordu:

"Hapisten çıkınca köyüne dönecek misin?"

"Evet," dedim "

Resimler de yapacak mısın yine?

"Elbette."

Sonra aniden: "Babanı öldürenleri öldürecek misin" diye sordu. Bu beklenmedik soruya cevap vermedim, sustum. Şair Baba: "Ben sizin köylülerle konuştum. Seni çok iyi tanıyorlar. İbrahim hapisten çıkar çıkmaz babasını öldürenleri öldürecek" dediler.

Ben yine de konuşmadım. Şair Baba devam etti: "Babanı öldürenleri öldürürsen, yine tutuklanıp hapse atılacaksın. Resimler de yapamayacaksın artık. Ama babanın resmini çekerek onu yaşatabilirsin. "Herkes bu resmi filankesin oğlu yaptı" der, o zaman baban da her yerde yaşar."

Yine sustum.

"Bana söz ver" dedi. "Söz ver ki, bunu yapmayacaksın, hiç kimseyi öldürmeyeceksin."

O gün Şair babaya söz vermesem de onun dediği gibi yaptım. Böylelikle Nazım benim hayatımı hem değiştirdi, hem kurtardı. Usta bir ressam oldum. Her ikimiz de özgürlüğümüze kavuştuktan sonra İstanbul'da Şair Babaya misafir oldum. Altı ay bu şehirde kaldım o zaman. Şehri Nazım ile karış-karış dolaştık. Bizi gölge gibi izleyen polisler de ardımızda...

Kısa bir süre sonra İbrahim Balaban, Türkiye'nin en büyük ressamlarından biri olarak tanındı, memlekette ve harici ülkelerde: Amerika'da, Avrupa ülkelerinde sergiler açtı, albümleri, kitapları çıktı, oğullarından birinin adını Nazım, birinin adını da Hikmet koydu.

Akademik ressamlık tahsilini asla almadı...

Balaban'a: "Üstat, sanatçılığınızda öncü ressamların, mesela Teodor Russo'nun, Niko Pirosmeni'nin teknikleri arasında bir benzerlik görüyor musunuz?" diye sordum. Derhal, kesin bir şekilde itiraz etti: "Hayır, hayır, onlar amatör, ben profesyonel ressamım." Dede Korkut Etkinliklerine başka misafirlerle birlikte İbrahim Balaban'ı da davet ettik. Azerbaycan'a ilk gelişi idi. Hayat yoldaşı ile beraber gelmişti. Her zamanki gibi sevimli, güleryüzlü, şevkli, "Pırıl-pırıldı. Dede korkut etkinliklerine iştirak etti. Akademide kuliste onu Cumhurbaşkanımız Heyder Eliyev'e takdim ettim. Ressam bu tanışmadan dolayı çok memnun oldu. "Azerbaycan" misafirhanesinin müdürü Ağarehim, bizi: Balaban'ı, karısını, Tahir Salahov'u, Ferhad Helilov'u ve beni misafir edip ağırladı.

Oradan bize geldik. Azerbaycan ressamlarının evinin duvarlarına asılmış resimlere bakıp övgü dolu sözler dedi. İnaniyorum ki, bunları sadece nezaket olsun diye demiyordu. Çok samimi, açık yürekli insandı. Hatırlıyorum İstanbul'da onu halamın oğlu Oktay ve Türkan Hanımın ressam kızları Vefa Efendiyeva'nın sergisine devet etmişim. Geldi, resimlere dikkatle baktı, beğendiklerini kaydetti ve genç ressama değerli düşüncelerini aktardı. 1998 yılında İstanbul'da Tarık Zafer Tunaya salonunda benim 60. Sanat yılım ve 2000 yılında aynı salonda Resul Rıza'nın 90. Sanat yılı kutlanırken de davetimi kabul etti, iştirak etti, hoş sözler söyledi.

İşte Nazım Hikmet'in "Balaban'ın Bahar Tablosu Üstüne" adlı şiirden dizeler:

"İşte seyr eyle gözüüm hünerini Balaban'ın

İşte şafak zamanı mayıs ayındayız

İşte aydınlık:

akıllı, cesur, taze, diri, insafsız

İşte bulut

kaymak gibi lüle-lüle

İşte dağlar:Hem mavi,hem de serin

On yıl hapiste yattı,

Ama kaybetmedi umudunu Balaban.

İnsanlar genellikle komşulukta, yaşadıkları mahallelerde, okudukları okullarda, çalıştıkları iş yerlerinde veya meclislerde, ziyafetlerde, muhtelif etkinliklerde yahut birlikte yapılan seferlerde, seyahatlerde tanışır. Nazım'ın bahtı öyle getirmişti ki, hayli adamla, o cümleden sonraları meşhurlaşmış bir dizi sanatçılarla hapishanelerde ya da mahkumiyeti öncesinde mahkeme salonlarında tanışır. Bu insanlardan biri de A.Kadir'dir. A. Kadir, büyük mutasavvıf, Celaleddin Rumi'nin şiirlerini Farsçadan Türkçeye çeviren Abdülkadir'in edebi mahlasıdır. Şiirleri, kitapları bu imzayla yayımlanmış. Kitabın önceki bölümlerinde Nazım'ın ve Askeri Okul öğrencilerinin işleri ve tutuklanmalarından bahsederken A.Kadir'in de hatıralarından istifade etmişim. O mahkemede A Kadir'in ve Nazım'ın savunmalarının metnini kitaba almışım. A.Kadir 1970'li yıllarda Bakü'ye geldiğinde babam ve ben de onunla tanışmıştık. Onun babama hediye ettiği "1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet" adlı kitabında, önceki bahsettiklerimden hariç başka birçok önemli husus daha var. Onlardan biri Türkiye'de muhtelif şayialara neden olmuş. Bu meseleye İbrahim Balaban da temas eder. 1920'li yıllarda SSCB'den döndükten sonra Nazım Hikmet, her an polis tarafından izlenir hatta kendisine yönelik çeşitli provokasyonlar yapılacağında endişe eder.

Bir gün Nazım, işten eve gelirken askılıkta bir subay paltosu ve şapkası görür, karısına: "Bu kimin?" diye sorar. "Bir subay seni görmeye gelmiş" der karısı. Nazım hapisten daha yenice çıkmış, aklına bin türlü ihtimal gelir. Öfkelenerek subaya: "Yine benim evimde ne işiniz var, ne isteyorsunuz?" der. Çok genç zabıt:"Üstadım, sizi görmeye geldim" diye cevap verir.. Nazım daha da öfkelenir: "Gördün mü? Çok güzel, şimdi paltonu ve şapkanı al git." "Konuşmak istiyorum sizinle, şiirlerinize hayranım." "Teşekkür ediyorum." "Bir şey sormak istiyorum sizden, Engels'i okumalı mıyım?" "Engels'i okuyup ne yapacaksın? Haydi al paltonu ve şapkanı git burdan."

Genç subay incinmiş halde çıkıp giderken Nazım derhal polis müdürlüğüne telefon eder: "Sizin başka işiniz gücünüz yok mu, daima beni takip ediyorsunuz? Evime adam göndermişsiniz?"

Müdür dikkatle dinleyip,özür diler," "Bu meslenin ne olduğunu araştırınız" der "Siz hiç rahatsız olmayın."

Bu olayı Nazım'dan bizzat dinleyen Balaban: "Daha sizi rahatsız etmediler mi?" diye sorar, Nazım: "Rahatlığımı o günden sonra kaybettim" der. "On üç yıldır bunun acısını

çekiyorum. Demek o genç, polis filan değilmiş. Gerçekten de şiirlerimi seviyormuş. Telefon etmekle zavallının başına iş açmışım.”

Nazım’ın samimiyetle itiraf ettiği bu yanlışlığı ele alıp aleyhtarları çok iğrenç şayialar yaymaya başlamışlar. Çok sonraları Aziz Nesin hakkında, güya onun da polis ajanı olduğu hakkında şayialar yayılınca ve Aziz Nesin -bundan dolayı perişan olan- Nazım’a şikâyetlenince şair: “Böyle şeylere aldırma” demiş, “Benim de başıma geldi böyle işler. Senin hakkındaki dedikodular hiç olmasa memleket içinde kalıyor, bir zamanlar benim için böyle iftiraları dünyanın her yerine gönderiyorlardı. Bir sürü insan var ki, böyle çirkin iftiralar uydurmak onların sanatı, hayatlarının manasıdır.”

İftiracılar hatta Harp Okulu talebelerinin, o cümleden A.Kadir’in tutuklanmasını da Nazım’ın o gün polise telefon etmesiyle ilişkilendirirler. Ne tuhaf. Demek Nazım kendisini ihbar ederek kendi kendini 14 yıl hapse mahkûm ettirmiş.

A.Kadir, namuslu bir insan olarak kitabında bu meseleye tam açıklık kazandırır:

“Bu kaydı, kitabımın en gerekli ve önemli kaydı olarak burada yazmayı kendime borc bildim, Nazım’ın Emniyet müdürlüğüne telefon etmesiyle bizim tutuklanmamızı ilişkilendirmeler, yani bizim Nazım’ın yüzünden tutuklandığımızı söyleyenler var. Bu Nazım’ın da kulağına ulaşmış ve onu çok üzmüştü. Emniyet müdürlüğüne telefon ettiğini Nazım kendisi söylemişti mahkemede, O zamana kadar hiç kimse bunu bilmiyordu. Ne savcı, ne hakim, ne biz. Bu bir. Sonra Nazım’ın telefon ettiği tarihle bizim tutuklanmamız arasında dört beş aylık bir zaman var. Bu da iki. Bizim tutuklanmamızın sebebi okulumuzun içinden ırkçı talebelerin ihbarıydı ve bu iki kere ikinin dört ettiği gibi gerçektir. Yeter mi? Bu şayialar sadece Nazım’a zamanında çirkef atanlara lazımdı. Ben bu sözlere şaşırıyorum. Nasıl oluyor da böyle laflar çıkarıyorlar aklım hafsalam almıyor. Ama sonraları ben de alıştım. Bir sürü insan tanıdım ve gördüm ki, onlar için bu şekilde sözler söylemek peynir-ekmek yemek gibi, çekirdek çıtlatmak gibi kolay bir iştir.”

A.Kadir’in kitabında diğer ilginç hususlardan biri de Nazım’ın yakındığı insanlar hakkındadır. A.Kadir’in dediğine göre, Nazım üç kişi hariç herkes hakkında iyi şeyler konuşmuş.

“Çok kurcaladım. Nazım’ın, namuslu adamlar olarak tanıdığı şahıslar tarafından atılan en küçük taş bile çok büyük üzüntüler yaratırdı onda. İnsanları seven, hiç kimseyi incitmek, kırmak istemeyen bir adamdı. Aleyhine söylenen ve yazılanlara çok üzülürdü. Özellikle bu söylentiler solcular tarafından ortaya atıldığında...”

Peki A.Kadir’in bahsettiği bu üç kişi kimdi? A.Kadir onların adını söylüyor. Biri, size çok garip ogelse de: Vâlâ Nureddin’dir.

Bilindiği üzere Vâlâ Nureddin Nazım’ın en eski dostudur. Gençliklerinde Anadolu’yu geçip Batum’a gelirken hastalanan Nazım’ı, arık, çelimsiz Vâlâ uzun yol boyunca omuzunda taşımış. Moskova’ya birlikte gelmiş, Komünist Üniversitesinde birlikte okumuşlar. Lenin’in cenaze töreninde ikisi duvara yaslanıp ağlamışlar, Vâlâ Nazım’ın kolundan tutup: “Nazımcığım” demiş, “Erkek sözü veriyorum, memlekete döndüğümde de, ömrümün sonuna kadar senin yanında olacağım, sözümden dönersem namussuzum.”

Acaba ne olmuştur ki, Nazım A.Kadir’e Vâlâ’dan yakınırılmış. Nazım bunun sebebini çok komik şekilde anlatır: “O zamanlar Moskova’da Vala’ya şöyle dedim: “Ben nedense uzun saçlı kızları, kısa saçlılardan daha çok hoşlayıram, Vâlâcığım.” Vay, sen misin bunu diyen? Beni geri kafalı, yobaz olarak adlandırdı. O kendisi kısa saçlı kızlardan hoşlandığı için ileri

kafalı, çağdaş oluyordu. “Yahu, Vâlâ, yapma” dedim “bununla ilericiğin, gericiğin ne alakası var? “Yok, olmaz, sen gericisisin” deyip gitti. Tartışmamız uzadıkça uzandı. Her gün yeniden başladık bu münakaşaya. Sabrım tükendi, sonunda bir profesöre sormaya karar verdim...”

Profesör çok müdrik bir kelim beyan eder: “Bir insan uzun saçlı kadınlardan hoşlanır, ilerici ola bilir; diğeri kısa saçlı kadından hoşlanır ama gerici olabilir. Uzun saç, kısa saç ölçü olamaz.”

Aşk olsun profesöre!

Bu gülünç ama o devrin karakterini, insanların düşünce tarzını aksettiren latife bir yana, Vâlâ ömrü boyu Nazım’a sadık bir dost olmuş, Nazım hapis yattığı yıllar ailesine her türlü yardımı yapmış, Nazım açlık grevi ilan ettiğinde onun serbest bırakılması için imza toplayarak kapı-kapı gezmiş. Nazım hapisten çıktıktan sonra ilk olarak onun evine gitmiş ve onun evinde bir müddet kalmış. Türkiye’den kaçtığı günün arefesinde de akşam birlikte olmuşlar. Nazım’ın ülkeden kaçmasının sırrını o da bilirmiş. Bu sır ancak en yakın dosta açıklanabilirdi. Vâlâ bütün bunları, güzel bir ad verdiği “Bu Dünyadan Nazım geçti” kitabında etraflıca yazmış. Ama Nazım’ın, Vâlâ’dan biraz rahatsız olduğu hakkındaki fikir de asılsız değil. Vâlâ, Türkiye’ye döndükten sonra Nazım’ın itibarlı bir dostu olarak kalırsa da, onun komünist ideolojilerinden ve ümimiyetle siyasi faaliyetlerden uzaklaşır. Bu günün tarihi tecrübesinden bakınca belki Vâlâ’nın bu hareketi daha akıllıcaydı. Nazım’ın belli zamanlarda Vâlâ’ya kızmasının bir sebebi de, onun güya “Burjuva Basınında” yazılar yayımlatmasıdır. Yazıların içeriğine bakmıyor ama bu durumu da kabul edemiyor Nazım. Vâlâ’nın kenara çekilmesine üzülen Nazım “Salkım Söğüt” şiirinde Vala’yı kastedermiş. Ama bu şiirin kahramanı gerçekten de Vâlâ ise “Düşman kurşunu ile vurulup düştüğü için geride kalır, Bu ise firarilik değil, şerefli ölümdür.

A.Kadir’in anlattığına göre Nazım’ın kızdığı isimler arasında ikinci adam Şevket Süreyya Aydemir’dir. O da Nazım’ın eski dostlarından, o da Nazım ile beraber Moskova’da Komünist Üniversitesinde okur, sonralar Azerbaycan’a gelir, Karabağ’da savaşır, Şeki’de bir müddet dersler de verir, Bakü’de Şark halkları 1. Kurultayına iştirak eder, o kurultayda Enver Paşa ile tanışır. Ama çok kısa süre sonra Komünizm ideolojisini terkeder. Daha sonraları Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Enver Paşa hakkında *samballı* biyografi kitaplarını yazar. 1968 yılında babama hediye ettiği “Suyu Arayan Adam” adlı kitabına Ramakrişna’dan bir epigraf verir:

“Bir adam vardı ve suyu arıyordu. Torpağı üç beş kulaç kazdı. Suyu bulamadı. On on beş kulaç kazdı yine suyu bulamadı. Sonra yerin derinliklerinde kara kaya katmanlarına rastladı. Takati tükendi ve suyu bulmaktan umudunu kesti. Fakat bir kişi ona: “Daha derinlere in, daha derinlere” dedi. Daha derinlere indi ve suyu buldu.”

Kitabı okuyunca bu epigrafın manası anlaşılır. Bu, yazarın manevi arayışlarının, tekamülünün, “ölümsüzlük suyunu” önceleri gâh Turancılıkta, gâh komünizmde arayan, çok karmaşık hadiselerin içinden geçerek sonunda onu gerçek milli değerlerde bulan adamın ömür yoludur. Ama o da ilginçtir ki, aynı kitabını Vâlâ Nureddin’e hediye ederken üstüne: “Galiba suyu ararken yolu kaybettim” sözlerini yazmış. Bu da manevi arayışlarının neticesinin o kadar da manalı olmadığına bir işareti değil mi?

Nazım A.Kadir’le sohbetinde, Şevket Süreyya Aydemir’i bukalemun olarak adlandırır. “Her kalıba girer. İnanmış gibi görüldüğü zamanlar, hiçbir şeye inanmadığı zamanlardır” der.

Şevket Süreyya Aydemir, “Suyu Arayan Adam” adlı kitabında Nazım Hikmet’ten, daha doğrusu şairin gençlik çağlarından söz eder. Moskova’da Sultan II. Abdülhamid zamanında ilk “Jön Türklerin” liderlerinden olan doktor Nazım ile şair Nazım Hikmet’in konuşmalarını anlatır. Şevket Süreyya’nın kitabı Türkiye’de 1959 yılında yayımlanır, tabi ki, kitabında Nazım Hikmet’in adını anamazdı. Kitabında ondan sadece “şair” diye bahsediyor ve bazen rağbetle anıyor:

Biz üç arkadaştık, (Şevket Süreyya, Vâlâ Nureddin ve Nazım Hikmet. Anar.) Arkadaşlarımızdan biri olan şair, Doktor Nazım’ın adaşıydı. (Sansür yasaklarını def etmenin çok kolay yolları varmış. Yazarın notu) Doktor Nazım ne kadar sakın ise, şair o kadar heyecanlıydı.”

Üç arkadaş doktorun dilinden, onun hatıralarını yazmak niyetindelermiş. Doktor Nazım de buna razı olup anlatmaya başlamış. Ama ilk andan itibaren şair Nazım tartışmayı başlatır. Ş. Süreyya Anlatıyor:

“Şair, doktorun naklettiği hatıraları yazmıyor, doktorla savaşıyordu. Mesela doktor meşrutiyetten bahsetmeye başladığında şair derhal coşuyordu: “Meşrutiyet inkılabı mı dediniz? Boş laftır. Düyada tek bir gerçek inkılap vardır, o da proleter inkılabıdır. Meşrutiyet de neymiş? Reaksiyoner burjuvazinin bir oyunu. Hele sizin meşrutiyetiniz? Alman emperyalizminin ve istilacı kapitalizmin bir istismar vasıtası...”

Biz çoşan şairi sakinleştirmeye çalışıyorduk. Doktor Nazım asabileşmezdi, tek tek konuşurdu: “Canım oğlum. Sen yine bildiğin inkılabı yap! Ama ne yapalım, bizim zamanımızda beklediğimiz inkılap meşrutiyet inkılabı idi. Biz de meşrutiyetçi olduk. Onu becerebiliriz dedik...”

Fakat şair sakinleşmiyordu, yerinden fırlıyordu. Karşısındakine son ve en etkili delillerle, en dayanılmaz darbeyi vurmak için sağ elini yumruk yapıp havaya kaldırarak bir şiir okumaya başlardı. Bu şiir proleter inkılabı hakkında olurdu. Sonra gergin vücudu, kızarmış yüzü, zeferinin heyecanından pırıl-pırıl yanan gözleriyle hepimizin yüzüne bakardı: Nasıl? demek isterdi, yani daha diyeceğiniz varmı? Hepimiz gülerdik. Tabi ki, doktor temkinli ve sakindi. Biz ise doktordan özür diler ve şairi de yatıştırmak isterdik. Fakat şair sahneyi buralara kadar getirmeliydi. Birden şapkasını alır, gür kumral ve kıvrırcık saçlarını bu şapkanın içine iki eliyle sığıştırmaya çalışarak odadan fırlar ve şüphesiz, parklardan birinde, yeni bir proleter inkılabı şiiri yazmaya giderdi...”

A.Kadir’in zikrettiği isimlerden üçüncüsü de Peyami Sefa’dır. Bu adı ben ilk olarak Nazım Hikmet’in dilinden işitmişim. Benim şahid olduğum sohbetle sadece bu adı açık bir nefret hissiyle anıyordu.””ir faşist” diyordu.

A.Kadir yazıyor: “Kavgalarını bildiğim için Nazım’a sorduğum ilk adam Peyami Sefa olmuştu. Sorar sormaz hırsından kıpkırmızı kesildi yüzü... Bir daha hiç söz etmedim Peyami’den.”

Nazım’ın bu nefretinin sebebini Sabiha Sertel’in “Roman Gibi” adlı kitabında buldum. Sabiha Hanım yazıyor:

“Peyami o zamanlar bir dereceye kadar Nazım’ın etkisi altında idi. Fakat onunla bir çok noktalarda beraber değildi. Nazım onu da sosyalizm mücadelesine çekmek için çok çalıştı. Aralarında geçen uzun tartışmalardan sonra Peyami: “Seninle bir trene bindik” dedi,

"Birlikte seyahat ediyoruz, ben demokrasi durağına kadar seninleyim, ondan sonrası için Allaha ismarladık." Fakat Peyami demokrasi duağına varmadan trenden indi. Muharebe yıllarında Hitler'in trenine bindi. Faşizmin, ırkçılığın, Hitler'in en büyük savunucusu oldu. Nazım ve benim hakkımda en çirkin sözleri yazan Peyami oldu. Daha sonra eski yazarların Nazım'a hücumlarına Peyami de katıldı, onun aleyhine yazdı. Nazım onun bu kaba hücumlarına "Yetim-i Sefa" başlıklı hicvi ile cevap verdi."

Daha evvel Peyami Sefa, Zekerıyye Sertel'in yayımladığı "Resmli Ay" dergisinde Nazım'la birlikte çalışmıştır. Z.Sertel «Mavi Gözlü Dev» adlı kitabında bu meseleden behs eder:

"Bu arada Peyami Sefa aramızdan ayrılmıştı ve bizlere karşı amansız bir saldırıya geçmişti. En iğrenç iftiralarından, en çirkin sövüşlere kadar her hücum vasıtasına el attı. Maksudı bizi yıkmaktı, özellikle aralarındaki tartışmalarda üstesinden gelemediği Nazım'ı gençliğin gözünde alçaltmak ve hükümete ihbar etmekte. Peyami zeki, kabiliyetli adamdı fakat yüksek tahsil görmediğinden bütün bilgileri Larus adındaki Fransız ansiklopedisinden almıştı."

Nasıl da tanış situasıyadır, Nazım'ın hiddetini çok iyi anlıyorum. Dostun yahut yanılıp dost bildiğin adamın dönek çıkması açık düşmanın en katı dümanlığından beter olur. Düşman düşmandır, ondan ihanet beklemezsin, bilirsin ki sana düşmandır. Ama "Dost" kılığına giren adamın aniden dönüp düşman olması çok ağırdır. İhanet düşmanlara değil "dostlara" mahsustur.

Nazım'ın ölümünden sonra Vera, onun çantasından yayımlanmamış ve muhtemelen hiç kimseye okunmamış bir şiir bulmuş. Sonraları Nazım'ın bütün kitaplarına dahil edilen bu şiir, yazılış tarihi itibarıyla belki de onun son şiiri değil. Daha evvel yazılmış ama bu son şiiri gibi, vaktiyle şiirle yazdığı otobiyografisinin sonu, ömrünün toplamı gibi ses verir.

Benim aziz dostum, yetenekli bestecimiz, nağmeleri Azerbaycan'da da Türkiye'de de çok popüler olan Emin Sabitoğlu, sonraları bu sözleri çok güzel bir ezgi ile besteledi. Emin son yıllarını İstanbul'da yaşadı, konservatuvarda ders veriyordu.

Şimdi Emin yok. Bana öyle geliyor ki bu şiir, biraz da Emin'in kendi talihinin ifadesidir.

Gelsene dedi bana

Kalsana dedi bana

Gülsene dedi bana

Ölsene dedi bana.

Geldim.

Kaldım.

Güldüm.

Öldüm.

Kim idi Nazım'a bu sözleri söyleyen? Bu emirleri veren kimdi? Kimdi onu çağıran? Vera mı? Talihi mi? varlığına inanmadığı Tanrı mı?

Kimdi onu çağıran? Geçmişinin munis, aydınlık hatıraları mı, ya da adil, güzel geleceğin hiç olmamış ve olmayacak hülyası mı?

Herhalde Nazım Hikmet, bu sözlerin hepsini anlatmak istedi. Binbir engelleri def edip, dalgaların ölüm tehlikesini geçip “Geldi.”

“Beni burada bırakmayın, bir yerlere götürün, ölmek istemiyorum” dese de “Kaldı.”

Çoğu zaman gördüklerinden, duyduklarından, yaşadıklarından dolayı ağlamak istese de “Güldü.”

“Yaşamak güzel şeydir” dese de, ölmek istemese de, hiç istemese de, asla istemese de “Öldü.”

“Sevda Bulut” adlı eserinde “Güzel insanlar, güzel bulutlar kaybolmuyor” denilir, bir de “Seven ölmez...”

Sözün doğrusu da işte budur.

2000-2008

NAZIM HİKMET’İN KENDİS VE SANATI HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

Nazım Hikmet, Türkiye’de eserlerinin yasak olduğu dönemde, Bulgaristan’da Türkçe yayımlanan sekiz ciltlik eserine yazdığı önsözünde şöyle der:

“Bu kitabın yazarı yüreğini, kafasını, kalemini velhasıl bütün ömrünü halkına adanmış olmasıyla övünen sıradan bir Türk şairidir. Bununla birlikte bu şair, ismi, memleketi, ırkı, milliyeti ne olursa olsun, milli bağımsızlık, sosyal adalet ve barış için kavga veren her halkın bunun uğrunda verdiği mücadeleleri de şiirlerinde terennüm etmiştir. Onların zaferlerini kendi halkının zaferleri, mağlubiyetlerini kendi halkının mağlubiyetleri, sevinçlerini acılarını kendi halkının sevinci, acısı bilmiştir. Bu kitap bir yandan da tek bir insanın başından geçenlerin hikâyesidir. Sevdalarının, hasretlerinin, yaşayış ve ölüm karşısındaki davranışlarının, korkularının, hastalıklarının, ümitlerinin, bahtiyarlıklarının, inançlarının hikâyesi...”

“Şiirimin kökleri yurdumun topraklarındadır. Ama kollarımla bütün topraklara, Doğuda, Batıda, Güneyde, Kuzeyde uçsuz bucaksız uzayan bütün topraklara, o topraklar üstünde kurulan medeniyetlere, büyük dünyamıza uzanmak istedim. İnsanoğlu, nerede, ne zaman ve hangi dilde olursa olsun, yüreğime ve kafama uygun bir şey söylemişse, onun söylenişindeki ustalığı incelemeye, ondan bir şeyler öğrenmeye çalıştım. Yalnız kendi edebiyatımızdakileri değil, Doğu ve Batı edebiyatının bütün ustalarını usta bildim.”

Bu sekiz ciltlik eseri tertip eden görkemli Türkolog -Nazım Hikmet sanatını derinlemesine inceleyen ve çok iyi bilen- Ekber Babayev, kitaba yazdığı takdim yazısında şunları söyler:

“Nazım, kendi sanatı hakkında konuşmayı sevmezdi. Bu kitaplar için yazdığı önsözü bile ona zorla yazdırdık. Bir kere şöyle bir önsöz yazdı:

“Karşılaştığım en büyük ceza kitaplarıma önsöz yazmaktır. Kitap ortada, okuyucunun da aklına, fikrine güvenirim. Öyleyse, önsöze, hele benim yazacağım önsöze ne gerek var? Ben sanatı böyle anlarım, öyle anlarım demenin anlamı ne? Sanat görüşümü, -bu görüşün nasıl inkişaf ettiği, ne gibi değişimler geçirdiği- seçme yazılar kitabımı okuyanlar anlamıyor ise, ne yapsam faydasızdır.”

Sonra birkaç kez daha bu tür önsözler yazdı Nazım. Fakat benim asıl istediğim şeyi, kendi sanatını anlatan yazıyı asla yazmadı veya yazmak istemedi. Bir gün İtalya’dan Nazım’ın eserlerini şerh eden yayınevinden bir mektup geldi. Yayınevinin sahibi, Nazım’ın bütün eserlerini, -şimdiye kadar ne yazmışsa, kaç cilt olursa olsun- yayımlamak niyetinde olduğunu belirtip Nazım’dan, kendi sanat anlayışı ile ilgili bir yazı istiyordu.

Nazım’ın bu yayınevine büyük hürmeti vardı ve yapılan bu teklifi sevinçle kabul etti. Eserlerini toplamaya başladık fakat iş yarım kaldı. Nazım Tanganika’ya gitti, dönüşte de Berlin’e uğradı ve kısa bir süre sonra... Takvimler 3 Haziran 1963... (Nazım’ın ölüm günü).

Tanganika’ya gitmeden önce biz şöyle kararlaştırmıştık ki, ben Nazım’ın farklı zamanlarda yazdığı ve benim arşivimde bulunan yazılarından bir “montaj” yapacaktım. Nazım dönüşte onları gözden geçirecek, gerekli yerlerde değişiklikler yapacak ve yazıları arasındaki “bağlantıları” kuracaktı.

Ben Nazım’ın yazılarının “montajını” yaptım, Nazım’a da gösterdim, beğendi, yazılar arasındaki “bağlantıların” nasıl yapılacağı hakkında konuştuk. İki gün sonra bu bağlantıları yapacaktı. Aşağıdaki yazı işte benim yaptığım o montajdır. Ne yazık ki, bağlantılar kurulmamıştır. Bu bağlantıları ben kurmaya çalıştım tabi ki Nazım’ın yazmak istediklerini hatırlayarak.

“Zannediyorum, ilk şiirim 17 yaşındayken yayımlandı. Bu şiirin birçok yerini Yahya Kemal düzeltmişti. Sonra kızlara âşık oldum, şiirler yazdım. Sonra İtilaf Devletleri İstanbul’u işgal etti, onlara karşı ve Anadolu savaşını terennüm eden şiirler yazdım. Anadolu’ya geçtim. Millet sıksa atları, Nuh’tan kalma silahları, açlığı ve sefaletiyle savaşıyordu Yunan ordularına karşı. Milleti ve savaşı keşfettim. Şaşırdım, koktum, sevdim, çok etkilendim ve bütün bunları başka türlü yazmak, ifade etmek gerektiğini sezdim, ama yazamadım. Daha büyük bir sarsıntı gerekti. Umumiyetle, şiirin biçiminde yenilikler daha kolay yapılır. İşe kafiyeyle başladım. Kafiye mısraların sonunda değil, bir sonda bir başta denedim.

“Yeni Sanat,” “Bahr-i Hazar,” “Salkım Söğüt” şiirleri tefrika bakımından bu kanaatin ilk sınavları ve ilk mahsulleridir. Bütün bu şekil oyunlarında yine hece veznini ve aruzu, yani halk şiirimizin ve divan edebiyatımızın bir takım unsurlarını muhafaza ettim. Kafiye tertiplerinde zorluk çekmiyordum çünkü divan edebiyatı, kafiye oyunlarının ve kafiye imkânlarının en mükemmel örneklerini vermişti. benim tarzımda bu yön de vardı. Bu devirdeki şiirlerimi bilhassa sahnede okunması yahut herkes tarafından okunması için yazıyordum. Bunun da elbette, şiirin şeklinde etkisi oluyordu.

Şekil meseleleri, hapse girdikten sonra kafamda iyice netleşti. Öncelikle her şekli ve tarzı kabul ediyordum. Şiir kafiye, kafiyesiz, vezinli, vezinsiz, bol resimli, resimsiz, bağırarak, fısıldayarak her şekilde yazılabilir. Yeter ki yazılacak bir şeyler olsun ve bu yazılan şey en uygun şeklini, bazen belirli bir tarihi merhaleye göre en uygun şeklini bulsun, ustaca işlensin. Ben şiirde şekli, öylesine anlama uygun hale getirmek istiyordum ki şekil, anlamı bir kat daha güçlendirsin ama şekil belli olmasın. Güzel bir kadının ayağını biraz daha güzelleştiren fakat kadının ayağında hiç de belli olmayan ince bir çorap gibi. Bugün bu şekli seçiyordum ama elbette yarın çok farklı şekiller de seçebilirim. Sonra bu gün kabul ettiğim bir kanaate göre en kısa şiirlerde bile anlamın dalgalanmasına, inkişafına göre şekil de değişmelidir. Mesela, kafiyesiz başlayan bir şiir kafiyeyle devam edip sonra yine kafiyesiz bitirilebilir yahut tam tersi de olabilir.

Bazen ay ışığı, duman, tül, kelime oyunları, süslü sözler, şaha kalkan atın şevki, ilhamı şiiri yok edebilir. Bütün bunlardan kaçınmak istiyordum. Fazladan tek satır değil, tek kelime bile yazmak istemiyordum. Duygularımı, düşüncelerimi tüm çıplaklığıyla doğrudan-doğruya ifade etmek istiyordum. Her anlama uygun bir şekil bulmak istiyordum. Sadece kendi edebiyatımızın değil tanıdığım bütün edebiyatların geleneklerinden faydalanmak istiyordum... Tabii buna gerek duyuyorsam. Bazen de kendi edebiyatımızın geleneklerinden bile faydalanmak istemiyordum. Her eserin mutlaka bir geleneğin devamı olmasını kabul etmiyordum. Her sanatçı ömrünün sonuna kadar bir arayış içinde olacaktır. Bu arayış esnasında her anlama en uygun şekli bulmak, kendini tekrarlamamak, şahsiyetini muhafaza etmekle birlikte hiç kimseyi taklit etmemeye çalışacaktır. Elbette birçok sanat anlayışının daha önce sınanmış tecrübelerinden; kendi halkının ve dünya halklarının sanatlarından; kendi klasiklerinin ve dünya klasiklerinin geleneklerinden faydalanacaktır ama sadece faydalanacaktır. Onları bir sıçrama basamağı kimi kullanacak, ayaklarına zincir gibi bağlamayacaktır. Bu gelenekler meselesiyle ilgili söylenmesi gereken birkaç husus var. Bütün insanlık, yalnız Avrupa, eski Yunan, Roma ve Rönesans’tan ibaret değildir. Dünya Asya’sıyla, Afrika’sıyla, eski ve yeni Amerika’sıyla bir bütündür. Türk, Çin, Hint, Japon ve

İran klasikleri ile halk sanatçıları da umumiyetle bütün bu ülkelerin, insanlığın medeniyet hazinesindeki payları, Avrupa'nın payından, eski Yunan, Roma ve Rönesans'ın payından hiç de aşağı değildir. Resimde, şiirde, heykelde, edebiyatta da böyledir.

Klasiklerden söz açıldığı için bu meselenin üzerinde bir az durmak istiyorum. Bazı tenkitçilerde, klasiklerle günümüzün yeniliklerini birbirine düşman yapmak isteyen bir temayül var. Bu temayül yalnız devrimizin tenkitçilerine mahsus değil. Eskiden beri vardır. Bu doğru mudur? Bence yanlıştır. Klasik deyince neyi anlıyoruz? Hangi sanatlara klasik diyoruz? Fransız edebiyat kitaplarına, Fransız tenkitçi ve edebiyatçıların büyük çoğunluğuna göre Kornel, Rasin, Molier klasik yazarlardır ama Victor Hugo, Goethe, Puşkin ise romantiktir. Alman edebiyatçıların birçoğuna göre ise Goethe, Şiller Alman edebiyatının klasiklerindendir. Puşkin ve Lermontov ise Rus Edebiyatçılarına göre klasik şairlerdir. Demek ki, klasik, romantik tabirleri memleketlere göre değişiyor. Ama bütün memleketlere göre bir klasik ölçüsü var mı? Var. Hem de bir tane değil birçok tane ölçü var. Bu ölçülerden en önemlisini ele alalım. Klasik sanatçı, kendi devrinde yenilikçi olandır, yenik getirendir. Elbette bu yeniliğin yıllara meydan okuması gerekir. Yani klasik sanatçı, sanat bahçesine yeni bir ağaç diken bahçivandır. O ağaç bütün mevsimlere, fırtınaya, ayaza rağmen büyür, boy atar ve her zaman yeşilliğini muhafaza eder. Bu bakımdan mesela Puşkin'i ele alalım. Elbette devrinin en yenilikçi şairiydi. Hem anlam hem de şekil bakımından Rus şiirine ve dünya şiirine yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler tutmuştur. Buna göre de Puşkin klasiktir ama kendi devrinde asla klasik sayılmamıştır. Mayakovski'yi ele alalım. Bu büyük, yeni şair de bu gün artık klasiktir. Böylelikle, klasiklik yeniliğin düşmanı değildir. Aksine, devrinde yeni olmayan hiçbir sanatçı klasik olamamıştır.

Sanat bahçesinde tutuculuk en büyük düşmanımızdır. Tutuculuk Nihilistliğin bir çeşididir. Tutucular kendi zevkinden başka her şeyi, bütün görüşleri yok sayar, kabul etmez. Şekil meselelerinde tutuculuk davranışları sayılmayacak kadar çoktur. Kafiye, vezinli şiir yazılmaz diyenler de, kafiyesiz, vezinsiz şiir yazılmaz diyenler kadar dar kafalıdır. Şiir öyle de yazılır, böyle de. Edebiyat dili, özellikle şiir dili hayallerle, teşbihlerle ortaya çıkar, yalnızca böyle bir dil şiir dilidir demek ne kadar yanlışsa, tersini kabul etmek de o kadar yanlıştır. Gençliğimde ben de tutucuydum. Klasik halk vezinleri ve kafiyeyle şiir yazdım ama daha sonra şekilde yenilikler aramaya başladım, kendime göre serbest sayılabilecek vezinle şiir yazmaya başladım. Bunun temelinde yine de halk şiirinin ölçüleri, hatta bazen aruz vardı. Kafiye ve dil meselesinde de öyle ama şiirin yalnız böyle yazılacağını, bunun yegane şiir şekli olduğunu iddia etmeye başladım. Uzun zaman sevda şiiri yazmadım. Hatta "yürek" şuurun değil duygunun sembolüdür diye şiirimde "yürek" kelimesini kullanmadım. Zaman oldu en renkli, en ahenkli şekillerin peşine düştüm. Halka söylemek istediklerimi bu şekillerle söylersem, daha çok hoş gider, şiirlerim daha kolay dinlenir, daha etkili olur diye düşündüm. Zaman oldu büsbütün tersine, en sade, şekillerle halka türkümü dinletmek istedim. Ne zaman yanıldım? Bence öylesi de lazım, böylesi de ve daha nice nicesi de. Sanatçı halka türküsünü dinletmek için en uygun şekilleri durup dinlenmeden, ömrünün sonuna kadar aramaya mecburdur. Bazen bu arayışlar aylarca süren baş ağrısından, asab bozulmasından başka sonuç vermez. Olsun. Bazen yanılır sanatçı. Yanılsın. Baş aylarca ağrımayan, asabı bozulmayan, yanılmayan sanatçı olduğu yerde sayar.

Ben şimdi bütün şekillerden faydalaniyorum. Halk edebiyatı vezniyle de yazarım, kafiye de yazarım. Tersini de yaparım. En sade konuşma diliyle, kafiyesiz vezinsiz de şiir yazarım. Sevdadan, barıştan, devrimden, hayattan, ölümden de; sevinçten, kederden, ümitten, ümitsizlikten de söz ederim. İnsana ait olan her şeyin şiirime de ait olmasını isterim. İstiyorum ki, okuyucu bende yahut bizde, bütün duyduklarının ifadesini bulabilsin. "1 Mayıs

Bayramına" dair şiir okumak istediği zaman da bizi okusun, karşılıksız sevdasına dair şiir okumak istediği vakit de bizim kitaplarımızı arasın.

Şairin kendinden bahsetmesi veya bahsetmemesi de, bir insana yahut milyonlarca insana seslenmesi de onun felsefi, siyasi görüşünü açıklamaz. Milyonlarca insana seslenen, kendinden hiç bahsetmeyen nice şair vardır ki, onlar mistik, sübjektif, idealist felsefenin hatta din akidelerin temsilcisidirler. Aksine yalnız kendinden bahseden nice şairler hatta döne döne kendinden bahseden şairler vardır ki, materyalisttir hem de diyalektik materyalist... Ve onların şiirleri kitlelerin malı olmuştur.

Ben, hem sadece kendimden bahseden şiirler yazmak istiyorum hem bir tek insana, hem de milyonlara seslenen şiirler... Hem bir tane elmadan, hem sürülen topraktan, hem zindandan çıkan insanın ruhundan, hem kitlelerin daha güzel günler uğrunda savaşından, hem bir tek insanın sevda kaderlerinden bahseden şiirler yazmak istiyorum. Hem ölüm korkusundan, hem ölümden korkmamaktan bahseden şiirler yazmak istiyorum.

Halkın acısına, öfkesine, ümidine, sevincine, hasretine tercüman olmak istiyorum, sanat yolumda değişmeyen de işte budur. Kalanlarsa değişti, değişir, değişecek. Değişmeyi en etkileyici, en ustaca, en faydalı, en güzel, en mükemmel ifade edebilmek için durup dinlenmeden değiştim, değişeceğim...

Nazım Hikmet'in kendi sanat anlayışı hakkında söyledikleri, bu konuda kendi el yazısı ile yazdıkları ve bana dikte ettikleri işte bunlardır.

Ekber BABAYEV

14.XI.1965

NAZIM HİKMET’İN
AZERBAYCAN İLE İLGİLİ
MAKALELERİ

HALKIN MALI OLAN SANAT

Otomobilde, fazla sarsılmamak için her zaman şoförün yanında oturuyorum. Bakü’de, yazar yoldaşlardan birinin otomobilinde idim. Şoför aniden sert bir fren yaparak arabayı durdurdu. Arabanın güneşliğinden dizimin üstüne bir kitap düştü. Kitaba baktım, Alman şairlerinden Henrix Heyne’nin Rusça’ya tercüme edilmiş şiirleri. Şoför: “Bağışlayın,” dedi, kitabı aldı, yerine koydu. “Heyne’yi çok seviyorum,” dedi. “Ben de seviyorum,” dedim. Yol boyunca şoförle edebiyattan, şiirden konuştuk. Bizim Sergey’i hatırladım. O da şofördür. Moskova’da yaşıyor. O da kitapseverdir. Onun kütüphanesindeki kitaplar belki de meşhur yazarların bazılarında yoktur. Şoförlerin Heyne’yi okumaları, kitapsever olmaları Sovyet insanları için şaşılacak bir şey değil hatta doğal bir durumdur. Artık bu, benim için de böyledir. Ama mesela İngiltere’de şiir okuyan, kitapları seven bir şoför, zümrüt kuşu gibi çok nadir bir şeydir. Türkiye’de 24 milyon insan var. Ama orada en meşhur şairin şiir kitabı 5 bin adet basılırsa, bu edebiyat dünyasında büyük bir hadise olur. 3 milyondan biraz fazla nüfusu olan Azerbaycan’da ise şiir kitapları ortalama 10 bin adet basılıyor.

Şöyle bir söz var: “Bir halk ne kadar çok sabun kullanıyorsa, onun medeniliği de o kadar yüksek olur.” Elbette, temizliğin bir medeniyet ölçüsü olduğuna şüphe yoktur. Mesela, yeryüzünün en temiz, en çok sabun kullanan milletlerinden biri Finlerdir. İki yıl evvel ben Helsinki’deydim. Dünya Barış Örgütü, kongresini bu güzel şehirde yapacaktı. Kongreye iştirak eden dünyanın birçok meşhur yazarları, şairleri, romancıları –Fransızlar, Ruslar, İngilizler, Hintliler, Çinliler ve başkaları- Helsinki üniversitesinde şehir halkı ile görüşme tertiplemişlerdi. Ben, üniversitenin güzel ama çok da büyük olmayan toplantı salonunun ağzına kadar insanla dolacağını hatta insanların koridorlara yığılacağını düşünmüştüm. Ama sonra gördüm ki, salonun yarısı boştu ve sıralar, kederli mısralar gibi birbirinin yanına dizilmişti. Bununla ben, Finliler şiiri, edebiyatı sevmiyor demek istemiyorum. Demek istediğim şu ki, medeniyetin temizlikten başka ölçüleri de vardır. Bunlardan biri de şiir ve edebiyat sevgisinin derecesidir. Mesela, ben bir saatten fazla şiir dinleyemiyorum. Hem de şiir, iyi şiir olsa bile... Ama Moskova’daki her hangi bir fabrika kulübünde, -defalarca gözümle gördüm- insanlar aralıksız iki- üç saat şiir dinlerler. Yaklaşık bir aydır Azerbaycan’dayım. Bakü’de, Maştağa’da, Kirovabad’da, Kazak’ta aydınlar, işçiler, köylüler saatlerce şiir dinlemekten usanıp bıkmıyorlar.

Sovyet ilim ve teknolojisinin yıldızlar dünyasını fethetmeye çıkması, orada bir Sovyet şehrinin köşesindeymiş gibi rahat rahat gezmeye hazırlanması, Sovyet medeniyetinin yükseklik derecesini gösterir. Ben bu yüksekliğe bakar, hayran olurum. Ama Sovyet insanının şiire ve edebiyata karşı ilgisi ve sevgisi de beni, o yüksek medeniyete –yıldızları fethetmek için uzaya gönderilen yapay uydu kadar- hayran eden bir başka yöndür. Bu, başka şekilde de olamazdı. Gökyüzüne uydu gönderen beyinler, kollar, yürekler elbette şiiri de bu kadar çok sevecekler. Yeni insanın, sosyalist insanın özelliklerinden biri de beyin gücü, kas gücü ve yüreğin birleşmesi değil mi?

Söze Sovyetler Birliği halklarının şiir severliğinden başladım. Bunda hayret edilecek ne var? Şairim. Şairlere hürmet edilen, şairlerin sevildiği ülkelerden birinde, Azerbaycan’dayım. Azerbaycanlıların kendi şairlerini, romancılarını, yazarlarını ne kadar sevdiklerini gözlerimle gördüm. Ben burada nereye gittimse, Semed’e rastladım. Her şehirde, her köyde, her okulda, her kulüpte, petrol sahalarında, pamuk tarlalarında, her yerde her evde Semed ile göz göze geldim. Her sofrada kadehimi onun kadehi ile tokuşturdum. Her narı, her üzüm salkımını Semed ile bölüştüm. Azerbaycan halkı ile buluşmalarında Süleyman Rüstem, Mehdi Hüseyin ve Resul Rıza ile birlikte, onların yanında Semed de bana bu akıllı, hem de çok akıllı, çok aydınlık, biraz da masum gözleriyle gülümsedi.

"Sevince verirsin, sevilince alırsın" derler. Halk tarafından sevilen şair çok değerli, daha doğrusu paha biçilmezdir ama çok ağır bir yükü de omuzlarında taşır. Halk sana yüreğini vermiştir. Bu yürek granitten sağlam ama candan naziktir. Onu yere atmak olmaz. Halk tarafından sevilen şair, bu sevgiye nail olmak için boş vakitlerini değil bütün ömrünü halka vermelidir. İçinde yaşadığımız XX. Asırda ise bir şair için bütün ömrünü halkına vermenin yalnız bir yolu vardır. O da komünist şair olmak...

Bir Fransız şairi, "Şiirde her şeyden önce musiki olmalıdır" demiştir. Yani şiirin aslı, şiirin özü, şiiri şiir eden ahengidir, demek istemiştir. Ben şairi kuşa benzeten insanları da tanıyorum. Elbette şiirin unsurlarından biri de ahenktir, musikidir. Elbette, sanatın bütün kolları birbirini etkiler ama her sanat kolunun kendine ait özellikleri, kendine ait dili var. Bence şiir, ne her şeyden evvel musikidir, ne de şair şakıyan bir kuştur. Şiir her şeyden evvel bir söz sanatıdır, saz sanatı değildir. Ama sazla sözün el ele verdikleri de olur. Azerbaycan halk musikisinde Âşık Elesger'in şiirleri, bu el ele vermenin en güzel örneklerini oluşturmuştur. Bakü'de, Müslüm Makumayev Devlet Filarmonisi salonunda halk mahnıları ve mugamları konserini dinledim. O gece Azerbaycan'da geçirdiğim en güzel gecelerden biriydi. Kapitalist ülkelerinde, -mesela Türkiye'de- konser salonlarına bir avuç aydın ve zengin sınıfa mensup insanlar gelirler. Türkiye'de bir konser salonunda işçiye, köylüye çok zor rastlarsınız. Bakü Filarmoni salonunda ise dinleyicilerin çoğu işçilerdi. Uzak, yakın değişik köylerden Bakü'ye gelmiş kolhoz işçileriydi. Ben Azerbaycan halk mahnılarını da, mugamları da çok severim. Bu mahnılar, bu musiki, yeni mugam musikisi, sadece Azerbaycan'ın, sadece Şark ülkelerinin değil bence bütün dünya musiki hazinesinin en değerli incileridir. O gece filarmoni salonunda halkın, musiki sanatçılarına gösterdiği sevgiye hayran oldum. Âşık Elesger'in koşmalarını duyduğumda ben de kendimden geçtim, ben de "Var ol, yaşa" diye haykırdım.

Tarihini hatırlamıyorum, bundan birkaç yıl evvel İstanbul'da bir dostun evinde toplanmıştık. Bakü Radyo'sunu arıyorduk. Bakü Radyosunun yayın yaptığı dalgayı yakaladık. Güzel bir musiki yayını yapıyorlardı. O güne kadar benzerini işitmediğim bir musiki çalındı, güzel bir ses, Azerbaycan Türkçesi ile söylemeye başladı. Neredeyse yüreklerimiz yerinden fırlayacaktı. Bunun ne kadar sürdüğünü de hatırlamıyorum. Sunucu, "Koroğlu operasından bir parça dinlediniz" dedi. Söyleyen Bülbül idi. İlk büyük Azerbaycan operasını, Üzeyir Hacıbeyov'un şah eserini ben ilk defa böyle dinledim. Şimdi, uzun yıllar sonra, Bakü'de M.F Ahundov Devlet Opera ve Bale Tiyatrosunda, Kara Karayev'in "Yedi Güzel" balesini de izledim. Onun da musikisini önceden dinlemiştim. Bu, bence, yalnız Sovyetler Birliği'nin değil bütün dünyanın en güzel bale musikilerinden biridir. Fikret Emirov'un "Sevil" operasını da büyük bir zevkle dinledim.

Bakü'de keşfettiğim en güzel şeylerden biri de Musikili Komedi Tiyatrosu oldu. "Meşedi İbad'ı," o ölmez eseri, sonra Seid Rüstemov ile Süleyman Rüstem'in "Durna" adlı eserini izledim. Bakü'de ömrümün en neşeli iki gecesini geçirdim. Rejisör Şemsi Bedelbeyli'yi, oyuncular Lütveli, Gafarlı ve Nesibe Zeynalova'yı sevenler ve alkışlayanlar arasında artık ben de varım.

Azerbaycan musikisi ulu bir çınar gibidir. Kökleri Azerbaycan toprağının, Azerbaycan halkının derinliklerinde, gövdesi dostluk, geleceğe inanç, ümit gibi sağlam ve yekparedir. Dalları ise birbirinden sık, kol-kol, dört bir yandan aynı gökyüzüne yükseliyor.

Aynı sözü Azerbaycan Sovyet edebiyatı için de söylemek mümkündür. Azerbaycan Sovyet şiirinin temelini atan Süleyman Rüstem, Semed Vurgun ve Resul Rıza'nın arasında kökün derinliklere yayılması, gövdenin birliği, yekpareliği açısından bir birlik, bütünlük; budakların aynı gökyüzüne ayrı ayrı kollardan uzaması açısından da bir ayrılık vardır.

Birbirlerine hem benziyor hem de benzemiyorlar. Mirze İbrahimov ve Hüseyin Mehdi'nin nesri hakkında da, üstat Cefer Cabbarlı ve İlyas Efendiyev'in draması hakkında da aynı şeyi söylemek mümkündür.

Bu bayram günlerinde Azerbaycan edebiyatı ve musikisinden söz etmek, bildiğim en güzel, en ümitli mahnılardan birini, bütün Sovyet halkı ile birlikte bütün Sovyet meydanlarında okuyormuşum gibi, beni bahtiyar ediyor. Bu edebiyat, bu musiki bugünkü yüksekliğine, kırkinci yıldönümünü kutladığımız Ekim Devrimi sayesinde ulaşmıştır. Azerbaycan edebiyatını ve musikisini geniş halk kitlelerine mal eden Ekim Devriminin prensipleridir.

Ekim Devriminin yaratıcı etkisi yalnız Sovyet halklarının sanatı üzerinde mi kendini göstermiştir? Hayır. Bugün birçok kapitalist ülkenin, bütün dünyada meşhur olan bir çok yazar ve sanatçıları var ki, onlar da kendi eserlerini Ekim Devrimine borçludur. Mesela, Türk sanatına son kırk yılda en büyük, en derin yeniliği, halka hizmeti getiren sanatçılar, en yetenekli, en üretici yazarlar Ekim Devriminin büyük ideallerini benimsemiş olanlardır. Bunların hepsi komünist değil ama hepsi halkların kardeşliğinin, özgürlüğün, dünya barışının taraftarı, faşizme, emperyalizme de düşmandır.

Sözü uzattım ama bir şeyi daha söylemeden geçemeyeceğim. Kirovabad Qazax arası yolda pamuk toplayan kolhoz işçileri ile sohbet ediyorduk. Bir işçi önderi kadın bizi, parti sorumlusu yahut devlet görevlisi zannetti ve bize: "Köyde bir doktor ve bir ebe var. Beş yüz insanın yaşadığı bir köyde, bir doktorla bir ebe yeter mi? Bir ebe daha göndermeniz lazım" dedi.

Kulaklarıma inanmadım. Azerbaycan'da, beş yüz nüfuslu bir köy için bir doktorlar bir ebe yeterli görülüyor. Benim ülkemde, Türkiye'de ise 500 köye bir doktor bir düşmüyor.

Azerbaycan kolhoz işçilerinin durumu yüreğimi ferahlattı. Anadolu köylüsünü hatırladım, yüreğim sızladı. Ama ben komünistim, yani umudunu yitirmeyen adamım. Yoldaşlar, Bizim dilde, bugün Türkiye'de bu "yoldaşlar" sözü en sevgili dostlara, en namuslu insanlara, Türk halkının milli istiklali ve bahtiyarlığı için bütün ömrünü verenlere hitap ederken söylenen bir sözdür. Yoldaşlar, bütün dünyadaki yoldaşlarım! Bayramınız mübarek olsun!

Bakü, Ekim, 1957.

Komünist şair Nazım Hikmet’in arşivinde çalışıyordum. Büyük sanatçının kendi el yazmaları arasında bizim medeniyetimizle, edebiyatımızla ilgili yazılmış, şimdiye kadar bilmediğimiz bir makaleye rastladım. Nazım Hikmet 1957 Yılında Azerbaycan’a gelmiş, bir aydan fazla bir süre Azerbaycan’da kalmış, memleketimizi gezmişti. Büyük şair bu gezisinde medeniyetimizle, edebiyatımızla da yakından tanışmıştı. Moskova’ya döndükten sonra Profesör Mikayıl Refili’nin ricası ile Azerbaycan izlenimlerini kaleme almıştı. İşte aşağıda o makaleyi okuyuculara takdim ediyoruz.
Tofik MELİKOV/Moskova

AZERBAYCAN MEDENİYETİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Benim ilk şiirim vatanımda, Türkiye’de, İstanbul’umda yayımlandı ancak ilk şiir kitabım Azerbaycan’da, 1928 yılında Bakü’de çıktı.

Şimdi profesör, o zamanlar ise şair olan Mikayıl Refili, Ekim Devriminin 10. Yıldönümü münasebetiyle yazdığı “Edebi Azerbaycan Proleter Edebiyatı” adlı makalesinde benden şöyle bahsediyordu: “...Nazım Hikmet Azerbaycan edebiyatına bir proleter yazarı olarak dâhil oldu.”

Ben bunları niçin yazıyorum? Bununla övündüğüm için yazıyorum. Bu seferki gelişimde, -otuz yıl sonra, 1957 Yılında Azerbaycan’a ikinci kez gelişimde- Azerbaycan Yazarlar Birliğinin beni fahri üye seçmesi ile de övündüğüm gibi...

Ben Azerbaycan medeniyetine bağlıyım. Bu bağ, yalnız Sovyet Azerbaycan’ının medeniyetiyle değil, devrimden önceki Azerbaycan medeniyetine de aittir. Mesela, “Dede Korkut” bir Azerbaycanlı yazar için de ilk büyük edebi abidedir, benim için de! “Koroğlu” hem Azerbaycan halk kahramanıdır, hem de benim... Fuzuli’yi ben de şiirimin büyük klasiklerinden sayıyorum, Azerbaycan şairi de. Başka bir misal... Sabir, Azerbaycan edebiyatının ilk realist, halkçı satirik, hayranı olduğum bir usta, benim geleneklerim içinde büyük bir yer tutar. Üzeyir Hacıbeyov’un musikisi bana kendi musikim gibi yakındır. Azerbaycan âşıkları eğer bizim Doğu illerimizi dolaşabilseydiler, bizim köylülerimiz onları kendi âşıklarıymış gibi dinlerlerdi. Bir misal daha... 1905 Yılı devriminin alevleri Türkiye’ye Azerbaycan üzerinden yayılmış. Benim halkımı Lenin Devrimi ile bağlayan yolların en büyüklerinden biri de Azerbaycan’dan geçiyor. Birinci Dünya Savaşında Çar ordularına esir düşen Türk askerleri, Ekim Devriminde Bolşeviklerin yanında yer aldılar. Onlar Sovyetler Birliğinin dört bir yanında, o cümleden Azerbaycan’da Bolşevik bayrağı altında savaştılar. Türkiye Komünist Partisi’nin banisi Mustafa Suphi’nin kurduğu Kızıl Türk Alayı, XI. Kızıl Ordu’nun birliklerinden biriydi. Onlar Taşnaklara, Menşevik Kuvvetlerine karşı savaşta kendilerini göstermişlerdi. Bir meseleye daha temas etmek istiyorum. Benim ilerici, halkçı, hümanist, antiemperyalist yazarlarım da Azerbaycan edebiyatını etkilemişler. Mesela, bizim Abdülhak Hamit’in yazdığı, “Duhter-i Hindu” (Hint Kızı) adlı facia, Şark edebiyatında İngiliz emperyalizmine karşı yazılmış bu ilk facia, Azerbaycan sahnelerinde 1930’lu yılların ortalarına kadar oynanmış. Abdülhak Hamit’in romantik, hümanist Azerbaycan drama yazarlarına etkisi açıkça görünür. Türk edebiyatının ilk ütöpik sosyalist şairi büyük Tefvik Fikret’in etkilerini 1920’li yıllara kadar bir çok Azerbaycan yazarının eserlerinde görürüz.

Özetle, Azerbaycan edebiyatı, musikisi ve tiyatrosunu tercümesiz anladım. Azerbaycan medeniyeti bu gün sosyalist bir medeniyettir. Yarınki sosyalist Türkiye’de

Sovyetler Birliğinin medeni etkisi özellikle Azerbaycan vasıtasıyla olacaktır. Bunun içindir ki, Azerbaycan medeniyetinin inkişafı beni yakından ilgilendiriyor.

Bakü Filarmonisi konser salonu ağzına kadar dolu idi. Bu gece burada muğamlar ve halk mahnılarından oluşan bir konser veriliyordu. Salondakilere bakıyordum. Onları, onlar gibilerini bundan sonra birçok gecelerde göreceğim. Operada, balede, dram ve komedi tiyatrolarında, Azerbaycan tarih müzesinin salonlarında... İnsanlara bakıyorum, bu gece Bakü Filarmoni sarayına gelenlere bakıyorum. Kadın, erkek, genç, yaşlı, işçi, köylü, aydın daha doğrusu Azerbaycan halkı, yani Sovyet insanları. Diğer konser salonlarını da düşünüyorum. İstanbul'da, Ankara'da, Helsinki'de, Stockholm'de, Viyana'da gittiğim konser salonlarını... Acaba oralarda da izleyiciler arasında işçiler, köylüler var mıdır? Vardır belki, bir iki kişi... Belki dememin sebebi, bunan tam emin olamadığımdan ileri geliyor. "Nereden biliyorsun?" diye bir soru sorulabilir. Çoktandır bende şöyle bir alışkanlık oluştu. Hangi şehirde, hangi konserde, hangi tiyatrodaki olursam olayım, konserlere, tiyatrolara kimlerin gittiğiyle ilgilenirim. Mesela, İstanbul'da meşhur bir bestekâr vardı: Münir Nurettin. O, "Melek" sinemasında konserler verirdi. Bir defasında bir köşeye geçip onun konserine gitmek için bilet alanları izledim. Sonra bilet gişesindeki kızlara sordum: "Konsere gelenler arasında işçi ve köylü var mı?" "Siz şaka mı yapıyorsunuz?" diye cevap verdiler. "En ucuz biletin fiyatı, iki işçinin bir günlük ücretine bedeldir. Gelenler arasında köylüler nasıl olsun?"

Bizde köylü, kılık kıyafetinden bellidir. Biletler ucuz olsa da, hatta sudan da ucuz olsa, konsere gitmek Türk köylüsünün aklının ucundan geçmez. Bugün benim ülkemde köylü ve işçiler konsere davet edilmez.

İstanbul'da, İzmir'de, bazı büyük şehirlerimizde işçiler ancak yılda birkaç kez imkân bulup gittikleri bazı meyhanelerde musiki dinleyebilirler. Lakin ben musikili meyhanelerinden çok, konser salonlarından bahsediyorum.

Bakü Filarmoni salonunda musiki dinleyenleri, musiki ile birlikte yaşayanları kelimelerle ifade etmek zordur.

Dinleyiciler sahneye sanki manyetik bir çekim kuvveti ile bağlanmışlardır, bazen nefes almadan, bazen tam yerinde "Var ol!" diye alkışlıyorlar. Bu manzaraya baktıkça, bu halkın kendi musikisi ile o musikiyi icra eden sanatçıları ile nasıl yakın temasta olduklarını anlıyorsun. Çok geçmeden ben de, gâh kendimden geçmiş, gâh sevinçten coşmuş, gâh dalgın, gâh hayran bir şekilde "Var ol!" diye alkışlıyorum.

XIX. Asır Azerbaycan edebiyatının dahi klasikleri, demokrat, halkçı, hümanist, realist Rus klasikleri başta, dünya edebiyatının diğer klasiklerinin müspet tesiri altında eserler yazıp kendi ülkelerinde, feodalizmle, irtica ile batıl inanç ve geleneklerle mücadele etmişler. Drama eserleri ise bu mücadelenin bayraktarı olmuştur.

Drama eserlerinde bu mücadele için en başarılı tür mizah ve keskin satirik komedidir. Azerbaycan edebiyatının ilk realist, öncü ve tenkidi eserlerinin çoğu komedi türünde yazılmıştır. Dahi Sabir, satirik şiirlerinde de dram yazarlığı mahareti gösterir.

Üzeyir Hacıbeyov hakkında da bunu söylemek mümkün. Bence yalnız Azerbaycan değil, dünyanın en güzel müzikallerinden olan "Arşın Mal Alan" ve "Meşedi İbad"ı buna örnek gösterebiliriz. Bu iki opera da, sadece insanları eğlendirmek, hoş bir zaman geçirmelerini sağlamak için yazılmamıştır. Bunlar daha büyük, daha derin manalar ihtiva eden eserlerdir. Bu iki eser, sadece metinleri ile manzumları ile değil musikileri ile de aydınlık bir gelecek için, karanlık geçmişe karşı büyük bir ustalıkla mücadele eden eserlerdir.

“Meşedi İbad” adlı eseri, Bakü Musikili Komedi Tiyatrosunda izledim. Çok güldüm ama gülerken de Azerbaycan’ın kat ettiği mesafeyi düşündüm. 40 yılda geçilen bunca yol... Üzeyir’in ifşa etmek için musiki dili ile eleştirdiği “kahramanların” elbette kendileri Azerbaycan’da yok. Lakin gölgeleri, geçmişin menfur izleri hala aramızda değil midir?

Yalnız Azerbaycan Müzikal yazarları değil umumiyetle Sovyetler Birliğinin Komedi yazarları hatta diyorum ki, benim ülkemde de halkçı, ilerici drama yazarları “Meşedi İbad’dan” çok şey öğrenebilirler. Müzikal Komedide gülüş, sevinç, ışık unutulur mu? Kolayca hafızaya kazınan melodiler sanatla, realist, satirik mevzu derinliği ile nasıl birleştirilebilir, özellikle musiki nasıl olur da bazen keskin bir içtimai satiriğe dönüşür? Bana bunu Üzeyir Hacıbeyov o gece, Bakü’deki Musikili Komedi Tiyatrosunda bir daha izah etti. Dram Tiyatrosunda XIX. Asır Azerbaycan klasiklerinin realist komedi geleneği, dramlarda işlenip inkişaf ettirilerek başarıyla sahneye konuluyor. Bu işbirliğinin komedilerde, içtimai mevzulu dramlarda başarı kazanması asla tesadüf değil. Ama bana göre aynı şeyi, dram eserleri hakkında da söylemek mümkün değil. Belki de bundan halk kahramanlık facileri geleneğinin, komedi dram geleneğine göre daha yeni olmasının etkisi vardır. Bu meseleye kısa da olsa yeniden döneceğim.

Yukarıda söylediğim gibi Bakü’de operaya da baleye de gitmiştim. Her defa da salon ağzına kadar dolu idi. Bana öyle geldi ki, Azerbaycan musikisi esas hat boyunca iki yoldan inkişaf ediyor. Yolların ikisi de Azerbaycan, ikisi de sosyalistçedir. Bu iki yol bütün musiki alanlarından geçiyor: Opera, bale, operet, senfonik musiki v.s. Yollardan biri muğamlar, halk mahnıları motifleri... diğer yol, muhtelif ölçülerde Batı musiki tekniği, Batı armonisi, senfonik musiki kuralları ile uzayıp gidiyor. Bilmiyorum fikrimi izah edebildim mi? Birinci yolda, en geç kavrayan kulak için bile en karmâşık orkestrayı, muğamı veya halk mahnısını anlamak mümkündür. İkinci yol ise muğamlarla, halk mahnılarından bir trampelen gibi istifade edilen yoldur.

Doğu musikisi ile Batı musikisi arasındaki farklar malumdur. Her iki musikinin kendine has zayıf, kuvvetli ifade imkânları vardır. Benim ülkemde ve birçok doğu ülkelerinde hatta Asya ülkelerinde bestekarlar milli musikiyi batı musikisinin imkanları ile zenginleştirmeye çalışırlar. Bu ülkelerde de Azerbaycan musikisinde olduğu gibi, iki farklı yola rastladım. Bu nedenle Azerbaycan musikisinin inkişafı beni yakından ilgilendirdi. Her iki üslupta yazılmış birbirinden manalı, başarılı eserleri izledim, dinledim. Burada bir meseleye temas etmek istiyorum: Azerbaycan musikisinin inkişafında çok önemli bir cihet var. Bu cihet Türkiye’de de mevcuttur ama hakim mevkide değil. Bu bütün Azerbaycan güzel sanatları gibi Azerbaycan musikisinin de halka hizmet etmesidir. Azerbaycan operasının, daha doğrusu, Azerbaycan Sovyet operasının klasik eserleri var. Bu eserlerin başında Ü. Hacıbeyov’un “Köroğlu” eseri gelir. İster “Köroğlu” isterse başka Sovyet operalarına mahsus bir başka özellik daha var ki bu da onların halkçı ve isyankar ruhlu olmasıdır.

Azerbaycan operasında en önemli problemlerden, hem de hemen halledilmesi gerekli problemlerden biri, ses problemidir. Bilmiyorum, belki yanılıyorum ama hayır, bu yıl sonunda Bakü’de, Azerbaycan ince sanat adamlarının toplantısında konuşan birçoğu da bu meseleyi gündeme getirmiş, operada, dramda, balede genç kadınların yetiştirilmesine yeteri kadar önem verilmediğinden bahsetmişler.

Bakü’de, Samed Vurgun’un “Vagif” adlı tarihi-kahramanlık dramının 600. gösterisine gittim. Salon insanla dolu idi. C.Cabbarlı’nın “Od gelini” adlı eseri Azerbaycan dram sanatının tarihi-kahramanlık dramıdır. Özellikle Shekspir dram geleneğine yaslanan, bunları yeni içtimai motiflerle, sosyalist toplumun arzularına, Marksist-Leninist ideolojilere göre işleyip inkişaf ettiren yazarlar, bence yalnız Sovyetler Birliği ölçeğinde değil, sosyalist blok

lkeleri leğinde de çok büyük başarılar kazanmışlar. Azerbaycan dram sanatında Cefer Cabbarlı'nın açtığı bu ığırda göze çarpan iki hususiyet var: Mevzu yüzyıllar önceki insanlar olsa bile eser bizi meraklandırıyor. Eserin kahramanları, kahramanların ihtirasları, maceraları, talihleri ile bizi facianın başından sonuna kadar heyecanlandırıyor. Bu birincisi. İkincisi ise konu büyük bir ustalıkla işlenmiş, büyük etki gücüne sahip hatta biz bazen tiyatrodan gözlerimiz yaşlı çıkıyoruz lakin yüreğimizde karamsarlıktan, ümitsizlikten, eser alamet yok. Tiyatrodan insana, insanın hoşbaht talihine inanarak ıkıyoruz.

...Makalemin nceki satırlarında, "Güneşi İçenlerin Türküsü" adlı ilk şiir ilk şiir kitabımın Bakü'de yayımlandığını söylemiştim. Ne zamandı hatırlamıyorum lakin o zaman bu kitap için aldığım para, İstanbul'da böyle bir kitap için aldığım paradan en az 500 kat daha çoktu. İstanbul'da kitabımı, "835 satır hesabı" ile yayımladılar ve bana 15 Türk lirası verdiler. 1500 değil, 150 değil, 15 lira! Kitabımı yayımlayan adam kısa bir süre sonra aynı kitabı ikinci defa bastı ve bana daha 25 lira daha verdi.

Azerbaycan şiiri çok zengin bir geçmişe sahiptir. şiire muhabbet, hakiki şaire hürmet, Azerbaycan halkının geçmişten getirdiği ve hala yaşattığı geleneklerindendir. Azerbaycan'a bu defaki seyahatimde, halkın şiiri nasıl dinlediğine, şiiri nasıl sevdiğine şahit oldum.

İzin verin, Azerbaycan'da gördüklerime dayanarak düşüncemi söyleyeyim: Sovyetler Birliğinin şairi, gerçek şair ise ölmüyor. Sovyet ittifakının her bir cumhuriyetinde, halkın hatırasında, hafızasında yalnız kadim klasik şairler değil aynı zamanda Sovyet edebiyatı devrinin şairleri de yaşamaktadır. Azerbaycan'da, böyle bir ebediyete kavuşan ilk şair Azerbaycanlı komünist şair Semed Vurgun'dur. Bana yle geliyor ki, Azerbaycan'da Semed Vurgu'nun adını işitmemiş, Semed'in şiirini okumamış, onun şiirlerini dinlememiş bir insan bulmak mümkün değil. şimdi Semed nasıl da mutludur.

Muasır Azerbaycan şiirinde bütün üsluplar, bütün ifade tarzları Marksist-Leninist şairlerin elinde, bazen başarıyla, bazen sarsıntılarla lakin esas istikameti ile yeni sahaları kuşatarak inkişaf ediyor. Aruz vezni, hece vezni, serbest vezin... Azerbaycan şairi manzuma uygun şekli bulmak için bütün vezinlerden istifade ediyor. Kafiye meselesinde de Azerbaycan şairleri hem Fuzuli, hem âşık şiiri geleneklerine yaslanıyor. Bununla ilgili bir sözüm var: Geleneğe yaslanmak başka, taklit etmek başkadır. Bana göre bu gün ne Fuzuli'yi, ne de âşık şiirini taklit edebiliriz. Özetle taklit olan yerde sanat olmaz. Bundan başka, Fuzuli gibi yazmak için Fuzuli devrinde, âşık Elesger gibi yazmak için ise onun devrinde, o devir şartlarında yaşamak lazımdır. Ben bunları niçin söylüyorum? Bana yle geliyor ki, Azerbaycan'ın bazı şairleri, özellikle genç şairleri, bir geleneğe yaslanmayı, bir geleneği inkişaf ettirmeyi belirli bir geleneği taklit etmek gibi anlıyorlar.

Azerbaycanlıların şairleri çok sevdiğinden bahsettim. Elbette, onların nesir yazarlarını sevmediğini söylemek istemiyorum. Son seyahatimde, Azerbaycanlı okuyucuların Azerbaycan hikaye ve roman yazarlarının eserlerini nasıl yreктen okuduklarına bazen gözlerim sevinç gözyaşları ile dolarak şahit oldum.

Ekim Devriminden önce birkaç roman yazılmıştır. Bir dizi hikaye ve poveste de rastlıyoruz ama roman gerçek anlamda inkişafına Sovyet Azerbaycan'ında nail olmuş, yerini, iklimini bulmuş bir ağaç gibi süratle inkişaf ediyor.

Azerbaycan romanları Sovyetler Birliği dışında da tercüme edilip yayımlanıyor. Mesela Çekoslovakya'da, Fransa'da... Ben, bu makalede, "Dil" konusu üzerinde durmak istiyorum. Azerbaycan dili hem çok kadim hem de çok gençtir. Birçok Ortadoğu ve Orta Asya dilleri gibi Azerbaycan dili de birçok dillerle, mesela Rusça ve Fransızca ile mukayese

edildiğinde süratli bir inkişaf halindedir. Rus ve Fransız dillerinin çok önceleri geçirdikleri, inkişaf merhalelerini Azerbaycan dilinin, aynı zamanda benim dilimin bu son 40-50 yıl müddetinde geçmesi zordur. Bunun için de Azerbaycan romanının, dilin inkişafında çok büyük rolü vardır. Bunun için bana öyle geliyor ki, Azerbaycan yazarları, eğitimin diliyle, Azerbaycan radyo yayınlarının diliyle, Azerbaycan tiyatrosu ile, -özellikle dramlarda kelimelerin doğru vurgularla, doğru söylenmesi açısından- daha yakından ilgilenmelidirler. Radyo yayınları, ders kitapları, tiyatro ve sinema geniş halk kitlelerinin istifade ettiği dille konuştuğu için en güzel, en temiz Azerbaycan dilinden istifade etmelidir. Azerbaycan halkına komünizm ideolojileri Azerbaycan diliyle ulaştırılır. Azerbaycan dili ne kadar güzel, temiz olursa, her bir Azerbaycanlı da Komünist Partinin mutlu bir hayata davetini o kadar güzel anlar.

Nazım Hikmet.

DOSTLUK TOPLANTISI

Taşkent konferansında bana söz verilirse, bir konuşma yapmak istiyorum. Bu konuşmamın son sözlerinin de şöyle olmasını istiyorum: "Asıl sanat adamı her zaman kendi halkının yüreğini ellerinde gezdirir. Biz bu toplantıya halklarımızın yüreğini getirdik. Yürek dediğin ise iki işte ustadır: Nefrette ve sevgide... Bu toplantıdaki yürekleri uçsuz bucaksız bir nefretle uçsuz bucaksız bir sevgi birleştirir. Esarete, savaşa, sömürüye nefret, özgürlüğe, demokrasiye, bahtiyarlığa ve adaletli bir yaşama sevgi!"

Ben bu toplantıya sinelerde getirilen yürekler arasında, Sovyet cumhuriyetleri halklarının da yürekleri var. Beş Azerbaycan yazarına, bu toplantıda Azerbaycan halkının yüreğini teslim etmek nasip olmuştur.

Azerbaycan Asya ve Afrika ülkeleri içerisinde özel bir yer tutar. Biz, Asya ve Afrika yazarları halkımızla birlikte, Azerbaycan'ın simasında kendi halkımızın geleceğini görüyoruz. Bunun için de Azerbaycan halkının ince sanatının ve edebiyatının inkişafını büyük bir merakla izliyoruz. Bu toplantıda Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan gibi Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte, Azerbaycan temsilcileri de konuşma yapacaklar. Biz, Şark yazarları büyük merak ve ümitte onların sesini duymak için acele ediyoruz.

Bildiğimiz gibi, Asya ve Afrika halkları özgürlük uğruna mücadele veriyorlar. Sanat ve edebiyat git gide halka yakınlaşıyor. Halkın arzularını, dertlerini, düşüncelerini ifade etmeye başlıyor. Yine bu ülkelerde büyük, gerçek bir edebiyat meydana geliyor. Örneğin bizim Türkiye'yi ele alalım. Bu gün Türkiye'de romanların, hikayelerin, şiirlerin baş kahramanı işçi ve köylüdür. Emekçi Türk halkı Türk edebiyatının baş tahtına oturuyor. Türkiye'ye hakim olanlar, Türkiye'yi emperyalizmin kalesine çevirmeye çalışırken Türk halkı **terrora** aldırmadan kendi edebiyatında buna karşı mücadele ediyor. Bu nedenle bugünkü gerçek Türk edebiyatı, halkçıdır, barışseverdir, ilerlemecidir. Türk romancılarından Kemal Tahir 1958 Yılında İstanbul'da yayımlanan ve ikinci baskısı da yapılmış olan "Göl İnsanları" adlı kitabının kapağı üzerinde şöyle yazar. "Gerçek Türk romanı işçimizle, köylümüzün hayatından doğacaktır. Biz romancılar bu iki zümrenin yaşayışındaki eski ve yeni hususiyetleri güzel öğrenmek, onların iktisadi ve içtimai hayatındaki bütün değişiklikleri hiç ara vermeden izlemek mecburiyetindeyiz. Eserlerimiz, bu işin üstesinden gelebilecek kadar milli olacak ve hudutlarımızı aşabilmek kudretini elde edecektir."

Gerçekten de, son zamanlar Türk edebiyatı, Türkiye hudutlarını aşmaya başlamıştır. Sovyet ülkelerinde muhtelif dillerde Türk romanları, hikayeleri, şiirleri yayımlanıyor. Fransa da Türk romancılarının, şairlerinin kitapları merakla okunuyor. Amerika'da, Almanya'da, İtalya'da tanınmaya başlayan Türk yazarlar var.

Türk romancılarından Semim Kocagöz "Niçin Yazıyorum?" adlı makalesinde şöyle der:

"Eğer evinizde yangın başlamış olsa ne yaparsınız?"

"Söndürmeye çalışırım."

"Eğer evi alevler sarmışsa ne yaparsınız?"

"Bağırıp çağırarak konu komşuyu yardıma çağırırım."

"Eğer iş işten geçtiyse?"

"Yangını söndürmek için itfaiyeyi ararım."

Bir gün beni bu yazdıklarımla ne demek istediğimi soran tenkitçi bir dostuma cevap verdim:

"Benim için ülkemin, vatandaşlarımın düştükleri zorluklar, insanlık, medeniyet yolunda karşıma çıkan her engel, memleketimizin inkişafına mani olan her güçlük bir yangındır. Gücüm yettiği kadar "Yangın var!" diye bağırmak istiyorum. Yangının nerede başladığını, daha doğrusu, memleketimizin hangi işine, hangi meselesini ele almak gerektiğini görmek, bilmek yazarların en kutsal vazifesidir."

"Siz hikayeciler, romancılar, şairler aynı şeyden bahsediyorsunuz. Eserlerinizde toprak meselelerinden, işçilerden, su meselesinden, cahillikten söz ediyorsunuz. Niçin hepiniz yalnız bu meseleleri konu ediyorsunuz?"

"Bunun sebebi, yangının bütün memleketi sarmış olmasıdır."

"Ülkenin açlığı ve yoksulluğunu düşünüp bu noksanlarla meşgul olmak ülkenin siyasi meselelerine karışmak demek değil mi?"

"Ne olacak? Yazar da bir vatandaşdır."

"Ama vatanımızda açlar var, insanlar yoksulluk içindedir vs. Buna benzer şeyleri yazmakla başka ülkeler karşısında kendimizi çok kötü göstermiyor muyuz? Kendimizi rezil etmiyor muyuz?"

Kötülüğü, yoksulluğu görebilmek de bir hünerdir. Görmek, bilmek, göstermek, hakikati, doğruyu aktarmak demektir. Çok şükür ki, bu yola dâhil olmuşuz.

Kısaca özetlediğim bu yazıda ilerlemeci Türk edebiyatının bugünkü vaziyeti anlaşılıyor. Ben Asya ve Afrika yazarları toplantısında oraya geleceğini ümit ettiğim Suat Derviş ile birlikte Asya ve Afrika yazarları vasıtasıyla edebiyatımızı Şark ülkeleri halklarına nasıl tanıtmak gerektiğinin yollarını arayacağım. Rusça, Fransızca ve Azerbaycan Türkçesini bildiğim için Asya ve Afrika halkları edebiyatının bu dillerdeki tercümeleri hakkında konuşabilirim. Ama bizim dilde, bu kardeş edebiyatların tercümeleri çok azdır. Bunları bizim dilimize çevirmenin yollarını da Taşkent'te arayacağım.

Taşkent toplantısı her gün daha da kuvvetlenen kardeşliğin tezahürüne dönüşüyor. Asya ve Afrika halklarının medeniyeti çok eski zamanlarda da Batı medeniyetine etki etmiştir. Bu etki XX. Asrın başlangıcından bu yana daha da kuvvetlenmiştir. Bugün Batı musikisinde, resminde, heykel sanatında, tiyatro sanatında, mimarisinde Asya ve Afrika halklarının etkisi açıkça görülür. Hitlerciler bu etkiyi yalnız aşağı ırkların üstün ırklar üstündeki etkisi olarak yazıyor, ifade ediyorlar.

Bir şeyi daha söyleyeyim ki, biz Asyalılar giyimimizle de Batıyı etkilemişiz. Mesela, Çin kadınlarının giydikleri dar, kısa, kesme pantolonlar çoktandır, Batılı kadınlarının en sevdiği giysi olmuştur. Batı dünyası çoktandır caz musikisi ile birlikte Afrika zenci musikisini benimsemiştir. Türk'ün, Azerbaycanlının, Arap'ın, Fars'ın, Gürcü'nün, Tacik'in, Özbek'in, nağarası, Avrupa musikisinin ritmini güçlendiren, onun karşısına yepyeni ufuklar açan en güzel vasıtaya çevrilmiştir.

Taşkent konferansına gelenler yeni hayata doğru yükselen yüz milyonlarca insanın arzularını dile getirecekler. Bu konferansa katılanlar halklar için milli bağımsızlık, ilerleme, rahat yaşamak ve dünya için barış isteyecektir.

Bakü, 2 oktyabr, 1958

DOSTUM RESUL RIZA

Bugünkü şiir ile şarap arasında nedense bir benzerlik var. Şöyle ki, şarap ne kadar taze ise o kadar saf, temizdir; yıllandıkça, eskidikçe bir o kadar keskinleşir, koyulaşır. Bunu tamamıyla Azerbaycan şairi Resul Rıza'nın şiirleriyle ilişkilendirmek mümkündür.

Ben Resul Rıza'nın 1958 yılında "Qoslitzdat'ın" yayımladığı mecmuasını okudum. Burada 1931 yılında yazılmış şiirleri var. Mesela "Bolşevik Yazı." Bu şiirler şimdiye kadar saflığını, sadeliğini yitirmemiş. Yıllar geçtikçe onlar da yaşlanıp büyüyor ancak eskimiyorlar. Kitaptaki son şiir 1956 yılında yazılmış. Ancak ben Resul Rıza'nın daha sonra yazılmış yeni, canlı şiirlerini de okudum. Bunlardan çoğunun 1975 yılında da böylece saf, temiz kalacağına inanıyorum.

Azerbaycan edebiyatında iyi şairler çoktur. Vagif, Sabir, Vurgun, Süleyman, Rüstem'in şiirlerini daha imzasına bakmadan tanıyoruz. Hatta başka dile çevrilseler bile. Resul Rıza da böyle bir şair. Onun şiirlerini beğenip beğenmemek size kalmıştır ancak onun şiirlerini başka şairlerin şiirlerinden kolayca ayırt edebilirsiniz. Bence, şairin şiirlerinin beğenilip beğenilmemesinden daha önemli olan, onun özgün ve benzersiz olmasıdır. Beni yanlış anlamayın. Sanatçıların birbirini etkilemediklerinden bahsetmiyorum. Yeryüzünde sevdiği bir yahut birkaç şairin etkisi altında olmayan bir şair bulmak zordur. Resul Rıza'nın şiirlerinde de Fuzuli'nin, Sabir'in, Mayakovski'nin etkileri görülür. Ancak bu etkiler, derinliği bakımından çok muhteliftir. Bu etkiler her şeyden önce yağmurun buğday tarlasına yaptığı etkiye benziyor. Yağmur tanenin üzerinde, onun yeşerip boy atmasına yardım etmek için kalır.

Geçen yıl Resul Rıza Irak'a gitmişti. Döndüğünde elinde bir kitap gördüm. Sanki bir şair elinde kendi yüreğini taşıyordu. Azerbaycan Türkçesine çok, hem de çok yakın olan bu şiirler, Irak'ta yaşayan Türkmenlerin şiirleriydi.

Resul Rıza halk edebiyatına ve klasik edebiyata büyük sevgi besleyen benzersiz bir şair, Azerbaycan şiirinin de yenilikçilerinden biridir. Tam üç yıldır, Fuzuli hakkında büyük bir şiir üzerinde çalışıyor. Çünkü yenilikçilik eskiyi inkâr etmekle değil, edebi mirastan faydalanmakla başlıyor. Resul Rıza, Azerbaycan ve başka halkların-onların içinde birinci sırada Rus edebi mirası vardır- edebi mirasında, şair için derin, değerli, yararlı ne varsa, bunları alıp faydalanır.

Resul Rıza bugünkü Azerbaycan şirine, halkın konuşma dilini, bu dilin ahengini getirmiş. Konuşma dili deyince Bakü, Kirovabad dialektlerini demiyorum, bütün Azerbaycan şehirlerinde yaşayanların dilinden bahsediyorum. Bu bakımdan Resul Rıza, Sabir geleneğinin takipçisidir. Sabir yaşadığı çağın şiirine, şehirli dilini getirmemiş midir? Yeri gelmişken, Resul Rıza'nın sanatı, Sabir'den olağanüstü bir biçimde faydalanmıştır. Sabir şiirindeki satirik elementler, polemik keskinlik, mantık üstüne satırlar ve polemik yaratma becerisi, şiir tekniği, Resul Rıza şiirine tabii, organik bir şekilde tesir etmiş. Resul Rıza sözü ne şişirir, ne de bayağılaştırır. O, her bir sözün yerli yerinde olmasının, şiir bağına çiçek açtıracağına inanıyor. Manzum, mevzu bakımından şiirin imkanlarını ne kadar hudutsuzlaştırıyorsa, bu mevzunun ifadesi için kullanılan sözler de o kadar sonsuz olmalıdır.

Resul Rıza şiirin tekniğine bir dogmatik gibi bakmıyor. O, kafiye, ölçüyü reddetmiyor ancak nazm alemindeki kabul edilmiş kuralları da kabul etmiyor. Şiiri ölçülü de ölçsüz de, kafiye, kafiyesiz de yazmak mümkündür. Bile bile, kasten kafiyesiz yazmak ve kafiye kullanmak hatırına kafiye, kafiye şiir yazmak en büyük şekilciliktir. Resul Rıza da kafiye meselesini böyle anlıyor:

Yorulmadın mı?
Çift olur kulakları
İnsanın,
Ne olsun?
İşte buna göre, gerek
Bütün satırları
Duvara halı çiviler gibi,
Kafiyeliyek?
Hem de yan yana,
Cift, çift
Şaire acımıyorsa eğer
Okuyucuya acı.
Koy kulakları bir az...
Bekliyorsan, deyim:
Dincelsin!
Yok, “sakin olsun”
Böyle!
Kafiyesiz.
Bu sözlerim
Öyle bilme
Her çeşit kafiye dairdir
Değil.
Kafiye ne gelmiş
Arayan olsun gerek.
Kafiye ne olmuş
Çiğneyip genişlemesek.
Onu yaman güne koyan.
Kalemi küt şairdir.
Sözüm böylelerine dairdir.

Dünya edebiyatında, bütün hakların dilinden Lenin hakkında çok şiirler yazıldı. Bu şiirlerin hepsini okuyup bitirmeye insanın ömrü yetmez. Bence Resul Rıza’nın “Lenin” adlı şiiri bu konuda yazılmış en güzel şiirlerden biridir.

Resul Rıza, Mayıs ayının on dokuzunda 50 yaşını tamamlıyor. Dostuma can sağlığı diliyorum.

Literaturnaya Gazetesi, Mayıs 1960

AYDINDIR ŞİİRİN DİLİ...

*Varaklar solgun sarı,
Satırlardan nicesi bozulmuş,
Nice-nice varağın kenarı
Yılların ağırlığına dayanamamış
Ufalanıp toz olmuş.
Lakin
Asırlardan geçip gelen
Hafif bir tebessüm,
Bir damla gözyaşı,
Arzular, ümitler kalmış.
İnsan kalbinin harareti,
İnsan fikrinin kudreti,
İnsan etri dolu
Sevinç kalmış,
Keder kalmış.*

Ben bu satırları şair Resul Rıza'nın "Kalbimde Bahar" adlı yeni kitabından aldım. Bu benzersiz şiirleri Türk diline çok çok yakın dilde Azerbaycan Türkçesinde okuyunca saadete kavuştum.

Son zamanlar Sovyet edebiyatında, özellikle Sovyet şiirinde dev bir ilerleme, inkişaf görülüyor. Bu herkesin kabul ettiği bir hakikatin tekrarıdır ancak insan beğendiği, kendisini sevindirip heyecanlandıran şeyler hakkında konuşmaktan da geri kalamıyor.

Sanatta ölmez geleneğe, ananeye göre büyük ırmak daima akar, genişler, yeni kolların sayesinde dev bir nehire çevrilir. Bu yeni kollar, yeni çaylar çoğu zaman yeni nesil demektir. Ancak her zaman değil. Bazen bu yeniliği, yetkin, tecrübeli **soydan** olan sanatçılar getirir. Resul Rıza'nın yaşı artık elliye ulaşmış, bu nedenle onu genç neslin temsilcisi saymak pek de doğru değil ancak Türklerde bir atasözü var: "Akıl yaşta değil baştadır." Bu mesel, burada çok uygun düşüyor. Resul Rıza öyle şairlerdendir ki, sadece Azerbaycan değil, bütün Sovyet şiir geleneğine bir yenilik getiriyor. Bugünkü şairler- yenilikçiler Rusça, Litvanca yahut Azerbaycanca yazıyorlar, onlar umumi dilden, milli hususiyetten çok

Birbirlerine daha derinden ve sıkı sıkıya bağlıdırlar. Onlar bir yerde yeni Sovyet şiirini oluşturuyorlar. Birlikte yeni şiiri yaratmak onların ferdi ve milli hususiyetini öldürmez. Aksine, her bir sanatçı kendi dereleri, çayları ile akarak büyük ırmağı dolduruyor.

Şiirde yenilik ne ile ölçülür? Bu soruya tahminen şöyle cevap vermek mümkün: Şiirin zengin şekil ve manzumundaki yeni imkânlarla. Resul Rıza da bu yeni imkânlarla dayanarak şiir yazıyor. O, her zaman şirin dil unsurunu, ölçü, kafiye unsurunu yenileştiriyor, zenginleştiriyor. Hemde sadece Azerbaycan değil, bütün Sovyet şiirinde. Mezmununa gelince ise şairin yeni kitabından bir örnek vermek istiyorum. "Kızıl gül Olmayaydı" şiiri **şahsiyete prestij** devrinde bir insanın feci talihinden bahsediyor. Şiir 1960 yılında yazılmış. 1961 yılında da yayımlanmış. Bu şiir Sovyet edebiyatında bu konuda yazılan ilk eserlerden biri olup, konu bakımından gerekli ve bizim hepimizi rahatsız eden bir meseledir.

Resul Rıza şiirinin ilgi ve konu alanı geniştir, çok zengin ve çeşitlidir. Şair samimi bir sevgiyle doğduğu şehir Bakü'ye "Şöhretimin şehri" "Baba ocağım" diye sesleniyor.

Ümidimin, arzumun,

Sevincimin, şehri

Anadan kim koyup, kim

Bakü'm!

Azizim, gözüm, anam!

Sen boy atarsan,

Ben bahtiyarım.

Sen varsan,

Ben de varım!

"Yeni Menzil" deki küçük **Xumarın** saadeti hakkındaki lirik, sıcak satırlar her okuyucuyu heyecanlandırıyor:

Sevinç üç oda dolusu,

Işık yedi pencere.

Şair basit, sıradan günleri öyle tasvir ediyor ki, onun şiirinde her taraf gür bir ışığa gark oluyor. Şair saadet arayandır. O, kendi hayatındaki ve bizim ömrümüzdeki mutluluğu arayıp gün yüzüne çıkarır. Resul Rıza'nın sevip kaleme aldığı insanlar inşaatlarda çalışan sade emekçiler ve Bakü petrollerinde çalışan işçilerdir.

Resul Rıza filozoftur. "İki Buruğun Sohbeti" adlı şiiri ilk bakışta oldukça sade ve basit görünüyor. Ancak ömür, hayat, nesiller, gelecek ve onların **cavabdehliyi** hakkında ne kadar güzel şeylere değinmiştir.

Mümkündür. Resul Rıza'nın şiirlerini bazı okuyucular beğenmeyebilir. Benim onlara bir sözüm yoktur. Şair kendisi bu okuyuculara söylüyor:

Aydındır şiirin dili,

*İster isen sevinçten,
İster isen gamdan yaz.
Öyle aydındır bu dil,
Nadan yüz kez okusa,
Yine bir şey anlamaz.*

İzvestiya Gazetesi, 1963

İKİNCİ NEFES

İnsan kırk yıl sonra cesaretle, yeni yeni arayışların ihtirası ile ve yorulmazlıkla müdrikliyin, yetkinliğin birbiriyle uyuşmadığını hissettiği için ara sıra kederleniyor. Bu, gerçekten de böyledir ama bazen kırk yaşını geçmiş bir insan, ilk bakışta birbiriyle uyuşmayan bu iki ciheti kendisinde birleştirebiliyor. Bu fikrimizi ispat etmek için epeyce örnek vermek mümkün. Bu konuda, kudretli siyasetçilerin ve devlet adamlarının, mütefekkirlerin, sanatçıların ayrıca fabrikalarda, inşaatlarda, kolхозlarda çalışan nice nice anlı-sanlı emekçinin adı anılabilir.

Ben bir şair hakkında konuşmak istiyorum. Azerbaycanlı şair Resul Rıza hakkında... O da gençlikle müdrikliyi kendinde birleştiriyor. Onun sanatı ile tahminen 20 yıldır, kendisi ile yaklaşık 12 yıldır tanışıyorum. Resul Rıza, 40 yaşına kadar sadece iyi bir şair idi. Sov. İKP MK XX. kurultayından sonra ise her şiirini gençlik ihtirası ile yazıyor, sosyalist gerçekçilik metodunu cesaretle arayışlarla uyguluyor. Şimdi, 1959 yılında, benden Sovyet şiirinin yenilikçilerinin adını sorsalar, onların arasında Resul Rıza'nın adını mutlaka anardım.

Resul'ü derinden etkileyen önemli amillerden biri de şudur ki, o bizim günlerde dünyayı döne döne gezip dolaşmak imkanı buldu. Muhtelif halkların asırlarca yarattığı manevi servetlerle karşılaşması ona öyle bir fikir aşılamıştır ki, o, komünist bir şair olarak sadece kendi halkının değil insanlığın manevi servetlerinin de varisidir. XX. Kurultay, Resul Rıza'ya, kendi ülkesinde hala devam eden sevimsiz "miras" ile geçmişin tüm kalıntılarıyla mücadele etmek, onu ortadan kaldırmak için büyük bir manevi kuvvet verdi.

Hayatın getirdiği problemleri gür bir sesle ifade etmek için mutlaka yeni bir şiir şekli arayıp bulmak lazımdı. Resul kendi tecrübesini, hayata dair bildiklerini gençlik aşkı ile kanatlı arzularla ilişkilendirip bu şekli yarattı.

Bana öyle geliyor ki, Resul'ün birkaç yıl Azerbaycan Sinema Bakanı olarak görev yapması, onun yaratıcılık faaliyetlerini müspet yönde etkilemiş. Sinema, güzel sanatların en genç, hayatla birebir ilişkide bulunan ve her zaman kendini yenileyen bir türüdür. Bana göre sinema ile temasta olması, Resul Rıza'nın yenilikçiliğinin temellerini attı.

Resul Rıza felsefi şiirler yazmayı seven bir şairdir. Ne mutlu ki onun felsefesi poetik imgeler prizmasından geçiyor.

Onun "Gönlümde Bahar" adlı kitabı karşımdadır. Onun bir nice felsefi şiirinin adını anmak istiyorum: "Gönlümde Bahar," "Yaz Gelir," "Bakü," "Benim Köşem," "Yeni Menzilde," "Yeni Söz," "Ümit, Şüphe, Keder ve Ben," "Keyifli İskender," "İki Buruğun Sohbeti," "Kibernetika," "Teyyarede Düşünceler," "Vatandan Uzaklarda," "Rotterdam'da Heykel," "Elcezair Meydanında," "Bir Gün de İnsan Ömrüdür" ve "Sınak Günleri..." "Sınak günleri şiiri **şahsiyeti prestij** devri hakkında yazılan ilk poetik eserlerdendir)

Azerbaycan klasik ve muasır edebiyatı halkın eşsiz nağmesidir. Resul'ün sesi bu nağmenin en güzel keyfiyetlerini özünde birleştiriyor.

AZERBAYCAN ŞAİRLERİNİN

NAZIM HİKMET'E İTHAF EDİLMİŞ ŞİİRLERİ

Mikayıl REFİLİ (1905-1958)

Karşımda aksin...
Elimde sadece kalem,
Gözlerimde Moskova'da geçen
Gençliğimizin solmayan yaprakları.
Sen Nazım Hikmet'sin,
Ben,
Ancak bir taleben
Gece saat on iki,
Yâdımdaki,
Bir sen
Bir ben
Bir de çıplak ve narin bir akşam
Bir de uçsuz bucaksız karlı bir orman
Bir de Tverskoy bulvarında
Ümit ve şiirle beslenen
Balaca bir guşen.
Gece saat on iki, yağmur yağıyor.
Rüzgar esiyor.
Hatıralar bir balık gibi titretiyor
Paslanan oltaları.
Ah, ne acayip gecedir
Bakü'nün bu güz gecesi...
Ah, ne acayip insandır Süleyman
Ve onun titreyen gehgehesi¹...

Bakü, 9 Kasım 1957

¹ Gehgehe:Kahkaha

ELİ NAZIM(1906-1941)

KARA DENİZİ GEÇERKEN

Deniz kara, gece kara, kök kara

Yakın-uzak

Yüksek-alçak

Kara kara... kapkara

Güvertede benim ancak

Yalnız

Bir bakınız

Bu kaynayan denize

Bu kaynayan denize

Bir bakınız

Bakın nasıl zincirlenen

O inci

Dişlerinde sıkıp çılgın kinini

Köpüren bir kara kul

Bir zenci

Gibi bu gün

Çalkalanıp haykırıyor

Dalgalanıp bağırıyor.

Şu deniz!

Güvertede benim ancak, yalnız,

Kökte ne bir ışık ne de bir yıldız;

Karanlığa bakıyorum

Ben bu derin

Karanlığın içinde

Şu suların dibinde

Okuyorum dalgalara yazılan

Ufuklara süngülerle kazılan

Kızıl kanlar izini;
Boğulan hırpalanan
On beşler ölmezini
Duyuyorum acısını gönlümde
Sanki şimdi önümde
On beş kalbi parçalayan, kanatan
Öçlerimi oynatan
Burjuva süngüsünü!
Yeni melun
Sistemin
“Hak” denilen yüzünü!
Gece kara, deniz kara, kök kara...
Gömülüyor karanlığa gözlerim.
Çünkü karanlıktan aldı bir yara
Acı, acı
Pek yakıcı
Bir yara.
Bu yarayla
Sönmez yanar,
Öçle kanar
Benim gönül gözlerim
Der ki, ben de öç gününü gözlerim.
Şimşek çakar
Kara sular
Bulutla yarılr,
Kara deniz
Önümüzde sularıyla açılır;
On beş süngü
On beş küfür

On beş boğuk gumbultu
Altun dolu
Vahşi kollu
On beş kaba
On beş kanlı el, pençe...
Uzaklaşan bir karartı, onu yutan bir gece
Deniz kara, gece kara, gök kara.
Güvertede ben durmuşum yalnız
Ta uzakta
Belirmekte bir yıldız
On beşlerin destanını yazmada
Sanki titrek şafak ile sulara!
Güvertede ben yalnızım,
Yalnız.
Sular susmuş, tan ağarmış
Bakınız.
Bir bakınız: doğmak üzere bir güneş!
Doğmak üzere bir güneşe bakınız!
Güvertede ben yalnızım gönlümle
Gelecek bir bayram oldu munis, eş
O bir gün ki
Hep bu günkü
Karanlık
Silinecek
Kurtulacak insanlık.
O gün deniz kızıl, gece, gök kızıl
Yakın, uzak
Yüksek alçak
Hepsi kızıl, kıpkızıl

Yükselecek

Bir ay da o zaman

Alkışlanıp, denilecek:

“On beş kızıl kahraman”!

Deniz kızıl, yerler kızıl, gök kızıl!

Artık bütün

Dirlik o gün

Kıpkızıldır, kıpkızıl!

1927 İstanbul

SEMED VURGUN (1906-1956)

HAREKET

Nazım Hikmet'e

Hareket!

Hareket!

Bu gün damarlarımı dolaşan

Bu kan

Hiç de dünküne benzemiyor, inan!

Fakat ben yine

İnerek gecenin derinliğine

Her gün dolaştım uçsuz bucaksız,

Odsuz ocaksız,

Dikenli çöllerin bir yolcusuyum.

İşit hey!

Aradığım şey

Artık ne aşktır ne de hicran

Bu his, heyecan

Kalbimden gelmedi, fikrimden doğdu.

Hareket!,

Hareket!

Bu gün varlığımda demirden sağlam

Tükenmez, koca bir kuvvet var desem,

Çok da düşünmesin o "afet-i can"

Çünkü her insan

Yaşamak isteyen bir dertli gönül

Her çiçek, her gül

Azıcık sevilme, çırpınmak ister,

Birazcık, dilber.

Kaygısız bir haldeyim bu akşam

Karşımdaki şam
Azıcık sönmemek üzere yanarsa,
Bir an bile durmadan coşacak kalem.

Ne dert ne elem,
Ne de gözyaşlarım enisim değil.
Anla! Bil!
Bil ki, söyler keder azat, bahtiyar
Ruhumla çırpınan bir alemim var.
Hareket!

Hareket!
“İncil’in,” “Kuran’ın” yapraklarını
Savurur gözlere şimal yelleri.
Şarkın elleri
Yakın yarını
Bu günden şöhretli ve şanlı bekler.
Açan çiçekler
Artık yaz gününe bir nişanedir.
“Cihan: Gamhanedir”

Felsefesi,
Son nefesi,
Son hıçkırığını çekmek üzredir,

Hareket!
Hareket!
Bulutlar koynunda Himalayalar.
Sessiz gecelerde yıldızlar, aylar.
Yalnız bir şairin uzak hayali
Şairlik hali,
Guruba yakın hazin bir manzara,
Susuz bir dere,

Dağlarda kucaklaşan elvan bulutlar,

Yemyeşil otlar,

Uçurur fikrimi dumanlar gibi.

Bunlar

Bu saydıklarım,

Sen ve ben.

Her ikimizden türeyen

Hep bu harekettendir,

Bu sonsuz sürattendir!

SÜLEYMAN RÜSTEM(1906-1989)

NAZIM YİNE DENİZDEDİR...

"Nazım Hikmet" gemisine

Sen deniz sahilinde, İstanbul'da doğdun

Deniz vurgunu oldun.

Dalgaya benzerdi yel vurunca saçların,

Denizden söz edilse çatılırdı kaşların,

Göy denizden almış gözlerin öz rengini,

Sözlerin ahengini.

Dostuna, kardeşine,

Yarına, sırdaşına,

Karadeniz'den dedin, mavi Hazar'dan dedin

Denizi görmeyen şair gibi gam yedin.

Şiirlerinde dostum, deniz kokusu vardı.

Dostlar meclisinde de, masa arkasında da

Denizden baştanbaşa sözünle, sohbetinle.

Ben her denizi görende, o dem düşürsen yâda.

Gözlerimin önünde durursun kudretinle.

Nasıl sevinmeyim ben

Sen yine denizdesin, sen yine denizdesin.

İşte şiir yelkenin yüzür Karadeniz'de,

Martılar ardınca süzür Karadeniz'de.

Sert dalgalar boyunca ne ağ ne kefen oldu,

Karadeniz, şairim, senin için Vatan oldu.

1965

RESUL RIZA (1910-1981)

NAZIM İLE GÖRÜŞME

İki âlem arasındayım,
Biri gerçek;
Sevinçli, hicranlı,
Hatıralı, unutuşlu, nisyanlı.
Biri bilinmezlik,
O yanlı.
... Nazım geldi
Dedi: "Merhaba, şekerim!
Nasıldır hayat?"
Dedim: "Merhaba!
Üç aydır yataktayım, üstat!
Bekliyorum ne zaman gelecek.
Yorgun kalbim dinlenecek."
Dedi: "Hoşbahtsın, şekerim.
Gidecek olsan da.
Benim arzumdu:
Kanserden, veremden ölmek.
Diyemediklerimi deyim,
Ölüm kararım yazılанда,
Efv-ümumisiz baş başa kalanda
Ümitsizlikle ikimiz.
Ölmek istedim yavaş, yavaş
Damla damla.
Olmadı böyle.
Yüreğimdir, dediler,
Ölümüme sebepkâr.
Bu sözlerde belki

Az çok hakikat var.
Ancak tam değil bu hakikat.
Gittim, yüreğimde
Ümidimin ölüsü,
Ciğeri tütün tozlu
İzmirli kardeşlerim,
Kış desteyinden
Yamalı köynek gibi asılmış
Anadolu köylüsü.
Bir de Uludağlı yeşil
Bursa.
On yedi baharın renksizliği,
Canı bezdiren kışı.
Bir de minareli İstanbul
İkindilerinde akan
Mavi ışık.
Fuzuli demiş,
“... Felek dönmedi muradımca.
Döne-döne bana zulm etmeyi
Şuar etti...”
Ancak Nazım öldü demek!
Hatırla semender kuşunun
Sihirli teleğini,
Bir satırımı oku gönülden.
Görürsün sağlığımda gördüğünü.
Yanında hazır olur Nazım.
Lakin ne deyim, ne yazayım?
Ağır oldu mihnetim.
Kim dayanırdı çektiklerime, kim?

Neylesin kalbim.
Ne yanımda dilimin
Gıda toprağı,
Ne kulağımda
Doğma yurdun ağ günler sorağı”
Ayılttı beni
Başucumda
Sessizce konuşmalar:
“Kanında stafalakok bulundu”
Açtım gözlerimi,
Ne Nazım vardı,
Ne de onun yanıklı gileyi.
Dedim: “Zavallı Nazım, zavallı!
Ölümde de kabul olmadı dileğın.”
Döndüm kendi kendime.
Yaman ağrıyordu sinem...
Yaman ağrıyordu
Sol kolum,
Absesli bileyim.

SAMAN SARISI

“Renkler” silsilesinden

Anadan olduğı evin
Çıplak duvarlarına hasret.
Pişmanlık kokan heqiget.
Gurubun şafaklarında
Yaralı kalbine meydan okuyan
Nazım Hikmet
Ve onun ağırlı muhabbeti.

Bir hırmanı bir külfete
Bir doyumcün az olan
Arpanın küleşİ.
Kış güneşİ.
Göy eteğinde bir an görünen
Ay paresİ.
Acı hatıraların yadigârı:
Dostlara, insanlara,
Göze görünmeyen,
Yandıkça sönmeyen
Yara!
Bir sim ki, artık gerek olmayacak
Soğumuş parmakları.
Güneşsiz sarmâşıklar.
Mahnısını yitirmiş âşıklar.
Bir de saman sarısı!
Doyumsuz büyük insanın
Son aşkı,
Son ağrısı.

Nazım dedi,
Çayın da,
Şarabın da
Birinci növü!
Dad ikinci elinden!
Dad!
Böyle dedin, üstat!
Haklısın haklı.
Şiir, sanat da böyledir.

İkinci oldu mu,
Ya bayattır, bezeklidir;
Ya köhnedir,
Üstü taze yamalıklı.
Haklısın, üstat haklı!
1970

GÜLHANE PARKINDA BİR CEVİZ AĞACI VAR

Sen bir ceviz ağacıydın
Gülhane parkında.
Minareler karşında,
Minareler arkanda.
Baharlarda boylanıp
Bakardın Boğaziçi'ne.
Bazen polis gölgesi düşerdi
Gülhane parkının
Duvarına, kerpicine.
Yaprakların: Ellerin
Parlardı
Işıl ışıl.
Budakların: Parmakların
Çıplak kalırdı
Suvar payızı,
Fariş kışı.
Aradım ceviz ağacını
Gülhane parkında.
"Kurudu" dediler.
Kurudu o günden ki
Nazım'ı

Yer üstünden
Yer altına göçürdüler.
Onun kalbindeydi
Ceviz ağacının yeşil baharı.
Ceviz ağacındaydı canı
Mavi gözlü devin.
İstesen ağla,
Ağla gözün dolusu!
Boş koydu gitti
Bir büyük şair tutumu yerini
Bu dünya, evin.
İstersen “insanlı dünyanın
Dertlerinden kurtuldu” diye
Gamlı gamlı sevin!
Nice ceviz ağacı var
Gülhane parkında;
Yaprakları yeşil yeşil.
Gün düşünce yapraklara
Göz kamaşır.
Bir ceviz ağacı yoktur artık.
Olmayacak.
Yaralı satırlar,
Yarım sayfalar
Dolmayacak.
Nerde ceviz ağacı?
“Kurudu” dediler.
“Bin nadir ceviz ağaçsız kaldı
Nazım yurdu” dediler.
Sana el çatmaz,

Ün yetmez, şekerim!

Geçtiğin dünyadan

Hasretin gitmez,

Gitmez, şekerim.

1970

ÇINARALTI

Koca çınar

Gölgesiyle kucaklamış

Meydanı.

Haber aldım:

Çınar baba!

Hani Fikret?

Hani Namık?

Ahmet Haşım,

Yahya Kemal,

Rıza Tevfik hani?

Nice gördün,

Bu devranı?

Hani şiir meclislerin?

Hazin sohbetler, o kalmakal?

Bir gök gözlü genç de vardı.

Tez tez gelip buraya

Susup durur,

Bir kenarda dayanardı.

O zaman da var mıydı?

Böyle iri, meydan gölgen

Gel gel diyen körpe yeşil

Salatalık

Gülü başında yerpenek,
On gün yaşında yerpenek,
Bir tarafta Karadeniz,
Rüzgarlarda hoş nefesi
Uzaklardan gelen,
Uzaklara giden.
Vapur sesi.
Vapurlar uzak gitse de,
Yakın gitse de,
Dönerler Boğaziçi'ne,
(Batmazlarsa tufanda),
Neylemişti sana,
O mavi gözlü çocuk,
Bursa zindanında,
Yılları yıllara calayanda,
Ulu çınar.
Daha ne kadar kurbanlığın
İnsan var.

1970

ULU ŞAİR

Uludağlı Bursa'da öldü?
Bursa'da dediler!
Uludağ
Dağlar dağıdır.
Bir şimşekle
Katar katar bulutları dağıtır.
Bir de hapishanesi var
Bursa'nın.

Özü bed kılık,
Pencerelerinde demir parmaklık.
Kerpiçleri nemli.
Gündüzler güneşe,
Geceler yıldızlara bakar
Gamlı gamlı.
Uludağ'ın bulakları
Serinden serin.
Bursa zindanının zulmeti
Derinden derin.
Zindan havansında
Sesi yaralı olur nağmelerin.
Ne Uludağ'dan esen külek,
Ne yamaçları örten çiçek kokusu,
Duyulur burda.
Bursa'da bir Uludağ var
Başı bulutlu.
Bursa zindanında
Bir ulu şair
Kalbi isyan dolu,
Şiir dolu.
İller geçip ağır ağır,
Piyade yolcular gibi
Yorgun.
Polisin ayak sesleri gelip
Kuyu gibi dar heyetden,
Yağlı yağlı,
Yoğun yoğun.
Belki sağdır diyorum şair?

Keşke sağ olaydı.
Zindan evinde
Tutsak olaydı.
Yükseltseydi yeniden sesini dünya
Şaire azatlık, diye.
Rüyasında görseydi şair yine
Elleri nasırlı Anadolu köylüsünü.
Sinesinde veremini besleyen
Tütün fabrikası işçisini.
İşiteydi Piraye’nin sesini.
Düşüne düşün
Amansız mücadelenin
Yeni yollarını,
Sınayaydı, dostların itibarını.
Uludağ durur
Başı dumanlı,
Bursa zindanı var
Yolları kanlı.
Şair yoktur artık,
Olmayacak.
Ulu şair ölümünü
Sinesinde götürdü
Bursa’dan.
İnfarkt miakardo onu
Uzaklarda vursa da.
1970
Ufukta gök gözlerin sarı hasreti.
Bir ses:
“Oğlum, oğlum!” diye

Çağırır Memet'i...
Masa üstü: Bir ışık gölü.
Masada oturan Memet
Defter, kağıt masa üstüne dökülü.
... Karadeniz'in üstünden kara yeller esti mi?
Memet gecikti mi?
Çağırır telesdi mi?
Ufukta göy gözlerin sarı hasreti.
Sayfalarda yaralı kalbin muhabbeti.
Mehmet ders okuyor
Lehistan'ın başkentinde.
Şekerim, kardeşim, üstat!
Bir daha çağırma,
Çağırma Memet'i!

MİRVARİD DİLBAZİ (1912-2001)

NAZİM HİKMET

Şiirin mavi gözlü devi
Mermer mısralardan dikti
Sanat mülkünde bir evi
İçi sevinç, keder dolu.
Alevli nağmeler dolu.
Bu sarayın binlerce yolu
Yürekten yüreğe çatıyor.
Burda dünya sanatkârı
Şair Nazım Hikmet yatıyor.
O, insanlığa oğuldu,
Yeşil cenupta doğuldu.
Ağ şimalde menzil saldı.
Akçakayınlar yurdunda
Türkoğlunun kabri kaldı.
Vatan derdi yüreğinde,
Hain ağrı küreğinde,
Duydu sevimli halkının
Derdini, ıstırabını.
Bu ıstırapla başladı,
Bu ıstırapla kapadı
Ömrünün son kitabını.
Ölüm hükmü, dar ağacı
Baş eğdiremedi bu merdi.
Lakin bu memleket derdi
O tunç yürekli şairi
Nihayet, yerlere serdi.
Onun fikirleri yol salmış

Alnının kırışlarında,
Yüreğinin infarktında,
Saçlarının gümüşünde,
Kalan kederli memleket,
O seni sevdi derinden.
Türkün elvan çelengine
Götür, taze deste bağla
Sen onun nağmelerinden.

NİGAR REFİBEYLİ (1913-1981)

İNSANOĞLU

Nazım Hikmet'in aziz hatırasına

Ölümün bizi
Öyle yandırdı,
Öyle yandırdı ki kardeş,
Ne demeye dilim varır,
Ne yazmaya elim varır...
Bu derdin ağırlığına
Omuz vermeseydi halklar,
Biz bu gam yükünü
Çekemez idik.
Ağlamasaydı sana
Dünyanın anaları,
Bir derya gözyaşını,
Dökemez idik.
Seni gurbette değil,
Sürgünlerde değil,
Arzularının dünyasında
Sevdiğin şehre gömdüler.
Tabutunun başında
Milletleri, halkları
Kardeş gördüm;
Rus kızının, Arap şairinin,
Alman komünistinin
Gözünde yaş gördüm.
Işıklıydı arzun, niyetin
İnsan idin,
Oğlu idin büyük beşeriyetin

Kuruyan budağın,
Şikest ayvanın,
Sönen yıldızın
Kaderini duyardın.
İnsanın gamını
Herkesten evvel.
Sevdiğin, haline yandığın
İnsanların arasından
Kopardı seni amansız ecel.
Şeker bile yiyemeyen
Ölü uşakların
Haline yanadın.
Harabelerin altından
Canlanıp kalkamayan
Baharın haline yanardım.
Yandın... Kerem gibi yandın.
Güzel insanları dost bildin,
Kardeş sandın.
İstedin insan fenalığını,
Yok etmek.
Ezilen beşeriyet için
Dövünürdü sinendeki
Büyük yürek.
Ümidin, arzun,
İnsanlara bağlı idi.
Yaralı yüreğin
Vatan hasretli
Hicran dağlı idi.
Şimdi sevdiğin, muhabbetle baktığın,

Gözler ağlıyor,
Yıllarca hasretini çektiğin
Balaca oğlun Memet ağlıyor,
Anaların en güzeli
Münevver ağlıyor.
Ezilip çiğnenenlerin,
Ümitsizlerin, çaresizlerin dostu,
İşleyib, dişlemeyenlerin dostu,
Işığın, güneşin hemdemi,
Niye reva gördün bize
Dağ gibi ağırlığı olan
Bu matemi?
Yakınlaştı, sana kardeş,
Büyük karanlık,
Koyup gittin ışığı insanlara,
Yazıp yarattığın eserlerinle
Karıştın ebedi bahara.

BAHTİYAR VAHAPZÂDE (1925-2009)

İLK KİTABIN

Tam otuz yıl bundan evvel sen damla damla
Al güneşi burada içip türküler ötdün.
Bakü seni büyüttükçe, sen de inamla
Yüreğinde bin bir sesli arzu büyüttün.

Anam Bakü senin de ilk mektebin oldu,
Sen buradan pervazlanıp uçtun göklere.
Ancak senin ömür yolun ne çetin oldu
Karşına gâh kaya çıktı, gâh dağ, gâh dere

Bir yiğidin hayatıdır, ahı, otuz yıl
Otuz yılda çok bulaktan sen su içmişsin
Görürsün ki, Bakü artık sen gören değil,
Bakü gibi sen özün de çok değişmişsin.

Tam otuz yıl bundan evvel sen hayran hayran
Nağme dedin canın Bakü, gözün Bakü'
Bir kitapla geçmiş idin bizim Bakü'den
Yüz kitapla dönmüşsün bu gün Bakü'ye.

Yüreklerden alır ancak söz mayasını,
Şiirin, sözün nice candan nice can almış,
Nazım! Senin yüz kitabın öz mayasını
Bakü'müzde yarattığın kitaptan almış.

1957

KABİL (1926)

NAZIM HİKMET'E

Kövelirdim her görende Nazım Hikmet'i

Ne olsun ki, zirvedeydi şanı-şöhreti.

Onun gömgöy gözlerinde ışıldıyordu,

Gömgöy Bosfor sularının derin hasreti.

1985

HALİL RIZA ULUTÜRK (1923-1994)

GÜNEŞİ İÇENLERİN TÜRKÜSÜ

Aynı adlı eserin yaratıcısı Nazım Hikmet'e

Herlene-herlene,
Terleye-terleye,
Çırmana-çırmana,
Tırmana-tırmana,
Uyanan kuşları,
Dağları, taşları,
Dinşeye-dinşeye,
Tövşüye-tövşüye,
Rengarenk güllerden
Umsuna-umsuna,
Tamsına-tamsına,
Renklerin hamısına
Vurula-vurula,
Aşk ile gururla,
Yokuşun sırtına,
Tartıla-tartıla,
Kalkıyorum yukarı
Öpürem baharı,
Gucuram baharı.
Sonsuz, dipsiz dereleri
Göz kararı ölçe-ölçe
Parıldayan damcıları
Gözlerimle içe içe
Gül çelengi tepelerden geçe geçe,
Kurşağacan ot içinde

Yeni çığır aa aa,
Ot yamaçtan da yamaca
Ua-ua.
O kayadan, bu kayadan tuta-tuta,
Yedi Gülşen havasını
Bir ciğerle uda-uda
Kaldım Ümih zirvesine.
El atmayan, ün yetmeyen bir zirveye,
Doğın günü görüm diye.
Hani gövher?
Hani göyn mirvarisi?
Neden ötr gözü yolda koyup bizi?
Büyük akrep herlenmede
Saniyeyi kova kova.
Hele yatır elat, oba.
Kular tek tek uyanmada,
uh kelebek uyanmada.
Gaymaiek uyanmada.
Al kırmızı hallar dr
Ağ buluta, boz buluta.
Budur, budur
O ilahi tanrısal nur.
Önünde lal dayanmıam
Bu mucize saltanatın.
Budur, önce le saır kızıl qv.
Sonra özü,
Göğün gözü.
Kainatın nur gzgs,
Var ol, güneş, arzın ss!

Yatır Şuşa, yatır kadim Penahabad.
Etrafımda ak bulutlar halay-halay.
Yadda sakla bu makamı, Daşaltıçay!
Şuaların arasından
Yüreğimin ortasından
Akıp giden Daşaltıçay!
Şuşa, 2 Haziran 1979

MEMMED ARAZ (1933)

NAZIM'A TÜRKİYE ARMAĞANI

Fikrimde ne zamandan
Uyumuş bir haber
Uyandı bu gece:
Bir ak haber.
Onda karalık da vardı aklık kadar.
Diyorlar
Oşanın Türkiye toprağı
Getirip,
Nazım'ın kabrine serpipdi
Nazım'ın kabri de
Nazım'ın kalbine serpipdi.
O toprak içinde görünmez
Bir ana dudağı getirip
Nazım'ın kabrini öpüptü.
Nazım'ın kabri de
Nazım'ın kalbini öpüptü.
Nazım vatanına
"İnfarktım" demiş.
Nazımın sinesi hasretten sökük
Nazımın sinesi
Bundan da büyük,
Bundan da mahrem
Bir armağan: Mehlem görmemiş!
Sağ iken vatan,
Gözünden kalbine,
Kalbinden gözünecen,
Kalemimden mizinecen

Gidebilirdi Nazım derdi.
Eh, şimdi sağ olsa
Bir avuç topraktan
Bir ülke düzeldirdi Nazım'ın derdi:
Orda İstanbul, Ankara'sı
Öz şair oğluna
Kabinet-zindan arardı
Orda gözünün ağı karası,
Şiir sanat balası
Ata geyimli
İnsan arardı
O ülke yine de
Bu yeri yamanlar;
Fırlanar, fırlanar,
Orbite yuvarlardı Nazım'ı,
Deydi:
"Bu vatan küreyi
Uzaktan seyr ele ay gibi"
Deydi...
Deydi... yok, hiç ne demezdi
Günahı ne idi
Deseydi- ne derdi.
Ne dese yine de Nazım deydi.
Ne lazım:
Bu uzun uzadı belkiler.
Bu adi fakt özü belki de
Ne kadar vicdanı silkeler
Şaire bir avuç toprak çattı.
Bir dünya bildiği ülkeden

Yattığı zindanın
Neminden armağan!
Sesleri bu neme sinmiş,
Özleri yok olmuş
Zindan okuyucularının
Gamından armağan!
Nazım yaşadı,
Ne kadar yaşadı,
Özünde bir ülke yaşattı.
Bir ülke adından
Dalınca neçesi daş attı.
Nazım'ı
Bu hıyanet
Taşları yaşattı,
Yaşattı,
Kırık
Mısralar
Şeklinde:
Bir sine, bir ülke yaşattı.
Bir sine, dünyanın
Şiir sanat limanlarına
Kırk yıl, kırk yıl
Türkiye yükü boşalttı!
Bir sine, bir ülke yaşattı
Peki, ondan şaire ne çattı?
Bir avuç toprak!
O da ki, kabrine kismet oldu!
Duyuyor musun, Anadolu?
Kabrine kismet oldu... (Şubat, 1971)

FİKRET SADIK (1930)

OĞUL HASRETİ

Nazım Hikmet'e

Doğma Türkiye'siyle dayanarak yüzyüze,
Dağ cüsseli bir şair bakar Karadeniz'e
Hazin rüzgar dağıtır saçlarını yüzüne,
Ne düşünür acaba, fikri nedir, sözü ne?
Deniz de sükût eder, tabiat da olup lal,
Belli ki uzaklara götürmüş onu hayal.
O görmüyor, görmüyor sükut eden denizde
Kayıklar sakın, sakın ırğalanır, yellenir
O, hayalden ayrılır, ağır ağır dillenir
"Gönlümde deli hasret
Oğul, sana sesleniyorum
Duyuyor musun Memet?
Duyuyor musun Memet?
Bu sedayı ilk defa işiten deniz oldu,
Bedeni silkelendi
Bağrına kan çilendi,
Gazabından boğuldu
Tutuştı o, yandı o
Coştı, dalgalandı o
Ya o gürültü neydi?
Bakın nasıl da değdi
Dalgalara dalgalar
Basıp bağrına berk-berk
O sesi bir töhfe tek
Memet'in yaşadığı sahillere apardı,
O gün Karadeniz'de kanı kara dalgalar,

Aslan gibi kükredi, bir kıyamet kopardı.

Gönlümde deli hasret,

Oğul seni sesliyorum

Duyuyor musun Memet?

Duyuyor musun Memet?

Bu dem sustu rüzgârlar,

Dayandı, durdu tufan.

Bir ses geldi, uzaktan:

“Duyuyorum, atacan!”

“Duyuyorum, atacan!”

1958

İSTANBUL KUŞ BAKIŞIYLA

Ölmeden evvel

Geldim İstanbul’a.

El kolunu açıp, uyurken gördüm

Onu denizler içinde

Tevfik Fikret’in,

Nazım Hikmet’in,

Orhan Veli’nin,

Ayak izlerini aradım,

Donup kalmış izler içinde,

Aman Allah, Gülhane Parkı

Nasıl da şahanedir!

Acep ne hatıralar gizler içinde.

Sokakları bana Bakü’yü hatırlattı,

Yad yüze rastlamadım yüzler içinde.

Dede Korkut’a benzettiler beni burada,

Dede Korkut’tan bir edebi kitap kalmış,

Bir sözüm kalaydı keşke, sözler içinde.

Bir şehre nice şehir sığınmış, gördüm.

İstanbul: Şehirler şeceresi!

Asya’nın Avrupa’ya,

Avrupa’nın Asya’ya penceresi.

İstanbul: İri, ela, mavi, siyah Türk gözü,

Parıl parıl yanıyor gözler içinde.

İstanbul: Ezeli, ebedi bir ziyaretgah!

Sizler için de!

Bizler için de!

Ekim 1995, İstanbul- Bakü

FİKRET KOCA(1935)

NAZIM HİKMET'E

Vatanından didergin,
Sarışın,
Kara günlü,
Mavi gözlü bir dev vardı.
Hayalinde bir ev vardı
Evde Memet
Mavi gözün bebeğinde
Memet adlı bir dert vardı
Ağlamaya korkardı ki
Memet düşer bebeğinden.
Onu kadın doğurmamıştı
Doğmuştu,
Türkiye'nin göbeğinden
1973

KIYAMET NE GÜZEL ŞEYDİR, ÖLENLER DİRİLECEK

Sur çalındı
Koptu kıyameti Nazım'ın,
Dirildi, kalktı mezarından.
Kalktı kıyameti Nazım'ın
İstanbul'un şer pazarında
Antartika buzları arasında da
Garipler için yanar cehennemdi.
Cehennem odunun göbeğinde
Gariplerin gözü yaşlı, kirpiği nemdi.
Sur çalındı
Şöyle diyorlar melekler:

Nazım mezarından kalktı,
Ne göye baktı, ne yere baktı,
Ayak yalın, başı açık
Kollarını açıp,
"Can ana" deyip İstanbul'a kaçıp,
Kerem gibi yana yana
Mecnun gibi vurgun vurgun
Garip gibi yüz yıllık yollarda yorgun, yorgun
Memleketim,
Milletim,
Hasretim, derdim
İlletim.
Özümü pervane gibi attım odlara
Belki yüreğinde kurşuna dönmüş
Gözyaşlarım erisin.
Ben gözlerimde kurşun eritirim
Diderginlerin derdi kurşundur
Ben gördüğümde çok idrak ederim
Talihimi yazana da erk ederim,
Onun yazısından kaçıp
Beni doğurana giderim.
Bütün ömrün uzun bir beyittir
Kollarım gibi uzun uzalı.
Niye böyle yazmış bana kader?
Ömrüm uzun bir beyittir
Moskova'dan İstanbul'a kadar.

18.01.2002

VAGİF SEMEDOĞLU (1939)

NAZİM HİKMET'E

Ölende kaç yaşındaydın?

Kaç kış, kaç bahar görmüştün?

Ölende

Kimin saman sarısı saçlarının

Kokusunu işittin?

Toprağını gördün mü, gözlerini yumanda?

Mavi gözlerinin seması şimdi yok,

Gece çöktü gözlerinin semasına.

Nice yıldız söndü

Mavi gözlerinin

Kapanmış gecesinde.

Işığı bize hiçbir vakit

Çatmayacak yıldızlar.

Ölende kaç yaşındaydın?

Yoksa hiç doğmamış mıydın?

1963

TOFİK MELİKLİ (1942)

NAZİM HİKMET

Bir kitap var karşımda
Sayfa, sayfa okunmuş.
Son sayfasında bir portre
Marmara dağlarına benzer kıvrım saçlar
Yüzünde Kızılırmak'ı hatırlatan kırışıklar,
Mavi gözlerin kenarından akan hasret:
Şair Nazım Hikmet.
... Okudum mektuplarını üstat,
Çöktü yüreğime hazin bir sevinç.
Bahtiyardım,
Yine sevdim,
Yine sevdim, seni, üstat
İnamına göre,
Muhabbetine göre,
Ümidine göre,
Hasretine göre.
1978

NUSRET KESEMENLİ (1946)

YARATICILIK EVİNDE SON GECE

“Hoşça kal deniz...”

N. Hikmet

Selamet kal, Yalta,
Denizinde yüzdük,
Ormanlarını gezdik,
Şerbet havanı yuttuk
Kederimizi unuttuk.
Selamet kal, Yalta!
Dolambaç yollarınla,
Dalgalı sahilinle,
Selamet kal,
Konağınla, ev sahibinle...
Biz gider olduk.
Götüreceğimiz hatıraları
En güzel hediye sandık.
Sen hiçbir şey yitirmedin,
Biz acı, tatlı
Hatıralar kazandık...
Selamet kal, Yalta!
Yorgunluğumuzu
Denizine, sokağına,
Ormanına, gecene serptik...
Gedirik,
Keyfimiz kök,
Damağımız saz,
Galiba
Şiir yazmışız bir az...

SABİR RÜSTEMHANLI (1946)

NAZIM HİKMET YOLU

Eğer insan ölen de ömür başa çatırsa,
Dayanırsa hareket,
Peki, bu kabristanda nereye böyle yol gedir,
Telesir Nazım Hikmet?
Sanki donup kalmayıp kara mermer cildinde,
Soğuk bir an içinde,
Yayından çıkan oktur, artık geriye dönmez,
Geçer, geçer bahtına düşen tufan içinde...
... Şairler yeryüzüne şiir yazmağa gelmez!
Gelirler bu dünyanın tarazlığı yitende.
Gelirler yüreklere demir perde çekilip
Damardan kan yerine paslı sular gelende!
Ancak şairler dözer dünyanı eğen derde,
Yeri şar gibi sıkkan erimez gam yüküne.
Milyon kalbe sığmayan ıstıraplar, azaplar,
Dertler, gamlar sığacak bir şair yüreğine!
Şairler yeryüzüne gelmirler humar gözle
Bakıp güle çiçeğe,
Kadınların nazına şiir yazıp gitsinler...
Gelirler insanların gönlüne ışıık serpip
Adalet göyertsinler!
Sen onu kafese sal, ömürlük tutsak eyle,
Doğra, yandır, sındır, at...
Her şairin kalbinde en şirin bir sevgidir.
Belki acılığıyla azizdir, hoştur hayat...
Dört duvar arasında, hapishane köşesinde
Bir ömür kurban veren,

Can-can dediği yurttan uzaklarda can veren
Bir şaire yurdunda yasak, yâd deseler de,
Yüzde çarmıha gerip, içte isteseler de.
Vatanını göğsünde taşıyıp gece gündüz,
Vatanının ruhunu tanıtan da o idi.
Ölüm saltanatından kalkıp dikilip yine,
Yine yönü tufana, Türkiye'ye yol gider!
Yakasını kaldırmış, küren saçı alnında,
Paltosunun cebinde her eli bir kumbara,
Alnı zirehkırantek direnip sonsuzluğa,
Mermerin son katına,
Ebedilik set çekip onun yolunu kesen
Ölüm adlı duvara...
Ancak o geri dönmür, yorulmur, yüz çevirmir
Yollarını bağlamır tufan, teklik, karanlık.
Bu mermer kafesleri koparıp öz yerinden
Onun adımlarıyla yürüyür kabristanlık!
Moskova /Novodeviçye

RAMİZ RÖVŞEN(1946)

DERDİMİ DANIŞTIM SUYA

Nazım Hikmet Hatırasına

Derdimi danıştım suya,
Yüreğim karıştı suya,
Yüreğimden düştü suya
Bir gemi yüzdü, bir gemi.

Derdime hemdert olmadı,
Yelkenleri nem olmadı.
Balıklara yem olmadı
Bir gemi yüzdü, bir gemi

Sahilde bir liman kaldı
Göklerinde duman kaldı
Yüreğim kaldı, ben kaldım
Bir gemi yüzdü bir gemi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı

Recep Tayip Erdoğan’a

Sayın Başbakan!

20.yüzyılın en büyük şairlerinden olan Nazım Hikmet’e, Türk vatandaşlığının iade edilmesi, hakkın ve adaletin zaferidir. Nazım Hikmet’in “Güneşi İçenlerin Türküsü” adlı ilk kitabı Azerbaycan’da basılmış ve edebiyatımıza büyük bir etki yapmıştır. Biz Nazım Hikmet’i, kardeş Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın büyük şairi sayıyoruz. Sovyet döneminde Azerbaycan halkı ve diğer Türk halkları için Nazım Hikmet, Türkiye’nin, Türklüğün, kardeşliğimizin sembolüydü. Azerbaycan Yazarlar Birliği olarak Nazım Hikmet’e Türk vatandaşlığının iade edilmesi ile ilgili memleketimizin en yüksek makamlarına defalarca müracaat etmiş, beyanatlar vermiştik.

Canından çok sevdiği, hasretini çektiği vatanında, Nazım Hikmet’e kanuni ve tabii hakkının verilmesi, bütün dünyada Nazım Hikmet severlerini mutlu edecektir. Bu adaletli kararı verdiğiniz için şahsen size ve başkanı olduğunuz hükümet üyelerine samimi teşekkürlerimizi bildiririz.

09/01/2009

ANAR

Azerbaycan Yazarlar Birliği Adına

Birlik Başkanı

ZAFERİN MÜBAREK NAZIM

“Nazım” diyorum, “Sen” diyorum, çünkü artık tam on yaş büyüğüm ondan.

Her gün gazete sayfalarından, televizyon ekranlarından, radyodan kötü haberlerin enkazı üstümüze üstümüze geliyor.

Filistin acıdan da acı faciası, Irak’ta Müslümanların birbirlerini kırması, Hindistan’da terör saldırısı, Afganistan’da savaşlar; Rusya’nın, tecavüzkar Ermenistan’ı yeniden sehavetle silahlandırması; siyasi çekişmeler neticesinde karakışta doğalgaz kesintisinden dolayı eziyet çeken Avrupa ülkeleri; Türkiye’de hangi tahribatçıların ise teşebbüs gösterdikleri yakışsız ve haysiyetsiz “Ermenilerden Özür Dileme” kampanyası, milleti parçalayan “Ergenekon” olayları, her gün onlarca insanın tutuklanması...

Patlamalar, kan, ölüm, işkence, zulüm, tabi felaketler... Kara bir kâbus gibi başımızın üstünde dönen, bir an bile rahatlamaya imkan vermeyen müthiş yenilikler içinde birdenbire mutlu bir haber geldi. Nazım Hikmet’e Türk vatandaşlığı iade edilmiş.

Bizim gazetelerdeki bu haberleri okuyunca önceleri inanmak istemedim. Yine bir şayiadır diye düşündüm. Bunun hoş bir gerçek olduğunu öğrenince Türkiye Cumhuriyetinin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’a teşekkür mektubu yazdım. Dün Türkiye’nin TV kanallarından öğrendim ki, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın imzaladığı bu karar, “Resmi Gazete” de yayınlanıp, yürürlüğe girmiş. Yıllar boyunca hasretle beklediğimiz bu adaletli karar sonunda verildi. Canından çok sevdiği memleketine kendisi sağlığında dönemese de tertemiz adı döndü.

Vaktiyle Azerbaycan Yazarlar Birliği olarak, Nazım Hikmet’e Türk vatandaşlığın iade edilmesi hakkındaki müracaatımızı Türkiye’nin Bakü’de büyükelçisi vasıtasıyla Ankara Hükümetine iletmıştik. Bazı resmi kabullerde de fırsat bulduğumuzda, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’e, daha evvelki devirde Başbakan yardımcısı Erdal İnönü’ bu arzumuzu bildirmiştik. Farklı zamanlarda ve farklı hükümetlerde kültür bakanı olan Namık Kemal Zeybek, Fikri Sağlar ve İstemihan Talay’ a da bu konuda isteklerimizi bildirmiştik.

Tabi ki bu kararın verilmesinde bizim girişimlerimizin her hangi bir rolü olduğunu iddia etmiyorum. Sadece şunu demek isterim ki hiçbir vakit bu işe bigâne kalmamışız, bu meseleyi unutmamışız. Çünkü ben, Nazım’ın vatan hasretini kitaplardan, gazetelerden, hatıra yazılarından değil, büyük şairle canlı görüşmelerimizde duymuştum. Nazım’ın benzersiz ifa tarzıyla, insanı bayıltan güzel sesiyle okuduğu mısralar hala kulaklarımdadır:

Memleket mi, yıldızlar mı, gençliğim mi daha uzak...

Yahut

“Sen şimdi alnının kırışıklıklarında, saçımın akında, yüreğimin infarktındasın memleketim, memleketim, memleketim...”

Bu mısraları değiştirmek için kitaplara başvuruyorum. Nazım’ın dilinden işittiğim zaman hafızamda nasıl kalmışsa öylece de yazıyorum.

Dünyanın birçok dillerinde kitapları çıkan Nazım’ın en büyük hasreti vatana, ailesinin yanına dönmektir. Bunun imkânsızlığını anladığı için de hiç olmazsa eserlerini Türkiye’deki okuyucularına ulaştırmaktı. Sağlığında bu arzularının hiç birine ulaşmak ona nasip olmadı ona. Ölümünden sonra, eserleri en sonunda Türkiye’ye ayak bastı. Son yıllarda, İstanbul, Ankara, İzmir’ ve diğer şehirlerde Nazım Hikmet’in eserlerinin yahut ona hasrolunmuş

yeniyeni kitapların, incelemelerin satılmadığı kitapçı dükkanı yoktur. İstiklal caddesini bu baştan öbür başa geçersen, kaset satan her mağazadan Nazım’ın şiirlerine bestelenmiş şarkılar duyulur. Piyesleri sahnelerde oynanıyor, hakkında filmler çekiliyor, hatırasına hasrolunmuş etkinlikler, bilgi şölenleri, şiir günleri yapılıyor. Türkiye, geç de olsa tarihinin en büyük şairine sahip çıkıyor.

Doğrudur, Nazım’ın şiirlerinin yasak olduğu yıllarda, mısraları yüz binlerce okuyucunun kalbinde, hafızasında yaşıyordu. Şimdi resmi şekilde de bu büyük milli şairin helal hakkı tasdik olundu. Milli şair ifadesinin altını çiziyorum. Sırf milli ruhlu şiirler yazan şairlere aşk olsun! Halkın milli şuurunun uyanışında bile şairlerin müstesna hizmeti vardır. Ama milli şair olma hakkı yalnız bu sepgili şiirler yazan müelliflere ait değil. Ana dilinin en güzel ve ebedi şiirlerini yaratan şair, mezmunundan ve mevzusundan asılı olmayarak Milli şairdir. Fuzuli gazelleri milli ruhlu değil, o gazellerin ruhu millidir.

Nazım Hikmet yalnız kurtuluş savaşı hakkında destanını yahut insan manzarlarını yaradanda değil sevdiği kadınlara yazdığı şiirlerde de en büyük milli Türk şairidir. Bunun gibi “Ceviz Ağacı’nı” yazarken de “Masallar Masalı’nı” yazarken de; Bach’ın eserinin tesiriyle yazdığı şiirde, “Kerem Gibi” şiirinde, “Son Otobüs” şiirinde, onlarca, yüzlerce eserlerinde yalnız Türkiye’nin değil bütün Türk dünyasının milli şairidir. Türk dünyası edebiyatını Dede Korkut’suz, Yunus Emre’siz, Nevai’siz, Fuzuli’siz, Sabir’szi tasavvur etmek mümkün olmadığı gibi Nazım Hikmet’siz de tasavvur etmek mümkün değil.

Türkiye’de, ömrünün en güzel yıllarını hapisanelerde geçiren Nazım Hikmet, kendi ülkesinde de bütün dünyada da komünizmin sembolü olarak anılıyordu. Sovyetler Birliği’ne geldikten sonra, Azerbaycan’da ve diğer Türk cumhuriyetlerinde ise o, Türkiye’nin Türklüğün sembolü kabul ediliyordu. Komünist rejiminin en sert yıllarında, Sovyetler Birliği’ndeki Türk halkları arasında, Türk kardeşliği fikrini Nazım Hikmet kadar hiç kimse temsil edememiştir. Akidesi itibarıyla Nazım Hikmet’ten çok uzak olan şair dostum Yahya Akengin anlatmıştı. “Kazan’da, Tatar şair Renatharis, kitap rafından Nazım’ın kitaplarını alıp ona göstererek: “Bak, biz Türkiye’yi bu kitaplarla sevdik” demiş.

O zamanlar öğrencisi olduğum Bakü üniversitesinde Nazım Hikmet ile görüşme toplantısı yapılırken şairin: “Ben Türküm siz de Türk’sünüz halklarımız, dillerimiz kardeşler.” Sözlerini kendi kulaklarımla duydum. Bu sözler o zamanlar söylenmişti ki, Azerbaycan’da “Türk” sözü yasaktı. O zamanlar Azerbaycanlıları “Türk” saymak devlet cinayeti sayılıyordu. Türkiye solcularına, Nazım Hikmet’in hatırasını yüceltikleri, en çetin zamanlarda onu ve eserlerini tanıttıkları için minnettar olmalıyız ama Nazım solun ve sağın farkında olan bir sanatçıdır. Ve kadirşinaslıktır ki, tam aksi akide sahipleri olan Abdülhak Hamit, Ziya Gökalp, Halide Edip, Ahmet Haşim, Yakup Kadri gibi görkemli sanatçılar da ona hak ettiği değeri verirler. Şu da ilginçtir ki (bunu da ben şahsen gördüm ve dinledim.) Daha birkaç yıl önce Türk milliyetçiliğinin lideri Alparslan TÜRKÜŞ, televizyon programlarının birinde Nazım Hikmet’in kurtuluş savaşı destanından büyük bir bölümü ezbere okudu. Çok uzun yıllar evvel İsmet İnönü, bu eser hakkında “Nazım bu destanıyla kurtuluş savaşını bir daha kazandı,” demişti. Büyük önder Mustafa Kemal Atatürk de Nazım’ın bazı şiirlerini beğenir, mağrur şahsiyetini takdir edermiş.

Devlet Başkanlarının İstanbul sammitinde, o zamanki Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel açılıшта Mehmet Akif’in, kapanışta Nazım Hikmet’in şiirini okudu. Vaktiyle başka bir şairin şiirini okuduğu için hapse atılan Recep Tayyip Erdoğan, son günlerde Nazım’ın “Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşçesine” mısralarını dile getirdi.

Ve nihayet en son Recep Tayyip Erdoğan’ın hanımı Emine Erdoğan’ın teşebbüsü ile bazı Arap ve Müslüman devletlerinin birinci hanımları, Filistin faciasına itiraz olarak Ankara’da toplandılar. Ben Emine hanımın konuşmasını Türkiye’nin ATV kanalında izliyordum. Filistin’de masum çocukların katledilmesi hakkında gözyaşları içinde konuşuyordu. Konuşmasının sonunda iyice hüzünlenererek Nazım Hikmet’in Hiroşima bombardımanında yanıp küle dönmüş Japon çocuğu hakkında yazdığı şiiri okudu. Emine Hanım hazin sesle bu şiiri okudukça ara sıra katliamı belgeleyen görüntüler ekrana geliyordu. Bombardımanlar, tank ateşleri altında helak olmuş, yaralanmış, sakat kalmış, Filistinli çocuklar... sanki Nazım Hikmet’in mısraları sırf onlar için yazılmıştı. Büyük sanatın gücü buradadır. Sanat ne zaman tanır, ne mekan... Nazım’ın helak olmuş günahsız çocuklara attığı şiir, Filistinli çocuklara da, Hocalı’da gaddarca katledilen minicik yavrularımıza da aynı derecede aittir. Siyasi rejimler iktidarlar değişir sonra hakiki sanat galip gelir. Hürmet beslediğim, duyarlı Türkiye âlimlerinden Turan Yazgan ile çok meselelerde fikirlerimiz örtüşür ama Nazım Hikmet konusu tartışmalarımıza neden olur. Bir defa Turan Bey tartışmamızın gergin anında Nazım’ı “Vatan Haini” olarak adlandırınca dayanamadım. “Bu ifadeyi o dönemin başbakanı Adnan Menderes söylemişti,” dedim. “Onu da astınız.” Ama şimdi Menderes’e muhteşem bir anıt mezar yükselttik” dedi. “Gün gelir Nazım’a ondan daha muhteşemi yükseltilir” dedim.

Ama mesele şudur ki Nazım kendisine anıt mezar filan istemezdi. Şiirinde vasiyet etmişti ki, onu Anadolu’da bir köy mezarlığında toprağa gömsünler ve başının üstünde bir çınar da olursa hiç taş falan da gerek yok.

İnanıyorum ki, bir zaman şairin dalga olup çarptığı Kadıköy iskelesinin etrafında mermer, granit ya tunçtan heykeliyle Nazım Hikmet, hayranı olduğu ve ömrünün son anına kadar özlemini çektiği şehrin: “Çınarlı, Kubbeli Mavi Limanın” ebedi seyrine dalecek. Bu da Nazım’ın başka bir zaferi olacak.

Sanki şairin bu zaferini önceden duymuş gibi Resul Rıza, Nazım Hikmet’e hasrettiğim makalelerinden birine, “Zaferini Tebrik Ederim Nazım” diye başlık atmıştı. Ben de bu yazımın başlığında o ifadeden istifade ettim. Biliyorum ki Nazım’a vatandaşlığının iade edilmesi haberine en çok sevinenlerden biri babam olacaktı. Bu haberi duyar duymaz babamın mezarına gittim.

ANAR